

LUND UNIVERSITY

Att skola entreprenörer

Ung Företagsamhet och den svenska skolans omvandling 1980–2011

Kallträsk, Evelina

2025

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kallträsk, E. (2025). *Att skola entreprenörer: Ung Företagsamhet och den svenska skolans omvandling 1980–2011*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Lunds universitet.

Total number of authors:

1

Creative Commons License:

CC BY-NC-ND

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Våra mest
framgångsrika
företagare har
fortfarande
veckopeng.

Att skola entreprenörer

UNG FÖRETAGSAMHET OCH DEN SVENSKA
SKOLANS OMVANDLING 1980–2011

Evelina Kallträsk

ATT SKOLA ENTREPRENÖRER

Att skola entreprenörer

Ung Företagsamhet och den svenska skolans
omvandling 1980–2011

EVELINA KALLTRÄSK

LUNDS
UNIVERSITET

STUDIA HISTORICA LUNDENSIA 37

Studia Historica Lundensia kan beställas via Lunds universitet:
www.ht.lu.se/serie/shl
E-post: skriftserier@ht.lu.se

Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-Inga Bearbetningar 4.0 Internationell Licens. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons, som medger ickekommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Copyright Evelina Kallträsk, 2025

Studia Historica Lundensia, volym 37
Historiska Institutionen
Humanistiska och teologiska fakulteterna
Lunds universitet

ISBN 978-91-90055-12-0 (print)
978-91-90055-13-7 (pdf)
ISSN 1650-755X

Omslagsdesign: Johan Laserna

Sättning: Media-Tryck, Lunds universitet

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2025

Media-Tryck is a Nordic Swan Ecolabel
certified provider of printed material.
Read more about our environmental
work at www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Till morfar & farmor

Innehållsförteckning

Förord	11
Förkortningar	15
1. Introduktion	17
Syfte.....	22
Problem och frågeställningar	22
Teoretiskt ramverk	24
Educationalization	24
Kunskapshistoriskt ramverk	25
Andra relevanta analytiska begrepp	34
Forskningslägen.....	38
Forskning kring UF och entreprenörskap i skolan	38
En tid av kris och omvandling.....	42
Källmaterial, metod och utgångspunkter	51
Den nära samtidshistoriens utmaningar	51
Källmaterial	54
Entreprenörskap och företagsamhet	57
Förändringsprocesser, aktörer och förankring i praktiken	57
Disposition.....	59
2. En kontroversiell introduktion – Ung Företagsamhets etablering i Sverige	63
Inledning.....	63
Är UF lösningen på problemen i välfärdsstaten och skolan?	65
En uppseendeväckande försöksverksamhet	72
Mediestormen	79
Näringslivets mobilisering, löntagarfonder och konflikten mellan SAF och LO	79
Att bryta skolans isolering men inte på näringslivets villkor?.....	81
Kritik, försvar och krishantering.....	88
Kunskapsarenans betydelse – UF i <i>Handel & Ekonomi</i>	95
Organisationen tar form – regional förankring och nationella tävlingar.....	102
UF i Skåne, Värmland och Västerbotten	102
En tillfällig svacka – tävlingar, mässor, PR, spridning och utveckling	113
Sammanfattande diskussion.....	115

3. Expansion och konsolidering – Ung Företagsamhet under 1990-talet	121
Inledning.....	121
UF i takt med tiden.....	121
Du sköna nya värld.....	123
Skolans utveckling i krisens och revisionernas årtionde.....	127
Entreprenörskap och företagsamhet som pedagogiskt ideal.....	132
En etablerad kunskapsaktör med nationell täckning.....	139
UF:s nya PR-strategier och synen på ungdomar och företagande	146
Kristider och ungdomen som hot och hopp	147
Ungdomar som offer för strukturella problem.....	151
Utmaning av stereotyper.....	156
Ungdomar som företagare.....	158
UF som fostrare av nästa generations företagare	159
Från problemlösare till framtidsbyggare	161
Sammanfattande diskussion.....	164
4. Innovationsförsök och det misslyckade grundskoleprojektet	169
Inledning.....	169
En utbildning i entreprenörskapets tecken.....	170
Grundskoleprojektet.....	178
<i>Plankton – träning i företagsamhet</i>	183
<i>Planktons innehåll och koncept</i>	188
Nulägesanalys, utvärdering och utveckling	193
Plankton 2.0	196
Avveckling och glömska.....	205
Sammanfattande diskussion.....	206
5. Ung Företagsamhet och entreprenörskapets införande i de nya läroplanerna 2011	211
Inledning.....	211
Entreprenöriell kunskap i policy och praktik	212
Svenska samhället och skolan åter i kris.....	212
UF i ett nytt millenium.....	215
Entreprenöriella ungdomar i kunskapssamhällets tjänst.....	219
Skolverkets kartläggning	228
UF:s intåg i grundskolan	232
Nya förutsättningar – nytt grundskoleprojekt	232
Grundskolekoncepten – ”Vårt samhälle” och ”Se möjligheterna”	237
Sammanfattande diskussion.....	244

6. Avslutning	249
Avhandlingens övergripande slutsatser	249
Perspektiv på välfärdsstatens och skolans omvandling.....	249
Educationalization i praktiken	252
Utbildningsaktörer och samhällsförändring.....	254
Entreprenörskap och utvecklingen av synen på barn och ungdomar	255
Vikten av kunskapsformen, gatekeepers och regional förankring	257
Internationella trender och Sverige som särfall	261
Förslag till vidare forskning	263
English summary	265
Referenser	273
Källor	273
Litteratur	276

Förord

Det brukar ibland hävdas att forskning är ett ensamt arbete. Min forskarutbildning har dock understrukit att gemenskapen och det vetenskapliga samtalet är avgörande både för forskningens kvalitet och för forskarens välmående. Därmed finns det många som förtjänar att tackas. Det är omöjligt att på dessa sidor få med alla människor som på något sätt bidragit till min forskarutbildning och avhandling, men jag vill nämna några av de som haft en särskild betydelse för mig och mitt avhandlingsarbete.

Först och främst vill jag tacka mina handledare, Ulf Zander och David Larsson Heidenblad, vars kloka råd, generösa stöttning och noggranna granskning varit oumbärliga för min avhandling och min forskarutbildning. Det är med er hjälp jag funnit min väg som forskare och min avhandling blivit en färdig produkt, vilket jag inte kan tacka er nog för. Jag vill även tacka min tredjeläsare Susanna Hedenborg som bidragit med goda råd och synpunkter samt förstärkt ungdomsperspektivet, som ligger mig varmt om hjärtat.

Jag vill även särskilt tacka de som tagit sig tid att granska mitt avhandlingsmanuskript. Min slutseminarieopponent Anna Larsson gav mig bästa tänkbara seminarium med värdefulla konstruktiva kommentarer som gav mig en tydlig riktning i slutrevideringen. Jag vill även tacka min grönläsare Johan Östling, som med engagemang tog sig an den viktiga uppgiften att se över manuskriptet med nya ögon innan den gick i tryck.

Jag vill tacka Historiska Institutionen i Lund, med alla dess professorer, lärare, forskare, doktorander, studenter och administrativa personal, som fått mig att känna mig som hemma sedan jag först kom hit som student hösten 2016. Jag vill rikta ett stort tack till Nationella forskarskolan i historiska studier för alla slags stöd jag och min forskning fått under min doktorandtid. Den gemenskap, struktur och kontext som forskarskolan bidragit med har varit särskilt viktig inte minst under pandemin, som färgade mina första år av forskarutbildningen. Jag vill även rikta ett särskilt tack till LUCK och den kunskapshistoriska miljön i Lund, som välkomnat mig med öppna armar och låtit mig bidra till dess aktiviteter och utveckling. David och Johan, som jag redan nämnt, har bidragit till min integrering i miljön och erbjudit ovärderlig stöttning. Björn Lundberg, som delar mina intressen för kunskaps-, utbildnings- och barn- och ungdomshistoria, har bidragit med mycket värdefulla synpunkter på mina seminarier, givit goda råd och varit tillgänglig för intressanta samtal under min tid som doktorand. Jag vill även nämna Anna Nilsson Hammar, Isak Hammar, Kajsa Weber, Carl-Filip Smedberg och Hampus Öst Gustavsson, som bidragit till min tillvaro i den kunskapshistoriska miljön. Genom mitt kunskapshistoriska nätverk fick jag även kontakt med Johannes Westberg, som jag vill tacka för att du varit en fantastisk värd i Groningen och kommit med goda råd till avhandlingsarbetet.

Under min tid i Lund och i forskarskolan har jag engagerat mig i doktorandgemenskapen. Genom denna har jag träffat många fantastiska människor som berikat min doktorandtid. Ett stort tack till Karl Vesterberg och Markus Christian Hansen, mina generationskamrater som började som doktorander i historia samtidigt som mig och som har delat hela den här resan med mig, med både dess glädjeämnen och svårigheter. Tack till Kristoffer Edelgaard Christensen, Rikke Lie Halberg, Christian Kofoed Hansen och Trine Outzen som varit mina kära kontorskamrater och – förutom många intressanta diskussioner och god gemenskap – även bidragit till att jag exponerats för det danska språket dagligen och lärt mig otroligt mycket. Ett stort tack till Emma Forsberg, som varit en nära vän och ett fantastiskt stöd både i doktorandtillvaron på den historiska avdelningen och för mig personligen. Tack till Magnus Borg, Christina Dackling, Karin Jedeberg, Sebastian Graf, Emil Gunnlaugsson, Patrick van der Geest och Anton Öhman för att ni bidragit till doktorandmiljön och gjort det roligt för mig att komma till jobbet. Tack till de ”äldre” och numera före detta doktorander – Karl Haikola och Victor Pressfeldt – som på olika sätt stöttat mig under min doktorandtid och visat att det finns ett liv efter disputationen. Till samma grupp hör även Fredrika Larsson, som sedan vi träffades tagit mig under sina vingar och både erbjudit god vänskap och stöd under min doktorandtid samtidigt som hon gått vidare i sin karriär. Tack även till historieavdelningens senaste generation doktorander – Clara Dalsgaard Hansen, Nanni Felten och Asger Wienberg – som vittnar om att jag lämnar framtiden för historieavdelningens doktorandtillvaro i goda händer.

Inom ramen för forskarskolan har jag funnit många vänner utanför min egen avdelning. Tack till alla forskarskolans medarbetare och doktorander. Ett särskilt tack till Sarah Vorminder, Katja Heldt, Rikard Heberling och Mikael Bruér, som tillhör min forskarskolegeneration och som blivit goda vänner och berikat min doktorandtid. Även inom HT-fakultetens bredare ramar har jag funnit en viktig gemenskap i 2020-generationen. Tack till Naja Bjørnsson, Shirley Chan, Greer Jarrett, Eskil Vesterlund och Julia Tibblin för er goda vänskap och ert stöd under doktorandtiden. Jag har även haft ynnesten att hitta nära vänner från andra doktorandgenerationer. Ett innerligt tack till Fannie Frederikke Baden, Amanda Landegren och Sarah Pritchett, som jag delat många glada stunder med och som med sin varma vänskap varit ett enormt stöd – både i doktorandtillvaron och i privatlivet. Tack även till doktoranderna vid institutionen för kulturvetenskaper i allmänhet och ett särskilt tack till David Bowling, Adam Furbring, Magne Klasson och Disa Runeby för er vänskap och alla fina stunder under åren. Tack även till alla mina andra doktorandvänner vid HT-fakulteterna.

Under mina många år av universitetsstudier har jag även haft privilegiet att få stöttning av såväl kära barndomsvänner som de fantastiska människor jag har träffat under vägen. Kurskamrater från såväl engelskastudierna vid Luleå tekniska universitet som historiestudierna vid Lunds universitet har blivit goda vänner. Tack för att ni hejat på mig hela vägen, givit mig perspektiv på forskartillvaron och ett flertal gånger erbjudit ett extra par ögon till mina viktiga texter.

Jag vill rikta ett stort tack till de bidragsgivare som stöttat mitt avhandlingsarbete på olika sätt: Nationella forskarskolan i historiska studier, Karl Staaffs fond, Helge Ax:son Johnsons

stiftelse, Uno Otterstedts fond, LUCK, Erasmus+ och Hans Idéns Minnesfond. Jag vill även tacka UF för att organisationen varit behjälplig i mitt forskningsarbete. Ett särskilt stort tack till Katarina Konecnik, som varit ett ovärderligt stöd och hjälpt mig navigera i organisationens källmaterial och historia.

Tack till min familj och ”svärfamilj”, i bred bemärkelse, för att ni alltid tror på mig och min förmåga och stöttar mig genom livets alla stunder. Ett särskilt tack till min älskade Jens Niska, som vandrat vid min sida hela mitt vuxna liv. Som en evig klippa har du stöttat mig både under studietiden och under min doktorandtid. Du har hjälpt mig att samla mig i svåra stunder – både arbetsrelaterade och privata – och tillsammans har vi firat alla framsteg och medgångar. Tack för att du hjälpt mig genom den intensiva slutfasen när jag varit extra uppslukad av jobbet och desto mer disträ i hemmet. All kärlek till dig och tack för allt – det är värt mer än vad jag med ord rättvist kan beskriva.

Avhandlingen tillägnar jag min morfar, Göran Kallträsk, och farmor, Ann-Marie Westerlund, som stolt firade när jag tog mig in på forskarutbildningen och med stort engagemang följt min utveckling, men tyvärr inte fick se mig gå i mål.

Förkortningar

ABF	Arbetarnas Bildningsförbund
EU/EG	Europeiska unionen/Europeiska gemenskaperna
FR	Företagarnas Riksorganisation
JA	Junior Achievement
JA-YE	Junior Achievement–Young Enterprise
KF	Kooperativa Förbundet
LO	Landsorganisationen i Sverige
Nutek	Närings- och teknikutvecklingsverket
OECD	Organisationen för ekonomiskt samarbete och utveckling
SAF	Svenska Arbetsgivareföreningen
SI	Sveriges Industriförbund
SÖ	Skolöverstyrelsen
UF	Ung Företagsamhet
VF	Sveriges verkstadsförening
YE	Young Enterprise
YEE	Young Enterprise Europe

1. Introduktion

År 2009 lanserade den borgerliga regeringen en strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet. Dokumentet innehöll en plan med ett antal åtgärder för att entreprenörskap skulle löpa ”som en röd tråd genom hela utbildningssystemet”.¹ Som en följd av denna strategi genomförde Skolverket en kartläggning av entreprenörskapsarbetet på skolorna i landet. De konstaterade att Ung Företagsamhet (UF), en extern utbildningsorganisation som varje år får omfattande stöd från både regeringen och det privata näringslivet, var helt dominerande när det gällde entreprenörskapsaktiviteter på gymnasienivå. Därutöver utgjorde UF även en väsentlig del av planen för det framtida arbetet med entreprenörskap i skolorna.² Regeringens utbildningsstrategi kan verka som en plötslig och förvånande utveckling, eftersom undervisning inriktad på entreprenörskap och företagande inte tidigare givits något särskilt stort utrymme i den svenska skolan. När de nya läroplanerna för den svenska grund- respektive gymnasieskolan, Lgr 11 och Gy 11, sjösattes 2011, blev emellertid uppgiften att ge eleverna förhållningssätt och kunskaper som främjar entreprenörskap en explicit del av skolans uppdrag.³ Med hänsyn till denna förändring av skolans verksamhet är det anmärkningsvärt att en extern aktör redan hade fått ett avgörande inflytande över ett område som pekas ut som centralt i skolan och att UF:s praktiska verksamhet därmed blev en viktig utgångspunkt för hur strategin skulle implementeras. Externa utbildningsaktörer har sällan uppmärksammats i studier av skolans förändring. Inte heller har dessa aktörers inträde och inflytande i skolans verksamhet i ett skolsystem, som tidigare präglats av statlig centralstyrning, alltid varit självklart. Utvecklingen pekar dock både på att synen på hur nästa generation behöver förberedas för framtiden under sin utbildning hade förändrats och på att aktörer utanför det traditionella skolsystemet hade påverkat skolverksamhetens utveckling.

¹ Regeringskansliet, *Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet*, Stockholm: Regeringskansliet 2009.

² Skolverket, *Entreprenörskap i skolan – en kartläggning*, Stockholm: Skolverket 2010, s. 4, 6, 8, 9, 23, 25, 28 & 31.

³ Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskolan 2011*, Gy 11, Stockholm: Fritzes 2011, s. 7; *Skolverket, Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, Lgr 11, Stockholm: Fritzes 2011, s. 9.

Entreprenörskap kan sägas ha blivit en del av ett nytt medborgarideal och något som barn och ungdomar anses behöva tränas i under sin utbildning för att bli goda medborgare.⁴ Vad som anses vara viktig och relevant kunskap i samhället – och som bör förmedlas till nästa generation – förändras med tiden och speglar ofta samhällsomvälvningar.⁵ Det är därför intressant att notera att sådant som i styrdokumentet formuleras som viktig kunskap ofta får neutrala konnotationer, samtidigt som företagsamhet och entreprenörskap är begrepp som historiskt varit ideologiskt laddade, nära kopplade till näringslivet och inte nödvändigtvis förknippade med kunskap, åtminstone inte i traditionell mening. Införandet av entreprenörskap i läroplanerna indikerar således en förändrad kunskapssyn, en omsvängning i problemformuleringen och en förändring i skolans utbildningsideologi, som länge haft en stark socialdemokratisk prägel och utmärkts av progressiva pedagogiska ideal. Inskrivningen av entreprenörskap i läroplanerna framstår inte heller som en självklar utveckling ur ett historiskt perspektiv, med tanke på att barn i samband med den allmänna skolgångens införande till stor del kommit att separeras från arbetsliv och företagande. De unga har ansetts behöva skyddas från marknadskrafterna. Barns deltagande i näringslivet och den ekonomiska världen har präglats av komplexitet gällande vad som anses lämpligt i olika kontexter.⁶ Entreprenörskap i utbildningen var dock en del av en internationell trend och har avhandlats i relation till förändringar i diskurser och internationella policytrender, som utvecklats sedan början på 1990-talet och tagit fart under 2000-talet.⁷

⁴ Se exempelvis: Fredrik Alvén, *I rikets tjänst: En studie om den önskade medborgaren i svensk utbildningspolitik*, Lund: Nordic Academic Press 2024; Clara Lyngholm k. Mortensen, "The Entrepreneur: The Invention of a Pedagogical Ideal and Societal Behaviour", i Jesper Vestermark Køber, Niklas Olsen, Niklas & Heidi Vad Jønsson (red.), *Citizen Categories in the Danish Welfare State*, Odense: University Press of Southern Denmark 2021, s. 161–186.

⁵ Magnus Hultén, *Striden om den goda skolan: Hur kunskapsfrågan enat, splittrat och förändrat svensk skola och skoldebatt*, Lund: Nordic Academic Press 2019, s. 11; Simone Lässig, "The History of Knowledge and the Expansion of the Historical Research Agenda", *Bulletin of the German Historical Institute* 2016:2, s. 29–58.

⁶ Viviana A. Zelizer, "The Priceless Child Revisited", i Viviana A. Zelizer, *Economic Lives: How Culture Shapes the Economy*, Princeton: Princeton University Press 2010, s. 72–88.

⁷ Se exempelvis: Magnus Dahlstedt & Fredrik Hertzberg, "Den entreprenörskapande skolan: Styrning, subjektskapande och entreprenörskapspedagogik", *Pedagogisk forskning i Sverige* 2011:3, s. 179–198; Eva Leffler & Ron Mahieu, "Entreprenörskap – ett nytt fostransprojekt i skolan", i Anna Larsson (red.), *Fostran i skola och utbildning: historiska perspektiv*, Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria 2010, s. 177–196; Eva Leffler, *Företagsamma Elever: Diskurser kring entreprenörskap och företagsamhet i skolan*, Umeå: Umeå universitet 2006; Leffler, Eva, "The Many Faces of Entrepreneurship: a discursive battle for the school arena", *European Educational Research Journal* 2009:1, s. 104–116; Ron Mahieu, *Agents of Change and Policies of Scale: A Policy Study of Entrepreneurship and Enterprise in Education*, Umeå: Umeå universitet 2006; Lyngholm K. Mortensen 2021; Camilla Safrankova, *Att skola propria subjekt: En feministisk studie av entreprenörskap i skolan*, Lunds universitet 2015 [masteruppsats].

Denna utveckling kopplas ofta ihop med en mer generell nyliberal utveckling av opinionen, ekonomin och politiken under de senaste decennierna.⁸ Att entreprenörskap i utbildningen – och ”nyliberala” trender mer allmänt – fått ett starkt inflytande och förankring i Sverige med sitt socialdemokratiska arv kan tyckas vara en historisk paradox. I den litteratur som avhandlar samhällsutvecklingen från 1970-talet och framåt har fokus ofta legat på övergripande förändringar inom ekonomi, politik och opinion i Sverige, det vill säga en blandning av nya materiella och tekniska förutsättningar samt idéströmningar.⁹ I statsvetaren Kristina Boréus formativa avhandling beskrivs exempelvis förändringen till ett nyliberalt språkbruk gällande demokratin och välfärdsstaten under perioden.¹⁰ Även historikern Bo Stråth har pekat på vikten av förändringen av språket i relation till löntagarfondsdebatterna – inte minst vad gäller vilka aktörer som förknippas med samhällsomvandling och vilka som anses stå för samhällets bevarande.¹¹ Den uppmärksamhet som forskare har riktat mot de mer övergripande förändringsprocesserna i forskningen medför dock en risk för att det förblir oklart hur dessa förändringar fått fäste i praktiken. På senare tid har ett flertal forskare sökt visa hur olika aktörer och organisationer, exempelvis Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF), Landsorganisationen i Sverige (LO) och inflytelserika individer såsom nationalekonomen Assar Lindbeck, har bidragit till denna

⁸ ”Nyliberalism” är en ganska bred och något flyktig etikett som till stor del använts som ett samlande begrepp av de som varit kritiska till de trender som det anses innefatta. Trots detta har begreppet kommit att förknippas med tidsperioden och dess förändringsprocesser. Idéhistorikern Carl-Michael Edenborg menar att inte ens personer som anses vara framträdande nyliberaler ”vill kännas vid ordet”. Han menar dock att alla nyliberaler förenas av ”en kritisk hållning till välfärdsstaten och en positiv hållning till entreprenörskap och företagande”. (se: Carl-Michael Edenborg, ”Nyliberalismen från vaggan till graven”, i Anders Burman & Lena Lennerhed (red.), *Sekelslut: Idéhistoriska perspektiv på 1980- och 1990-talen*, Stockholm: Atlas 2011, s. 29 & 40). I *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades* menar även redaktörerna att vissa centrala drag går att urskilja, vilka inkluderar ”den starka tilltron till marknadskrafterna och den fria marknaden” för både ekonomins utveckling och som förutsättning för ”ett fritt samhälle”; ett ideal där medborgaren ses som en ekonomisk och rationell människa som strävar efter att ”maximera sin egen nytta”; samt ett fokus på individen såsom ”samhällets bas” och individualismen som ”ett etiskt ideal”. (se Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson, & Kjell Östberg, ”Det långa 1990-talet”, i Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson, & Kjell Östberg (red.), *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*, Umeå: Boréa 2014, s. 16–17). Jag ämnar inte använda termen ”nyliberalism” i någon större utsträckning i avhandlingen, förutom i relation till tidigare forskningsbeskrivningar av tidsperioden. Jag har som ambition att hellre tydligare specificera de förändringsprocesser jag hänvisar till där det är relevant.

⁹ Se exempelvis: Jenny Andersson, *När framtiden redan hänt: Socialdemokratin och folkhemsnostalgin*, Stockholm: Ordfront 2009; Erik Bengtsson, *Världens jämlikaste land?*, Lund: Arkiv förlag 2020; Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson, & Kjell Östberg (red.), *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*, Umeå: Boréa 2014; Svante Nordin, *Sveriges moderna historia: Fem politiska projekt 1809–2019*, Stockholm: Natur & Kultur 2019; Francis Sejersted, *Socialdemokratins tidsålder: Sverige och Norge under 1900-talet*, Nora: Nya Doxa 2005; Kjell Östberg & Jenny Andersson, *Norstedts Sveriges historia 1965–2012*, Stockholm: Nordstedt 2013.

¹⁰ Kristina Boréus, *Högerväg: Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989*, Stockholm: Tiden 1994.

¹¹ Bo Stråth, *Mellan två fonder: LO och den svenska modellen*, Stockholm: Atlas 1998.

samhällsutveckling.¹² Aktörernas betydelse är även något som redaktörerna för *Marknadens tid* lyft fram i relation till den utveckling som medförde att marknaden fick allt större inflytande i samhället under denna period. Antologins skribenter belyser en del aktörer och kampanjer – såsom Aktie-SM, Svenska Arbetsgivareföreningens ”Satsa på dig själv!”-kampanj och mäklaren – som varit bidragande till att idéer om marknaden fått fäste i olika kontexter. Antologins redaktörer understryker att förändringen inte kunnat ske utan bärande aktörer.¹³ En av antologins ambitioner är att flytta fokus till världen bortom partipolitiken, de ideologiska skiftena och reformprocesserna för att utreda hur populariseringen av marknadstanken gått till. I denna strävan finns även anledning att undersöka fler aktörer än de stora organisationer och centrala individer som hittills ofta fått störst uppmärksamhet i historieskrivningen. Marknadens ställning och breda förankring kan nämligen inte enbart förklaras genom ”idéöverföring utifrån, ett offensivt näringsliv eller en socialdemokrati som tappat riktningen”.¹⁴ Jag ansluter mig till forskningstrenden att belysa aktörernas betydelse för samhällsförändringen under årtiondena kring millennieskiftet och att analysera förändringsprocesserna bortom politiken och de största aktörerna. Här vill jag rikta strålkastarljuset mot sällan uppmärksammade utbildningsorganisationer som varit delaktiga i denna utveckling.

¹² Se exempelvis: Victor Pressfeldt, *Imagining the Neoliberal State: Assar Lindbeck and the Genealogy of Swedish Neoliberalism*, Lund: Lunds universitet 2024; Ilja Viktorov, *Fordismens kris och löntagarfonder i Sverige*, Stockholm: Stockholms universitet 2006; Rikard Westerberg, *Socialists at the Gate: Swedish Business and the Defense of Free Enterprise, 1940–1985*, Stockholm: Stockholm School of Economics 2020.

¹³ Liza Jakobsson, ”Mäklaren och det säljbara hemmet”, i Jenny Andersson, Nicolas Glover, Orzi Husz & David Larsson Heidenblad (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 357–375; David Larsson Heidenblad, ”Marknadsleken: Aktie-SM och populariseringen av aktiesparande”, i Jenny Andersson, Nicolas Glover, Orzi & David Larsson Heidenblad (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 193–213; Elin Åström Rudberg, ”Satsa på dig själv! Näringslivets politiska marknadsföring mot ungdomar”, i Jenny Andersson, Nicolas Glover, Orzi & David Larsson Heidenblad (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 81–102.

¹⁴ Jenny Andersson, Nicolas Glover, Orzi Husz & David Larsson Heidenblad, ”Bortom Vänstervind och högeråvåg”, i Jenny Andersson, Nicolas Glover, Orzi & David Larsson Heidenblad (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 15. För mer om hur internationella nyliberala och nykonservativa idéer överfördes till Sverige genom bland annat tankesmedjor och PR-byråer, se: Sture Eskilsson, *Från folkhem till nytt klassamhälle: Ett högerspöke berättar*, Rimbo: Fischer & Co 2005; Ben Jackson, ”The Think-tank Archipelago: Thatcherism and Neo-liberalism”, i Ben Jackson & Robert Saunders, *Making Thatcher's Britain*, Cambridge: Cambridge University Press 2012, s. 43–61; Westerberg 2020. För mer om socialdemokratins ändrade riktning, se exempelvis: Andersson 2009; Kjell-Olof Feldt, *Alla dessa dagar... I regeringen 1982–1990*, Stockholm: Nordstedts 1991; Stephanie Lee Mudge, *Leftism Reinvented: Western Parties from Socialism to Neoliberalism*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2018; Sejersted 2005. För studier om konflikten mellan arbetarrörelsen och näringslivet, samt ett offensivare näringsliv, se exempelvis: Stråth 1998; Viktorov 2006; Westerberg 2020.

Utbildningsorganisationer bedriver, i egenskap av kunskaps- och samhällsaktörer¹⁵, ett förändringsarbete med en verksamhet som formar nästkommande generation genom att förmedla kunskaper och färdigheter som anses vara nyttiga för dem och för samhällets framtida utveckling. Dessa aktörer har potentialen att genom sin praktiska verksamhet etablera ny kunskap i utbildningen och en förändrad syn på vad som utgör viktig kunskap. Genom att undersöka en sådan organisations aktiviteter, spridning och förankring i relation till de strukturella förändringarna under perioden, är det möjligt att belysa hur nya idéer, värderingar och kunskapsinnehåll fått fäste och spridning i praktiken. Det ger oss samtidigt en inblick i hur synen på relevant kunskap för barn och ungdomar förändrats över tid. I denna avhandling fokuserar jag på en sådan aktör med en tydlig koppling till näringslivet, som varit inflytelserik i etableringen av entreprenörskapsutbildning för barn och ungdomar i Sverige. Med undantag för en artikel av ekonomhistorikern Elin Åström Rudberg har denna organisation dock ännu inte rönt något större intresse inom forskningen.¹⁶ Utbildningsaktören i fråga är Ung Företagsamhet (UF).

UF är en ideell utbildningsorganisation som står utanför både skolväsendet och partipolitiken, men som har påverkats av och påverkat båda dessa sfärer. Den har därtill haft en tydlig koppling till näringslivets intresseorganisationer. Organisationen grundades 1980 som en omarbetad och "översatt" svensk version av den amerikanska förebilden, Junior Achievement (JA), som grundades 1919. Numera är UF den största svenska organisation som arbetar med entreprenörskapsutbildning. Verksamheten har blivit en del av undervisningen, där många skolor använder sig av UF:s utbildningskoncept. Organisationen har därtill kontinuerligt fått statligt bidrag och stöd genom Skolverket. Verksamheten ligger i linje med rådande läroplaner och väcker idag få kontroverser, men blev under dess första år föremål för en medial debatt och fick ta emot hård kritik för verksamhetens ideologiska implikationer.

UF:s historia väcker frågor om hur en småskalig och kontroversiell försöksverksamhet utvecklades till en välintegrerad utbildningsaktör samt hur och varför entreprenörskapsutbildning etablerats i Sverige. Utvecklingen av UF:s verksamhet och reaktionerna på organisationen kan sägas spegla den större samhällsförändring som skett under tidsperioden. UF är därför en särskilt intressant aktör för en undersökning som söker ge nya perspektiv på hur synen på entreprenörskap som viktig kunskap uppstått och förankrats i praktiken, hur de förändringsprocesser som skett i det svenska samhället sedan 1970 blivit kulturellt möjliga samt vilka faktorer som möjliggjort för dessa aktörer att integrera sina utbildningskoncept i skolans verksamhet.

I forskningen kring entreprenörskap i skolan har fokus ofta legat på antingen det abstrakta och övergripande eller det mest specifika, det vill säga på övergripande diskurser

¹⁵ Aktörer som verkar för produktionen och spridningen av en viss kunskap samt aktörer som verkar för att påverka systemet och bidra till en viss utveckling av samhället.

¹⁶ Elin Åström Rudberg, "Doing Business in the Schools of the Welfare State: Competing 'Entrepreneurial Selves' and the roots of Entrepreneurship Education in 1980s Sweden", *Enterprise & Society* 2022, s. 1–27.

och policydokument eller på individuella lärares praktiker i klassrummen.¹⁷ Dessutom har studierna ofta avgränsats till skolans värld och direkta reformer, debatter och policyer som påverkat skolans sfär. I denna avhandling fokuserar jag på UF som kunskapsaktör för att undersöka hur denna förändring och utveckling bedrivits av aktörer¹⁸ i praktiken, och då särskilt belysa inflytandet av aktörer utanför det traditionella skolväsendet och partipolitiken.

Syfte

Syftet med denna studie är att analysera hur och varför entreprenörskap blev ett kunskapsområde i skolan. Med hjälp av kunskaps-, utbildnings- och barndomshistoriska perspektiv analyserar jag utvecklingen och mottagandet av UF 1980–2011 i relation till den bredare samhälls- och skolutvecklingen samt förändringar i synen på vad som anses vara viktig kunskap för framtidens medborgare. Därigenom kommer avhandlingen att belysa förutsättningarna för en extern utbildningsaktör att etablera sig i skolan och visa hur förändring av skolans verksamhet kan gå till i praktiken. Studien bidrar därmed med ett nytt perspektiv på samhällsomvandlingen av ”kunskapssamhället” samt en konkretisering och operationalisering av en del av den kunskapshistoriska begreppsapparaten i relation till faktorer som villkorar möjligheterna att etablera nytt kunskapsinnehåll på en särskild kunskapsarena.

Problem och frågeställningar

Det finns en svensk självbild som landet lagom. Forskning har dock pekat på att marknadsvändningen i samhället och välfärden samt omvandlingen av skolan varit särskilt

¹⁷ Se exempelvis: Dahlstedt & Hertzberg 2011; Terese Eriksson, *Elevernas upplevelser av ett Ung Företagsambets-år: Med tyngdpunkt på relation till och användning av sina rådgivare*, Högskolan Dalarna 2007 [kandidatuppsats]; Martina Friberg & Sanna Neimark, *Entreprenörskap i skolan: Vad tycker lärare i årskurs 1–3?*, Högskolan i Borås 2016 [kandidatuppsats]; Alicia Johansson, *Nyanlända elevers upplevelser av de hinder och möjligheter som uppstår när de arbetar med Ung Företagsambets koncept*, Karlstads universitet 2019 [kandidatuppsats]; Sandra Larsson, *Entreprenörskap i skolan – en studie av lärarroll och entreprenöriella förmågor på gymnasiekurser med konceptet Ung Företagsambet*, Södertörns högskola 2012 [kandidatuppsats]; Leffler 2006; Leffler 2009; Leffler & Mahieu 2010; Lyngholm K. Mortensen 2021; Mahieu 2006; Safrankova 2015; Martin Vidhall, *Bedömning av generiska kompetenskunskapskrav: En kvalitativ studie av ekonomilärares bedömning av generiska kompetenskunskapskrav inom UF och kursen Entreprenörskap och företagande*, Stockholms universitet 2017 [magisteruppsats].

¹⁸ I avhandlingen kan en aktör vara en organisation, såsom UF, men även enskilda individer inom eller utanför dessa organisationer.

snabb och långtgående här.¹⁹ Det finns en paradox i att ett samhälle och ett skolsystem som länge varit präglade av en socialdemokratisk välfärdsstat kunde förändras så genomgående under några få decennier utan större hinder eller protester från allmänheten. Entreprenörskapets införande i skolan och UF:s etablering var en del av denna motsägelsefulla utvecklingsprocess. 1980 fanns det inte mycket som talade för att UF såsom liten och kontroversiell försöksverksverksamhet skulle komma att få något större inflytande på den svenska utbildningen. Det saknades infrastruktur för den typen av initiativ i det svenska skolsystemet. Marknads- och företagsinriktade initiativ var ideologiskt laddade och gavs litet utrymme i skolan. 30 år senare hade dock UF blivit en integrerad och inflytelserik aktör i skolverksamheten och entreprenörskap skrevs in i skolans uppdrag.

I denna avhandling försöker jag bidra till förståelsen för hur denna förändring möjliggjorts och genomförts i praktiken med hjälp av två övergripande frågeställningar:

Hur motiverades, förankrades och iscensattes entreprenörskapsutbildningen för barn och ungdomar samt synen på entreprenörskap och företagsamhet som viktig kunskap i Sverige i teorin och i praktiken?

Vilka insikter kan undersökningen av UF:s verksamhet och reaktionerna på denna bidra med när det gäller utvecklingen av synen på barn och ungdomar i relation till entreprenörskap och företagsamhet under perioden 1980–2011 samt externa utbildningsaktörers förutsättningar att etablera utbildningskoncept i skolan?

Dessa övergripande frågeställningar kompletterar jag med specifika frågor i de empiriska kapitlen. Ovanstående frågor besvaras mer övergripande i avhandlingens avslutande kapitel. En utveckling av hur frågeställningarna har operationaliserats följer efter genomgången av avhandlingens teoretiska ramverk, forskningslägen och källmaterial.

¹⁹ Majsa Allelin, *Skola för lönsamhet: Om elevers marknadsanpassade villkor och vardag*, Lund: Arkiv förlag 2019, s. 147; Erik Andersson, Oskar Broberg, Marcus Gianneschi & Bengt Larsson (red.), *Vardagslivets finansialisering*, Göteborg: Centrum för konsumtionsvetenskap 2016; Andersson, Glover, Husz & Larsson Heidenblad 2023, s. 15; Jenny Andersson & Chris Howell, "Introduction", i Jenny Andersson & Chris Howell (red.), *Nordic Neoliberalisms: Perspectives on Economic, Social & Cultural Change in the Nordics after 1970*, Abingdon & New York: Routledge 2025, s. 1–2; Anders Björklund, Melissa A. Clark, Per-Anders Edin, Peter Fredriksson & Alan B. Krueger, *The Market Comes to Education in Sweden: An Evaluation of Sweden's Surprising School Reforms*, New York: Russel Sage Foundation 2006; Magnus Dahlstedt & Andreas Fejes (red.), *Neoliberalism and Market Forces in Education: Lessons from Sweden*, Abingdon & New York: Routledge 2019; Dahlstedt & Hertzberg 2011, s. 184; Charlotte Nilsson, "Turning Students into Stock Market Investors: The Role of Civil Society and Public Schools in Swedish Financialization, c. 1985–2010", *Enterprise & Society* 2024, s. 1–2; Linda Rönnerberg, "Marketisation on export: Representations of the Swedish free school model in English media", *European Educational Research Journal* 2015:6, s. 550.

Teoretiskt ramverk

Avhandlingens teoretiska ramverk består av ett övergripande kunskapshistoriskt ramverk, ett antal analytiska begrepp hämtade från utbildningshistorisk forskning samt perspektiv från studier som berör synen på barn och ungdomar.

Educationalization

Ett centralt analytiskt begrepp, som också fungerar som ett övergripande perspektiv för denna undersökning, är *educationalization*. Det kan översättas till pedagogisering eller utbildningsisering och är ett utbildningshistoriskt begrepp som beskriver fenomenet att samhällsproblem omformuleras till utbildningsuppdrag.²⁰ Utbildningsvetaren Daniel Tröhler menar att educationalization är kopplat till den syn på modernitet, framsteg och utveckling som utvecklats sedan 1700-talet, vilken är nära förbunden med utbildning. Utbildning har kommit att ses som en grundläggande drivkraft för samhällsutveckling.²¹ I samband med samhällsomvandlingar ges därför skolan och utbildningen ofta i uppgift att lösa de problem som uppstår i samhället. Samtidigt har utbildningshistorikern David Labaree belyst paradoxen i den tilltro som samhället ger skolan när det gäller att lösa större samhällsproblem såsom sociala orättvisor, trots att utbildningssystemet visat sig vara en ineffektiv mekanism för genomförande av sådana större förändringar i samhället. Han menar att denna motsägelse är en del av den liberala demokratin, som både präglas av en stark tilltro till skolan som problemlösare och en begränsad möjlighet eller vilja att i praktiken genomföra stora strukturella förändringar i samhället. I liberala demokratier erbjuds således ofta utbildning som en lösning på alla möjliga samhällsutmaningar. Skolan får samtidigt representera samhällets kulturella värden, oavsett hur effektiv den lösningen egentligen är.²²

Educationalization är relevant att undersöka även i Sverige, där inte minst grundskolans lärare fått i uppgift att bidra till lösningar på ett antal samhällsproblem. Utbildningshistorikern Johannes Westberg har dock noterat att medan educationalization blivit ett vanligt förekommande begrepp i internationella utbildningshistoriska

²⁰ För mer om educationalization se: David F. Labaree, "The Winning Ways of a Losing Strategy: Educationalizing Social Problems in the United States", *Educational Theory* 2008:4, s. 447–460; Daniel Tröhler, "Educationalization of Social Problems and the Educationalization of the Modern World", i Michael A. Peters (red.), *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*, Singapore: Springer 2016; Johannes Westberg, "Från statsapparater och disciplin till 'educationalization' och 'educational ambitions'", i Viktor Englund, Anne Berg, Peter Bernhardsson, Janne Holmén, Esbjörn Larsson, Germund Larsson, Johanna Ringarp & David Sjögren (red.), *Utbildningens fostrande funktioner: Historiska undersökningar av fostran i offentliga och enskilda utbildningsinsatser*, Uppsala: Uppsala Studies of History and Education 2022, s. 297–319.

²¹ Tröhler 2016.

²² Labaree 2008.

sammanhang, har begreppet sällan använts i svenska sammanhang.²³ Utbildningshistorikern Joakim Landahl har betonat fruktbarheten i att undersöka processer av educationalization i den svenska skolan genom att belysa hur trafikundervisning etablerades i Sverige i samband med de problem som uppstod med massmotoriseringen i samhället. Han understryker även vikten av samarbetet med olika organisationer för införandet av trafikundervisning i skolan mellan 1936 och tidigt 1960-tal.²⁴ Denna avhandling är ett svar på Westbergs efterlysning av undersökningar av educationalization i det svenska sammanhanget. Den bygger även vidare på Landahls inriktning för att belysa hur problem och utmaningar som följer med samhällsomvandlingar samt hur externa organisationer kan bidra till att ny kunskap – i detta fall entreprenöriell kunskap – introduceras i skolans värld.

I denna avhandling undersöker jag en samhällsomvandling som medförde inte enbart nya utmaningar utan även – som tidigare forskning konstaterat – förskjutningar i de centrala problemformuleringarna kring välfärdssamhället och dess sätt att fungera.²⁵ Under undersökningsperioden genomfördes stora reformer inom skolväsendet, och det skedde en förändring i kunskapssynen och uppfattningen om skolans uppdrag inom utbildningspolitiken i Sverige och internationellt.²⁶ Denna förändring innebar bland annat att entreprenörskap framställdes som viktig kunskap för skolan att förmedla.²⁷ Eftersom förändringar i skolan och utbildningen ofta kopplas till utmaningar och problem i samhället, är det av intresse att undersöka om och hur detta skedde i samband med införandet och förankringen av entreprenörskapsutbildning i den svenska skolan samt att undersöka UF:s roll, såsom extern utbildningsaktör, i denna utveckling. I analysen av motiveringarna för utbildning i entreprenörskap och företagsamhet för barn och ungdomar har jag undersökt om och hur dessa speglar en utbildningisering av rådande samhällsproblem och vilka problem de olika aktörerna i så fall hoppades att utbildningen skulle lösa. Jag har även studerat hur entreprenörskapsutbildningen motiverades av olika aktörer på olika nivåer för att belysa komplexiteten i den process genom vilken utbildningsverksamhet förändras och motiveras som svar på rådande samhällsutmaningar.

Kunskapshistoriskt ramverk

Föreliggande studie har en kunskapshistorisk utgångspunkt. Avhandlingen ansluter sig till ett kunskapshistoriskt forskningsfält som har fungerat problem- och frågegenererande för studien samt konkretiserar och operationaliserar några av dess centrala perspektiv och

²³ Westberg 2022.

²⁴ Joakim Landahl, "Educationalising Death: The Emergence of Traffic Education in Swedish Elementary Schools", *Nordic Journal of Educational History* 2022:2, s. 107–123.

²⁵ Se exempelvis: Stråth 1998; Östberg & Andersson 2013.

²⁶ Hultén 2019.

²⁷ Se exempelvis: Alvén 2024, s. 222–236; Leffler 2006; Leffler & Mahieu 2010; Lyngholm K. Mortensen 2021; Mahieu 2006.

begrepp. Därmed finns det anledning att säga något om det kunskapshistoriska fältet samt de centrala begrepp som jag använder i avhandlingen.

Kunskapshistoria är ett fält som fortfarande är under utveckling. Redaktörerna till antologin *Forms of Knowledge* menar att medan den tyska och schweiziska *Wissensgeschichte* växte fram under tidigt 2000-tal, var det först under sent 2010-tal som fältet blev internationellt.²⁸ Det är ett mångsidigt fält med olika inriktningar och definitioner av dess centrala begrepp, av vad kunskapshistoria är och innebär samt vad kunskapshistoriker undersöker. Redaktörerna för *Circulation of Knowledge* beskriver kunskapshistoria som ”a young and still far from coherent field; there is no uncontested definition of what it encompasses, there is no established canon of texts”.²⁹ Att fältet är så heterogent beror till stor del på att det har rötter i flera olika discipliner. Därmed finns det även flera olika vägar till den kunskapshistoriska forskningen.

Det finns således många sätt att definiera vad kunskapshistoria är och vad kunskapshistoriker gör. Forskare vid The Stevanovich Institute on the Formation of Knowledge har framhållit fem principer som visar hur de ser på studiet av kunskap, varav vissa utgör grundläggande antaganden i denna studie. De tar bland annat upp att kunskap bör ses som ett historiskt fenomen som är beroende av de sammanhang den tillkommit i och som förändras över tid. Det handlar med andra ord om en viss tids kunskapsanspråk och vad människor uppfattade som kunskap. Dessutom kan olika sorters kunskapsanspråk och kunskapsformer finnas samtidigt och ha olika ställning i olika grupper.³⁰ Dessa grundantaganden är väl lämpade för historiska studier av kunskap och har fungerat som mitt fundament när jag sedan låtit mig vidare inspireras av kulturhistoriska ingångar till det kunskapshistoriska fältet.

I Skandinavien är det på den historiska institutionen vid Lunds universitet som kunskapshistoria mest tydligt har etablerat sig. I denna kontext har fältet huvudsakligen vuxit fram ur den kulturhistoriska tradition som präglat miljön.³¹ Kunskapshistorikerna i Lund pekar på vikten av en bred forskningsagenda med djupa rötter i social och politisk historia samt kulturhistoria. De framhåller vikten av att finna inspiration från närliggande fält, men har sin bakgrund inom historiedisiplinen. Av denna anledning anser de att det är viktigt att kunskapshistorien strävar efter att berika historiedisiplinen och bygga vidare

²⁸ Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar, “Introduction: Developing the history of knowledge”, i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Forms of knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2020, s. 9.

²⁹ Johan Östling, David Larsson Heidenblad, Erling Sandmo, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg, “The history of knowledge & the circulation of knowledge: An introduction”, i Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2018, s. 9.

³⁰ The Stevanovich Institute on the Formation of Knowledge, ”5 Tenets”, <https://sifk.uchicago.edu/about/5-tenets/>, hämtad 2020-09-10.

³¹ Anton Jansson & Maria Simonsen, ”Kunskapshistoria, idéhistoria och annan historia: En översikt i skandinaviskt perspektiv”, *Slagmark* 2020, s. 15.

på dess traditioner.³² Som historiker skolad vid Lunds universitet ansluter jag mig till denna inriktning av kunskapshistoria. Jag har även inspirerats av kultur- och socialhistorikern Simone Lässig definition av kunskapshistoria som en form av social- och kulturhistoria, inom vilken forskare ser kunskap som ett fenomen som berör varje mänsklig sfär och använder kunskap som ett nytt perspektiv för att undersöka historisk utveckling. Hon menar att forskare inom fältet undersöker vad människor i det förflutna uppfattade som kunskap och interaktionen mellan olika kunskapssyner.³³ Även om denna breda, empiriskt inriktade definition är inbjudande och framstår som en lämplig utgångspunkt för historiska studier, behöver den dock preciseras och operationaliseras.

Jag ansluter mig till en historiserande ansats som ser kunskap och kunskapsanspråk som historiska fenomen, som skapas av människor och förändras över tid, samt intresserar mig för hur, när och varför en viss kunskap uppkommer (eller försvinner) och vilken ställning olika slags kunskap har i förhållande till varandra.³⁴ Kunskap är på detta sätt ett undersökningsobjekt för studien, där jag intresserar mig för vad som ansågs vara, accepterades och definierades som kunskap. Kunskap är inte i grunden neutral eller objektiv. Information, som i sin tur ofta färgas av dess kontext och insamling, måste bearbetas och sättas in i ett visst tolkningsramverk och sammanhang för att bli kunskap. Det finns även mängder med information som aldrig omvandlas till kunskap.³⁵ Det är därmed inte heller självklart att folk är överens om att något utgör (viktig) kunskap. Vad som anses vara kunskap är under konstant förhandling i samhället och det är därför ofta svårt att dra några skarpa gränser mellan kunskap och icke-kunskap eller närliggande begrepp, såsom information eller propaganda. Ett exempel som är föremål för återkommande debatt och förändring över tid är vilken kunskap skolans kunskapsförmedling bör fokusera på – teoretisk kunskap, faktakunskaper eller mer praktiska förmågor och färdigheter. Här är det av intresse att analysera den komplexa relationen mellan dessa olika företeelser och den pågående kampen om vad som betraktas som kunskap. Jag vänder mig därmed emot en hållning som utgår ifrån att enbart det som idag anses vara objektiv och sann kunskap bör undersökas såsom kunskap i ett historiskt perspektiv. Sådant som ansågs vara kunskap och formade människors liv och samhälle i det förflutna måste kunna undersökas utifrån dess betydelse som rådande kunskap för dåtida aktörer och samhällen, även om dessa kunskapsanspråk sedermera kan ha övergivits,

³² Östling, Larsson Heidenblad & Nilsson Hammar 2020, s. 15.

³³ Lässig 2016, s. 39–44. Lässig breda perspektiv på kunskapshistorien nämns även i Östling, Larsson Heidenblad & Nilsson Hammar 2020, s. 14.

³⁴ Lässig 2016, s. 39–40; Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar, "Arne Jarrick och sanningen", *Historisk Tidskrift* 2024:4, s. 728–730.

³⁵ Forskare brukar ofta, i linje med Claude Lévi-Strauss resonemang, se kunskap som "tillagad" (cooked) eller bearbetad information. Se: Claude Lévi-Strauss, *The Raw and the Cooked*, New York: Harper & Row 1969. Se även: Peter Burke, *What is the History of Knowledge?*, Cambridge: Polity Press 2016, s. 6–7; Lässig 2016, s. 39–40.

motbevisats eller fallit i glömska.³⁶ Däremot vill jag understryka att jag i denna avhandling intresserar mig för kunskap i ett samhälleligt och utbildningsinriktat perspektiv. Jag vill undersöka den process genom vilken något kommer att ses som viktig kunskap för samhällets medborgare och därmed som betydelsefull för den allmänna utbildningen att förmedla. Det handlar således inte enbart om någon smalt förankrad åsikt om vad som anses vara kunskap. Det är snarare en kunskapssyn som så småningom uppnått en position där en viss kunskap anses vara central för livet i samhället till en sådan grad att den skrivits in i skolans styrdokument med målsättningen att förmedlas till alla elever. Även om inte alla behöver vara överens om denna syn på vad som utgör viktig kunskap, har den onekligen fått ett avgörande inflytande.

Kampen om vilken kunskap som ska stå i centrum för skolan och hur den bör läras ut har pågått länge och intensifierats i olika perioder. Ett exempel är den kamp mellan nyhumanism och medborgarfostran som inriktning för läroverkets målsättning som utkämpades under 1800- och 1900-talen. Då handlade det dels ”om läroverket skulle behålla sin gamla inriktning på klassiska språk eller om realbildningen (moderna språk och naturvetenskap) skulle ersätta denna”, dels – i förlängningen – om skolans inverkan på individen och skolans uppgift i samhället:

Mot varandra stod en åsikt om att läroverket skulle fostra individen genom att harmoniskt öva hans själsförmögenheter vartill det bästa medlet ansågs vara djupgående studier i de klassiska språken (nyhumanismen) och en åsikt att läroverket mer direkt skulle sättas i samhällets tjänst, att det skulle fostra medborgare.³⁷

Så småningom blev kraven på mer tillämpade studier påtagliga. Sakta men säkert förlorade de klassiska språken utrymme, samtidigt som naturvetenskapliga ämnen fick ökad betydelse, även om latinet var fortsatt centralt under en stor del av 1900-talet.³⁸ Särskilt under 1900-talet fick medborgarfostran och skolan som samhällsförberedande institution ökad roll. Kampen om kunskapen och pedagogiken har fortsatt och återkommande aktualiserats, inte minst mot slutet av 1900-talet.³⁹ En generell slutsats är att, i takt med att samhället förändras, uppstår och återaktualiseras debatter kring skolans innehåll och uppdrag samt krav på att skolan behöver uppdateras för att svara mot nya behov, värderingar och kunskapssyner. Denna kamp går att följa i utbildningspolitiken och

³⁶ För kritik respektive försvar mot en historiserande förhållning till kunskapsbegreppet: Arne Jarrick, ”Att kasta ut barnet med badvattnet: En kritisk granskning av svensk kunskapshistoria”, *Historisk Tidskrift* 2024:4, s. 705–721; Östling, Larsson Heidenblad & Nilsson Hammar 2024, s. 722–732.

³⁷ Lars Nilehn, *Nyhumanism och medborgarfostran: Åsikter om läroverkets målsättning 1820–1880*, Lund: CWK Gleerup 1975, s. 2 & 3.

³⁸ Sven Hartman, *Det pedagogiska kulturarvet: Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria*, Stockholm: Natur & Kultur 2012, s. 38.

³⁹ Se exempelvis: Hultén 2019; Bernt Gustavsson, *Vad är kunskap? En diskussion om praktiskt och teoretisk kunskap*, Stockholm: Skolverket 2002; Hans Albin Larsson, *Till kunskapens försvar: Om den svenska skolans förfall och möjliga återupprättelse*, Stockholm: Natur & Kultur 2022.

skoldebatten, men förändringen av skolans innehåll sker inte minst genom förändringar i den praktiska verksamheten.

I denna avhandling intresserar jag mig för hur entreprenörskap och företagsamhet alltmer har kommit att ses som viktig kunskap för samhällets medborgare – och hur vissa aktörer har verkat för denna utveckling i praktiken. Det finns ingen självklarhet i att entreprenörskap och företagsamhet ska betraktas som kunskaper och förmågor som man kan och bör träna genom utbildning. Entreprenörskap kan lika gärna ses som en medfödd talang, ett karaktärsdrag, en yrkeskategori eller en specifik ekonomisk handling, som inte nödvändigtvis har något med kunskap och utbildning att göra eller är relevant för allmänheten.⁴⁰ I centrum för denna studie står aktörers verksamhet och motiveringar för att etablera entreprenörskap och företagsamhet som relevant kunskap för barn och ungdomars utbildning samt debatter, framgångar och misslyckanden relaterade till dessa etableringsförsök.

Det kunskapshistoriska bidraget

Lässig har beskrivit att det inom det kunskapshistoriska fältet finns ett glapp mellan den programmatiska ambitionen och de studier som faktiskt genomförts. Enligt henne har den kunskapshistoriska forskningen som hittills bedrivits om modern historia varit för snävt fokuserad på expertorienterad kunskap, trots en bredare ambition.⁴¹ Efter att de initiala årens diskussioner främst berört fältets potential och inriktning, har dess representanter vid Lunds universitet reflekterat över om det är dags för forskare att i ökad utsträckning demonstrera och realisera potentialen i empiriska studier.⁴² Jag vill bidra till utvecklingen av det kunskapshistoriska fältet genom att i en empirisk studie fokusera på en kunskapsaktör och en typ av kunskap som står utanför den strikt vetenskapliga sfären. Det är en aktör som därtill är fristående från både skolan och partipolitiken, men som har sin egen agenda för samhällsförändring. Den empiriska analysen bidrar till forskningsfältet genom att operationalisera begreppen *kunskapsform*, *kunskapsinnehåll*, *kunskapsaktör* och *kunskapsarena*. Ambitionen är att denna begreppsliga tillämpning ska bidra till den metodologiska vidareutvecklingen av det kunskapshistoriska fältet.

Kunskapshistoria har därtill i ett internationellt perspektiv inte varit särskilt nära kopplad till utbildningshistoria. Enligt vetenskapshistorikern James Secord beror detta troligen på traditionella disciplinära uppdelningar, då utbildningshistoria främst har varit föremål för undervisning och forskning på lärarutbildningar och därmed till stor del tillämpats vid sidan

⁴⁰ Se exempelvis: Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁴¹ Lässig 2016, s. 54. Detta tas även upp i David Larsson Heidenblad, "Financial knowledge: A rich new venture for historians of knowledge", i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Forms of knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2020, s. 47.

⁴² Larsson Heidenblad 2020, s. 54–55.

av andra humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen.⁴³ Lässig betonar särskilt potentialen hos skolböcker som källa för undersökningar av förändring och kontinuitet av den statligt sanktionerade kunskapen samt för samhällsdebatter om kunskap och relevans, vilket understrukits av läromedelsforskare genom åren.⁴⁴ Läroböcker visar på den stabila och allmänt accepterade kunskapen, men påverkas samtidigt av och reflekterar samhällsutvecklingen. Vid samhällsomvälvningar debatteras skolböckerna utifrån vilken kunskap som ska föras vidare till nästa generation.⁴⁵ Detta resonemang är ingen kunskapshistorisk nyhet och behöver inte heller avgränsas till läromedel. Även andra utbildningskoncept, läroplaner, kurser och andra undervisningsformer kan inkluderas i resonemanget. Kunskapssynens utveckling i skolans läroplaner, utbildningsreformer och den utbildningspolitiska debatten har exempelvis tidigare undersökts i kunskapspolitiska studier av historiker, utbildningshistoriker och pedagoger.⁴⁶ Skolan, utbildningspolitiken samt barn och ungdomar som representanter för nästa generation är därmed centrala i undersökningen av kunskapssyn och samhällsutveckling. Därtill finns det en mängd externa utbildningsaktörer som påverkar utbildningen och skolan utan att vara en del av skolsystemet eller partipolitiken. De riskerar att hamna utanför historieskrivningen. Utbildningshistoriker och pedagoger tenderar att huvudsakligen fokusera på aktörer inom utbildningssystemet och -politiken, samtidigt som den politiska och ekonomiska historieskrivningen samt idéhistorien oftast fokuserar på aktörer med betydande explicit makt och/eller inflytande. En kunskapshistorisk studie kan dock skifta fokus till externa utbildningsaktörer med en mindre explicit makt och dagordning, såsom ungdoms- och utbildningsorganisationer, som genom sin verksamhet påverkat utbildningen, skolan samt barn och ungdomar. Dessa aktörer har även genom sin räckvidd och långvariga verksamhet haft stor potential att påverka utvecklingen av kunskapssynen i ett samhälle samt förankringen av en viss sorts kunskap, ideal och idéer i breda samhällslager. De har sällan stått i centrum för historiska undersökningar, men har potential att belysa samhälls- och

⁴³ James Secord, "Knowledge in Transit", *Isis: A Journal of the History of Science*, 2004:4, s. 666.

⁴⁴ Lässig pekar exempelvis på: Michael W. Apple & Linda K. Christian-Smith (red.), *The Politics of the Textbook*, Abingdon & New York: Routledge 1991; Hanna Schissler & Yasemin Nuhoglu Soysal (red.), *The Nation, Europe and the World: Textbooks and Curricula in Transition*, New York: Berghahn Books 2005. Lässig har även redogjort för det internationella forskningsfältet för läromedelsstudier och dess potential i: Simone Lässig, "Textbooks and beyond: Educational Media in Context(s)", *Journal of Educational Media, Memory & Society* 2009:1, s. 1–20. Se även: Ingmarie Danielsson Malmros, *Det var en gång ett land... Berättelser om svenskhet i historieböcker och elevers föreställningsvärldar*, Höör: Agering 2012; Helén Persson, *Historia i futurum: Progression i historia i styrdokument och läroböcker 1919–2012*, Lund: Lunds universitet 2018.

⁴⁵ Lässig 2016, s. 41–42.

⁴⁶ Se exempelvis: Carl-Henrik Adolfsson, *Kunskapsfrågan: En läroplansteoretisk studie av den svenska gymnasieskolans reformermellan 1960-talet och 2010-talet*, Växjö: Linnaeus University Press 2013. Hultén 2019; Andreas Nordin, *Kunskapens politik – en studie av kunskapsdiskurser i svensk och europeisk utbildningspolicy*, Växjö: Linnaeus University Press 2012.

skolutvecklingen samt utvecklingen av synen på barn, ungdomar och viktig kunskap ur ett nytt perspektiv.⁴⁷

Föreliggande studie ämnar bidra med ett sådant nytt perspektiv och därtill belysa externa utbildningsaktörers potentiella inflytande på den svenska utbildningen samt deras förutsättningar att etablera nya utbildningskoncept i skolkontexten. Undersökningen strävar även efter att bidra till den kunskapshistoriska forskning som har efterfrågats av historikerna Johan Östling och David Larsson Heidenblad med fokus på samhällelig kunscapscirkulation. De menar att det finns anledning att rikta uppmärksamheten mot "situationer eller processer där kunskap får samhällelig signifikans", det vill säga sammanhang när en viss sorts kunskap blir relevant för en bredare allmänhet.⁴⁸ Införandet av en ny sorts kunskap i utbildningen – som därigenom berör stora delar av den svenska ungdomen – får anses vara ett sådant tillfälle, när en viss sorts kunskap blir samhälleligt relevant. I min analys kommer jag att undersöka hur entreprenörskap och företagsamhet etablerats som viktig kunskap för barn och ungdomar i Sverige samt hur UF verkat för att etablera och förankra denna kunskap i förhållande till skolan med hjälp av ett antal kunskapshistoriska begrepp.

Analytiska begrepp

Kunscapscirkulation är ett centralt begrepp inom kunskapshistorien som fångar en del av forskningsfältets analytiska perspektiv, utgångspunkter och undersökningsobjekt.⁴⁹ Begreppet betecknar komplexiteten i kunskap som fenomen och riktar fokus mot kommunikation och förutsättningarna för kunskapens spridning. En utgångspunkt är att kunskap är kontextbunden och villkorad av bland annat materialitet, format och de aktörer som verkar för dess spridning och cirkulation (eller som motverkar den). Kunskap är inget som sprids per automatik eller friktionslöst, som förenklade diffusionsmodeller kan ge intryck av. Kunskap är beroende av medium och bärare för dess etablering, spridning och fortlevnad samt förändras kontinuerligt beroende på de sammanhang den produceras och cirkuleras i. Den rör sig inte heller fritt eller obehindrat. Därtill rör sig kunskapen inte

⁴⁷ Olika organisationers ansträngningar för att nå ett inflytande över barndomen har bland annat tagits upp i: Lisbeth Lundahl, *Efter svensk modell: LO, SAF och utbildningspolitiken 1944–1990*, Umeå: Boréa 1997; Björn Lundberg, *Naturliga medborgare: friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga örnar 1925–1960*, Lund: Arkiv förlag 2018; Göran Sidebäck, *Kamen om barnets själ: Barn- och ungdomsorganisationer för fostran och normbildning 1850–1980*, Stockholm: Carlssons 1992; Åström Rudberg 2023. Vikten av externa kunscapsaktörer för införandet av en ny sorts kunskap i utbildningen har bland annat lyfts i: Landahl 2022; David Larsson Heidenblad & Charlotte Nilsson, "Ungdomslivets finansialisering. Skapandet av en aktiekultur för och av unga i Sverige 1985–1994", *Historisk Tidskrift* 2022:4, s. 564–593; Nilsson 2024.

⁴⁸ Johan Östling & David Larsson Heidenblad, "Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp", *Historisk tidskrift* 2017:2, s. 283; Johan Östling & David Larsson Heidenblad, *The History of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press 2023, s. 18–20.

⁴⁹ Se exempelvis: Östling, Sandmo, Larsson Heidenblad, Nilsson Hammar & Nordberg 2018; Secord 2004; Östling & Larsson Heidenblad 2017.

nödvändigtvis i en enkelriktad förmedlingsprocess mellan en avsändare och en mottagare utan kan inkludera mer komplexa och mångtydiga roller, spridningsmönster och utbyten i produktionen och cirkulationen. Cirkulationsbegreppet belyser komplexiteten i denna process. Forskare uppmuntras att undersöka vad som händer när kunskap rör på sig och hur kunskap går från att vara känt av få till att bli relevant för en större allmänhet. Begreppet kan dock te sig abstrakt, flyktigt och svårt att operationalisera empiriskt och analytiskt.

Jag finner det fruktbart att likna betydelsen av begreppet kunskaps-cirkulation för det kunskapshistoriska fältet vid betydelsen av begreppet historiemedvetande för historiekultur som forskningsområde. Historikern Klas-Göran Karlsson har beskrivit historiemedvetande som ett centralt men huvudsakligen heuristiskt begrepp. Det går med andra ord att göra kvalificerade antaganden som är svåra att leda i bevis. I det aktuella fallet är historiemedvetande ett begrepp som avser ett fördjupat förhållande till historien och som väcker intressanta forskningsfrågor. Som uttryck för en mental process är historiemedvetandet svårt att analysera i sig självt. Det får snarare operationaliseras med hjälp av andra begrepp och undersökas genom "hur det manifesteras i konkreta material och situationer" eller "hur det aktiveras och mobiliseras".⁵⁰ På ett liknande sätt ser jag kunskaps-cirkulation som ett övergripande begrepp som fördjupar perspektivet på kunskap i historien och som inspirerar till intressanta kunskapshistoriska undersökningsområden. Förvisso föreligger det en skillnad i att historiemedvetande i grunden är svårfångat, då det handlar om en process som enbart kan uppfattas genom de spår den lämnar efter sig i empiriskt material, medan cirkulationen av kunskap faktiskt sker ute i världen. Kunskaps-cirkulation utgör dock en övergripande och komplex process som också får undersökas genom de spår den efterlämnar i konkreta fenomen eller genom de förutsättningar för kunskapens produktion och kommunikation som går att identifiera och analysera i källorna. Ett undersökningsområde som utpekats som intressant för kunskapshistorisk forskning är, som nämnts ovan, studier med fokus på samhällelig kunskaps-cirkulation. Det är en sådan inriktning som denna studie anknuter till, det vill säga hur, när och varför en ny sorts kunskap kommit att ses som relevant för breda samhällslager och hur aktörer verkat för kunskapens etablering och spridning.

Jag är intresserad av UF:s försök att etablera och utveckla en samhällelig kunskaps-cirkulation av en viss sorts kunskap genom att etablera nya utbildningskoncept för barn och ungdomar och införa dessa i deras utbildning. I dessa försök verkade UF på olika kunskapsarenor, det vill säga platser och kontexter "som inom sina givna ramar erbjuder möjlighet och sätter gränser för cirkulation av kunskap".⁵¹ Dessa arenor utgör institutioner och mötesplatser för kunskapsaktörer och publikar med regler och normer för hur

⁵⁰ Klas-Göran Karlsson, "Historia, historiedidaktik och historiekultur – teori och perspektiv", i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är närvarande: Historiedidaktik som teori och tillämpning*, Lund: Studentlitteratur 2014, s. 58.

⁵¹ Johan Östling, "En kunskapsarena och dess aktörer: Under Strecket och kunskaps-cirkulation i 1960-talets offentlighet", *Historisk tidskrift* 2020:1, s. 119. Se även: Östling & Larsson Heidenblad 2023, s. 19–20.

kunskapsaktörer kan verka och hur kunskap kan cirkuleras.⁵² Framför allt är det relevant att undersöka hur UF verkat för att införa sina koncept i skolan, som utgör en viktig kunskapsarena för samhällelig kunskaps-cirkulation. I undersökningens centrum står UF:s strävan att i relation till skolan bli accepterad som kunskapsaktör, det vill säga en aktör ”som i ett givet historiskt sammanhang bidrar till att kunskap produceras och/eller cirkulerar” (eller förhindrar denna process).⁵³ Det är också av intresse att studera enskilda, centrala aktörer som möjliggjort att UF fått fäste i skolan. I relation till aktörsbegreppet menar jag således att även en utbildningsorganisation kan ses som en kunskapsaktör. Det analytiska begreppet behöver inte begränsas till enskilda individer, eller mindre grupper av individer, såsom det främst har använts hittills.⁵⁴ Jag menar snarare att det är angeläget att reflektera över hur en organisation kan verka som kunskapsaktör samt dess förutsättningar.

Ett särskilt viktigt begrepp för denna studie är kunskapsform och dess särskiljande från kunskapsinnehåll. Analysen utgår ifrån ett perspektiv som lägger vikt vid kunskapens mer specifika formgivning med inspiration från kulturhistorikern Anne Eriksen och idéhistorikern Ellen Krefting, som har betonat dynamiken mellan kunskapsform och kunskapsinnehåll. De menar att kunskapens materiella, visuella, strukturella och institutionella formgivning bidrar både till dess cirkulation, produktion och auktorisering. Formen är central för att ge kunskapen distinkta och igenkännbara uttryck så att den blir användbar i olika sammanhang.⁵⁵ Kunskapsformen avgör med andra ord hur kunskapsinnehållet ”formateras”, det vill säga utgör de ramar inom vilka kunskapsinnehållet infogas för att kunna spridas.

Jag finner Eriksens och Kreftings särskiljande av form och innehåll en fruktbar analytisk ingång att bygga vidare på. Deras resonemang innebär att en sorts kunskapsinnehåll därmed kan formateras och förmedlas på olika sätt. Det betyder också att en viss kunskapsform kan användas till att förmedla många olika slags kunskapsinnehåll. Jag menar att en kunskapsaktör därför har möjlighet att strategiskt välja kunskapsform i sina försök att etablera ett nytt kunskapsinnehåll i en viss kontext. Jag anser även att kunskapsformen i relation till detta resonemang kan ses som nära relaterad till kunskapsarenan och kunskapsaktörer. Olika kunskapsarenor ställer olika krav och erbjuder olika möjligheter för en kunskapsaktör att verka och cirkulera kunskap på arenan. En viss arena kan till exempel kräva att kunskapsinnehållet infogas i en särskild kunskapsform för att bli accepterat. Dessutom vill jag understryka att vissa kunskapsarenor kan kräva att kunskapsaktörer som

⁵² Östling 2020, s. 119. Se även: Östling & Larsson Heidenblad 2023, s. 19–20.

⁵³ Östling 2020, s. 106. Se även: Östling & Larsson Heidenblad 2023, s. 21; Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar, ”Introduction: Revisiting agency in the history of knowledge”, i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Knowledge Actors: Revisiting Agency in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 12.

⁵⁴ Se exempelvis: Östling 2020; Östling & Larsson Heidenblad 2023; Östling, Larsson Heidenblad & Nilsson Hammar 2023.

⁵⁵ Anne Eriksen & Ellen Krefting, ”Formens makt og materialitet. Om studiet av kunnskapens former i katekismer og skipslogger”, *Slagmark* 2020, s. 31–49.

vill verka för en viss sorts kunskap på arenan behöver förhålla sig till andra aktörer som fungerar som cirkulationens grindvakter, *gatekeepers*. De bestämmer vilka aktörer, kunskapsformer och kunskapsinnehåll som bereds plats på arenan. Ett exempel är en tidskriftsredaktör eller en redaktion, som kan välja vad som publiceras i deras medium.

I min undersökning utgår jag även från att kunskapsformer inte enbart kan förmedla innehåll i form av faktakunskaper utan även syfta till att lära ut mer praktisk kunskap, exempelvis i form av förmågor och färdigheter. I analysen av UF:s verksamhet och reaktionerna på denna lägger jag särskild vikt vid att särskilja mellan UF:s kunskapsinnehåll – såsom hur man driver ett företag – och den kunskapsform UF valde för dess förmedling – såsom ett praktiskt miniföretagsprogram – eftersom dynamiken mellan dessa kan ge insikter i utbildningskonceptens mottagande och förutsättningarna för dess cirkulation. I analysen undersöker jag hur UF verkade för att etablera sig i skolan och vilka förutsättningar och villkor organisationen – som extern utbildningsaktör – behövde navigera i relation till denna arena och dess aktörer, strukturer och *gatekeepers*.

Andra relevanta analytiska begrepp

The grammar of schooling

I avhandlingen undersöker jag UF:s försök att införa företagsamhet och entreprenörskap i den svenska skolan i praktiken, vilket även relateras till förändringar på policynivån. Utbildningshistorikern David Tyack och historikern William Tobin har presenterat *the grammar of schooling* som ett fenomen som påverkar försök att reformera skolan samt dess innehåll och arbetssätt. Begreppet hänvisar till introduktionen av den inbyggda infrastruktur med ramverk, strukturer och arbetssätt som följde med införandet av den allmänna skolgången och som blivit så naturliga och underförstådda att de kan jämföras med ett språks underliggande grammatik. De förknippas ofta med vad som ses som en ”riktig” skola. Vissa reformer, huvudsakligen sådana som tillkommit i samband med skolans expansionsfaser, har integrerats i skolans grammatik – såsom årskurser, klassrummen, ämnesindelning och standardiserade lektionsblock. Skolans grammatik tas ofta för given och blir främst synlig när det görs insatser för att försöka ändra den.⁵⁶

Det har återkommande gjorts försök att ändra om i skolans underliggande strukturer. Tyack och Tobin ger exempel på hur olika reformivrare försökt införa ämnesöverskridande och elevcentrerade arbetssätt samt flexibla scheman eller bryta upp den invanda klassrums- och årskursstrukturen. De menar dock att försök att ändra på skolans grammatik ofta överges efter kortare försökstider, varefter skolpersonalen återgår till inarbetade mönster. Reformerna har haft olika grader av framgång och det finns olika anledningar till deras mestadels korta livslängd. Tyack och Tobin argumenterar för att en anledning är att den

⁵⁶ David Tyack & William Tobin, ”The ‘Grammar’ of Schooling: Why Has It Been So Hard to Change?”, *American Educational Research Journal* 1994:3, s. 453–479.

som försökt förändra arbetsformerna och strukturerna inte lyckats övertyga massorna – exempelvis lärarna, skolledningen, föräldrarna och det omgivande samhället. Därmed har ett starkt och långvarigt stöd för reformerna uteblivit på grund av att de ofta går emot den etablerade bilden av vad som utgör en ”riktig” skola. Reformförsökens korta livslängd kan också förklaras med omsättningen av och pressen på den berörda personalstyrkan. Reformerna som griper in i skolans grammatik utgör tidskrävande och tungt arbete och innebär en ökad arbetsbörda för bland annat lärarna. Hög omsättning av personal och problem med att bibehålla motivationen och energin bland de som är kvar gör det svårt att upprätthålla kontinuitet i reformförsöken. Då det ofta handlar om småskaliga experiment eller lokala tolkningar av reformerna, kan det bli svårt att uppnå en övergripande och långvarig förändring på det sätt som de som förespråkat reformerna önskat.⁵⁷

Tyack och Tobin menar inte att förändringar av skolan är omöjliga, men att de måste ske gradvis och kräver betydande insatser. De understryker även att reformer förändras i kontakten med skolorna. Implementeringen av reformerna i de olika skolorna ser annorlunda ut och kan skilja sig från reformens intention. Lärare och skolledningar väljer vad och hur de ändrar i sin verksamhet. Tyack och Tobin menar att man inte behöver se detta fenomen som något negativt, utan i stället vara medveten om det och utforma reformer med hänsyn till flexibilitet i ett format som möjliggör anpassning till lokala behov och den kunskap som finns i de olika skolorna.⁵⁸ Pedagogen Larry Cuban understryker dessutom att det är nödvändigt att ta hänsyn till vilken nivå i utbildningssystemet man analyserar vad gäller skolans grammatik och försök att ändra på denna. Förändringsarbetet kan ske i klassrummet, på en viss skola, i regionen eller nationellt, på olika sätt och med olika framgång. Han poängterar även det som bland annat påpekats i pedagogisk forskning – att det som faktiskt sker i klassrummet när väl dörrarna stängts är svårt att kontrollera och att alla nivåer skapar handlingsutrymme där reformer kan tolkas, omformas eller motarbetas.⁵⁹

Även om det finns till exempel nationella variationer, påverkar skolans grammatik med dess traditioner och institutionella strukturer olika skolreformers framgång och varaktighet samt möjligheten att införa nya utbildningskoncept i skolan. Om reformer och nya koncept går att inlemma i den existerande grammatiken och förenklar arbetet, uppstår förmodligen inte någon större friktion. Om det däremot görs försök att införa något med ambitionen att ändra på skolans sätt att fungera, lär det uppstå mer motstånd. Det kan leda till att skolkolket hittar sätt att fortsatt genomföra sin verksamhet på inarbetat sätt eller att det blir svårt att genomföra förändringar i arbetssättet som består en längre tid. Skolsystemets olika nivåer har inbyggda handlingsutrymmen vid implementeringen av reformer, vilket gör att det inte med enkelhet går att genomföra genomgripande förändringar i hela skolsystemet. När en ny policy presenteras kan omvandling och motstånd uppstå i uttolkningen och

⁵⁷ Tyack & Tobin 1994.

⁵⁸ Tyack & Tobin 1994.

⁵⁹ Larry Cuban, ”Reforming the Grammar of Schooling Again and Again”, *American Journal of Education* 2020:4, s. 665–671.

implementeringen på varje nivå. The grammar of schooling belyser således att skolans traditioner, strukturer och institutioner samt dess centrala aktörer – lärarna – utgör förutsättningar för att förändra skolans verksamhet eller föra in nya koncept på skolan som arena. Detta är faktorer som aktörer som vill reformera skolan bör ta hänsyn till. I avhandlingens analys av initiativen till införandet av entreprenörskap och företagsamhet i skolan relaterar jag både misslyckade och framgångsrika initiativ till skolans grammatik, varvid de berörda nivåerna i skolsystemet beaktas.

Utbildningssociologen Steven J. Courtney och pedagogen Bryan Mann har gjort en ansats för att ta ett nytt grepp om skolans grammatik. De menar att det centrala utbildningshistoriska begreppet inte nödvändigtvis inbjuder till internationella jämförelser eller till analyser kring varför skolförändring genomförs eller ej. Man kan påstå att något tillhör skolans grammatik och därför inte förändras, alternativt inlemmas i den, men följdfrågorna om "hur" och "varför" en förändring går att åstadkomma eller ej uteblir. Deras ambition är därför att utveckla perspektivet och därmed underlätta för fördjupade analyser och jämförelser. Courtney och Mann menar att analysen behöver flyttas till diskursnivån och att de strukturer som Tyack och Tobin pekat på snarare kan liknas vid "lexical features" – lexikala drag – än en grammatik. Dessa strukturer och företeelser uttrycker mening som formulerats av en underliggande och mer samhällsgenomgripande "grammatik" som är avhängig diskurser och ideologier. Courtney och Mann understryker vidare att vissa lexikala drag är mycket stabila och att grammatiken (diskursen/ideologin) ibland förändras snabbare än de lexikala dragen (skolans strukturer och arbetssätt), men att dessa drag i så fall får uttrycka en ny mening i linje med den nya grammatiken.⁶⁰

Det jag tar med mig från Courtney och Mann är att skolans institutioner och praktiker inte kan ses som isolerade från övergripande ideologier och diskurser i samhället. Förändring eller stabilitet bör även betraktas i förhållande till denna övergripande nivå. Därmed kommer jag att diskutera förändringarna i skolan och UF:s verksamhet i relation till förändringar i skolpolitiken och ideologiska idéströmningar i samhället. Däremot vill jag inte riskera att hamna i en analytisk situation där allt kan förklaras av "diskursen". Jag vill hellre understryka att det finns ett värde i att ta det institutionella perspektiv som Tyack och Tobin utgått från på allvar. Courtney och Mann nämner även att en del av skolans strukturer och arbetssätt ges nya meningar och innebörder när en ny diskurs införs. På detta sätt kan diskursen sägas anpassas efter det redan existerande systemet; praktiken behöver inte nödvändigtvis förändras, men får symbolisera andra värden. Jag menar därför att det i analysen blir viktigt att ta hänsyn till att skolans strukturer och praktiker och den övergripande skoldiskursen/ideologin påverkar varandra.

⁶⁰ Steven J. Courtney & Bryan Mann, "Thinking with 'lexical' features to reconceptualize the 'grammar' of schooling: Shifting the focus from school to society", *Journal of Educational Change* 2021:3, s. 401–421.

Human beings– human becomings & hostile worlds

I undersökningen använder jag mig även av sociologen Jens Qvortrups begrepp *human being–human becomings* samt sociologen Vivanna A. Zelizers kritik av idén om *hostile worlds*. Dessa perspektiv bidrar till analysen av synen på barn utifrån initiativ som har tagits för barn och ungdomar samt belyser komplexiteten i synen på barn och ungdomar i relation till den ekonomiska världen.⁶¹

Qvortrup har problematiserat att policys och finansiella satsningar gällande barn oftast fokuserar på de framtida samhälleliga vinster som dessa satsningar kan bidra till, snarare än på att förbättra barndomens och barnens förutsättningar mer generellt i samhället här och nu. Han menar att barn ofta ses som *human becomings* snarare än *human beings*, med andra ord som potentiellt humankapital snarare än som subjekt och aktörer i sin egen rätt. Det finns dessutom en föreställning om att barnens bästa sammanfaller med det som är bäst för samhällets framtid, något som Qvortrup problematiserar. Han menar att det medför en risk att den framtida nyttan för samhället och vuxenvärlden prioriteras, medan barnen här och nu får stå tillbaka. Qvortrup kritiserar även att barn – trots att de enligt framtidsresonemanget uppfattas som ekonomiskt avgörande – inte ses som viktiga ekonomiska aktörer och att det skolarbete som barn genomför inte ses som en ekonomiskt viktig aktivitet i samhället.⁶² Hans resonemang fungerar som ett redskap i min analys av den syn på barn och ungdomar som förmedlas genom de initiativ som togs eller föreslogs av olika aktörer under den undersökta perioden och hur initiativen motiverades.

Zelizer har belyst komplexiteten i synen på barn i förhållande till arbete och ekonomisk verksamhet genom att framföra kritik mot idén om 'hostile worlds'. Enligt denna idé är livet uppdelat i två skilda sfärer – en som domineras av rationalitet och egenintresse och en som karaktäriseras av känslor och solidaritet. Dessa anses inte kunna samverka utan att det leder till fördärv för båda sfärerna.⁶³ Orsaken är en rädsla för att, om unga utsätts för marknadslogiker, skulle det förstöra den goda barndomen samtidigt som barn – som ses som opålitliga ekonomiska aktörer – släpps in i den viktiga affärsvärlden. Eftersom det existerar en föreställning om att dessa världar bör hållas isär, finns det en ovilja att tänka på en stor del av barns produktiva aktiviteter och arbetsinsatser som viktig ekonomisk verksamhet. Zelizer pekar på att vuxensamhället gör avgränsningar mellan vilken typ av aktivitet som anses vara godtagbar och moraliskt fostrande och vad som utgör ekonomiska verksamheter som utnyttjar barnet. Hon menar dock att idén om 'hostile worlds' inte kan förklara det som faktiskt händer i ekonomiska aktiviteter eftersom studier av rutinmässigt socialt samspel motsäger att kombinationen av ekonomiska transaktioner och personliga relationer skulle leda till korruption. Hon pekar på att barn ofta bidrar med värdeproducerande arbetsinsatser, där ekonomiska transaktioner och personliga relationer

⁶¹ Jens Qvortrup, "Are Children Human Beings or Human Becomings? A Critical Assessment of Outcome Thinking", *Rivista Internazionale di Scienze Sociali* 2009:3/4, s. 631–653; Zelizer 2010.

⁶² Qvortrup 2009.

⁶³ Zelizer 2010, s. 73–74.

kopplas ihop utan att det får negativa konsekvenser. Huruvida en viss sorts arbetsinsats ses som acceptabel eller oacceptabel är därtill beroende av om och för vem den skapar fördelar i den sociala interaktionen – exempelvis för barnet självt, för familjen, för en främling eller för ett företag.⁶⁴ Zelizer belyser den komplexitet som finns i mötet mellan barn och ungdomar och den ekonomiska världen. Det gäller inte minst den typ av föreställningar, förbundna med idén om 'hostile worlds', som en aktör som vill introducera utbildningskoncept, med stark relation till näringslivet, till barn och ungdomar behöver navigera i. Hennes resonemang är således relevanta i analysen av UF:s utbildningskoncept och reklamkampanjer, liksom för motiveringarna för utbildning i entreprenörskap och företagsamhet för barn och ungdomar samt för de reaktioner som UF:s verksamhet riktad mot yngre barn har fått.

Forskningslägen

I denna avhandling är tre olika forskningslägen av särskild relevans. Det första är forskning som utgår från UF eller entreprenörskap i skolan. De andra är forskning som på olika sätt belyst välfärdsstatens respektive skolans kris och omvandling under undersökningsperioden. Studierna berör den större omvandling – i både samhället och utbildningssystemet – som skedde under årtiondena kring millennieskiftet. Här kommer jag enbart att ge en kort överblick över dessa forskningslägen och hur jag i denna avhandling relaterar till dem. Mycket av forskningen kommer att behandlas i relevanta delar av den empiriska analysen.

Forskning kring UF och entreprenörskap i skolan

Den forskning som har bedrivits om UF har främst varit inriktad på lärares och elevers upplevelser av UF:s koncept och entreprenörskap i skolan och har därför huvudsakligen varit utformade som intervjustudier.⁶⁵ UF har hittills inte stått i fokus för historisk forskning. Undantaget är ekonomhistorikern Elin Åström Rudbergs artikel om UF:s introduktion i Sverige, i vilken hon även jämför UF:s verksamhet med det kooperativa alternativa utbildningskoncept som Koopi erbjöd. Hon understryker att det ur ett internationellt perspektiv kan verka förvånande att Sverige var ett av de första länderna som introducerade en egen version av det amerikanska JA-konceptet samt en entreprenörskapsutbildning för ungdomar på 1980-talet.⁶⁶ Antropologen och mellanösternvetaren Mayssoun Sukarieh och utbildningsvetaren Stuart Tannock har i sin

⁶⁴ Zelizer 2010, s. 73–74.

⁶⁵ Se exempelvis: Eriksson 2007; Friberg & Neimark 2016; Johansson 2019; Larsson 2012; Vidhall 2017.

⁶⁶ Åström Rudberg 2022, s. 2–3.

studie av det globala JA-fenomenet – som spred sig särskilt snabbt efter kalla krigets slut – pekat ut Skandinavien som ett område där JA-konceptet har nått särskild framgång och integrering i skolsystemet.⁶⁷ Att verksamheten uppnått sådan framgång i Skandinavien – ett område med en stark socialdemokratisk tradition – och att Sverige därtill var ett av de första länderna i världen att anamma konceptet 1980 – kan, likt den snabba nyliberala och marknadsvänliga utvecklingen på en generell nivå, te sig paradoxalt. Analyser av hur UF introducerades och varför konceptet nådde framgång kan därmed ge perspektiv på och fördjupad insikt i denna samhällsomvandling.

Åström Rudberg menar att en anledning till UF:s framgång var att organisationen både stod för värderingar och sätt att vara som passade i 1980-talets föränderliga Sverige. Samtidigt försökte UF anknyta till traditioner och värderingar som var väletablerade i den socialdemokratiska välfärdsstaten. De som marknadsförde UF betonade att organisationen stod för företagsamhet, näringsliv, individualism och tävlingar, men de underströk även samarbete och demokratiska processer. Snarare än att använda sig av en radikal retorik kopplad till en marknadsvändning, fokuserade UF på att nå bred förankring och samförstånd hos olika aktörer i samhället. Åström Rudberg pekar också på att 1970-talets socialdemokratiska kunskapsideal på ett paradoxalt sätt visade sig gå hand i hand med en ny nyliberal entreprenöriell kunskap. Fokuset på praktisk och verklighetsbaserad kunskap och progressiva pedagogiska idéer kunde sammansmälta med idéer om att vem som helst kunde bli entreprenör genom utbildning. UF kunde på detta sätt anknyta både till ett existerande kunskapsideal och en framväxande entreprenörskapsdiskurs. Koopis koncept, som var emot tävling och materialism, var däremot inte anpassningsbart till de nya kapitalistiska idéerna och språkbruket.⁶⁸ Denna avhandling bygger vidare på Åström Rudbergs insikter, men tar ett bredare och längre grepp om UF:s historia utifrån kunskapshistoriska utgångspunkter.

Även om UF sällan stått i fokus för historisk forskning, är entreprenörskap i skolan ett ämne som forskare på senare tid har intresserat sig för, huvudsakligen inom pedagogisk och utbildningsvetenskaplig forskning. Forskningen har dock främst berört utvecklingen på policynivå eller implementeringen i klassrummen. Eftersom min undersökning sträcker sig bortom skolväsendet, kommer forskning kring entreprenörskap i skolan främst att vara relevant i de fall den berör den större samhällsförändringen. Det gäller även forskning som bidrar till att förklara att entreprenörskap skrivits in i läroplanerna, som tar upp den historiska utvecklingen av synen på barn och ungdomar i relation till entreprenörskap eller som behandlar UF i förhållande till denna utveckling.

Skolan är en institution som har fått i uppdrag att fostra och forma samhällets medborgare. Det är därför relevant att analysera dess styrningsmekanismer, hur förändringar i policy påverkat dess fostransuppdrag samt vilka konsekvenser sådana förändringar har fått. En del forskare har därför fokuserat på införandet av entreprenörskap

⁶⁷ Mayssoun Sukarieh & Stuart Tannock, "Putting school commercialism in context: a global history of Junior Achievement Worldwide," *Journal of Education Policy* 2009:6, s. 780.

⁶⁸ Åström Rudberg 2022, s. 21–22.

i skolan som styrning och ett subjektsskapande med ett foucauldianskt perspektiv. De har bland annat kritiskt granskat innebörden av detta nya ideala subjekt, såsom sociologen Magnus Dahlstedt och pedagogen Fredrick Hertzberg.⁶⁹ Studierna har således ofta haft ett fokus på policynivån, styrning och diskursiva förändringar, medan mindre uppmärksamhet har riktats mot praktiska initiativ som påverkat skolans entreprenöriella inriktning.

Vad gäller forskningen kring entreprenörskap i skolan finns det en del studier som är särskilt relevanta för min undersökning. Det gäller inte minst studier som kan bidra till att relatera UF:s utveckling till framväxten av entreprenörskap som ett mål för utbildningen på policynivå och som ett mer övergripande pedagogiskt ideal i samhället. Denna forskning har ofta framhållit perioden kring millennieskiftet som särskilt viktig för utvecklingen både av en ”diskurs” kring entreprenörskap och företagsamhet inom utbildningen samt av olika skolprojekt för entreprenöriella inslag i undervisningen – internationellt, nationellt och inte minst regionalt.⁷⁰ En av de mest framträdande forskarna inom fältet är pedagogen Eva Leffler, som i olika sammanhang har gett en översikt över utvecklingen av entreprenörskap och företagsamhet i skolan samt problematiserat detta fenomen och de diskurser som omgärdar dessa begrepp.⁷¹ I sin avhandling redogör hon för den övergripande utvecklingen av bilden av entreprenören och kopplar denna till utvecklingen av pedagogiska idéer och synen på barnet/eleven. Hon analyserar även diskurser kring entreprenörskap och företagsamhet i grundskolans läroplaner samt undersöker hur dessa tar sig uttryck i skolprojekt inriktade på företagsamhet och entreprenörskap i skolan i Västerbotten. Leffler menar att entreprenörskap i skolan ofta presenteras som motsatsen till det man finner problematiskt med traditionell skolundervisning. Skolan anses vara i behov av förnyelse i sitt arbetssätt och ett entreprenöriellt förhållningssätt presenteras som lösningen. Entreprenörskap i skolan framställs även som en självklarhet och i samklang med rådande läroplan. Entreprenören har kommit att stå för goda egenskaper som man knappast kan ha invändningar mot – en idealbild av den medborgare som samhället behöver. Samtidigt har entreprenöriella egenskaper kommit att ses som något inneboende hos alla barn och som skolan har i uppgift att främja för att skapa företagsamma elever.⁷² Vad som saknas i Lefflers studie är UF och hon genomför heller ingen längre historisk undersökning av företagsamma utbildningskoncept i praktiken.

Clara Lyngholm K. Mortensen har undersökt hur entreprenören har blivit ett ideal för samhälleligt beteende i den danska välfärdsstaten genom att entreprenörskap skrivits in i skolsystemet i samband med Danmarks övergång till en konkurrensstat, en stat där den politiska handlingskraften och legitimiteten är beroende av en mobilisering och optimering av statens konkurrenskraft. Hon pekar på att det var via akademien och organisationer som OECD, Världsbanken och EU som entreprenörskap som koncept blev aktuellt mot slutet

⁶⁹ Dahlstedt & Hertzberg 2011. Se även Safrankova 2015.

⁷⁰ Se exempelvis: Leffler 2006; Leffler och Mahieu 2010; Mahieu 2006; Mortensen 2021.

⁷¹ Se exempelvis: Leffler 2006; Leffler 2009; Leffler och Mahieu 2010; Skolverket, *Skapa och våga: Om entreprenörskap i skolan*, 2:a uppl., Stockholm: Fritzes 2015.

⁷² Leffler 2006.

av 1980-talet. Hon menar att de transnationella organisationerna var avgörande för att etablera en syn på entreprenörskap som en tillväxtskapande förmåga som både kan och bör läras ut till – och tränas av – alla medborgare. Begreppets införande i det danska skolsystemet var beroende av en breddning av begreppet från den ekonomiska sfären till att ses som ett sätt att vara som kan utvecklas genom utbildning. Dessutom satte dessa organisationer press på olika länder genom sin kritik av bristen på entreprenörskap i utbildningssystemen, vilket bidrog till att begreppet togs upp allt oftare i den utbildningspolitiska debatten på 2000-talet.⁷³ Jag kommer att anknyta till Lyngholm K. Mortensens beskrivning av den danska utvecklingen och hennes typologi av definitioner av entreprenörskap i analysen av UF:s verksamhet och reaktionerna på denna.

Lyngholm K. Mortensen pekar på betydelsen av den internationella arenan för utvecklingen, vilket även pedagogen Ron Mahieu understryker i sin avhandling. Mahieu har undersökt hur entreprenörskaps- och företagsamhetsprojekt har blivit en del av grundskolans och gymnasiet verksamhet i norra Sverige. Han betonar utbildningspolicyns inflytande på den överstatliga, nationella och regionala nivån. Vad gäller entreprenörskap menar han att utbildningspolicys utvecklades på både den överstatliga och den regionala nivån innan entreprenörskap gjorde sitt inträde i de nationella styrdokumentet. Den nationella policynivån behöver alltså inte vara avgörande för skolpraktiken utan kan förbigås i utvecklingen av utbildningstrender i den alltmer globaliserade världen. Mahieu påpekar att UF:s internationella motsvarighet JA omnämns i både OECD:s och Nuteks rapporter som goda exempel för att uppmuntra till entreprenörskap bland ungdomar, dock utan att utveckla resonemanget kring dessa aktörer.⁷⁴

Även Leffler har reflekterat över att UF förmodligen har påverkat förståelsen för vad entreprenörskap i utbildningskontexten innebär. Hon understryker den åtskillnad som i Sverige brukar göras mellan inre och yttre företagsamhet. Inre företagsamhet har som mål att utveckla elevers inneboende förmågor såsom kreativt tänkande, initiativförmåga, kommunikation, öppenhet och ansvarstagande. Yttre företagsamhet handlar om att förbereda elever för en framtid som affärsmänniskor/entreprenörer.⁷⁵ Leffler förklarar att inre företagsamhet främst riktar sig till yngre elever, medan yttre företagsamhet riktar sig mot äldre elever och att en skillnad därmed ofta görs mellan företagsamhets- och entreprenörskapsutbildning. Hon menar att UF:s miniföretagsprogram förmodligen bidragit till en förståelse för entreprenörskap i skolan som har en stark koppling till ekonomisk verksamhet. Trots ambitionen att vidga entreprenörskapsbegreppet i förhållande till skolan, är det fortfarande den ekonomiska aspekten som oftast understryks. Detta förklarar hon med hänvisning till de regionala policyinitiativen, där den ekonomiska utvecklingen av regionen står i centrum och motiverar entreprenörskapssatsningarna.⁷⁶

⁷³ Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁷⁴ Mahieu 2006.

⁷⁵ Om man väljer att särskilja mellan entreprenörskap och företagsamhet brukar entreprenörskap få stå för den yttre företagsamheten. Leffler 2006, s. 84–85; Leffler 2009, s. 108–109.

⁷⁶ Leffler 2009, s. 108–109.

Trots att UF:s potentiella inflytande nämns av både Leffler och Mahieu, har de inte undersökt organisationens betydelse.

Förutom ovannämnda studier kommer jag även att diskutera utvecklingen av UF:s verksamhet i förhållande till Lefflers och Mahieus översikt av policyutvecklingen på den överstatliga (med fokus på EU och OECD) och den nationella nivån. Författarna understryker hur utbildningen och ekonomin har närmat sig varandra i politiken och hur det på den europeiska nivån har utvecklats en samstämmighet kring utbildningspolicyfrågor sedan 1970-talet, inte minst vad gäller entreprenörskap i skolan. De betonar att införandet av entreprenörskapsbegreppet i skolan har inneburit att ”skolans fostransuppdrag ekonomiserats eller fått en starkare ekonomisk innebörd”.⁷⁷ Målsättningen är inte längre enbart att göra eleverna anställningsbara, utan att de ska utveckla kunskaper och förmågor som kan bidra till samhällsutvecklingen i stort.⁷⁸

Ovannämnda studier visar att entreprenörskap i skolan har analyserats som diskurs och styrning, som pedagogiskt ideal och som förändring i utbildningspolicyn. Trots att UF och externa aktörer ibland nämns i förhållande till utvecklingen med hänvisning till deras potentiella inflytande, är det få som har genomfört några utförligare studier av deras roll i utvecklingen. I denna avhandling riktar jag fokus mot hur entreprenörskapsutbildningen utvecklats och förankrats i praktiken. Genom att fokusera på UF – en aktör utanför skolan som har verkat för och så småningom har fått inflytande över utbildningen – och relatera utvecklingen av den praktiska verksamheten till förändringar på policynivån och den utveckling som tidigare forskning beskrivit, är min ambition att ge ett nytt perspektiv och komplettera bilden av hur entreprenörskap infördes i det svenska skolsystemet.

En tid av kris och omvandling

Jag belyser en period som ofta har beskrivits som omvälvande i Sveriges historia. Det är därmed centralt att relatera analysen till tidigare forskning kring den utveckling som har beskrivits som välfärdsstatens och skolans kris och omvandling under det sena 1900-talet. Dessa forskningslägen försöker förklara paradoxen i att när välfärdsstaten väl var så utbyggd att den nästan kunde ses som fullbordad – och man därtill hade uppnått ett enhetligt och statligt skolsystem – började det omedelbart knaka i fogarna. Systemen utsattes för ökad kritik och de ekonomiska förutsättningarna förändrades. Utvecklingen vände och tog en ny riktning som ofta beskrivits med ord såsom ”nyliberalism”, ”marknadsvändning” och ”New Public Management”.

⁷⁷ Leffler & Mahieu 2010, s. 194.

⁷⁸ Leffler & Mahieu 2010, s. 194.

Välfärdsstatens kris och omvandling

Historiker har i backspegeln identifierat slutet av 1900-talet som en omvälvande period, då den så kallade svenska modellen och den starka välfärdsstaten omprövades. Kring 1970-talet och de närmaste decennierna därefter inträffade en del betydelsefulla förändringar i bland annat idéströmningar, ekonomiska förutsättningar och politisk inriktning som omvandlade det svenska samhället. Beskrivningarna och tolkningarna av dessa skeenden och samhällsutvecklingen under perioden går dock isär. De hänvisar till ekonomiska och ideologiska utmaningar för välfärdsstaten samt nya förutsättningar på såväl det globala planet som inrikes. Mycket hände samtidigt, vilket bidrog till ett skifte i det svenska samhället. Det kan beskrivas som en slags kris för det gamla systemet och en vändning mot marknaden, nyliberalism, globalisering och individualisering. Resultatet blev ett post-industriellt samhälle med en annan struktur och ekonomisk uppbyggnad än det som rådde under efterkrigstiden.

Perioden har av historikern Kjell Östberg och idéhistorikern Jenny Andersson beskrivits som präglad av en kamp om olika bilder av Sverige. Det fördes debatter om gränserna mellan marknaden, staten och individen. Problemformuleringarna förändrades och den starka staten förlorade sin legitimitet.⁷⁹ Historikern Bo Stråth har beskrivit den politiska utvecklingen under perioden som en kontinuerlig problemlösning och politiken som styrd av opinionen, inom vilken det skett en förskjutning både vad gäller hur problemen formulerades i samhällsdebatten och i språket och tolkningsramarna. I de senare fallen resulterade det i en förändring av vem som framstod som samhällsbevarare och vem som representerade förändringens kraft.⁸⁰

Den norske historikern Francis Sejersted menar i stället att perioden präglades av kritik mot det gemensamma socialdemokratiska moderniseringsprojekt som utmärkt Skandinavien under 1900-talet. Han pekar på att kritiken spädades på av förändringen i den ekonomiska konjunkturen som förde med sig en insikt om att staten inte kunde lösa alla problem och att ett nytt fokus riktades mot individens frigörelse.⁸¹ Idéhistorikern Svante Nordin har å sin sida beskrivit utvecklingen som ett skifte mellan olika moderna projekt med olika problemformuleringar och förslag på lösningar. I Sverige uppstod en vändning på ideologiska grunder mot det föregående moderna projektet – mot folkhemmet och den starka byråkratiska, socialdemokratiska och nationellt inriktade välfärdsstaten. Samtidigt drabbades samhället av en ekonomisk kris som ändrade förutsättningarna för det gamla industrisamhället. Välfärdsprojektet förlorade legitimitet och det nya beskrevs i termer av internationalisering och omställning av Sverige ”för en global marknad”.⁸² Målet blev en ny ”avreglerad, marknadsinriktad, internationell” modernitet.⁸³

⁷⁹ Östberg & Andersson 2013, s. 14–22 & 486–489.

⁸⁰ Stråth 1998, s. 18–19 & 289–311.

⁸¹ Sejersted 2005, 359–518.

⁸² Nordin 2019, s. 307.

⁸³ Nordin 2019, s. 280.

Ekonomhistorikern Erik Bengtsson har i stället betonat att det varit inriktningen på de politiska reformerna som stod i centrum för den förändring som det svenska samhället genomgick under 1900-talet. Det är denna inriktning som förklarar varför Sverige inte längre är världens jämlikaste land, en förändring som enligt honom inte helt går att bortförklara med andra faktorer, såsom demografiska.⁸⁴

Utvecklingen under det sena 1900-talet kan även beskrivas som en rad maktförskjutningar och gradvisa förändringar inom olika sammanhang. Det var skiften som ofta beskrivits som ”globalisering, ekonomisering, individualisering, medialisering eller övergången till ett nätverkssamhälle eller risksamhälle”.⁸⁵ Dessa förändringsprocesser var ett resultat av ideologiska strömningar och nya förutsättningar för både ekonomi och politik. De ekonomiska kriserna, både under 1970-talet och 1990-talet, är centrala och har medfört att ekonomin och marknaden hamnat allt högre upp på agendan och tillmätts en ökad betydelse.⁸⁶

Jenny Andersson har även pekat på föreställningen om övergången till ett kunskapssamhälle som centralt för förståelsen av utvecklingen under 1990- och det tidiga 2000-talet. Idén om övergången till ett kunskapssamhälle handlade om en genomgripande förändring i kapitalismens sätt att fungera. Det var en övergång från ett industrisamhälle med fokus på fysisk arbetskraft och naturresurser till ett postindustriellt samhälle som betonade information, kunskap och lärande, vilket sammanföll med föreställningar om ”industrisamhällets kris”.⁸⁷ I en tid av ekonomisk kris och kritik från både höger och vänster, blev kunskapssamhället ”ett slags pånyttfödd utopi, en förhoppning om en ny gyllene era av tillväxt och samhälleligt samförstånd” för socialdemokratin.⁸⁸ En förutsättning för att uppnå denna var att socialdemokratin slöt upp bakom ”tillväxten, marknaden och det fria entreprenörskapet”.⁸⁹ Förutom de ekonomiska krisernas betydelse för den politiska utvecklingen och de ideologiska förskjutningarna, kan man således lyfta fram föreställningen om övergången till ett nytt samhälle med nya krav, förutsättningar och ideal – det tillväxtinriktade kunskapssamhället.

I ovanstående beskrivningar av utvecklingen under det sena 1900-talet ställs oftast ekonomi, politik och ideologi i centrum, både vad gäller inrikes förhållanden och kopplat till internationella trender. En återkommande slutsats är att det uppstod nya förutsättningar för både ekonomin och politiken, men även för välfärdsstaten som sådan, samtidigt som det tidigare systemet ifrågasattes och en ny verklighetsuppfattning samt nya ideal växte fram. Beskrivningarna skiljer sig åt, men de ger tillsammans en bild av ett komplext och centralt skeende i det moderna Sveriges historia.

⁸⁴ Bengtsson 2020.

⁸⁵ Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson & Kjell Östberg, ”Vad var det som hände?”, i Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson & Kjell Östberg (red.), *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*, Umeå: Boréa 2014, s. 447.

⁸⁶ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33 & 441–457.

⁸⁷ Andersson 2009, s. 91–92.

⁸⁸ Andersson 2009, s. 137.

⁸⁹ Andersson 2009, s. 137.

Det finns en del trender i detta forskningsläge som är värda att ta fasta på. En är att när perioden beskrivs rör sig perspektiven oftast på en övergripande nivå. Det är ideologier och ekonomiska kriser samt centrala politiska aktörer och stora organisationer som har stått i fokus. Dessa nivåer kopplas mer sällan till hur förändringarna förankrats i praktiken eller hur de kulturellt berört barns och ungdomars sfär, till exempel hur nya ideal och kunskaper fick fäste hos den yngre generationen. I de debatter och förändringsprocesser som beskrivs var en mängd aktörer inblandade. Inflytelserika aktörers, såsom LO:s och SAF:s, bidrag till förändringsprocesserna har belysts av bland andra Bo Stråth och ekonomhistorikerna Ilja Viktorov och Rikard Westerberg.⁹⁰ Däremot har mer praktisknära aktörer som står närmare ungdomens värld sällan fått utrymme i dessa berättelser. Detta är en brist, eftersom de kan bidra med nya perspektiv och har potentialen att visa på hur nya idéer och kunskapsinnehåll har fått bred spridning i samhället.

Aktörernas betydelse för marknadsvändningen och komplexiteten i förändringsprocessen under den aktuella tidsperioden understryks, som tidigare nämnts, i antologin *Marknadens tid*. I den riktas fokus mot marknaden som en komplex och mångtydig idé, som varit central för förändringsprocesserna sedan 1970-talet. Skribenterna diskuterar hur marknaden tog sig uttryck och "gjordes" i olika kontexter, till exempel i ungdomskultur och ungdomsinriktade initiativ, där idéer om marknaden förmedlades och iscensattes.⁹¹

I denna studie fokuserar jag på UF:s utbildningsverksamhet som anknyter till ekonomi, politik, idéströmningar, skola och kunskap på den internationella, den nationella och den lokala/regionala nivån. Genom att förskjuta perspektivet till ungdomssfären och en aktör utanför det formella skolväsendet som sällan fått ta plats i historien om perioden, belyser jag den påverkan som samhällsförändringarna fått för synen på barn, ungdomar, entreprenörskap och kunskap. En annan aspekt som avhandlingen illustrerar är hur en del av tidens idéer, praktiker och internationella trender förankrats och implementerats i skolkontexten genom en utbildningsverksamhet som kommit att nå brett och få stort inflytande. Denna studie bidrar till förståelsen för hur ny kunskap och nya idéer etableras och får spridning bortom den nationella policynivån.

Skolans kris och omvandling – utbildningsdebatten och skolans reformer och förändring

Parallellt med välfärdsstaten genomgick det svenska skolsystemet en kris och omvandling under perioden. Under slutet av 1900-talet, strax efter att grundskolan hade etablerats under 1960-talet, utsattes skolans organisation och uppläggning för kritik. De som hade invändningar vände sig bland annat mot det inflytande som den progressiva pedagogiken hade fått på skolan, utbildningssystemets höga kostnader och låga effektivitet samt den

⁹⁰ Stråth 1998; Viktorov 2006; Westerberg 2020.

⁹¹ Se: Åström Rudberg 2023; Jenny Andersson, "Du har fullständiga rättigheter: Frihetsfronten och det radikala frihetsbegreppet", i Jenny Andersson, Nicolas Glover, Orzi & David Larsson Heidenblad (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 55–78.

bristande anknytningen till världen utanför skolan.⁹² Som ett svar på kritiken påbörjades en genomgripande reformering av det svenska skolsystemet som medförde en gradvis decentralisering och en rad reformer. Detta resulterade i en ”marknadisering av skolsektorn”, en kommunalisering av lärartjänsterna och en övergång till mål- och resultatstyrning.⁹³ Inte minst 1990-talets skolreformer har av forskare pekats ut som särskilt snabba och omfattande med stora konsekvenser för skolans sätt att fungera.⁹⁴ Därtill har det under hela perioden pågått utbildningspolitiska debatter. Enligt pedagogen Bernt Gustavsson bär dessa debatter spår av en gammal och ofta aktualiserad motsättning mellan dels förmedlingspedagogik, som kan beskrivas som att se kunskapen som något vetenskapligt givet och som fakta som läraren ska förmedla till eleven, dels progressiv pedagogik, som fokuserar mer på eleven och ser kunskap och lärande som processer.⁹⁵

Både skolans och utbildningspolitikens utveckling under det sena 1900-talet har undersökts av ett flertal forskare som fokuserat på olika aspekter, såsom förändringar i skolans styrning, organisering, diskurser, tekniker och ideologier. Statsvetaren Bo Lindensjö och pedagogen Ulf P. Lundgren menar att jämlikhetsidealet har förändrats med resultatet att individualisering, likvärdighet och valfrihet har fått ökat utrymme, samtidigt som de utbildningspolitiska styrningsstrategierna och reformerna har förändrats. De hänvisar till att det skett en förskjutning där det utpräglade centralstyret alltmer har decentraliserats och sektoriseras som ett svar på en uppfattad problematik, vilket i sin tur medfört nya problem. Lindensjö och Lundgren konstaterar även att skolan som institution är svårstyrd och att man bör ta hänsyn till lärarna såsom verkställare av reformer, eftersom de utgör en faktor som forskare i ökad utsträckning framhåller som avgörande för huruvida reformerna når framgång.⁹⁶ De betonar att läraren av tradition äger rätten att ”själv bedöma hur undervisningen skall bedrivas. Den pedagogiska ledning som skolledare kan utöva, kan aldrig påtvingas enskilda lärare. Detta innebär att om en reform skall kunna genomföras

⁹² Gunnar Richardson, *Svensk utbildningshistoria: skola och samhälle förr och nu*, Lund: Studentlitteratur 2004; Joanna Ringarp, ”From Bildung to Entrepreneurship: trends in education policy in Sweden”, *Policy Futures in Education* 2013:4, s. 456–464; Martin Malmström, ”Skrivkris, skolkris och samhällskris”, i Joakim Landahl, David Sjögren & Johannes Westberg (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 203–229; Landahl 1997, s. 129.

⁹³ Johanna Ringarp, ”Utbildningspolitiken – från kommunalisering till PISA”, i Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson, & Kjell Östberg (red.), *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*, Umeå: Boréa 2014, s. 125; Landahl 1997, s. 130.

⁹⁴ Se exempelvis: Hultén 2019; Bo Lindensjö & Ulf P. Lundgren, *Utbildningsreformer och politisk styrning*, Stockholm: Liber 2014, s. 116; Jan Morawski, *Mellan frihet och kontroll: Om läroplanskonstruktioner i svensk skola*, Örebro: Örebro universitet 2010; Johanna Ringarp, ”Lärarkrav och ekonomisk styrning: 1990-talets reformer i ljuset av välfärdsstatens förvandling” i Anne Berg, Esbjörn Larsson, Madeleine Michaëlsson, Johannes Westberg & Andreas Åkerlund (red.), *Utbildningens revolutioner: Till studiet av utbildningshistorisk förändring*, Uppsala: Uppsala Studies of History and Education 2017, s. 233–247.

⁹⁵ Gustavsson 2002, s. 27–28.

⁹⁶ Lindensjö & Lundgren 2014, s. 176, 178.

måste den uppfattas som väsentlig för lärarna, innebära en vinst för dem”.⁹⁷ Även David Tyack och Larry Cuban har understrukit att reformer behöver anpassas till olika lokala sammanhang. Det beror inte minst på att lärare har haft möjlighet att respondera på reformsträvanden på många olika sätt. De kan aktivt motverka dem, efterfölja dem så lite som möjligt eller omfamna de idéer och praktiker de finner intressanta och användbara i undervisningen.⁹⁸

Att skolan kan uppfattas som svårstyrd har dock inte avskräckt de som velat se förändringar från att försöka styra skolan, undervisningen och lärarna på olika sätt. Pedagogen Jan Morawski har undersökt hur olika diskurser om utbildningens mål konstruerat läroplaner karaktäriserade av olika styrtekniker. Han har även belyst hur läroplanerna konstruerar olika lärarroller och ”på olika sätt kvalificerar eller diskvalificerar läraren som en självständig planerare och konstruktör av undervisningen”.⁹⁹ Läroplanshistorien har enligt honom varit karaktäriserad av en kamp mellan konkurrerande diskurser som ”stridit om hur mycket frihet och hur mycket kontroll som skall läggas på skolan och dess lärare”.¹⁰⁰ Det har varit en strid både om skolans styrning och om lärarnas mandat. Längre präglades läroplanerna av en innehållsfokuserad styrning, men 1994 års läroplan karaktäriserades i stället av en motstridig och svårimplementerad kompromiss mellan process- och resultatstyrning och mellan en professionalism- och en effektiviseringsdiskurs. Denna förändring kom till i en kontext där ”skolan som ett centralstyrt projekt” alltmer utsattes för kritik, samtidigt som föreställningen om att läroplanens innehållsanvisningar speglade en given sanning ifrågasattes.¹⁰¹ Kritikerna pekade dels på att skolan behövde anpassas till sin kontext, dels att mer handlingsutrymme behövde ges till den kommunala nivån och lärarna. De vände sig även mot att byråkratin var för stelbent och ineffektiv och inte gav utrymme för valfrihet i linje med nyliberala och marknadsinriktade idéer. Implementeringen blev dock svår och trevande. Fram till millennieskiftet framhölls lärarnas och den lokala kontextens betydelse. Därefter förändrades diskursen och praktiken från att betona lärarens professionalism till att lägga vikt vid effektivitet, konkurrens samt mätbara och jämförbara resultat och kunskaper. Granskning och uppföljning av tydliga mål fick företräde. Det var ett sätt att styra som ”vare sig visar tillit till lärarens professionella kunnande eller att kunskap svårligen går att mäta”.¹⁰² Morawski framhåller att det funnits ambitioner att öka lärarens inflytande, men att dessa existerat i en kamp med effektiviseringsönskemål, vilket resulterat i en ökad granskning, bristande tillit till professionen och begränsningar i lärarnas handlingsutrymme.

⁹⁷ Lindensjö & Lundgren 2014, s. 177.

⁹⁸ David Tyack & Larry Cuban, *Tinkering Toward Utopia: A Century of Public School Reform*, Cambridge, MA: Harvard University Press 1995, s. 137.

⁹⁹ Morawski 2010, s. 225.

¹⁰⁰ Morawski 2010, s. 226.

¹⁰¹ Morawski 2010, s. 182.

¹⁰² Morawski 2010, s. 222.

Effektiviseringens och marknadens framträdande ställning i reformerna har även belysts av historikern och pedagogen Johanna Ringarp, som pekat på att den byråkratiska styrningen av skolan under slutet av 1900-talet gradvis ersattes av en marknadsstyrning. Denna övergång har inneburit att ”vissa professioners (som ekonomer och controllers) mål och värderingar får företräde i förhållande till andra professioners dito”.¹⁰³ Ett annat skifte är att ”välfärdsprofessionen underkastas ökad styrning och minskat handlingsutrymme vilket i sin tur medför att de förlorar möjligheten att utöva sitt professionella omdöme”.¹⁰⁴ Den förändrade styrningen har sålunda inte inneburit något större handlingsutrymme för lärarna. Administrationen har inte minskat, även om den har decentraliserats. Reformerna har snarast kommit att kritiserats såsom en ”deprofessionalisering” av läraryrket.¹⁰⁵ Ringarp ställer frågan om vägen bortom den alltmer kritiserade marknadsstyrningen kan vara en övergång till en professionens styrningslogik.¹⁰⁶ En annan företeelse som hon har påtalat i ett flertal sammanhang är förändringarna inom utbildningsväsendet kring 1990. I många fall har de beskrivits som dramatiska eller rent av revolutionära. Enligt Ringarp var de snarast gradvisa och måste ses i relation till välfärdsstatens mer genomgripande förvandling under det sena 1900-talet. Hon problematiserar bilden av att det skett ett tydligt brott i politiken under det tidiga 1990-talet genom att placera debatten, reformerna och retoriken i en bredare kontext. Hennes poäng är att man måste se utbildningsväsendets förändringar i relation till de mer övergripande och gradvisa förändringarna i det svenska samhällets ekonomi, idéströmningar och politik samt till den kritik som väcktes mot välfärdsstaten i samband med att den ekonomiska tillväxten avtog under 1970-talet.¹⁰⁷

Ekonomins ökade betydelse för skolans utveckling och reformer har även understrukits av historikern Hans Albin Larsson, som beskriver skolans utveckling som präglad av diverse skolideologier som haft olika inflytande under olika perioder. Han ställer sig kritisk till det inflytande som progressivismen länge hade över skolan eftersom den underminerade fokuset på ämnesinläringen och kunskapen i skolan. Han pekar även på framväxten av en ekonomistisk skolideologi, som utgick från att undervisningen borde planeras så kostnadseffektivt som möjligt. Det innebar att beslutsfattarna tog mindre hänsyn till ämneskompetenser till förmån för arbetslag samt billiga digitala lösningar och självstudier. Under det sena 1900-talet existerade ekonomismen parallellt med den progressivistiska skolideologin.¹⁰⁸

¹⁰³ Ringarp 2017, s. 246.

¹⁰⁴ Ringarp 2017, s. 246.

¹⁰⁵ Johanna Ringarp, *Professionens problematik: Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, Stockholm: Makadam 2011, s. 183–185.; Ringarp 2017.

¹⁰⁶ Ringarp 2017, s. 247.

¹⁰⁷ Se exempelvis: Ringarp 2011; Ringarp 2014; Ringarp 2017; Johanna Ringarp, *Fribetsretorik och marknadslogik: En analys av den svenska högskolepolitiken 1970–2014*, Göteborg & Stockholm: Makadam 2024.

¹⁰⁸ Larsson 2022.

Larsson har dock inte bara analyserat skolutvecklingen utan även varit en aktiv debattör i utbildningsdebatten. Som skoldebattör tillhör han dem som uttryckt en vilja att rikta fokus mot kunskapsfrågan och som har betonat den progressiva skolideologin som roten till problematiken. Kunskapsfrågan är något som didaktikern och utbildningshistorikern Magnus Hultén undersökt närmare.¹⁰⁹ Han menar att skoldebatterna genomgick en förändring under slutet av 1900-talet som innebar att "[b]egreppet 'kunskap' hamnade i förgrunden när skolans problem och deras lösningar diskuterades" och att "[d]e gamla politiska striderna mellan en sammanhållen och en differentierad skola, mellan förmedlingspedagogik och progressiv pedagogik, kom i allt högre grad att förstås som kunskapsstrider".¹¹⁰ Målbilden av en kunskapsskola har kontrasterats mot "flumskolan", det vill säga den progressiva skolan inriktad på demokratisk fostran som utformades under socialdemokratiskt styre. Hultén menar att den kunskapsfokuserade skolpolitiken möjliggjordes av nya idéer i tiden. Till dem räknar han 'högervågen' på 1980-talet med dess "ekonomiskt och statsvetenskapligt grundade idéer om effektivare styrning av offentlig verksamhet" och med new public management som styrmodell.¹¹¹ Av betydelse var även nya kunskapssociologiska teorier som påverkade reformen av läroplanerna och betygssystemet. Under efterkrigstiden framfördes ett breddat kunskapsbegrepp som innebar att kunskap mer genomgripande kunde anses fånga skolans mål.¹¹² Även skolans fostransuppgifter, träning av färdigheter och utveckling av elevernas personligheter kunde omtolkas som kunskapsmål. Skolans huvuduppgift blev att ge eleverna kunskaper och färdigheter snarare än demokratisk fostran. Samtidigt sågs medborgarnas bildning som central för demokratins utveckling. Därmed kan det nya fokuset på kunskap snarast ses som en övergripande utveckling av synen på samhället och vad dess ideala medborgare behövde – ett kunskapssamhälle där kunskapen står i centrum i medborgarnas fostran. Även Hultén tar upp problemet med att förhoppningen om ökat läraryrke inte infriats. I stället bidrog kunskapspolitiken under 1990-talet till att lärarna förlorade alltmer inflytande över sin verksamhet. Detta som ett svar på "låg målpåfyllelse och låga kunskapsresultat" samt en ambition om ökad likvärdighet i betygen.¹¹³ Han understryker även att trots att skolpolitiken varit kunskapsinriktad och skett i kontrast till "flumskolan" sedan 1980-talet, har gränsen för vad som sägs stå för flumskolan flyttats fram. Varje ny reformsatsning presenteras som kunskapsinriktad där de föregående reformerna, såsom 1990-talsreformerna, börjar ses som en del av problemet och därmed inlemmas i bilden av flumskolan. I den utbildningspolitiska debatten kan de nya förslagen alltid motiveras med att det "finns rester av 'flumskolan' kvar att bekämpa".¹¹⁴

¹⁰⁹ Hultén 2019.

¹¹⁰ Hultén 2019, s. 11.

¹¹¹ Hultén 2019, s. 214.

¹¹² Hultén 2019, s. 214.

¹¹³ Hultén 2019, s. 222.

¹¹⁴ Hultén 2019, s. 219.

Ovannämnda forskare har mestadels fokuserat på skolans styrning, organisation, ideologi och utbildningsdebatten. Hultén nämner dock att även skolans fostransuppdrag har förändrats under perioden – från att forma demokratiska medborgare till att ge dem kunskaper och färdigheter som gör dem till goda, kunniga och bildade medborgare.¹¹⁵ Förändringarna i skolan och samhället har alltså även inneburit en förändring av skolans medborgarfostran och synen på den ideale medborgaren. Historiedidaktikern Fredrik Alvén har undersökt utvecklingen av vilken medborgare svensk utbildningspolitik syftat till att forma. Han pekar på att det skedde en förändring i den temporala orienteringen mot slutet av 1900-talet, i samband med liberalismens ökande inflytande. Då vände man sig bort från det kollektivistiska nära förflutna till förmån för individen och värderingar om den gode medborgaren hämtade från en äldre tradition av kristendom och västerländsk humanism. Samtidigt ansågs framtiden finnas ”närvarande i samtiden i form av den fria och liberala marknaden”.¹¹⁶ Den mer ekonomiska inriktningen och fokuset på marknaden gällde inte bara organisation och arbetsformer utan även idealet för den gode medborgaren och skolans fostransuppdrag. Det nya idealet kom enligt Alvén att fokusera på entreprenören:

Under 1990-talet behövdes entreprenörer som kunde utnyttja den fria marknaden, när nyliberalism och globalisering utsatte Sverige för hård konkurrens. Sådan konkurrens hade den kollektivt inriktade skolan under andra hälften av 1900-talet inte förberett eleverna för, ansåg man.¹¹⁷

På detta sätt blev ”[e]ntreprenören som sökte sitt goda liv på en fri marknad sinnebilden av den goda medborgaren”.¹¹⁸ ”Så länge medborgaren höll sig inom marknadens ramar och regler, förankrade i värdegrunden, stod det den fritt att skapa sitt eget goda liv”.¹¹⁹

Även statsvetaren Sara Carlbaum belyser den ideale medborgaren, men med fokus på en kritisk analys av diskursiva konstruktioner av den framtida medborgaren i de gymnasiereformer som genomförts under perioden 1971–2011. Enligt henne visar reformtexterna under perioden 1971–1989 på en diskurs med målbilden ”en skola för alla” med fokus på att forma demokratiska medborgare.¹²⁰ Från 1990 till 2005 betonades i stället ”livslångt lärande” samt ansvarstagande, autonoma och självständiga medborgare som tar ansvar för sin utbildning, sitt lärande och sin framtid.¹²¹ Efter 2006 ändrades sedan visionen

¹¹⁵ Hultén 2019.

¹¹⁶ Alvén 2024, s. 228.

¹¹⁷ Alvén 2024, s. 232–233.

¹¹⁸ Alvén 2024, s. 229.

¹¹⁹ Alvén 2024, s. 229.

¹²⁰ Sara Carlbaum, *Blir du anställningsbar, lille/a vän? Diskursiva konstruktioner av framtida medborgare i gymnasiereformer 1971–2011*, Umeå: Umeå universitet 2012, s. 58–119.

¹²¹ Carlbaum 2012, s. 120–175.

till "en skola för arbetsmarknaden", fokuserad på att förmedla relevanta kunskaper och färdigheter så att den ideale medborgaren blev en anställningsbar entreprenör.¹²²

Tidigare forskning har således visat hur skolan under en omvälvande tid förändrades i sin organisation och styrning genom politiska reformer samt hur detta påverkade skolans fostransuppdrag, lärarrollen och lärarnas mandat. En förändring från en centraliserad byråkratistyrning, jämlikhet, progressivism och demokratifostran till en decentraliserad marknadsstyrning, likvärdighet och valfrihet, kunskapspolitik, ekonomistisk skolideologi samt entreprenörskaps- och kunskapsfostran. Vissa forskare understryker lärarnas inflytande samtidig som andra betonar att lärarnas mandat och handlingsutrymme kringskurits, trots ambitioner om ökat lärarinflytande. Skolans förändring har främst undersökts i styrdokumentet och den utbildningspolitiska debatten. Ovannämnda studier säger däremot inte så mycket om hur skolans praktiska verksamhet och undervisningens innehåll förändrades under perioden. Även om syftet med reformerna var att på olika sätt styra skolan och ändra dess sätt att fungera, påpekar forskare att det är svårt att genom denna typ av reformer kontrollera vad som faktiskt händer i klassrummet där lärarna är avgörande.¹²³

Aktörer har även försökt förändra skolans verksamhet och utbildningens innehåll på andra sätt. UF:s verksamhet är ett exempel på hur förändring av utbildningen kan gå till i praktiken. UF behövde förhålla sig till, inlemmas i och bidrog till skolans omvandling – en utveckling som påverkade och villkorade organisationens verksamhet i relation till skolan. I min analys sätts skolutvecklingen och den utbildningspolitiska debatten som tidigare forskning belyst i relation till utvecklingen av UF:s verksamhet. Det har här varit viktigt att reflektera över hur utbildningspolitiken under perioden både möjliggjort och begränsat inflytandet för aktörer såsom UF i skolan samt hur förändringen i skolans praktik förhåller sig till förändringen i skolans styrdokument.

Källmaterial, metod och utgångspunkter

Den nära samtidshistoriens utmaningar

På mitt gymnasium, Norrlands entreprenörsgymnasium, var entreprenörskap och UF-företagande obligatoriskt och en mycket närvarande del av utbildningen. Längre trodde jag att entreprenörskap i skolan främst var en särskild profil som min skola hade valt för sin verksamhet. Jag insåg dock under utbildningen att UF var en del av en internationell rörelse och att de nya läroplanerna för grund- och gymnasieskolan, som trädde i kraft samma år som jag började gymnasiet, explicit nämnde entreprenörskap bland skolans övergripande mål. Redan då väcktes frågan om hur och varför entreprenörskap kommit att ses som något

¹²² Carlbaum 2012, s. 176–234.

¹²³ Cuban 2020; Lindensjö & Lundgren 2014, s. 176–178; Tyack & Tobin 1994.

som alla elever behövde tränas i under sin utbildning. Efter gymnasiet lade jag detta spörsmål åt sidan och ägnade mig åt min universitetsutbildning. I samband med att jag kom i kontakt med det kunskapshistoriska fältet och frågor om hur ekonomisk kunskap cirkuleras i samhället, blev jag dock påmind om mina funderingar kring hur och varför entreprenörskap fått en framskjuten roll i utbildningssystemet samt hur UF etablerats och uppnått integrering i skolan.

I samband med denna avhandling har jag fått återaktualisera och utmana mitt förhållande både till den skolutveckling jag undersöker och till UF som organisation. Jag tillhör den generation som fick uppleva Lpo 94 under hela grundskolan och sedan blev den första som började gymnasiet med läroplanen Gy 11. Jag har även genomgått UF:s utbildningsprogram som obligatoriskt moment på en entreprenörskapsinriktad gymnasieskola. Mina erfarenheter har inneburit att jag har en särskilt god insikt i både den verksamhet och den skol- och samhällsutveckling som undersökningen fokuserar på. Mina förkunskaper har medfört att jag kunnat identifiera undersökningsområdet och givit mig goda vägar in i undersökningen och arkiven.

Rollen som forskare har dock inneburit att jag behövt distansera mig från min egen upplevelse av utbildningsverksamheten och skolförändringen under perioden för att se på dessa fenomen från nya perspektiv. Denna – för den nära samtidshistorien klassiska – utmaning har jag försökt bemöta med en medvetenhet om att mina erfarenheter inte är representativa för andra och försökt att genomgående, med hjälp av både tidigare forskning och studier av källmaterialet, se utvecklingen med nya ögon och inte ta mitt eget eller de perspektiv som förmedlas i källmaterialet för givna.

Föreliggande studie har en bred kunskapshistorisk ansats med ambitionen att belysa såväl en förändring av kunskapssynen i samhället som hur UF som extern utbildningsaktör verkat för att få förankring i skolan. Ambitionen har dessutom varit att placera UF i en bredare kontext och belysa en mer övergripande samhällsutveckling. Det har inneburit att jag har arbetat med en stor öppenhet för olika typer av källmaterial och att olika slags källor har använts för att besvara olika frågor. Ämnet och perioden har medfört en pluralism och en komplexitet vad gäller tillgängliga och relevanta källor samt ett omfattande arbete för att hitta och bearbeta källmaterialet. Detta material består av tryckt, otryckt och digitalt material från UF, artiklar, ledare och annonser från dagstidningar, artiklar i facktidsskrifter, arkivmaterial från Centrum för Näringslivshistoria, läromedel, internationella och svenska policydokument, läroplaner, arkivklipp från Svensk mediedatabas (SMDDB) samt hemsidor (både nutida och arkiverade av archive.org).

Arbetet med källmaterialet har medfört utmaningar. Detta gäller dels arbetet med en organisations dokument som ackumulerats sedan 1980 och som inte blivit deponerat eller genomgången för arkivering, dels urvalet av material för undersökningen och dels den utmaning som följer med övergången till en alltmer digital tillvaro under den undersökta periodens senare år. När det gäller UF:s material har jag ägnat mycket tid åt att navigera bland den stora mängd dokument som sparats i pärmar och lådor i organisationens källarförråd samt på servrar och hårddiskar. Sådant ”icke-arkiverat” material har samlats och bevarats utifrån dess funktion för organisationen och inte sorterats på ett sätt som

förenklar dess genomgång för en historiker. Eftersom det är omöjligt att fånga utvecklingen under perioden i dess helhet har jag valt att strukturera undersökningen kronologiskt i fyra olika kapitel, i vilka jag fokuserar på material som representerar olika skeenden i UF:s historia och kunskapshistoriska processer. Materialet ur arkivbestånden har jag valt ut genom att försöka att dels identifiera material som fungerar väl för att belysa relevanta kunskapshistoriska processer i UF:s historia, såsom mediedebatter och experimentella läromedelsprojekt, dels finna material som kan bidra med insikt i UF:s utveckling över tid, såsom årsredovisningar, medlemstidningar, mötesprotokoll, korrespondens med mera. Den gradvisa övergången till digitala lösningar har därtill inneburit att allt fler dokument och annat material producerats och kommunicerats digitalt utan någon garanti för att åtgärder tagits för att säkerställa dess långsiktiga arkivering. För en organisation innebär det exempelvis att korrespondens ofta enbart funnits på individuella mejlkonton, att kommunikativt material publicerats på hemsidor som kontinuerligt ändrats och riskerat att försvinna samt att material sparats i filformat som efter ett antal år inte nödvändigtvis längre finns tillgängliga eller på hårddiskar som utdaterats, gått sönder eller försvunnit (och med dem mycket information).

Fragmentariska källmaterial är förvisso ingen ny utmaning för historiker, men under en period då det finns en mycket stor mängd källmaterial av olika slag talas det sällan om luckorna och hur man som historiker ska hantera dem i kombination med ett överflöd av tillgängligt material. Problematiken med ”att samtiden på samma gång efterlämnade både för lite och för mycket källmaterial” uppmärksammades redan 1963 av historikern Sture Bolin med anledning av att nya kommunikationstekniker, såsom telefonsamtal, ledde till att få spår lämnas till eftervärlden.¹²⁴ Allt eftersom 1990- och 2000-talet börjar bli mer relevant för historiska studier, kommer det att bli aktuellt att föra förnyade diskussioner om till exempel hanteringen av digitala källor och hur vi som historiker kan hantera bearbetningen och analysen av nya slags källor och arkiv.

I denna studie har jag försökt hantera luckorna genom en öppenhet för olika slags källmaterial och genom att låta källorna leda mig vidare till andra källmaterial. Den större mängden producerat och bevarat källmaterial som undersökningsperioden erbjuder, liksom möjligheten att inkludera flera olika slags material, har varit en fördel. Olika slags källmaterial har kunnat komplettera varandra i mitt arbete och bidra till en mer komplex bild av utvecklingen.

Det är inte ovanligt att källor bär spår av en relevant kontext eller hänvisar till något annat. En artikel kan exempelvis hänvisa till en tidigare artikel, en utredning, ett TV-program eller en händelse. Mitt förhållningssätt har varit att successivt bygga upp ett varierat källmaterial skapat av olika aktörer och i olika kontexter, vilket har möjliggjort en

¹²⁴ Lars M. Andersson & Ulf Zander, ”Inledning”, i Lars M. Andersson & Ulf Zander (red.), *In med historien! Fem historiker om korta och långa perspektiv i samtidshistorien*, Lund: Historiska Media 1997, s. 13; Sture Bolin, *Från Tacitus till Tage Elander*, Stockholm: Aldus 1963, s. 204–214.

fördjupad förståelse av UF.¹²⁵ På så vis menar jag att ett källpluralistiskt och kumulativt förhållningssätt kan bidra till att överbrygga de utmaningar som uppstår vid samtidshistoriska undersökningar.

Källmaterial

Källmaterialet har hanterats som kvarlevor som bär spår av sin tids syn på barn, ungdomar, entreprenörskap och kunskap. Undersökningen består av en kvalitativ analys av källmaterialet med kunskaps-, utbildnings- och barndomshistoriska begrepp som ledstjärnor. För att undersöka hur entreprenörskap har blivit en del av skolans verksamhet och kunskapsinnehåll samt förhållandet mellan UF:s utbildningsverksamhet och utvecklingen kring entreprenörskap i skolan på policynivå, har jag relaterat utvecklingen av UF:s verksamhet till förändringar i skolan och utbildningspolitiken. Nedan följer en översikt över undersökningens huvudsakliga källmaterial och hur de använts.

Material från UF

En stor del av källmaterialet har producerats av personer verksamma inom UF. Detta material har jag huvudsakligen funnit i UF:s samlingar, men även på Centrum för Näringslivshistoria samt i Kungliga bibliotekets och Lunds universitetsbiblioteks samlingar. Det handlar delvis om tryckt material, såsom läromedel och material relaterat till UF:s utbildningskoncept, broschyrer, medlemstidningar och årsböcker. Organisationen har även producerat och sparat en mängd dokument rörande den egna verksamheten, såsom årsredovisningar, mötesprotokoll, projektuppföljningar, korrespondens, strategidokument, pressmeddelanden och klippsamlingar. Därutöver finns det bland annat dokument relaterade till UF:s grundande samt en del utvärderingar, presentationer och administrativa dokument av olika slag. Tusentals dokument har sparats i verksamhetspärmar i ett källarförråd, i bokhyllor på huvudkontoret samt på hårddiskar och servrar som vid en genomgång ger pusselbitar till organisationens grundande (som är särskilt

¹²⁵ Att följa spåren i källmaterialet vidare har varit centralt för att kunna få en förståelse för UF och dess kontext. Om jag inte hade varit uppmärksam på hänvisningar i källmaterialet hade jag exempelvis inte hittat de arkivklipp från *Aktuellt* som tar upp UF under 1980-talet. SMDB har nämligen inte den typ av ämnesindex som skulle möjliggöra att hitta inslagen genom sökningar i databasen. Detta illustrerar ytterligare ett problem relaterat till att navigera i arkiv och källmaterial för historiker som vill undersöka tidsperioder där ökande delar av både nyhetsrapportering och förmedlingen av populärkulturellt material sker via TV eller digitala medium. Detsamma gäller en hel del artiklar från tidningar som inte finns digitaliserade. Det hade varit omöjligt för mig att gå igenom både rikstäckande och regionala dagstidningar genom att läsa varje nummer på mikrofilm för att på det sättet leta efter omnämnanden av UF. När artiklar nämns i UF:s verksamhetspärmar möjliggör det dock vidare efterforskning i relevanta medier. En öppenhet och uppmärksamhet inför hänvisningar och intertextualitet i källorna har därmed varit viktigt för att hitta i övrigt osynligt och/eller svårtillgängligt källmaterial som bidragit till förståelsen av perioden och utvecklingen över tid.

väldokumenterad) samt verksamhetens olika projekt och utveckling över tid. Undersökningen är således baserad både på dokument som riktar sig utåt och har producerats av UF för kommunikation till deras intressentgrupper, huvudsakligen lärare, elever, rådgivare, föräldrar eller medlemmar/bidragsgivare/sponsorer, och på dokument som producerats för internt bruk.

I avhandlingen analyserar jag UF:s utbildningskoncept och verksamhetens utveckling för att utröna hur entreprenörskap och företagsamhet definierats. Jag har även studerat hur UF motiverat sina utbildningskoncept och hur organisationen har verkat för att nå ut med dem. Dessutom analyserar jag konceptens form och innehåll och dessa faktorerers betydelse för konceptens framgång. I de interna dokumenten finns spår av organisationens utveckling, dess projekt och strategier. De utåtriktade dokumenten visar i sin tur hur UF kommunicerat med sina intressenter, hur de motiverat verksamheten och hur de försökt nå ut med sina utbildningskoncept. Årsredovisningarna, årsböckerna och medlemstidningarna har varit särskilt användbara för att få en överblick över organisationens utveckling över tid och för att tidsbestämma vissa projekt samt händelse- och utvecklingsförlopp.

Dagspress, tidskrifter och nyhetsrapporteringar

UF har omnämnts i dagspressen och tidskrifter under hela undersökningsperioden. Dessa omnämnanden har skett i debattinlägg, artiklar, ledare, reklam från UF, lokala reportage med mera. Min analys av dessa källor har fokuserat på att placera UF i en bredare kontext och utröna hur organisationen har betraktats i offentligheten och omskrivits i olika medier. Omnämnandena är särskilt intressanta under mediedebatten på 1980-talet, men även därefter för att exempelvis undersöka hur UF arbetat med marknadsföring i pressen för att nå ut med sina koncept, hur de motiverat dessa och vilken syn på barn, ungdomar, entreprenörskap och företagsamhet de skildrar. Reaktionerna på UF:s verksamhet i pressen vittnar även om organisationens och entreprenörskapsutbildningens ställning och utvecklingen av synen på barn och ungdomar i relation till entreprenörskap.

En sökning på "ung företagsamhet" i Kungliga bibliotekets databas *Svenska tidningar* ger 1151 resultat för perioden 1980–2011.¹²⁶ Dock är resultaten inte jämnt spridda över åren. Några enstaka omnämnanden återfinns 1980–1992, en period då organisationens företrädare arbetade intensivt för att etablera konceptet i Sverige. Från 1992 ökar antalet omnämnanden, men avtar sedan vid millennieskiftet för att återigen öka från 2005. Denna utveckling är relaterad till organisationens utveckling och intresset för entreprenörskapsutbildning i Sverige, vilket jag återkommer till. Enligt *Svenska tidningar* nämns UF flest gånger i *Göteborgs-Posten*, *Dagens Industri*, *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* samt återkommande i *Arbetet*, *Aftonbladet*, *Expressen* och *Arbetet Nyheterna*. Att det huvudsakligen är stora dagstidningar som toppar listan beror på att det huvudsakligen är

¹²⁶ Med sökordet inom citationstecken. Kungliga biblioteket, "Svenska tidningar", <https://tidningar.kb.se/search?q=%20f%C3%B6retagsamhet&searchGranularity=part&to=2011-12-31&from=1980-01-01>. Sökning genomförd 2025-07-24.

dessas som finns digitaliserade i databasen för perioden. Det finns dock tydliga indikationer i UF:s klippsamling på att organisationen ofta omnämnts i lokalpressen under perioden, varav en del artiklar kommer att vara föremål för den empiriska analysen. Detta stöds även av det stora antalet omnämnanden som avser perioden efter 2013, då lokala tidningar finns digitaliserade och tillgängliga i databasen.¹²⁷ Bland de dagstidningar som främst nämnt UF, har de flesta antingen en liberal inriktning, ett särskilt intresse för näringslivet eller en socialdemokratisk förankring i områden med mycket industriverksamhet. Ett intresse för UF är inte förvånande i tidningar med en liberal inriktning eller ett näringslivsfokus. Dessutom har det redan tidigt i UF:s historia funnits ett socialdemokratiskt intresse för organisationen, inte minst på den lokala nivån, som kan förklara att UF har uppmärksamats i tidningar med socialdemokratisk inriktning. Det innebär dock inte att alla reportage och artiklar i dessa tidningar varit odelat positiva. När UF blev föremål för granskning på 1980-talet togs debatten upp i flera av dessa tidningar och därtill i ett flertal andra, som ofta hade ett kritiskt perspektiv på UF och en koppling till arbetarrörelsen.

UF har även varit uppe till diskussion i facktidningar för lärare. Dessa tidskrifter var viktiga för UF att synas i, eftersom lärare påverkade kontakten med skolan och tillgången till deltagande ungdomar. Det är därför särskilt intressant att se hur UF betraktats samt hur organisationens företrädare har profilerat sig och motiverat sin verksamhet i dessa kanaler. UF har framför allt nämnts i utbildningstidskrifterna *KRUT – Kritisk utbildningstidskrift* och *Handel & Ekonomi (H&E)*. Utifrån dessa kommer jag att analysera hur UF, debatten om organisationen samt entreprenörskap i skolan avhandlats under undersökningsperioden.

Förutom omnämnanden i tidningar och tidskrifter har UF även behandlats i nyhetsrapporteringar i TV. Särskilt två inslag ur *Aktuellt* belyser uppmärksamheten kring UF på 1980-talet. I undersökningen används tidningar, tidskrifter och nyhetsreportage för att påvisa hur UF och dess verksamhet uppmärksammades och diskuterades i offentligheten, både nationellt och regionalt.

Läroplaner, utredningar och policydokument

Jag har även använt mig av läroplaner, utredningar och policydokument med anknytning till entreprenörskap i utbildningen. Även om fokus för denna avhandling inte ligger på policynivå, är denna typ av dokument viktiga för undersökningen av UF och förankringen av entreprenörskapsutbildningen. Därmed förekommer hänvisningar till och analyser av innehåll i ett antal läroplaner – Lgr80, Lpf94, Lpo94, Lgr11 och Gyll – samt policydokument. Dessa dokument placerar UF i en bredare kontext i relation till skolans och politikens utveckling samt till samtida debatter som UF:s företrädare behövde förhålla

¹²⁷ Gör man en utblick mot senare år så ökar omnämnandena på *Svenska tidningar* explosionsartat från 2013, när lokaltidningarna i större utsträckning finns representerade. Eftersom UF har en mycket stark lokal och regional prägel är det inte förvånande att organisationens närvaro är särskilt stark i lokalpress. Se: Kungliga biblioteket, "Svenska tidningar", [https://tidningar.kb.se/search?q=ung%20företagsamhet"&searchGranularity=part&to=2024-09-23&from=1980-01-01](https://tidningar.kb.se/search?q=ung%20företagsamhet). Sökning genomförd 2025-07-24.

sig till. I dessa material har jag undersökt hur entreprenörskap och företagsamhet definierats i relation till utbildningen, vilken syn på barn och ungdomar som de ger uttryck för, hur entreprenörskapsutbildning motiverats och hur man ansåg att den borde implementeras. Min analys av detta material kompletterar därmed den bild som ges i UF:s eget material och i media. På så vis relaterar jag UF:s verksamhet till skolans reformer, rådande debatter och den mer övergripande utvecklingen av utbildningsdiskursen och problemformuleringar i samhället.

Entreprenörskap och företagsamhet

Vad gäller operationaliseringen av undersökningen bör nämnas att jag i materialet eftersökt omnämnanden av både entreprenörskap och företagsamhet och relaterar båda dessa begrepp till UF:s verksamhet och utvecklingen av entreprenörskap i skolan. Begreppet entreprenörskap är komplext och har uppfattats som kontroversiellt och ideologiskt laddat i vissa kontexter.¹²⁸ Vidare har begreppet genomgått en utveckling och breddning under undersökningsperioden och därmed kommit att användas alltmer i relation till utbildning.¹²⁹ Under 1980- och stora delar av 1990-talet var företagsamhet mer vanligt förekommande för att beskriva UF:s verksamhet och liknande utbildningsinitiativ. Ibland används begreppen entreprenörskap och företagsamhet synonymt och ibland görs vissa distinktioner mellan dem.¹³⁰ När entreprenörskap i skolan alltmer aktualiserades, användes företagsamhet ofta som ett bredare begrepp, där entreprenörskap ingick som ett slags företagsamhet.¹³¹ Så småningom har dock entreprenörskap kommit att bli det huvudsakliga begrepp som används och det som inkluderades i de nya läroplanerna 2011. För att förstå hur denna typ av utbildningsverksamhet vuxit fram, hur man har argumenterat för den och vilka reaktioner den fått över tid behöver både företagsamhet och entreprenörskap uppmärksammas och relateras till varandra. Förändringen över tid hänger samman med utvecklingen av dessa begrepp och min undersökning belyser dessa skiften.

Förändringsprocesser, aktörer och förankring i praktiken

En central ambition med avhandlingen är att utröna utvecklingen över tid. Därför har undersökningen en kronologisk uppläggning. Jag undersöker synen på kunskap, barn och ungdomar i relation till entreprenörskap genom ett fokus på en organisation som gått från att vara liten och kontroversiell till att vara rikstäckande och statssanktionerad. Det finns

¹²⁸ Leffler 2006, s. 82–85. Leffler nämner Storbritannien som ett exempel på en kontext där entreprenörskap kopplats ihop med Margaret Thatchers politik och därmed fått en ideologisk innebörd.

¹²⁹ Lyngholm K. Mortensen 2021.

¹³⁰ Leffler 2006, s. 84.

¹³¹ Leffler 2006, s. 84–85; Leffler 2009, s. 108–109.

en risk att denna utveckling framstår som självklar eller som en okritisk framgångssaga. Förändringsprocessen har dock präglats av komplexitet. UF har uppnått en stark roll som utbildningsaktör, men denna utveckling har varit långt ifrån självklar. Jag ansluter mig till Stråths utgångspunkt. Han understryker att medan utvecklingslinjer i samhället i efterhand kan framstå som storslagna och genomtänka planer, så handlar historiska skeenden, inte minst inom politiken, till stor del om en ständig problemlösning och olika tillfälligheter som ofta får långtgående konsekvenser som dåtidens aktörer inte nödvändigtvis kunde förutse.¹³² Detsamma gäller för UF:s utveckling. Ingen kunde 1980 veta om verksamheten överhuvudtaget skulle klara testperioden. Grundarna hade heller ingen aning om att verksamheten så småningom skulle uppnå integrering i skolsystemet eller att entreprenörskapsutbildning skulle inkluderas i utbildningspolitikens agenda internationellt. UF har fått arbeta efter rådande förutsättningar för att gradvis försöka stärka sin position, samtidigt som det övriga samhället genomgått förändringar som med tiden har gynnat UF:s verksamhet. Det är viktigt att påpeka att både den samhällsförändring som beskrivs och UF:s utveckling kan och har tolkats olika av olika forskare och aktörer – vissa positivt och andra negativt inställda. Min ambition har främst varit att förstå hur denna förändring kunnat ske och hur den har förankrats i praktiken. Oavsett inställningen till den utveckling som har skett i skolan och samhället sedan 1980, finns det anledning att fördjupa vår förståelse för denna typ av förändringsprocesser. Denna studie syftar alltså inte till att skriva en teleologisk framgångshistoria om UF. Snarare är undersökningen ämnad att ge perspektiv på en mer övergripande förändring i samhället och belysa kunskapshistoriska faktorer som villkorar kunskapsaktörers möjlighet att etablera sin utbildningsverksamhet i relation till skolan.

Fokus för denna undersökning ligger, som nämnts ovan, på aktörer och den praktiska förankringen av entreprenörskapsutbildning för unga. Tidigare forskning har belyst flera av de mer strukturella förändringsprocesser som var aktuella under perioden. En inriktning på strukturer har också varit vanligt förekommande inom kunskapshistorien. Jag ansluter mig till historikern Suzanne Marchands kritik av ett alltför foucauldianskt fokus på strukturer och diskurser, som medför att aktörerna och intentionerna i historien hamnar i bakgrunden och att forskningen i längden blir alltmer förutsägbara beskrivningar av styrning.¹³³ Av denna anledning vill jag ansluta mig till de forskare som har försökt belysa aktörernas roller och inflytande både i kunskapshistoriska processer och samhällsförändringar.¹³⁴ De aktörer som jag undersöker har dock behövt förhålla sig till strukturella förutsättningar och deras förändring och – som kommer att märkas – var dessa något som UF och entreprenörskapsutbildningen i högsta grad påverkades av. Strukturella förutsättningar

¹³² Stråth 1998, s. 18–19 & 289–311.

¹³³ Suzanne Marchand, "Weighing Context and Practices: Theodor Mommsen and the Many Dimensions of Nineteenth-Century Humanistic Knowledge", *History & Theory* 2020:4, s. 144–145.

¹³⁴ Se exempelvis: Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Knowledge Actors: Revisiting Agency in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2023; Andersson, Glover, Husz & Larsson Heidenblad 2023.

villkorar aktörernas handlingsutrymme och möjlighet att etablera och motivera sin verksamhet. Centrala strukturella och föränderliga förutsättningar i det sena 1900- och tidiga 2000-talet är den ekonomiska, politiska och ideologiska utvecklingen samt utbildningssystemet med både dess reformer och institutionaliserade arbetssätt. UF:s representanter behövde förhålla sig till alla dessa faktorer. Utan att ta hänsyn till dem går det inte att förstå aktörernas motiv eller handlingsutrymme. Trots mitt fokus på aktörer, kommer undersökningen att relateras till de strukturella utvecklingslinjer och förändringsprocesser som har behandlats i tidigare forskning. Som jag ser det, påverkar aktörer hur strukturella förändringar får fäste i samhället och de bidrar även till förändringar i praktiken. I en tid då strukturerna och de stora aktörerna redan belysts, finns det anledning att ge ett nytt perspektiv med fokus på en mindre – men inflytelserik – aktör i utbildningskontexten, utan att bortse från de strukturella förändringsprocessernas betydelse för UF och dess verksamhetsutveckling.

Disposition

Efter detta inledande kapitel med en översikt över avhandlingens ramverk följer fyra empiriska kapitel. Kapitlen följer en kronologisk – delvis överlappande – struktur för att ge en inblick i utvecklingen över tid. De fokuserar på olika faser i UF:s utveckling och dess omnämnanden i media samt relevanta skolreformer – inklusive införandet av nya läroplaner – och relaterar därtill till internationella ekonomiska kriser, framför allt oljekriserna och industrikrisen under 1970-talet, samt finanskriserna 1990–1994 och 2007–2008. Kapitelindelningen speglar således såväl skeenden i UF:s utveckling som förändringar i skolan, ekonomin och politiken. Förutom en kronologisk uppdelning belyser kapitlen olika kunskapshistoriska processer och faktorer relaterade till UF:s verksamhet och utbildningskoncept, vilket medför att de skiljer sig åt i sina centrala källmaterial, analytiska begrepp och kontexter. Nedan följer en kort övergripande beskrivning av de olika empiriska kapitlen. Avhandlingen avslutas med ett kapitel som sammanfattar analysens övergripande slutsatser och bidrag till de relevanta forskningsfälten samt föreslår vägar framåt för vidare forskning.

1980–1989: En kontroversiell introduktion

Det första empiriska kapitlet fokuserar på UF:s etableringsfas och hur organisationens företrädare verkade för att etablera ett utbildningskoncept och uppnå regional förankring samt den kritik de mötte. Organisationen gick under denna tid från ett småskaligt försöksprojekt till att bli ett uppmärksammat och kontroversiellt fenomen och därefter till att gradvis uppnå en regional förankring på vissa håll i Sverige. Under 1980-talet påverkades Sverige av en industrikris, som inte minst bidrog till kraftigt ökad ungdomsarbetslöshet. Skolan fick en ny läroplan, Lgr 80, som utbildningsaktörer behövde förhålla sig till. Dessutom utsattes såväl skolsystemet som välfärdsstaten för ökad kritik. I kapitlet fokuserar

jag även på mediedebatten kring UF 1983–1984. Därutöver gör jag en komparativ jämförelse av den regionala UF-förankringen för att undersöka vilka faktorer som gynnade och missgynnade UF:s etablering i Sverige.

1990–ca 2000: Expansion och konsolidering

I det andra empiriska kapitlet riktar jag uppmärksamhet mot UF:s konsoliderings- och expansionsfas. Under denna tidsperiod uppnådde UF en nationell förankring med regionkontor i alla landets delar, och verksamheten expanderade i en mycket hög takt. I början av 1990-talet drabbades Sverige av en finanskris, vilken bidrog till en massarbetslöshet som fick politiska följder. Sverige gick med i EG/EU – en process som påbörjades 1991 och slutfördes 1995 – och fick därmed ett tydligare internationellt ramverk att förhålla sig till. Därtill fick skolan nya läroplaner, Lpf 94 och Lpo 94, och reformerades på ett genomgripande sätt med bland annat införandet av den nya gymnasieskolan, kommunaliseringen av skolan och friskolereformen. UF fick vind i seglen och kunde experimentera med nya marknadsföringsstrategier. I kapitlet fokuserar jag på UF:s PR-kampanjer kring millennieskiftet för att undersöka de nya strategier UF använde för att nå ut med sin verksamhet i en tid då organisationens förutsättningar förändrats. Jag analyserar även hur organisationens problemformulering utvecklades och vilken syn på barn och ungdomar i relation till entreprenörskap och företagsamhet som UF förmedlade.

1996–2005: Innovation och misslyckade experiment

Det tredje empiriska kapitlet fokuserar på UF:s misslyckade försök att ta sig in i grundskolan i en tid då gymnasiekonceptet rönt stor framgång. Kring millennieskiftet började entreprenörskap tas upp alltmer på dagordningen för utbildningspolicy, såväl internationellt som i Sverige. UF hade nått nationell förankring, hade uppnått statligt stöd och låg i linje med inflytelserika idéströmningar. Parallellt med sin konsolidering försökte organisationen lansera nya utbildningskoncept. I kapitlet fokuserar jag på *Plankton*, det vill säga UF:s misslyckade försök att lansera ett utbildningskoncept för grundskolan, och analyserar de bidragande faktorerna till dess misslyckande.

2000– ca 2011: Intåget i (grund)skolan

Det fjärde empiriska kapitlet riktar uppmärksamhet mot den tid då entreprenörskap blev ett explicit uppdrag för det svenska utbildningssystemet och UF pekades ut som en av de aktörer som kunde bidra till dess realisering. Regeringen lanserade sin strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet, gymnasieskolan reformerades och de nya läroplanerna, Gy 11 och Lgr 11, infördes. Samtidigt drabbades Sverige av ännu en finanskris som gjorde avtryck i debatten och politiken. Under denna period blev UF tydligare integrerat i skolsystemet och lanserade nya utbildningskoncept för grundskolan, som till skillnad från *Plankton* inte lades ned. Kapitlet fokuserar på UF:s nya försök att ta

sig in i grundskolan och de läromedel som organisationen utvecklade samt den policyutveckling kring entreprenörskapsutbildning som skedde under perioden. I analysen belyser jag det komplexa förhållandet mellan policy och praktik och de faktorer som bidrog till att UF lyckades bättre med de nya utbildningskoncepten jämfört med *Plankton*. Jag undersöker även hur entreprenörskapsutbildning motiverades av både UF och andra aktörer samt den roll och relation som organisationen fick till de utbildningspolitiska debatterna och reformerna under tidsperioden.

2. En kontroversiell introduktion – Ung Företagsamhets etablering i Sverige

Inledning

År 1980 presenterades ett nytt utbildningskoncept för svenska skolungdomar som skulle ge dem ”praktisk kunskap om näringslivet och dess villkor” och ”en realistisk bild av hur näringslivet fungerar”.¹³⁵ Organisationen Ung Företagsamhet hade importerat ett utbildningsprogram från USA, som gick ut på att skolungdomar fick starta och under ett skolar driva miniföretag. UF startade en småskalig verksamhet som snabbt växte och spred sig till olika delar av landet. Konceptet var inriktat på att ungdomarna fick lära sig företagande genom praktisk erfarenhet. Nytt var även inriktningen på företagandet och dess villkor.

I november 1983 ägnades en tredjedel av *Aktuellt*s kvällssändning åt den nystartade verksamheten under rubriken: ”Ung Företagsamhet – skolelever startar eget. Ungdomen har roligt, men verksamheten är politiskt kontroversiell”.¹³⁶ Bakgrunden var att utbildningskonceptet hade fått snabb spridning och väckt entusiasm bland deltagande elever och lärare som uttalat sig i media. Samtidigt hade organisationen fått kritik och fått kämpa hårt för att etablera sig som en självständig och legitim kunskapsaktör. Det fanns debattörer som ifrågasatte att UF stod för kunskaper som alla elever ”har nytta av i sitt vuxna liv”.¹³⁷

För att förstå varför verksamheten både rönt framgång och uppfattades som kontroversiell måste UF placeras i en svensk kontext, eller snarare kontexter, som organisationen blev en del av vid sitt grundande och behövde manövrera i under sina första år. Det var en tid kantad av förändringar i det svenska samhällets ekonomiska och tekniska förutsättningar samt omsvängningar i politik och opinion i samband med minskat

¹³⁵ Ung Företagsamhet, ”Vill du pröva på Ung Företagsamhet?”, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, januari 1982, s. 4; Ung Företagsamhet, ”Det här är Ung Företagsamhet!”, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, januari 1982, s. 1.

¹³⁶ *Aktuellt* 1983-11-01, sändningen kl. 21.00.

¹³⁷ Ung Företagsamhet, ”Det här är Ung Företagsamhet!”, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, januari 1982, s. 1.

förtroende till den socialdemokratiska välfärdsstaten.¹³⁸ Ett tydligt tecken på detta är inte minst att Sverige efter ett långt socialdemokratiskt styre fick en borgerlig regering 1976–1982. Perioden präglades samtidigt av löntagarfondsdebatten och den största konflikten mellan det privata näringslivets och arbetarrörelsens representanter sedan planhushållningsfrågan på 1940-talet.¹³⁹ Det politiska tonläget var därmed högt. Det var inte enbart inom ekonomi och arbetsmarknad som det rådde kris, konflikt och granskning av den rådande organisationen. Även det svenska skolsystemet, inte minst den nyligen införda grundskolan, och dess utveckling samt pedagogiska idéer och arbetssätt blev omdebatterat och utsatt för kritik rörande dess kunskapsförmedling samt koppling till omvärlden och arbetslivet.¹⁴⁰

I detta kapitel undersöker jag hur UF introducerades i Sverige, hur organisationen verkade för sitt etablerande och spridningen av sitt utbildningsprogram under 1980-talet samt debatten om UF i media. Analysen fokuserar på frågeställningen: *Hur och varför lyckades UF etablera sig och sprida sitt utbildningsprogram samtidigt som verksamheten mötte motstånd i den svenska 1980-talskontexten?* Undersökningen i kapitlet bygger dels på material från UF:s organisationsarkiv, dels på artiklar från dagspressen och nyhetsreportage från *Aktuellt*, i vilka UF samt debatten kring verksamheten nämns, och dels på artiklar från den kritiska utbildningstidskriften *KRUT* – *Kritisk utbildningstidskrift* och ekonomilärartidskriften *Handel & Ekonomi (H&E)*, i vilka UF:s verksamhet avhandlas med avseende på en särskilt viktig målgrupp; lärare och skolfolk. UF:s arkivmaterial är centralt för att analysera de interna processerna kring verksamhetens grundande, vilken form verksamheten tog och hur den motiverades, vilka aktörer som var drivande, vilka strategier som användes för att etablera och sprida verksamheten samt hur UF:s ledande gestalter reagerade på den kritik som organisationen och dess verksamhet fick. Artiklarna från tidningarna och tidskrifterna bidrar i sin tur till analysen av mottagandet av organisationen och den debatt som uppstod samt placerar UF i en bredare kontext, framför allt när det gäller skolans utveckling och pågående politiska och ideologiska konflikter. Båda typerna av material bidrar till analysen av betydelsen av olika faktorer för organisationens etablering och debattens utveckling. I allt material söker jag även efter spår av en pågående utveckling av synen på barn och ungdomar i relation till företagsamhet och entreprenörskap.

¹³⁸ Sejersted 2005, s. 405–446; Östberg & Andersson 2013, s. 295–350.

¹³⁹ Westerberg 2020.

¹⁴⁰ Hultén 2019; Magnus Hultén, ”Kunskapskriser: Kunskapsfrågan i svensk skoldebatt 1964–2001”, i Joakim Landahl, David Sjögren & Johannes Westberg (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 135–154.; Malmström 2021.

Är UF lösningen på problemen i välfärdsstaten och skolan?

Ung Företagsamhet initierades av tre män: Jan Ekermann, divisionschef vid det KF-ägda Fiskeby AB, Robert Grubbström, professor i produktionsekonomi vid Tekniska högskolan i Linköping, och Carl G. Holm, civilekonom vid Sveriges Industriförbund (SI). De hade alla på varsitt håll och på olika sätt kommit i kontakt med den amerikanska organisationen Junior Achievement (JA) och blivit inspirerade att starta en motsvarande verksamhet i Sverige. Grundarna har beskrivit det som att två parallella utredningsarbeten kring att starta en JA-verksamhet i Sverige påbörjades utan att de hade kännedom om varandra. Den ena initierades av Ekermann i kontakt med Grubbström, som hade en lokal förankring i skola och företag. Den andra leddes av Holm med stöd av SI och var inriktad på de juridiska och organisatoriska möjligheterna för en sådan verksamhet. När dessa personer fick kontakt med varandra lade de tillsammans grunden för UF-verksamheten.¹⁴¹

År 1979 skrev Jan Ekermanns son, Björn Ekermann, ett specialarbete i ekonomi om förutsättningarna för att översätta JA-idén till svenska förhållanden.¹⁴² Behovet av en svensk verksamhet lik den amerikanska motiverade han med samhällets övergång från självhushållning till massproduktion och marknadsekonomi. En konsekvens av förändringarna var att det hade blivit svårare att se de större sammanhangen i samhället och känna att arbetet var meningsfullt och mer än bara ett sätt att tjäna pengar. Dessutom pekade Ekermann på att det i skolan ofta gavs mycket lite utrymme åt att ge ungdomarna "kännedom om och förståelse för arbetslivet".¹⁴³ Den lösning som han presenterade var att ett utbildningskoncept likt JA skulle importeras till Sverige. I specialarbetets motivering till verksamheten fanns tydliga spår av medborgarfostran med en strävan att genom utbildning förbereda barn och ungdomar för en roll som aktiva och demokratiska medborgare i samhället.¹⁴⁴ För att kunna bidra till samhället ansågs elever behöva lära sig hur det fungerade och vilken funktion de som medborgare fyllde. Ekermann pekade på att ungdomarna förutom hjälp att välja karriär och hitta sin plats i samhället även skulle få erfarenheter som de hade nytta av utanför näringslivet: "bättre förståelse och mer positiv inställning till samhället gör dem till bättre och mer harmoniska samhällsmedborgare och

¹⁴¹ Stödet från SI kom inte minst via Holms chef, Ingvar Petzäll, på den samhällspolitiska avdelningen. Carl Holm minnesbild citerad i Jan Ekermann, "Ung Företagsamhet: En återblick på de första åren" [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000-10-12, s. 5–9.

¹⁴² Björn Ekermann, *Junior Achievement – en ekonomisk ungdomsverksamhet i USA*, Kungsgårdsskolan 1979 [specialarbete i ekonomi].

¹⁴³ Ekermann 1979, s. 4.

¹⁴⁴ *Medborgarfostran* kan definieras som "undervisning inom och utanför skolans ramar som syftar till att ge elever teoretisk och praktisk kunskap om samhällets uppbyggnad och styrelsesätt samt dess centrala institutioner". I Sverige hade historieämnet och religionsundervisningen länge denna funktion, men efterhand har ämnen som samhällskunskap, hemkunskap och hembygdskunskap även fått en medborgarfostrande funktion. Medborgarfostran kan omfatta kunskap som berör demokrati, arbetsliv, juridik, ekonomi, medier och kommunikation. Se: Nationalencyklopedin, "medborgarfostran", <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/medborgarfostran>, hämtad 2024-05-28.

konsumenter”.¹⁴⁵ Det arbetslivsförberedande inslaget var påtagligt, men det är uppenbart att hans tanke även var att en sådan inriktning skulle förbereda elever på att acceptera sin plats och roll i marknadsekonomin. Det handlade därmed om en medborgarfostran och utbildning för ett demokratiskt och marknadsekonomiskt samhälle.

Björn Ekermann menade att JA-konceptet kunde introduceras i Sverige om det anpassades till svenska arbetsmarknadsförhållanden med dess medbestämmandelagar och fackliga representation.¹⁴⁶ Som ett steg i denna riktning föreslog han att en student skulle skickas till USA för att fördjupa sig i JA:s verksamhet samt översätta och anpassa materialet till svenska sammanhang.¹⁴⁷ En vidare utredning av den typ som han föreslog utformades sedan av Jan Ekermann och Robert Grubbström inom ramen för ett examensprojekt för universitetsstudenter. När de därefter började samarbeta med Carl Holm, efter att de informerats om varandras projekt av JA:s VD, Joe Francomano, kunde examensarbetet även finansieras med hjälp av Holms kontakter.¹⁴⁸ 1980 fick två studenter vid professor Grubbströms institution, Håkan Andersson och Bo Axelsson, genomföra utredningen i form av ett examensarbete i produktionsekonomi.¹⁴⁹

Projektet motiverades i bakgrunden till Anderssons och Axelssons rapport med en hänvisning till vikten av ett ”väl fungerande näringsliv [...] för den ekonomiska utvecklingen”, vilket hade aktualiserats i den ”politiska och ekonomiska debatten i Sverige” de senaste åren.¹⁵⁰ De pekade på de många problem som den svenska industrin och näringslivet hade upplevt på senare tid med ”dålig lönsamhet”, ”låg investeringsvilja”, ”försämrade konkurrenskraft gentemot utlandet”, ”sysselsättningsproblem” samt en utveckling mot färre industrianställda samt ett ökat antal offentligt anställda.¹⁵¹ Enligt dem hade det ”medfört att allt fler människor saknar erfarenhet från och kunskap om industriella förhållanden”.¹⁵² I centrum stod således samhällsliga problem i tiden, relaterade till den ekonomiska utvecklingen, industrin och sysselsättningen. Andersson och Axelsson menade att en svensk version av JA-verksamheten kunde bidra till en lösning genom att fler fick ”större kunskap om hur näringslivet fungerar och förståelse för dess villkor”.¹⁵³ Därtill skulle

¹⁴⁵ Ekermann 1979, s. 15.

¹⁴⁶ Ekermann 1979, s. 4 & 17.

¹⁴⁷ Ekermann 1979, s. 17.

¹⁴⁸ Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet: En återblick på de första åren” [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000-10-12, s. 3–9.

¹⁴⁹ Examensarbetet handledes av Jan Ekermann, Robert Grubbström och civilingenjören Peter Lundell. Projektet finansierades av Sveriges industriförbund (SI), representerat av Carl G. Holm, och Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF), representerad av direktör Sture Eskilsson. Håkan Andersson & Bo Axelsson, *Ung Företagsamhet – En utredning om möjligheten att anpassa Junior Achievement-idén till svenska förhållanden*, Linköpings Tekniska Högskola 1980 [examensarbete i produktionsekonomi].

¹⁵⁰ Andersson & Axelsson 1980, s. x & 4.

¹⁵¹ Andersson & Axelsson 1980, s. 4.

¹⁵² Andersson & Axelsson 1980, s. 4.

¹⁵³ Andersson & Axelsson 1980, s. 4.

verksamhetens inriktning mot praktisk inlärnin g bidra till att ungdomarna tog till sig denna kunskap. Således användes huvudsakligen ekonomiska och pedagogiska argument som styrande faktorer i motiveringen av verksamheten.

Den kunskap som UF skulle erbjuda beskrevs som ”värdefull, inte bara för deltagande ungdomar, utan också för näringslivet och samhället i övrigt”.¹⁵⁴ Genom UF-programmet skulle ungdomar få hjälp att välja karriär. Ungdomen och näringslivet kunde även på detta sätt närma sig varandra, vilket bidrog till att uppfylla målet att integrera skola och näringsliv. Vidare kunde verksamheten hjälpa ungdomar, som på grund av den ökade ungdomsarbetslösheten tvingades studera vidare, att få studiemotivation samt att göra välgrundade val av studieinriktning. Ungdomarna skulle genom verksamheten få träna på samarbete och att ta ansvar. Industrin skulle dessutom ges möjlighet att marknadsföra sig genom rådgivarna, vilket enligt författarna behövdes eftersom ”en vanlig uppfattning idag är att arbete inom industriföretag är smutsigt och otrevligt”.¹⁵⁵

UF beskrevs sålunda som en verksamhet som både kunde hjälpa ungdomar att förbereda sig inför arbetslivet och vidare studier och erbjuda en lösning på rådande samhälleliga problem. Argumenten för UF som initiativ kan därmed sägas ha präglats av en syn på ungdomar som bar spår av både ungdomar som ’human beings’ och som ’human becomings’.¹⁵⁶ Ett syfte med UF sades vara att hjälpa ungdomarna här och nu, som aktörer i sin egen rätt, med de utmaningar de stod inför, och vara en utvecklande erfarenhet för dem. Samtidigt var det tydligt att dessa fördelar ansågs sammanfalla med en större nytta för samhället genom de medborgare ungdomarna utvecklades till att bli med hjälp av utbildningen. Det fanns en uppenbar framtidsinriktning i flertalet av argumenten för initiativet. Organisationen motiverades med hänvisning till tidens samhällsutmaningar och ett behov av ökade kontakter mellan skolan, arbetslivet och näringslivet.

Samtidskontexten var en viktig motivering till initiativet. UF måste därför kopplas till den situation som rådde i det svenska samhället och skolan. Åren kring 1980 var omvälvande. Den ekonomiska stagnationen på 1970-talet, till viss del kopplad till de internationella oljekriserna, ledde till att efterkrigstidens tidigare så gott som kontinuerliga tillväxt i Sverige kom till ett slut. Landet drabbades av en industrikris och en ökad arbetslöshet, vilket var särskilt märkbart bland ungdomar. Den tillväxt som tidigare varit grunden för utbyggnaden av välfärdsstaten gick inte längre att räkna med. Det ekonomiska läget upplevdes som mer osäkert, svårkontrollerat och sammankopplat med en alltmer global marknad på vilken världens länder behövde konkurrera. Den framtida finansieringen av välfärdsstaten och landets ekonomiska politik började debatteras och omvärderas. Dessutom kom den centraliserade välfärdsstaten att utsättas för alltmer kritik från både höger och vänster, samtidigt som individen prioriterades allt högre på de kollektivistiska

¹⁵⁴ Andersson & Axelsson 1980, s. 45.

¹⁵⁵ Andersson & Axelsson 1980, s. 46.

¹⁵⁶ Qvortrup 2009.

värdenas bekostnad.¹⁵⁷ Tonläget trappades även upp mellan en radikaliserad vänster och ett mer offensivt näringsliv i opinionsbildningen och debatten om Sveriges framtid, där symbolfrågan i konflikten mellan SAF och LO var löntagarfonderna, som jag återkommer till senare i kapitlet.¹⁵⁸ En kärnfråga när det gäller de problem det svenska samhället upplevde var motsättningarna kring välfärdsstatens roll och utformning samt vilken roll och vilket utrymme en fri marknad skulle ges.¹⁵⁹

Det svenska samhället ställdes med andra ord inför nya utmaningar, där olika aktörer erbjöd olika typer av lösningar. Under perioden kom marknaden att vinna legitimitet och i större utsträckning presenteras som lösningen på diverse samhälls- och välfärdsproblem, men vid 1980-talets början blev den föremål för en central konflikt.¹⁶⁰ UF kan ses som ett uttryck för en utbildningisering (*educationalization*) av tidens samhälleliga utmaningar.¹⁶¹ Organisationens initiativtagare framställde de rådande problemen som en kunskapsfråga som kunde lösas genom en företagsam utbildning i vilken näringslivet fick en viktig roll. Som David Labaree har påpekat, erbjuds ofta utbildning som lösning på sociala problem i det moderna samhället, oavsett hur effektivt skolan faktiskt kan bemöta dessa.¹⁶² Utbildning är därför starkt kopplad till visioner om samhällsutveckling och ett ständigt brännande ämne för ideologiska debatter. Därmed är det inte svårt att se att en utbildningsverksamhet som gav näringslivet en framskjuten roll riskerade att dras in i en pågående konflikt mellan näringslivet och arbetarrörelsen. Samtidigt fanns det en stor efterfrågan på initiativ som sade sig bemöta problemen med ekonomin och arbetsmarknaden, som bidrog till att stärka skolans koppling till arbetslivet.

Kring 1980 hamnade även skolan i centrum för de rådande samhällsdebatterna. Det dröjde inte länge efter grundskolans införande under 1960-talet förrän skolans organisation kom att kritiserars. Utbildningsvetaren Martin Malmström påpekar att tankarna kring skolan fram till slutet av 1960-talet hade varit präglade av framtidstro. Samhället förväntade sig att skolan skulle "bidra till ökad tillväxt, sociala framsteg och individuellt självförverkligande".¹⁶³ Kring 1970 förändrades dock tankegångarna. Debatten kom att präglas av föreställningar om att skolan befann sig i en kris.¹⁶⁴ Historikern och pedagogen Gunnar Richardson har betonat att idéerna om grundskolan – som hade formulerats under

¹⁵⁷ Se exempelvis: Andersson 2009; Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33 & 441–457; Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia*, Lund: Studentlitteratur 2016, s. 427–453; Nordin 2019, s. 261–305; Sejersted 2005, s. 405–446; Stråth 1998; Viktorov 2006; Westerberg 2020; Östberg & Andersson 2013, s. 295–350.

¹⁵⁸ Westerberg 2020; Stråth 1998; Viktorov 2006.

¹⁵⁹ Andersson 2009; Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33 & 441–457; Nordin 2019, s. 261–305; Östberg & Andersson 2013, s. 295–350.

¹⁶⁰ Andersson, Glover, Husz & Larsson Heidenblad 2023.

¹⁶¹ Labaree 2008; Tröhler 2016; Westberg 2022.

¹⁶² Labaree 2008.

¹⁶³ Malmström 2021, s. 207–208.

¹⁶⁴ Malmström 2021, s. 208.

politisk harmoni och ekonomisk tillväxt – kom att ifrågasättas efter att den internationella ekonomiska krisen drabbat det svenska samhället. Inte minst det inflytande den progressiva pedagogiken ansågs ha fått på den svenska skolan kritiserades.¹⁶⁵

Kritiken mot både grund- och gymnasieskolan, som tilltog under 1970-talet, kom från flera håll och berörde flera aspekter av hur skolan fungerade och var organiserad. Skolan sades ha misslyckats med sitt uppdrag att ”bryta köns- och klassuppdelningen i samhället” och fick utstå kritik för att vara ”dyr, ineffektiv och centralstyrd”.¹⁶⁶ Som svar på en del av dessa invändningar skedde en gradvis decentralisering och avreglering av skolväsendet från slutet av 1970-talet med ambitionen att skolans övergripande mål skulle kunna uppnås effektivare genom ”[e]tt ökat lokalt inflytande över utbildningens utformning och resursanvändning”.¹⁶⁷ Det rådde även disciplinproblem i skolan, varför utredningar om dess organisation tillsattes.¹⁶⁸ Dessutom uppstod en kunskapsdebatt och -rörelse kring slutet av 1970-talet. Striden stod om huruvida den progressiva inriktning som den svenska skolan hade tagit sedan 1960-talets reformer var önskvärd eller ej.¹⁶⁹

Kunskapsrörelsen samlade initialt många olika aktörer med skilda idéer, ideologiska bakgrunder och lösningar på problemet med att kunskapen ansågs ha hamnat i skymundan i skolan. Bernt Gustavsson pekar på att skoldebatten med kunskapen i centrum har långa linjer och pågår än idag. Även om variationer skett över tid menar han att man kan se en grund till motsättningen i ”skillnaden mellan ett förmedlingspedagogiskt och ett progressivistiskt synsätt på skolans verksamhet”.¹⁷⁰ En sådan uppdelning är dock inte vattentät och blir därtill mer komplex i förhållande till den ekonomiska och teknologiska utvecklingen i samhället och skolan. Förmedlingspedagogiken lägger vikt på kunskap i bemärkelsen kunskapsinnehåll, som kan förmedlas till eleverna av en lärare och genom läromedel. Gustavsson menar att det på detta sätt finns ett fokus på kunskap som färdig produkt. Denna inriktning har ofta kopplats till ämnesinläring, katederundervisning och disciplin. Det är även den inriktning som varit historiskt dominerande och som kan sägas ha byggts in i skolans grammatik.¹⁷¹ Progressivismens olika inriktningar motsätter sig förmedlingspedagogiken på olika sätt och lägger tyngdpunkten på processen av kunskapsinhämtning och lärande, där elevens egen motivation och intresse samt den egna erfarenheten ses som centrala. Progressivismen i den svenska grundskolan hade utvecklats med socialdemokratiska och vänsterpolitiska förtecken och dess företrädare betonade

¹⁶⁵ Richardson 2004; Ringarp 2013, s. 458.

¹⁶⁶ Lundahl 1997, s. 129.

¹⁶⁷ Lundahl 1997, s. 130.

¹⁶⁸ Germund Larsson & Johanna Ringarp, ”FAN TA SIA: Skolk, stök och skolleda i 1970-talets skolkrisdebatt”, i Joakim Landahl, David Sjögren & Johannes Westberg (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 109–134.

¹⁶⁹ Hultén 2019; Hultén 2021; Malmström 2021, s. 205 & 208.

¹⁷⁰ Gustavsson 2002, s. 27.

¹⁷¹ Gustavsson 2002, s. 27. Se även: Tyack & Tobin 1994; Tyack & Cuban 1995.

demokratiska värden och elevernas medinflytande.¹⁷² Debatten i relation till vad som kan benämnas ”kunskapskrisen” runt 1980 samlade en bredare kritik mot skolan, dess organisation och metoder, en kritik som kom från både höger och vänster om socialdemokratin. Kunskapskris i skolan såsom perspektiv kom dock senare att övergå till att huvudsakligen vara något som förknippas med högerpolitik och traditionella förmedlingspedagogiska metoder.¹⁷³

En central skolkritik riktade sig mot brister i ”övergången mellan skola och arbetsliv” samt ”[p]roblemet med den isolerade skolan”.¹⁷⁴ När allt fler ungdomar fortsatte sin utbildning till gymnasienivå, dröjde det allt längre innan de gick ut i arbetslivet. SAF och LO började därför kritisera skolan för att vara alltför isolerad från det övriga samhället och det arbetsliv som ungdomarna skulle möta efter skolan. Båda organisationerna sjösatte kampanjer för att stärka kontakterna mellan skolan och det övriga samhället, särskilt arbets- och näringslivet. De hade dock skilda uppfattningar om vilken verklighet som ungdomarna borde förberedas för och få kontakt med under skolgången.¹⁷⁵ Oron för att skolans isolering skulle medföra att ungdomarna skulle få svårt att ta sig in på arbetsmarknaden och bli en del av samhället blev än mer aktuell på grund av det svåra arbetsmarknadsläget i spåren av den ökade internationella konkurrenssituationen och de ekonomiska utmaningarna under 1970- och 1980-talen, som särskilt drabbade ungdomarna.¹⁷⁶

Denna utveckling gav möjligheter att närma sig skola och utbildning på nya sätt relaterade till rådande efterfrågan på dels inslag som tydligare skapade kontakter mellan skolan, arbetslivet och det omgivande samhället, dels metoder med realistiska inslag i undervisningen, dels lösningar för att förbereda ungdomar på den verklighet de skulle möta efter skolgången. Denna nyorientering skulle bidra till att göra ungdomar till aktiva och bidragande medlemmar i ett samhälle som försökte säkra framtida tillväxt. Representanter för LO och SAF hade tidigare varit i kontakt med skolans företrädare. Perioden präglades dock av ökad avreglering och decentralisering och det förutsattes att de lokala skolorna alltmer på egen hand skulle hitta sätt att uppnå skolans övergripande mål, såsom 1980 års läroplans mål om att ”[s]kolan måste arbeta i samverkan med näringslivet och med arbetslivet i övrigt” och att arbetslivets förhållanden ”skall så långt som möjligt konkretiseras i undervisningen”.¹⁷⁷ Nyorienteringen skapade möjligheter för en ny utbildningsaktör som UF. I en tid av kris och utmaningar på samhällsnivå, då utbildningen gavs i uppdrag att bidra till samhällsutvecklingen och lösa övergripande problem, och det ordinarie skolsystemet därtill var under kritik, eftersom det inte ansågs uppfylla detta uppdrag, fanns

¹⁷² Gustavsson 2002, s. 27–30.

¹⁷³ Gustavsson 2002, s. 28–29; Hultén 2019; Hultén 2021, s. 149–150.

¹⁷⁴ Malmström 2021, s. 208; Lundahl 1997, s. 130.

¹⁷⁵ Lundahl 1997, s. 130–135.

¹⁷⁶ Lundahl 1997, s. 118.

¹⁷⁷ 1980 års läroplan för grundskolan, Lgr 80, Stockholm: Liber 1980, s. 29.

det utrymme för en aktör som sade sig kunna erbjuda en kunskapsbaserad lösning på rådande problem både i samhället och i skolan.

Detta var en möjlighet som UF:s initiativtagare uppfattade. Håkan Andersson och Bo Axelsson kom, likt Björn Ekermann, till slutsatsen att det inte förelåg några större hinder för att introducera konceptet i Sverige, med vissa justeringar. De pekade bland annat på vikten av att organisationens styrelse skulle bestå av en rad olika representanter från näringslivet, skolan och inte minst från fackföreningarna. De underströk även att det var viktigt att organisationen skulle vara fristående från andra organisationer för att möjliggöra dess handlingsfrihet och förenkla spridningen av konceptet. Det var förmodligen av särskild vikt att UF var fristående från etablerade aktörer såsom SAF och SI, som ekonomiskt hade stöttat projektet och vars verksamheter ofta var föremål för debatt och ideologiskt motstånd. Ambitionen med UF var att nå ut till så många intressenter som möjligt för att säkerställa att organisationen fick ett brett stöd och kunde utbilda så många ungdomar som möjligt.¹⁷⁸ Vikten av att ha en neutral organisatorisk bas att bygga upp UF på underströks även av grundarna i en återblick över de första årens verksamhet. Holm var väl medveten om att Grubbströms förankring i utbildningsväsendet – där UF kunde få sitt huvudsäte – var viktig, eftersom SI i sammanhanget kunde uppfattas som kontroversiellt. Av betydelse var även att Holm inte själv hade några etablerade kontakter i skolans värld, vilket var centralt för att kunna starta verksamheten.¹⁷⁹ Initiativtagarnas uttalade mål var att grunda en ideell och oberoende utbildningsorganisation med ett brett stöd och möjlighet till snabb spridning för att förmedla praktisk kunskap om näringslivet till svenska ungdomar. Verksamhetens koppling till näringslivets intressen var dock stark och reflekterades i vikten av Holms kontaktnät och utredningar som möjliggjorts genom och med stöd av SI samt att organisationer såsom SAF och SI gärna bidrog med ekonomiskt stöd till projektet. Detta skulle komma att bli en debatterad fråga när verksamheten spreds och fick allt större medial uppmärksamhet.

¹⁷⁸ Andersson & Axelsson 1980.

¹⁷⁹ Carl Holm minnesbild citerad i Jan Ekermann, "Ung Företagsamhet: En återblick på de första åren" [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000-10-12, s. 9.

180

"Så kan det bli...". En karikatyrteckning från en artikel om UF i *Dagens Nyheter* den 21 oktober 1980.

En uppseendeväckande försöksverksamhet

Hösten 1980, samma år som Håkan Anderssons och Bo Axelssons rapport färdigställdes, inleddes UF:s försöksverksamhet i två niondeklasser – en i Linköping och en i Norrköping – vars elever startade UF-företag. Redan det första året kom verksamheten att omnämnas i media. Holm skrev i början av året en artikel i *H&E* om det amerikanska JA-konceptet, de pågående försöken att introducera en svensk version och höstens planerade försöksverksamhet under rubriken "Skolungdom som företagare".¹⁸¹ Syftet var att hitta intresserade kontakter via tidskriften. I oktober publicerades en artikel i *Dagens Nyheter* om en ny "[d]irektörskurs för skolbarn" tillsammans med en humoristisk teckning av en pojke som bad sin pappa om höjd veckopeng för att få riskkapital till sitt företag, med undertiteln

¹⁸⁰ Illustration av Rune Almqvist, *Dagens Nyheter* 1980-10-21, s. 34.

¹⁸¹ Carl G. Holm, "Skolungdom som företagare", *Handel & Ekonomi* 1980:2, s. 12.

”Så kan det bli...”¹⁸² Att initiativet sågs som något nytt och främmande framgår av att barnet gestaltades som en liten affärsman och att föräldern uttrycker stor förvåning över barnets fråga. Av rubriken och bilden framgår att den kunskap som kursen förmedlade tydligt kopplades till direktörer, kapitalinvesteringar och ett privat näringsliv präglat av risktagande individer. UF skildrades således som en företeelse som skilde sig från den utbildning som barn och ungdomar förväntades få och – i förlängningen – från rådande samhälleliga värderingar och ideal.

I artikeln gavs information om det praktiska utbildningsprogrammet som kommit till Sverige efter amerikansk modell och startats i samarbete med Tekniska högskolan i Linköping med finansiellt stöd av SI och enskilda företag. Carl Holm betonade att kursen kunde ge en unik insyn i ”hur ett företag som helhet fungerar” och att ungdomarna på ett handgripligt sätt skulle få ”förståelse för företagsamhetens villkor”.¹⁸³ Den huvudsakliga målsättningen med verksamheten var, enligt de studenter som administrerade försöksverksamheten, att ”sprida kunskap om näringslivet”, men de framhöll att det faktum att näringslivet finansierade verksamheten främst berodde på att det var ”lättast att snabbt få fram pengar därifrån”.¹⁸⁴ Samtidigt som näringslivet och dess villkor uppenbarligen var centralt för det kunskapsinnehåll som organisationen ville förmedla och en förutsättning för verksamheten i form av både finansiering och rådgivare till UF-företagen, ville företrädarna markera oberoende.

Kopplingen mellan UF och näringslivets intressen gjorde sig ändå påmind. I ett reportage i SVT:s *Aktuellt* från november 1980 rapporterades om ”en nystartad försöksverksamhet”. Verksamheten beskrevs som en del av SAF:s många initiativ för att bli ”mer aktiv i opinionsbildningen” och försöka ”ändra folks attityder till näringslivets arbetsvillkor”. Reportaget gav en inblick i UF-företagets verksamhet i Norrköping, där näringslivet gav ungdomarna en ”handgriplig inblick i företagandets villkor”. Utbildningskonceptet beskrevs som ”[d]en senaste flugan för att ge en positiv inställning till aktieägandet och egenföretagandet”.¹⁸⁵ I den pågående konflikten mellan näringslivet och arbetarrörelsen ingick en debatt kring aktie- och fondägarande. Det blev en politiserad fråga, där löntagarfonderna representerade arbetarrörelsens initiativ för kollektivt ägande. Som alternativ till dessa föreslog de borgerliga partierna skattefondsparade, som i stället baserades på individuellt ägande. Därtill uppbadade näringslivet ett starkt motstånd mot löntagarfonderna för att bilda opinion för ett stärkt och fritt näringsliv samt individuellt

¹⁸² Lisbeth Lundahl, ”Direktörskurs för skolbarn”, *Dagens Nyheter* 1980-10-21, s. 34.

¹⁸³ Carl Holm citerad i Lisbeth Lundahl, ”Direktörskurs för skolbarn”, *Dagens Nyheter* 1980-10-21, s. 34.

¹⁸⁴ Håkan Andersson citerad i Lisbeth Lundahl, ”Direktörskurs för skolbarn”, *Dagens Nyheter* 1980-10-21, s. 34.

¹⁸⁵ *Aktuellt* 1980-11-13, sändningen kl. 21.00.

ägande.¹⁸⁶ UF sågs som en del av initiativen för att bidra till en positiv inställning till näringslivet men kopplades även ihop med rörelsen för att främja aktiesparande. Initiativen för näringslivet och ett ökat aktiesparande kan ses som parallella och sammanflätade, i vilka ett flertal verksamheter startades för att utbilda och engagera befolkningen – inte minst ungdomar. Bland verksamheter som startades upp på 1980-talet fanns tävlingen Aktie-SM och Aktiespararnas Riksförbunds ungdomsinsatser, exempelvis ungdomsmedlems-tidningar.¹⁸⁷ UF inlemmades därmed i en bredare trend i tiden.

I reportaget pekade journalisten på ungdomarna som en särskilt viktig målgrupp för näringslivets strävanden, och inslaget inkluderade intervjuer med olika representanter från SAF och näringslivet. Bland andra uttalade sig Sture Eskilsson, SAF:s informationsdirektör, som också representerade SAF:s stöd till JA-studentprojektet, om opinionsbildningen för ökad marknadsekonomi och fritt näringsliv i Sverige. Han menade att det fanns en ”stor marknad” för dessa idéer, vilket enligt honom berodde på ”våra problem och att andra metoder har misslyckats”.¹⁸⁸ Elin Åström Rudberg har belyst att ungdomar kring 1980 hade kommit att ses som en allt viktigare målgrupp för politisk påverkan i samhället, inte minst för näringslivet och SAF. År 1979 lanserade SAF bland annat den uppmärksammade ”Satsa på dig själv!”-kampanjen som presenterade en form av individualism med fokus på ”skyldigheten att ta tag i sitt liv, att ta ansvar och aktivt tänka på sin framtid” som ”en viktig lösning på samhällets problem”, i detta fall huvudsakligen som svar på ungdomsarbets-lösheten.¹⁸⁹ SAF:s satsningar för att förändra attityderna i samhället kopplades till ekonomiska problem i Sverige. De menade att den ekonomiska politiken inte hade lyckats säkra tillväxten eller råda bot på sysselsättningsproblematiken. SAF verkade för ett fritt näringsliv, individens eget ansvar och initiativ samt utökad marknadsekonomi, som dess representanter såg som lösningar på de rådande problemen. I en tid av ekonomisk kris och ett klimat av ökad kritik mot den socialdemokratiska staten och den politik som bedrivits, kunde SAF finna ett allt större stöd för marknadsliberala idéer.

SAF:s strategidokument, som Eskilsson författade 1971, togs upp i *Aktuellt*-reportaget. I dokumentet uppmanade han – i spåren av vad han uppfattade som en hotfull vänstervåg – näringslivet att möta ”vänsterfolket med deras egna metoder”.¹⁹⁰ I det tidiga skedet skulle påverkanskampanjerna ske under diskretion, men när inslaget sändes skedde denna påverkan mer explicit och debatterades öppet. De influenser som SAF hade fått från amerikanska nyliberala ekonomer behandlades och den senaste debattboken, Henri Lepage's *Imorgon kapitalism*, var uppe till diskussion. Det handlade således om en internationell

¹⁸⁶ Orsi Husz, David Larsson Heidenblad & Elin Åström Rudberg, ”Wage Earners, Taxpayers or Everyman Capitalists? The Making of a Mutual Fund Culture in Sweden”, i Jenny Andersson & Chris Howell (red.), *Nordic Neoliberalisms: Perspectives on Economic, Social & Cultural Change in the Nordics after 1970*, Abingdon & New York: Routledge 2025, s. 75–95; Westerberg 2020.

¹⁸⁷ Larsson Heidenblad 2023; Larsson Heidenblad & Nilsson 2022; Nilsson 2024.

¹⁸⁸ *Aktuellt* 1980-11-13.

¹⁸⁹ Åström Rudberg 2023, s. 96.

¹⁹⁰ *Aktuellt* 1980-11-13.

marknadsliberal trend som SAF ville främja i det svenska samhället. Ett citat från *Aktuellt*-reportern sammanfattar den utveckling som han såg i tiden: "En intellektuell revolution, men från höger och i krisens Sverige får idéerna fotfäste".¹⁹¹ Det var en tid då näringslivet, med SAF i spetsen, mobiliserade för att bemöta en radikaliserad vänsterrörelse som vunnit inflytande under 1970-talet och hittade nya vägar för att ta plats i debatten.¹⁹²

I denna kontext var det inte underligt att företagare och näringslivsorganisationer gärna stöttade en aktör som UF och inte heller förvånande att organisationen sammanlänkades med näringslivets intressen och ungdomskampanjer. Målsättningen för SAF:s utbildningspolitiska verksamhet beskrevs på följande sätt:

Föreningen har också som allmän uppgift att söka åstadkomma en positiv värdering av företagsamhetens insatser i samhället och betydelse för den enskildes levnadsstandard samt kunskap om förutsättningarna för denna verksamhet. [- - -] Den utbildning som samhället erbjuder täcker inte helt företagets behov. En omfattande, kompletterande utbildning tillhandahålles av olika organisationer, privata utbildningsinstitut, konsultföretag etc liksom av företagen, SAF och förbunden. Föreningen har här uppgifter av liknande slag som ifråga om samhällets utbildning, t ex att initiera för företaget värdefull utbildning, att verka för ökad kunskap om denna utbildning och förbättra dess arbetsbetingelser.¹⁹³

Ambitionen med UF:s utbildningsprogram var att öka kunskapen om företagande och förståelsen för näringslivet, vilket förmedlade en klart positiv inställning till näringslivet. Därmed låg UF-utbildningen väl i linje med SAF:s strävanden och de marknadsliberala idéer som tilltog i popularitet vid denna tid. Även om UF inte hade någon explicit politisk eller opinionsbildande ambition, så får SAF:s stöd för verksamheten ses som en del av organisationens utbildningspolitiska strategi. Med anledning av inslaget i *Aktuellt* uppmärksammade UF att det var av vikt "att klargöra att Ung Företagsamhet är en verksamhet i egen regi".¹⁹⁴ Den tydliga kopplingen till SAF och SI genom ekonomiska medel och kontakter samt det faktum att utbildningsprogrammets kunskapsinnehåll låg i linje med dessa organisationers utbildningspolitiska strävanden, gjorde det dock svårt för UF att trovärdigt framställa sig som en neutral och fristående kunskapsaktör.

Redan tidigt i UF:s etableringsfas dök det upp kritik mot organisationen, inte minst i relation till faktliga intressen, som till stor del riktades mot verksamhetens koppling till arbetsgivarföreningar och det privata näringslivets intressen. I januari 1981 publicerade *Aftonbladet Ung* en artikel med rubriken "Här lär sig 16-åringar bli direktörer!". I den

¹⁹¹ *Aktuellt* 1980-11-13.

¹⁹² Se exempelvis: Stråth 1998; Viktorov 2006; Westerberg 2020; Åström Rudberg 2023.

¹⁹³ SAF (utbildningsavdelningen), "SAF:s utbildningsmål", *Utbildningspolitiska enheten 1970–1980-tal* [arkivbox F 14 UC:2, SAF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1973-05-11, s. 4.

¹⁹⁴ Ung Företagsamhet, "Minnesanteckningar från diskussion beträffande Ung Företagsamhet ideell förening vid LiTH 1980-11-26", *Ung Företagsamhet 1980–81* [verksamhetspärm, UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1980-11-26.

framhävdes ungdomarnas nöje och erfarenheter av UF-kursen, men även facket kritisk, sammanfattat i ingressen "LO-distriktet kallar kursen för arbetsgivarjippo".¹⁹⁵ I artikeln uppmärksammades att det inte fanns någon facklig representation i UF-företagen. Jan Ekermans svar lød: "Idén kommer ursprungligen från USA, och där är det dåligt med den fackliga traditionen. Men vi hoppas att det så småningom ska gå att arbeta om det här efter svenska förhållanden och då ska naturligtvis facket vara med".¹⁹⁶ Företrädare för fackföreningar anförde å sin sida att arbetsgivarorganisationer stått för den huvudsakliga finansieringen och att facken "inte fått vara med i planeringen".¹⁹⁷ Medan kunskap om arbetslivet var positivt, tyckte de inte att detta initiativ var rätt sätt att förmedla denna kunskap på.¹⁹⁸ UF:s utbildningsprogram ansågs ge fördelar för arbetsgivarperspektivet och det privata näringslivet och underminera fackliga perspektiv och andra företagsformer. Därmed ansågs programmet kunna otillbörligt påverka de deltagande ungdomarna. Den fackliga frågan blev således tidigt aktuell i relation till den nystartade utbildningsverksamheten.

UF:s representanter uppvisade även en medvetenhet om det ideologiska motstånd som utbildningsprogrammet kunde möta. Inte minst att fostran av ungdomar till företagare kunde möta motstånd inom arbetarrörelsen och dess organ. Därför försökte UF understryka att syftet med verksamheten inte var att skapa en hel generation av direktörer. I *SAF-tidningen* publicerades en artikel om UF 1981, där verksamheten beskrevs som en del av industrins och statens satsningar för att "öka intresset för nyföretagande i Sverige", vilket beskrevs som "en av förutsättningarna för att den svenska ekonomin ska kunna räddas ur den nuvarande krisen".¹⁹⁹ Således underströks att ekonomin var en styrande faktor i motiveringen för organisationens existens. I artikeln framhävdes även att syftet inte var "att skapa en typ av människor som indoktrineras i företagandet redan innan de gått ut grundskolan", utan att målet var att "skapa ett intresse och en kunskap om hur näringslivet fungerar" så att ungdomarna sedan själva kunde "ta ställning till om företagaryrket var något för dem".²⁰⁰ Fackets betydelse och UF:s önskan att involvera dessa organisationer var också uppe till diskussion. Holm underströk att "[u]tan deras samtycke är det svårt att genomföra sådana projekt i framtiden".²⁰¹ Det är uppenbart att UF ville försöka vara

¹⁹⁵ Kristina Kamp, "Här lär sig 16-åringar bli direktörer!", *Aftonbladet Ung* 1981-01-25, s. 9.

¹⁹⁶ Jan Ekermann citerad i Kristina Kamp, "Här lär sig 16-åringar bli direktörer!", *Aftonbladet Ung* 1981-01-25, s. 9.

¹⁹⁷ Maurits Eliasson citerad i Kristina Kamp, "Här lär sig 16-åringar bli direktörer!", *Aftonbladet Ung* 1981-01-25, s. 9.

¹⁹⁸ Kristina Kamp, "Här lär sig 16-åringar bli direktörer!", *Aftonbladet Ung* 1981-01-25, s. 9.

¹⁹⁹ Anders Sundberg, "Skapar förståelse för näringslivet: 'Ung Företagsamhet'", *SAF-Tidningen* 1981-02-12, s. 6.

²⁰⁰ Anders Sundberg, "Skapar förståelse för näringslivet: 'Ung Företagsamhet'", *SAF-Tidningen* 1981-02-12, s. 6.

²⁰¹ Carl Holm citerad i Anders Sundberg, "Skapar förståelse för näringslivet: 'Ung Företagsamhet'", *SAF-Tidningen* 1981-02-12, s. 6.

fackföreningsrörelsen till lags för att undvika eller minska motståndet mot verksamheten. Därför försökte UF-representanterna både framhäva initiativets betydelse för det svenska samhället – inte enbart för det privata näringslivet – och att ambitionen med kursen inte handlade om någon ensidig företagarinstrukning. De ville även visa att det inte rådde någon avsiktlig exkludering av facket från organisationens sida. I deras uttalade syfte – att sprida kunskap och intresse för näringslivet och företagande – ingick dock underförstått att bidra till en mer positiv attityd till näringslivet och företagandet och gynna dess utveckling i Sverige. Kunskapsförmedlingen kunde därmed sägas inrymma en ambition att påverka ungdomarna och bidra till samhällsutvecklingen i en viss riktning, vilket påverkade reaktionerna på verksamheten.

Samtidigt som en viss skepsis mot det nya initiativet återkommer i artiklarna, märks även ett intresse för utbildningskonceptet med dess ovanliga nivå av realism och inte minst ungdomarnas verksamhet och engagemang. *Svenska Dagbladet* gav i slutet av 1981 stort utrymme åt en artikel av Nils-Erik Lindell med rubriken ”Ung Företagsamhet gör bokföring roligt”, som handlade om ett ambitiöst UF-företag i Borås som sålde pyssellådor och drev en butik.²⁰² På liknande sätt nämndes framgångsrika UF-företag i Nacka, Vänersborg, Värmland, Köping och Växjö, och entusiasmen för verksamheten framhövdes.²⁰³ I några artiklar nämndes att UF betonade att verksamheten inte var tänkt att fungera som en ”plantskola för det privata näringslivet” och att fokus inte låg på att vinstmaximera inom miniföretagen.²⁰⁴ Ungdomarna skulle snarare praktiskt få lära sig hur ett företag fungerar och få ”kunskaper om svensk företagsamhet”.²⁰⁵ Ett problem med medierapporteringen kring UF-företag var att de som faktiskt låg bakom organisationen och bakgrunden till projektet inte alltid nämndes i artiklarna och inslagen. Detta kunde leda till att verksamheten i stället tillskrevs andra organisationer eller lokala aktörer.²⁰⁶

Parallellt med att UF uppmärksammades i pressen spreds konceptet till fler skolor och delar av landet. Verksamheten expanderade under de första åren efter den blygsamma starten läsåret 80/81. Då startades det enbart två UF-företag, på två orter, med totalt 30 elever och åtta rådgivare. Tre år senare, läsåret 83/84, drev 1040 elever 80 UF-företag på

²⁰² Nils-Erik Lindell, ”Ung Företagsamhet gör bokföring roligt: Pyssellådan – en produkt som ungdomarna tror på”, *Svenska Dagbladet* 1981-12-14, s. 1 & 25.

²⁰³ Roland Berndt, ”Frisbeefabrik på gymnasium”, *Svenska Dagbladet* 1982-03-17, s. 5; Carin Waltré, ”Ungdomar i Nacka yngsta företagarna?”, *Expressen* 1982-03-22, s. 19; Marita Engqvist, ”De blir Vänersborgs yngsta företagare!”, *Elfsborgs läns annonsblad* 1982-09-30, s. 1 & 18; Per-Olof Lönnroth, ”Aktier för en tia – strålade affärer men... Företagen måste läggas ner”, *Göteborgs-Posten* 1982-12-05, s. 32; Bosse Schön, ”‘Ung företagsamhet’ lär eleverna hur näringslivet fungerar. Miniföretag startas i landets skolor”, *Svenska Dagbladet* 1983-01-24, s. 21; Rune B. Axelsson, ”Växjö börjar gå med vinst. Storsatsning på julgranar och visböcker”, *Dagens Nyheter* 1983-03-19, s. 48.

²⁰⁴ Loe Olsson, ”Elever driver egna företag”, *Arbetet* 1982-05-21, s. 4.

²⁰⁵ Loe Olsson, ”Elever driver egna företag”, *Arbetet* 1982-05-21, s. 4.

²⁰⁶ Meddelande från Marianne Dott till Jan Ekermann angående artikeln i *Svenska Dagbladet* 1981-12-14 och ett inslag i Nordnytt 1981-12-04 i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1981–1982* [verksamhetspärm, UF], 1981.

49 orter, med hjälp av 251 rådgivare. Vid det laget hade UF bildat ett övergripande förbund för att samordna aktiviteterna på nationell nivå och det hade även tillkommit regionala UF-föreningar i Värmland och Jämtland samt lokala UF-föreningar i Jönköping, Mariestad och Växjö. UF hade därtill etablerat samarbete med Sveriges Juniorhandelskammare (Jaycees) och Rotaryklubbar, som ställde upp med rådgivare till UF-företagen och informerade om UF:s verksamheter på olika orter.²⁰⁷ Finansieringen av verksamheten hade också utvecklats från den småskaliga försöksverksamheten, som fått kämpa med svårigheter i att säkra ekonomin och som huvudsakligen finansierats av SI, SAF och Linköpings tekniska högskola med mindre bidrag från en handfull andra företag och organisationer.²⁰⁸ I verksamhetsberättelsen för 1983–84 kunde Ekermann dock ”med glädje” konstatera att det bland UF:s bidragsgivare fanns ”privata, kooperativa och statliga företag men också landsting, kommuner, myndigheter och branschföreningar”.²⁰⁹ Denna bredd ansågs spegla organisationens ”strävan att vara brett förankrade i det svenska samhället” samtidigt som UF:s representanter fortfarande spånade kring idéer för att göra den framtida finansieringen av organisationen ”än mer stabil”.²¹⁰ Bland de stora finansiärerna på den nationella nivån fanns fortfarande SAF och SI, men även Försäkringsbolagens Riksförbund, Svenska Bankföreningen och Svenska Sparbanksföreningen. Dessutom fick UF mindre bidrag av ett flertal företag och organisationer, exempelvis Styrelsen för teknisk utveckling och Östergötlands läns utvecklingsfond.²¹¹ Under sina första fyra år hade organisationen således uppnått snabb spridning och utveckling samt en allt bredare förankring. UF:s representanter betonade den snabba expansionen och det ökade stödet, förmodligen för att bemöta den kritik och skepsis som framförts mot organisationen. Kritiken skulle dock komma tillbaka med ny kraft hösten 1983 i samband med 4 oktober-demonstrationerna kring löntagarfonderna och den pågående konflikten mellan SAF och LO.

²⁰⁷ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Verksamhetsberättelse 1983–84* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1984, s. 1, 26 & 13.

²⁰⁸ Dokument med översikt över planeringen för försöksverksamheten och dess vidare utveckling som listar finansiärerna i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1980/81* [verksamhetspärm, UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1981; Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Verksamhetsberättelse 1981/82* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1982, s. 6-7; Ung Företagsamhet, ”Resultaträkning för Ung Företagsamhet – Ideell förening 79/80”, *Ung Företagsamhet 1981–1982* [verksamhetspärm, UF], 1981; Ung Företagsamhet, ”Resultaträkning för Ung Företagsamhet – Ideell förening 80/81”, *Ung Företagsamhet 1981–1982* [verksamhetspärm, UF], 1981.

²⁰⁹ Jan Ekermanns förord i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet Verksamhetsberättelse 1983–84* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1984, s. ii.

²¹⁰ Jan Ekermanns förord i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet Verksamhetsberättelse 1983–84* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1984, s. ii.

²¹¹ Ung Företagsamhet, ”Resultaträkning för Förbundet Ung Företagsamhet i Sverige”, *Ung Företagsamhet Verksamhetsberättelse 1983–84* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1984, s. 23.

Mediestormen

Näringslivets mobilisering, löntagarfonder och konflikten mellan SAF och LO

I spåren av vänsterns radikaliserings på 1960-talet hade näringslivets organisationer, med SAF i spetsen, valt att inta en aktivare position i opinionsbildningen. *Aktuellt*-inslaget från 1980 påvisade en mobilisering av näringslivet.²¹² Det faktum att SAF mer aktivt gick in i opinionsbildningen, genom grundandet och finansieringen av en mängd olika organisationer och aktiva påverkanskampanjer, gjorde relationen till LO – och i förlängningen arbetarrörelsen – ansträngd. Under samma period fanns det även inre motsättningar inom SAF, LO och arbetarrörelsen. Vad gäller socialdemokratin brukar man prata om att det under denna period pågick ett rosornas krig kring löntagarfonderna, löne- och finanspolitiken samt graden av marknadsekonomiska reformer. Det var en ideologisk konflikt mellan huvudsakligen LO-ledningen och den så kallade kanslihushögern personifierad av finansminister Kjell-Olof Feldt. Med andra ord var detta en tid som präglades av konflikt och oro både inom och mellan organisationerna.²¹³

Den konflikt som uppstod handlade om hur det svenska samhället och dess ekonomiska politik skulle vara organiserad och var särskilt påtaglig i debatten om löntagarfonderna. Det var ett förslag från LO och Socialdemokraterna som framfördes 1976 och som resulterade i en mångårig debatt. Idén bakom löntagarfonderna var ett försök att minska kapitalägares makt och samtidigt införa kollektiv kapitalbildning inom industrin. Tanken var att ägarskap av företag skulle överföras till fackföreningarna genom att en del av företagets vinst skulle omvandlas till andelar som skulle gå till en fackdriven fond. I teorin skulle fonderna så småningom kunna äga en majoritet av företagen, vilket i så fall skulle begränsa möjligheten till privat ägande. En sådan förändring stötte på kraftigt motstånd, inte minst från det privata näringslivets ledande gestalter. När sedan Socialdemokraterna, som förlorat valet 1976 efter att ha suttit vid makten i årtionden, vann valet 1982, lade de fram en proposition om införande av löntagarfonder. Propositionen rörde upp känslor och ledde till att näringslivet gick ut i en storskalig demonstration den 4 oktober. Protesten blev sedan ett årligt återkommande evenemang under den period då fonderna existerade. Löntagarfonderna implementerades, men inte i en lika långtgående form som den ursprungliga idén, och de utgjorde därmed inte i praktiken ett särskilt stort hot mot det privata ägandet. Motståndet mot löntagarfonderna minskade dock inte av att de infördes i urvattnad form; snarast ökade kampanjerna mot fonderna, vilket satte avtryck i

²¹² *Aktuellt* 1980-11-13.

²¹³ Se exempelvis: Lundahl 1997, s. 113–117; Stråth 1998 s. 137–288; Viktorov 2006; Westerberg 2020, s. 193–294; Åström Rudberg 2023; Östberg & Andersson 2013, s. 308–311 & 392. Se även: Hans De Geer, *Arbetsgivarna: SAF i tio decennier*, Stockholm: SAF 1992, s. 189–195; Hans De Geer, *I vänstervind och högergång: SAF under 1970-talet*, Stockholm: Publica 1989; Feldt 1991.

opinionerna.²¹⁴ De blev därav inte särskilt långvariga utan avskaffades 1991 av den då nyttillträdde borgerliga regeringen. Debatten kan ses som symbolisk för en större konflikt kring det svenska välfärdssamhällets framtid och ekonomiska organisation mellan antingen mer socialistiska och kollektivistiska ambitioner – med rötter i efterkrigstidens planhushållningsdebatt²¹⁵ – eller en utveckling mot en friare marknadsekonomi, vilket gjorde att debatten blev intensiv.

I *Aktuellt*-inslaget från 1980 nämndes att SAF pekat ut ungdomar som en särskilt viktig grupp att nå i sin mobilisering för attitydförändringar i samhället.²¹⁶ Även för LO var den yngre generationen betydelsefull. Pedagogen Lisbeth Lundahl har analyserat SAF:s och LO:s utbildningspolitik. Det är ett område där båda organisationerna varit mycket engagerade, inte minst under 1980-talet.²¹⁷ Samtidigt hade motsättningarna mellan organisationerna gällande utbildningspolitiken förstärkts sedan 1970-talet. Särskilt informationen om arbetslivet blev under en period en konfliktfylld fråga.²¹⁸ Både SAF och LO producerade material till skolorna och försökte aktivt nå ut med information till ungdomarna. I 1980 års läroplan fanns det därtill nya förutsättningar för denna typ av aktörer att förmedla sina värderingar i skolan. Objektivitetskravet hade ersatts med ett allsidighetskrav, vilket innebar att olika åsikter och värderingar skulle representeras och ges plats i undervisningen.²¹⁹ Det var upp till lärarna att balansera dessa så att inte eleverna influerades till fördel för någon part, vilket dock kunde vara svårt att upprätthålla i praktiken.

Risken för obalans uppfattades som problematisk, framför allt bland arbetarrörelsens representanter och en del lärare. LO och Kooperativa Förbundet (KF) hade under 1970-talet granskat innehållet i skolans läroböcker och anmält de böcker som de ansåg ensidigt speglade "arbetsgivarsidans värderingar".²²⁰ Objektivitet var inte längre ett krav. Dock fanns bland arbetarrörelsen en rädsla för att balansen skulle ge vika för en överrepresentation av arbetsgivarnas perspektiv, vilket förmodligen spädades på av SAF:s "Satsa på dig själv!"-

²¹⁴ Se exempelvis: Stråth 1998 s. 137–288; Viktorov 2006; Westerberg 2020, s. 193–294.

²¹⁵ Planhushållning blev föremål för en politisk debatt under 1940-talet i Sverige angående graden av planekonomi. Debatten rörde huvudsakligen arbetarrörelsens efterkrigsprogram, som antogs som valmanifest 1944. Det framförde 27 punkter som bland annat förordade initiativ för full sysselsättning, utbyggd socialpolitik samt ekonomisk demokrati och ökat statligt inflytande över näringslivet. Näringslivet riktade kritik mot det socialiseringsshot de uppfattade i den förda politiken och startade 1945 en kampanj som kom att kallas planhushållningsmotsståndet (PHM) och propagerade mot planhushållning och socialism. Se: Leif Lewin, *Planhushållningsdebatten*, Uppsala: Almqvist & Wiksell 1967; Westerberg 2020, s. 57–132.

²¹⁶ *Aktuellt* 1980-11-13.

²¹⁷ Lundahl 1997, s. 141–148; Se även Åström Rudberg 2023.

²¹⁸ Lundahl 1997, s. 268.

²¹⁹ *Lgr 80*, s. 20.

²²⁰ Lundahl 1997, s. 135.

kampanj.²²¹ Näringslivets ökade satsningar måste dock också ses i sitt sammanhang. Pedagogen Staffan Selander betonar att det mellan 1960- och 1980-talet skedde ett perspektivskifte i läroböckerna. Medan det på 1960-talet ofta fanns ett företagarperspektiv i läroböckerna, företrädde 1980-talets böcker ett arbetstagarperspektiv, där förståelse för företagarna hade bytts ut mot kritik mot desamma. Till detta kommer att företagaren skildrades alltmer sällan, och när det skedde var det oftast som en stereotypisk kapitalist som ledde en stor industri.²²² Denna brist på företagarperspektiv i utbildningen, i kombination med att SAF kände sig hotade av den radikaliserade vänstern, motiverade ökade ungdomssatsningar från näringslivet. Det fanns således en pågående politisk debatt mellan SAF och LO samt mellan det privata näringslivet och arbetarrörelsen. Det var en ideologisk kamp om inflytande över ungdomen, utbildningen och det svenska samhället.

Att bryta skolans isolering men inte på näringslivets villkor?

Kritik mot UF hade tidigt framförts i media. Det hade i olika sammanhang uppmärksamats att verksamheten stöddes av SAF och SI, men debatten kring UF tog fart under hösten 1983 efter att ett specialnummer av utbildningstidskriften *KRUT* publicerats med temat ”att bryta skolans isolering”.²²³ Detta tidskriftsnummer blev startskottet för en mer intensiv och uppmärksam debatt kring UF, vilket gör att det finns anledning att syna både tidskriften och dess granskning av UF.

Utbildningstidskriften *KRUT* var en betydelsefull publikation. Under tidigt 1980-tal hade den omkring 4000 prenumeranter, varav majoriteten var lärare och skolor, och en total upplaga på uppemot 10 000 exemplar. Den fanns även tillgänglig på många av landets bibliotek.²²⁴ I enlighet med historikern Johan Östlings definition av en offentlig kunskapsarena var *KRUT* ”en plats som inom sina givna ramar erbjuder möjlighet och sätter gränser för cirkulation av kunskap” och som fungerade ”som en mötes- eller åskådningsplats för en viss typ av kunskapsaktörer och en viss typ av publik”.²²⁵ Det var en oberoende, samhällskritisk och vänsterpräglad tidskrift som startades 1977 av en grupp med engagemang i och för skolan, huvudsakligen unga lärare. De vände sig främst till de som arbetade i skolan. Tidskriften föddes ur en radikal skolaktivistisk rörelse med syfte att både förstå och förklara skolan och dess betingelser för att därtill kunna förändra den. Den kritiska granskningen av skolan och utbildningsdebatten var central. Tidskriften hade ambitionen att bredda debatten och bland annat ge plats åt ”[a]nalyser av utbildningsfrågor i ett samhällsperspektiv” och ”[e]rfarenheter från kampen för att förändra samhället och

²²¹ Åström Rudberg 2023.

²²² Staffan Selander, ”Läroböckernas bild”, i Hans De Geer (red.) *Skapare, skojare och skurkar: Företagaren i litteratur, film och konst*, Stockholm: Timbro 1994, s. 58–76.

²²³ *KRUT* 1983:4.

²²⁴ Göran Folin, ”En tidskrift med krut i tackar för sig”, *KRUT* 2011:2–4, s. 95 & 97.

²²⁵ Östling 2020, s. 119.

skolan”.²²⁶ Under de tidiga åren kritiserades och granskades inte minst den särskilda variant av progressiv pedagogik som under 1970-talet etablerats som en ”officiell svensk skolideologi”.²²⁷ Detta innebar dock inte att tidskriftens skribenter var emot progressiv pedagogik i sig. *KRUT* hade en underförstådd progressiv och radikal inriktning.²²⁸ Därmed utgjorde tidskriften en arena där den svenska skolans utveckling debatterades och där både utbildningens innehåll och arbetsformer granskades. Det var en tidskrift i vilken aktuella skoldebatter speglades och olika utbildningsfenomen avhandlades.

Temanumret från 1983 tog sig an två aktuella företeelser; debatten kring behovet att bryta skolans isolering samt näringslivets mobilisering. I redaktörernas förord konstaterades att de flesta i dagens samhälle var överens om att skolans isolering behövde brytas, men när frågan om hur detta skulle ske togs upp blev det ”politiskt laddat och ärendet bordläggs”.²²⁹ Frågan om skolans innehåll hade dessutom, i och med decentraliseringen av verksamheten, hamnat på regional, kommunal och lokal nivå, där olika aktörer försökte uppfylla de nya läroplanernas målsättningar. ”I 80-talets läroplaner är objektivitet ersatt av ett allsidighetskrav, vilket innebär ett vidgat läromedelsbegrepp som leder till mer värderingsstyrd undervisning”.²³⁰ Detta innebar att det var upp till lokala beslutsfattare och lärare att balansera olika perspektiv. Frågan som ställdes i *KRUT* var om aktörerna på det lokala planet verkligen kunde eller ville ”uppfylla allsidighetskravet, när mäktiga propagandaapparater nu tränger på och vill in i klassrummen”.²³¹

Det var denna problematik som författarna ville belysa i temanumret genom att granska SAF:s och SI:s skolkampanjer. Dessa organisationers svar på hur isoleringen skulle brytas var enligt redaktörerna ”att flytta in det privata näringslivets värderingar i klassrummet”.²³² De ansåg att organisationerna åstadkom detta effektivt genom verksamheter såsom UF, ”en USA-import som innebär att rådgivare från det privata näringslivet lär skolungdomar att driva aktiebolag”.²³³ *KRUT*-redaktörerna pekade särskilt på att det var det privata näringslivets perspektiv och värderingar som fick ta plats i skolan, inte minst genom UF:s verksamhet, utan att detta balanserades eller vägdes upp av information om andra ägandeformer, värderingar och perspektiv. De motkrafter som fanns var enligt dem alltför svaga. Hur skulle några elevägda kooperativa cafeterior kunna motsvara UF-satsningen när det gällde förståelsen för företagsamhet i skolan?²³⁴ UF skildrades därmed som en ideologiskt problematisk satsning.

²²⁶ Göran Folin, ”En tidskrift med krut i tackar för sig”, *KRUT* 2011:2–4, s. 94.

²²⁷ Donald Broady, ”Skolan, medelklassen och statsprogressivismen”, *KRUT* 2011:2–4, s. 88.

²²⁸ Donald Broady, ”Skolan, medelklassen och statsprogressivismen”, *KRUT* 2011:2–4, s. 88.

²²⁹ Staffe Aourell, Lena Hellblom, Benny Hellis & Sören Karlsson, ”Redaktionellt”, *KRUT* 1983:4, s. 5.

²³⁰ Staffe Aourell, Lena Hellblom, Benny Hellis & Sören Karlsson, ”Redaktionellt”, *KRUT* 1983:4, s. 5.

²³¹ Staffe Aourell, Lena Hellblom, Benny Hellis & Sören Karlsson, ”Redaktionellt”, *KRUT* 1983:4, s. 5.

²³² Staffe Aourell, Lena Hellblom, Benny Hellis & Sören Karlsson, ”Redaktionellt”, *KRUT* 1983:4, s. 6.

²³³ Staffe Aourell, Lena Hellblom, Benny Hellis & Sören Karlsson, ”Redaktionellt”, *KRUT* 1983:4, s. 6.

²³⁴ Staffe Aourell, Lena Hellblom, Benny Hellis & Sören Karlsson, ”Redaktionellt”, *KRUT* 1983:4, s. 6.

UF stod även i fokus i en artikel av Lena Hellblom, som vid tidpunkten var skolpsykolog och medlem i *KRUT*:s redaktion samt skrev en avhandling om offentligheter inom 1970-talets socialdemokratiska arbetarrörelse. I artikeln granskade hon UF med avseende på den inledande utredning som universitetsstudenterna genomfört, den manual de författat samt årsberättelser, nyhetsbrev och SAF:s SSA-tidning.²³⁵ Hon kopplade UF till SAF:s och det privata näringslivets ideologiska kampanjer och kritiserade att ungdomsföretagen endast representerade privat ägande samtidigt som konceptet gav en orealistisk bild av denna bolagsform. I sin granskning av UF lade Hellblom stor vikt vid det ekonomiska stöd som kom från SAF och SI och att ungdomsföretagen ofta beskrevs som just ”aktiebolag”. Hon riktade även stort fokus på den inspiration som hämtats från USA och de initiala idéerna och strategierna, snarare än hur verksamheten senare hade tagit form och utvecklats i den svenska kontexten.²³⁶

Att det amerikanska ursprunget särskilt lyftes upp i debatten kan förklaras av den svenska bilden av och relationen till USA. Landet i väst har i Sverige både framhållits som föregångsland och som avskräckande exempel. Det svenska samhällets positiva och negativa aspekter har ofta betonats genom att peka på likheter med och skillnader gentemot Förenta staterna. På detta sätt har USA fungerat som en ”spegel genom vilken vi projicerar våra fantasier, sympatier och antipatier”.²³⁷ Därmed kunde USA även fungera som en symbol för den pågående kampen mellan olika ideologiska idéströmningar i Sverige. Vänstern hade riktat ökad kritik och skepticism mot USA och dess kapitalism och imperialism alltsedan Vietnamkrigets dagar.²³⁸ Högern, SAF samt ny- och marknadsliberala strömningar hämtade dock inspiration från USA – inte minst landets inriktning på individens fri- och rättigheter samt dess friare marknadsekonomi – under åren kring 1980, vilket *Aktuellt*-inslaget från 1980 påvisade.²³⁹ I USA hade JA, UF:s förebild, som uttalat mål att sprida positiva attityder till näringslivet och en fri marknadsekonomi med så lite statlig intervention som möjligt. Organisationen ansåg sig vara mycket framgångsrik i denna ambition.²⁴⁰ I Sverige hade UF förvisso inte samma uttalade målsättning utan pekade – kanske med grund i en förståelse för den ambivalens som fanns i Sverige kring bilden av USA – på en viss distans till den amerikanska kontexten. Verksamheten skulle vara mer anpassad till de svenska förhållandena med dess lagar och förutsättningar, med bland annat en mer aktiv stat och en viktig facklig närvaro.²⁴¹ En mer explicit ambition att arbeta för en

²³⁵ Lena Hellblom, ”Ung Företagsamhet”, *KRUT* 1983:4, s. 8–15.

²³⁶ Lena Hellblom, ”Ung Företagsamhet”, *KRUT* 1983:4, s. 8–15.

²³⁷ Erik Åsard, ”USA – Landet vi älskar att älska och hata”, i Erik Åsard (red.), *Det blågula stjärnbaneret*, Stockholm: Carlssons 2016, s. 15.

²³⁸ Dag Blanck, ”Svenska uppfattningar om USA under två århundraden”, i Erik Åsard (red.), *Det blågula stjärnbaneret*, Stockholm: Carlssons 2016, s. 39–84; Åsard 2016.

²³⁹ *Aktuellt* 1980-11-13.

²⁴⁰ Edward J. Williams citerad i Ekermann 1979, bilaga 8, s. 1.

²⁴¹ Andersson & Axelsson 1980, s. 50–51 & 72; Ekermann 1979, s. 17.

friare marknad och mot statlig och facklig intervention likt JA hade förmodligen väckt ett alltför stort motstånd i 1980-talets Sverige. UF representerade dock en i grunden positiv inställning till näringslivets och företagandets betydelse för samhället som verksamheten förmedlade till skolungdomarna. Denna inställning låg väl i linje med SAF:s målsättning att förändra attityderna i det svenska samhället till företagandets och den fria marknadens fördel med hjälp av ungdomsinriktade insatser, vilket medförde att verksamheten av kritikerna varken uppfattades som neutral eller av objektiva värde.²⁴²

Lena Hellblom betonade även de fördelar som tillskrevs det privata näringslivet i UF:s utbildningskoncept och ifrågasatte verksamhetens intentioner som neutral ungdomsrörelse. Enligt henne sökte UF exempelvis symboliska bidrag från kommuner för att kunna "legitimera sin näringslivspropaganda som ungdomsfostrande verksamhet".²⁴³ UF baserades förvisso på samma pedagogiska idé som kooperativa elevcafeterior, men det var "något mer än pedagogisk nit och en vilja att stärka ungdomarnas självförtroende och egna initiativ som ligger bakom Ung Företagsamhet".²⁴⁴ UF var, enligt Hellblom, en av näringslivet skickligt bedriven, men ensidig propaganda och en "partsinlaga" i skolan till förmån för SAF och det privata näringslivet, som fostrade "skolungdomar till att tänka som privata företagare" men som samtidigt gav dem "helt orealistiska föreställningar om vad det faktiskt innebär att starta eget".²⁴⁵ Att UF skulle vara en neutral och obunden utbildningsaktör, som allmänt kämpade för att uppnå stabil finansiering och legitimitet till den ideella verksamheten, samt att dess verksamhet skulle vara fokuserad på pedagogiken och förmedlandet av allmänt viktig kunskap, underkändes således av Hellblom. Hon menade att det i så fall var möjligt att undervisa om företagsamhet på andra sätt. Enligt henne var UF-verksamheten en av de privata näringslivets slugaste och effektivaste propagandakampanjer hittills, som doldes under smarta och praktiska pedagogiska modeller.²⁴⁶

²⁴² Åström Rudberg 2023.

²⁴³ Lena Hellblom, "Ung Företagsamhet", *KRUT* 1983:4, s. 14.

²⁴⁴ Lena Hellblom, "Ung Företagsamhet", *KRUT* 1983:4, s. 15.

²⁴⁵ Lena Hellblom, "Ung Företagsamhet", *KRUT* 1983:4, s. 10, 13 & 15.

²⁴⁶ Lena Hellblom, "Ung Företagsamhet", *KRUT* 1983:4, s. 8–15.

247

”Företagsam SAF-propaganda”. Karikatyrbild och artikelrubrik på framsidan av tidskriften *Fönstret* nr 13 1983 som riktar fokus mot en gransning av UF och dess koppling till SAF. På bilden syns en man, som förmodligen ska likna SAF:s Sture Eskilsson och bär symbolen som använts i SAF-kampanjer för ”fri företagsamhet”, som inför ett klassrum med elever förklarar att han kan lära dem hur man kan undvika att betala skatt.

²⁴⁷ Framsidan av *Fönstret*. UF-artikeln har försetts med en karikatyr ritad av Leif Almqvist som förmodligen ska föreställa Sture Eskilsson (SAF). *Fönstret* 1983:13, s. 1.

Hellblom skrev samma höst en än mer konfrontatorisk artikel i Arbetarnas bildningsförbunds (ABF) kulturtidskrift *Fönstret*.²⁴⁸ I den stämplade hon UF som SAF-propaganda med syftet att "övertyga elever om den privata företagsamhetens välsignelse".²⁴⁹ Hon beskrev verksamheten som en kurs om "konsten att starta och driva ett aktiebolag" som inte hade någonting med "kampen mot arbetslöshet att göra".²⁵⁰ Hellblom underkände därmed de ekonomiska och arbetsmarknadsinriktade argumenten för en sådan utbildningsverksamhet och riktade stark kritik mot att UF ville "jämföras med folkrörelsernas och ideella föreningars ungdomsfostrande verksamhet", trots att det inte fanns någon representant från skolväsendet eller arbetstagar sidan i organisationens styrelse.²⁵¹ Vidare påpekade hon att de flesta av ungdomarna skulle komma att bli arbetstagare i aktiebolag som inte alls liknade UF-företagen, som inte utmärktes av den arbetsdelning och vinstjakt som enligt henne var "ett riktigt aktiebolags viktigaste kännetecken".²⁵² Hellblom konstaterade uppgivet att det var det privata näringslivet som verkade ha resurserna för att bryta skolans isolering och få skolan att närma sig arbetslivet. Skolan verkade tacksamt ta emot alla de satsningar som gjordes, eftersom de själva saknade resurser, oavsett om det innebar att ensidig näringslivspropaganda tog plats i skolan: "Alla vill bryta skolans isolering. SAF gör det. Inte genom att släppa in ungdomarna i arbetslivet utan genom att flytta in det privata näringslivets värderingar i skolan".²⁵³ Som hon såg det, var det ideologiska ambitioner som låg till grund för UF som verksamhet och det var tydligt att SAF var avsändaren av UF:s budskap. Underförstått ifrågasatte hon om det var lämpligt att en verksamhet som förmedlade dessa värderingar oemotsagda fick ta plats inom skolans ramar.

Det var inte nödvändigtvis kunskap om företag och arbetslivet i sig som var problematiskt, utan det sätt på vilket denna kunskap framställdes i UF:s verksamhet. Urvalet i kunskapsinnehållet och det privata näringslivets framträdande roll i utbildningsprogrammet – i kombination med SAF:s och näringslivets uppenbara stöd till organisationen – påvisade det propagandistiska syfte som hon motsatte sig och ville avslöja. Hellblom var kritisk till det sätt på vilket skolan och näringslivet närmade sig varandra. Hennes kritik påminner om Zelizers resonemang kring idén om 'hostile worlds' och den komplexa relationen mellan ungas värld och den ekonomiska världen.²⁵⁴ Näringslivet och industrin ansågs med andra ord inte ha rätt att närma sig barnens värld på vilket sätt som helst. Det var ett möte som omgärdades av regleringar och föreställningar som särskilde barnens värld från den ekonomiska världen. Information till skolor från organisationer som SAF och LO var förväntat och i sin ordning, så länge det skedde öppet och på samma

²⁴⁸ Lena Hellblom, "Företagsam SAF-propaganda", *Fönstret* 1983:13, s. 16–18.

²⁴⁹ Lena Hellblom, "Företagsam SAF-propaganda", *Fönstret* 1983:13, s. 16.

²⁵⁰ Lena Hellblom, "Företagsam SAF-propaganda", *Fönstret* 1983:13, s. 16.

²⁵¹ Lena Hellblom, "Företagsam SAF-propaganda", *Fönstret* 1983:13, s. 17.

²⁵² Lena Hellblom, "Företagsam SAF-propaganda", *Fönstret* 1983:13, s. 17.

²⁵³ Lena Hellblom, "Företagsam SAF-propaganda", *Fönstret* 1983:13, s. 18.

²⁵⁴ Zelizer 2010.

villkor. Att det privata näringslivet i det fördolda skulle få större utrymme i ungdomarnas utbildning och ta sig in i skolan och barnens värld på ett mer genomgripande sätt såg Hellblom dock inte som ett lämpligt sätt att bryta skolans isolering. Relationen mellan skolelever och näringslivet, särskilt inom skolans ramar, omgavs således av regler och normer som UF såsom organisation behövde förhålla sig till och ansågs utmana.

UF:s ambition var att vara en fristående utbildningsorganisation med ett brett stöd och en bred målgrupp stötte på problem i relation till medierapporteringen om organisationen. Verksamheten beskrevs – exempelvis i *KRUT* och *Aktuellt*-inslaget från 1980 – på ett sätt som fick det att verka som att organisationen helt styrdes och drevs av SAF och/eller SI för det privata näringslivets räkning i ett försök att smyga in sin propaganda i skolan under ett neutralt namn. Således ifrågasattes det om UF överhuvudtaget var en fristående utbildningsorganisation vars syfte var kunskapsförmedling, ungdomarnas utveckling och att hjälpa till att lösa samhällsproblem. Att ses som en av SAF initierad, slug och förtäckt propagandakampanj var särskilt problematiskt för UF på grund av SAF:s pågående konflikt med LO, då SAF:s politiska mobilisering granskades och debatterades frekvent i media. Efter att UF hade debatterats i *KRUT* fick organisationen liknande kritik i andra tidningar och tidskrifter. Debattörerna, som oftast hade anknytning till arbetarrörelsen, fackföreningar eller kooperationen, motverkade aktivt bilden av UF som en fristående och neutral utbildningsaktör med fokus på kunskapsförmedling.²⁵⁵

Debatten blev en riksnyhet och verksamheten debatterades i tidskrifter som var av särskild relevans för en av UF:s viktigaste målgrupper – lärare, framför allt de i ekonomiska ämnen. Debatten hade som sagt tagit fart i och med *KRUT*s temanummer som ofta återopades därefter, bland annat i tidskriften *H&E* och i *Aktuellt*s nyhetsrapportering.²⁵⁶ Den kritiska granskningen innebar således att verksamheten fick mycket medial uppmärksamhet. Det tio minuter långa *Aktuellt*-inslaget, motsvarande en tredjedel av programmet, som UF tillägnades den 1:a november 1983, vittnar om intresset för debatten och dess aktualitet.²⁵⁷ Nyhetsuppläsaren kopplade UF till demonstrationerna mot löntagarfonderna och presenterade organisationen som ”ett tidens tecken” och ”en fri företagsamhet bland skolungdomarna som tycks växa lavinartat” men rapporterade också

²⁵⁵ Se exempelvis: Gunnar Fredriksson, ”Så vill SAF påverka dig”, *Aftonbladet* 1984-10-04, s. 11; *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 1, 9–10 & 15–16; Benny Hellis, ”SAF-kampanjen och utbildningssatsning: Därför applåderas nybyggarandan”, *Arbetartidningen Ny Dag* 1984:30, s. 21; Peter Hultqvist, ”SAF skolar ’arbetskraft’ i Ung företagsamhet”, *Norrländska Socialdemokraten* 1984-04-03, s. 2; Lars Ilshammar, ”Ett spel om en väg som till börsen bär”, *Frihet* 1983:10, s. 24; Pia Nordström, ”Ljunggren – vår nye magister”, *Expressen* 1983-10-26, s. 26; Hans Norebrink, ”LO-ombud kritiserar ’Ung företagsamhet’ – Skev bild av verkligheten!”, *Norra Västerbotten* 1984-01-20, s. 12; Hans Norebrink, ”Brevet används som bevis: ’SAF ligger bakom Ung företagsamhet’”, *Norra Västerbotten* 1984-01-31, s. 9; Hans Norebrink, ”Förstår inte fackets kritik: ’Vi driver Ung företagsamhet’”, *Norra Västerbotten* 1984-02-02, s. 16; Bruno Sollerman, ”Elever som företagare nytt ämne på schemat”, *Broderskap* 1983:48, s. 2.

²⁵⁶ *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 9–10; *Aktuellt* 1983-11-01.

²⁵⁷ *Aktuellt* 1983-11-01.

att verksamheten fått kritik och kallats ”näringslivspropaganda i skolan”.²⁵⁸ Inslaget bestod sedan av ett antal intervjuer, information om verksamheten och den kritik som hade framförts. På detta sätt presenterades olika perspektiv på verksamheten, från engagerade lärare och elever, representanter från UF och från Hellblom som kritiskt granskat konceptet. Att UF:s representanter gick i svaromål i flera medier där kritiken lyftes formade debatten, vilket även inslaget i *Aktuellt* från 1983 speglar.

Utvecklingen av debatten samt UF:s försök att nå lärare som målgrupp går att följa i tidskriften *H&E*, och jag återkommer till vikten av denna arena senare i kapitlet.²⁵⁹ Först finns det dock anledning att analysera kritiken som riktades mot UF och dess verksamhet samt UF:s försvar och krishanteringsstrategier.

Kritik, försvar och krishantering

Den kritik som riktades mot UF i media uppfattades inom organisationen som en kris. Debatten medförde förvisso att organisationen uppmärksammades nationellt och att fler fick kännedom om deras verksamhet, men representanterna för UF ansåg att en hel del inlägg i debatten gav en missvisande bild som motverkade verksamhetens spridning. Invändningarna mot UF innebar inte sällan också kritik av de otillbörliga metoder som SAF ansågs använda sig av i kampen om opinionen och inflytandet över ungdomarna. Enligt UF verkade en politisering av verksamheten och en aktiv kamp mot deras organisation pågå.²⁶⁰

Inom UF ansträngde företrädarna sig för att bemöta kritiken och rätta till några av de missförstånd som de ansåg att de kritiska artiklarna och reportagen innehöll. UF:s representanter skrev bland annat svar till de tidningar och tidskrifter som hade publicerat kritiken mot organisationen, skickade ut meddelanden till sina medlemmar, rådgivare och deltagande ungdomar med anledning av debatten och ordnade möten med LO-organisationer i syfte att bemöta invändningarna.²⁶¹ Organisationen bad även om hjälp från UF-företagen med att uppvakta lokalpressen, som gärna skrev om ungdomarnas verksamheter. De ombads även att försöka involvera de lokala fackföreningarna och med dessa insatser tillsammans med det nationella förbundet ”bringa ordning i den förvirrande

²⁵⁸ *Aktuellt* 1983-11-01.

²⁵⁹ Se: *Handel & Ekonomi* 1983–1984.

²⁶⁰ Se exempelvis: Jan Ekermann, ”Till rådgivarna”, i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-12-15; Jan Ekermann, ”Till UF-företagen: Kampen mot Ung Företagsamhet” i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-12-15.

²⁶¹ Se exempelvis: Jan Ekermann, ”Till rådgivarna”, i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-12-15; Jan Ekermann, ”Till UF-företagen: Kampen mot Ung Företagsamhet” i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-12-15; Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet – SAF-infiltration eller ideell verksamhet?”, *Fönstret* 1984:2, s. 21; *Handel & Ekonomi* 1984:1, s. 1, 8, 12-14; Hans Norebrink, ”Förstår inte facket kritik: 'Vi driver Ung företagsamhet'”, *Norra Västerbotten* 1984-02-02, s. 16; Hans Norebrink, ”LO och 'Ung företagsamhet' möttes – båda blev nöjda”, *Norra Västerbotten* 1984-02-03, s. 9.

debatt som uppstått” och ”ta vara på den konstruktiva kritiken, men stävja ovederhäftiga angrepp”.²⁶² Inom UF fanns det således planer på att strategiskt och aktivt bemöta mediedebatten och kritiken på både central och lokal nivå, där även de deltagande ungdomarna var viktiga aktörer.

UF:s företrädare fann mycket av kritiken mot organisationen och dess utbildningsverksamhet omotiverad och ideologiskt grundad, eftersom de ansåg att det inte fanns någon ideologisk ambition som låg till grund för verksamheten. Samtidigt som de i debatten ställde sig oförstående till varför några av arbetarrörelsens representanter reagerade så starkt på verksamheten, uppvisade UF:s initiativtagare dock redan innan organisationens grundande en medvetenhet om den problematik som kunde uppstå av att vara förknippade med SAF samt vikten av att finna ett brett stöd för verksamheten. Sådana diskussioner fördes dock främst på en organisatorisk och ekonomisk nivå. UF hade försökt uppnå en fristående och oberoende uppbyggnad av organisationen, men ännu inte lyckats uppnå någon större balans i fråga om de ekonomiska medlen. Verksamhetens huvudsakliga finansiärer var fortfarande SAF och SI. UF:s representanter höll dock med om kritiken kring att fackföreningarna borde vara mer involverade – facken hade pekats ut som en viktig intressent redan innan försöksverksamheten drog i gång.²⁶³ Vid en genomgång av organisationens korrespondens, mötesprotokoll och dokumentation från de första åren syns även att initiativtagarna betonade vikten av att få stöd och förståelse för verksamheten från representanter inom Kooperationen och fackföreningarna. De kontaktade olika representanter genom sina kontaktnät, bjöd in dem till informationsträffar om UF och hade fackföreningarna som en av de listade målgrupperna för verksamhetens nyhetsbrev.²⁶⁴ Initiativtagarna ville i sina svar betona att ungdomen, skolan och samhället hade att vinna på att det fanns en utbildningsverksamhet som kompletterade ”skolungdomens kunskaper om sammanhangen kring och i de företag varpå Sveriges välstånd bygger”.²⁶⁵ De ville även

²⁶² Jan Ekermann, ”Till UF-företagen: Kampen mot Ung Företagsamhet” i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-12-15, s. 2.

²⁶³ Andersson & Axelsson 1980, s. 51 & 72; Ekermann 1979, s. 17.

²⁶⁴ Se exempelvis: Brev från Jan Ekermann till Karl-Erik Persson (Kooperativa Förbundet), ”Betr Ungdomsverksamheten ”Ung Företagsamhet””, i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-11-30; Brev från Jan Ekermann till Ove Lundevall (HSB:s Riksförbund), ”Ung Företagsamhet”, i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1984-01-10; Ung Företagsamhet, ”Minnesanteckningar från diskussionsträff beträffande Ung Företagsamhet ideell förening vid LiTH 1980-11-26”, i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1980/81* [verksamhetspärm, UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1981; Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, januari 1982, s. 1; Ung Företagsamhet, ”Närvarande vid UF-träff i Linköping 1981-04-02”, i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1980/81* [verksamhetspärm, UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1981; UF, ”Preliminär deltagarförteckning”, i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1980/81* [verksamhetspärm, UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1981.

²⁶⁵ Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet – SAF-infiltration eller ideell verksamhet?”, *Fönstret* 1984:2, s. 21.

understryka att UF var en fristående utbildningsorganisation. Den var förvisso beroende av ekonomiska bidrag från olika aktörer, men varken styrdes eller var utsatt för påtryckningar från någon av sina bidragsgivare. Dessutom påpekade de att flera olika elevbolagsformer hade inrymts inom UF:s ramar och att valet av bolagsform inte var central för utbildningen. De framhöll att UF arbetade aktivt för att få god representation från olika delar av samhället – inte minst från facken och skolan – i sin styrelse samt bland bidragsgivarna till organisationen och rådgivarna till UF-företagen.²⁶⁶

Det som UF:s initiativtagare sällan hänvisade till, varken före grundandet eller i den pågående debatten, var det ideologiska motståndet mot verksamheten som sådan. UF avfärdade att verksamheten skulle vara styrd av någon annan aktör och stod fast vid att utbildningsprogrammet förmedlade kunskap som var av allmän nytta för ungdomarna och samhällets utveckling. Ekermann underströk i debatten den positiva respons UF hade fått och att de fortsatt var öppna för konstruktiv kritik. Snarare än att UF enbart skulle tillgodose ett ideologiskt läger och framföra dess propaganda, pekade han på att personer från olika politiska hemvister ställt sig positiva till idén.²⁶⁷ Dessa argument blidkade inte de kritiker som pekade på att det i innehållet i UF:s koncept fanns inneboende värderingar som de vände sig mot.

Ett exempel på hur UF förbisedde en del av verksamhetens ideologiska betingelser var deras sätt att bemöta ifrågasättandet av utbildningens allmänna relevans. Kritikerna påpekade att väldigt få elever skulle bli egenföretagare och att den verklighet de mötte efter utbildningen skulle vara mycket annorlunda jämfört med UF-företagen. Denna invändning svarade UF på genom att understryka att syftet med verksamheten var att ”ungdomarna ska bli företagsamma”, men inte att alla ungdomar skulle ”bli egna företagare”.²⁶⁸ De ungdomar som genomgick programmet gick från att vara ”blyga, tysta och passiva” till att mogna alltmer och bli mer ”initiativrika” och kapabla att ”framföra sina synpunkter”.²⁶⁹ Det handlade inte enbart om att lära sig starta eget. Fokus låg på ungdomarnas personliga utveckling och att de skulle tillgodogöra sig kunskap som var av allmän nytta för dem i arbetslivet. En sådan formulering av syftet kunde vara svårare att vända sig mot. Det är dock uppenbart att UF:s fokus på ungdomarnas personliga utveckling stämde väl överens med SAF:s ungdomsinriktade satsningar under perioden, såsom ”Satsa på dig själv!”-kampanjen, med fokus på att förändra samhället genom att göra ungdomar mer aktiva, initiativrika och ansvarstagande.²⁷⁰ Den typ av näringslivsorienterad kunskap och fostran som UF:s utbildningsprogram skulle bidra till var inte nödvändigtvis politiskt eller ideologiskt neutral i samhället.

²⁶⁶ Se exempelvis: Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet – SAF-infiltration eller ideell verksamhet?”, *Fönstret* 1984:2, s. 21; *Handel & Ekonomi* 1984:1, s. 1, 8, 12–14.

²⁶⁷ *Aktuellt* 1983-11-01.

²⁶⁸ *Aktuellt* 1983-11-01.

²⁶⁹ *Aktuellt* 1983-11-01.

²⁷⁰ Se: Åström Rudberg 2023.

Fokuset på personlig utveckling kan nämligen ses som en del av en individualisering av tidens samhälleliga problem, såsom ungdomsarbetslösheten, vilket uppmärksammades i en av de artiklar som var kritiska mot UF. Journalisten Benny Hellis, som tillhörde *KRUTS* redaktion, framhöll i en artikel i *Arbetartidningen Ny Dag* att både SAF:s kampanjer och statens satsning på utbildning som lösning på arbetslösheten gjorde att problemen i samhället hanterades på individnivå snarare än genom försök att politiskt arbeta för lösningar på mer strukturella problem. Han menade att samhället i allt högre grad accepterade att individen numera behövde konkurrera på en hårdare arbetsmarknad. Enligt Hellis visade tidens ungdomsprojekt att ungdomar både tog på sig skulden för att de stod utan fast arbete och börjat ta saken i egna händer och skapa arbetstillfällen – vilket uppmuntrades på bred front i samhället. Han menade dock att det inte gick att likställa alla initiativ som progressiva, eftersom en del av dem, såsom UF, ställde sig bakom SAF:s agenda att ändra attityderna i samhället och satsa på en ”var och en för sig”-inställning, till skillnad från kollektiva eller kommunala lösningar.²⁷¹ UF:s fostran av aktiva och företagsamma ungdomar stämde således överens med både statens och näringslivsorganisationers sätt att bemöta samhälleliga problem. Samtidigt stod denna ambition för en individualisering som ansågs gå emot mer kollektiva strävanden och en övergripande kamp mot strukturella problem. Därmed sågs inte UF:s ungdomsverksamhet och dess typ av fostran som något per automatik positivt eller progressivt.

Det är således inte underligt att UF kopplades till SAF, eftersom kritiker såg ett samband mellan UF-verksamheten och SAF:s övergripande attitydförändrande strävanden i samhället. Denna grundläggande ideologiska dimension i innehållet och syftet med utbildningskonceptet var inte något som UF tog upp i debatten. De framställde den fostran som utbildningskonceptet gav som allmännyttig och icke-politisk. Det går dock att argumentera för att utbildningsprogram, kunskap och ungdomsfostrande verksamheter aldrig kan vara neutrala, vilket LO:s representanter framhöll i ett inlägg i debatten. De menade att det inte fanns någon ”organisation som är slätstruken och oideologisk”, men däremot kunde framtoningen ”uppfattas som klar, otydlig eller neutral beroende på bl a språket”.²⁷² För en organisation som UF, som både ville vara en ideell ungdomsorganisation och bidra till skolans verksamhet, kan det dock sägas ha funnits motstridiga krafter som påverkade formuleringen av syftet. I relation till skolan skulle aktörerna och materialet tydligt deklarerat sina värderingar för att kunna balanseras i enlighet med läroplanen, varför UF, som ansågs ha uttalade ideologiska ambitioner, fick kritik. Sociologen Göran Sidebäck har dock påpekat att de statliga anslagen till barn- och ungdomsorganisationer bidragit till en likriktning och anpassning av verksamheten. Ju fler ungdomar organisationerna lockade, desto högre bidrag kunde de få. ”Och man kan sannolikt få fler ungdomar ju allmänna och neutralare det ideologiska budskapet är. Strävan efter bidrag

²⁷¹ Benny Hellis, ”SAF-kampanjen och utbildningssatsning: Därför applåderas nybyggargandan”, *Arbetartidningen Ny Dag* 1984:30, s. 21.

²⁷² Lennart Sjöberg, Margita Hellberg & Bo Johansson (LO), ”Vår syn på Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 16.

och massanslutning medför troligen en tendens att tona ned ideologin”.²⁷³ En neutral och nedtonad ideologisk formulering av syftet för en ideell ungdomsorganisation kan därmed sägas ha varit vanligt förekommande i en ambition att bli accepterad som en legitim ungdomsverksamhet, locka många deltagare och få ett brett stöd. UF stack alltså inte ut som ungdomsorganisation i denna bemärkelse. Eftersom utbildningsprogrammet sågs som en del av SAF:s verksamhet, uppfattade dock företrädare för arbetarrörelsen det som problematiskt att UF ville likställas med folkrörelsens ungdomsorganisationer och fick ta utrymme i skolan under neutral flagg.

Samtidigt som innehållet i utbildningsprogrammet kritiserades – både på detaljnivå och på en övergripande nivå – uppmärksammade UF att det pedagogiska formatet för utbildningsverksamheten, det vill säga praktisk övning genom miniföretag, snarast berömdes även i de kritiska artiklarna. I dessa artiklar nämndes att miniföretagen byggde på samma pedagogiska utgångspunkt i ”learning by doing” som kooperativa elevcafeterior och ”ur pedagogisk synpunkt är oklanderliga”.²⁷⁴ Formatet beskrevs även som skickligt och effektivt.²⁷⁵ Det var till och med så framgångsrikt att aktörer började marknadsföra egna alternativ som svar på UF:s program. KF lanserade en ”Starta Vårat”-kampanj som hjälpte skolor att grunda fler kooperativa cafeterior som ett svar på UF-projekten för att främja kollektiva initiativ och som en protest mot de individualistiska trenderna i tiden. UF och dessa kooperativ byggde som nämnts ovan på samma pedagogiska idé, men det kooperativa initiativet beskrevs som annorlunda, eftersom det inte byggde på SAF:s vinstmaximerande modell.²⁷⁶ Formen var densamma, men innehållet och dess ideologiska kodning beskrevs som annorlunda.

Det var sällan kunskapsformen, det vill säga formatet och den pedagogiska idén bakom kursen som kunskapsförmedling, som kritiserades. Denna typ av progressiv pedagogik med elevcentrerat fokus på praktisk inlärning hade varit en stark trend i svensk skola på 1970-talet. Dessa idéer kom även att synas tydligt i läroplanen för grundskolan, Lgr 80.²⁷⁷ Kunskapsformen – liksom konceptets ambition att bryta skolans isolering och samverka med det omgivande samhället – låg därmed väl i linje med pedagogiska idéströmningar i

²⁷³ Sidebäck 1992, s. 359.

²⁷⁴ Stig Bohlin, ”Vad är ’egentligen’ ung företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 15; Lena Hellblom, ”Ung Företagsamhet”, *KRUT* 1983:4, s. 15

²⁷⁵ Stig Bohlin, ”Vad är ’egentligen’ ung företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 15; Lena Hellblom, ”Företagsam SAF-propaganda”, *Fönstret* 1983:13, s. 16; Lena Hellblom, ”Ung Företagsamhet”, *KRUT* 1983:4, s. 15.

²⁷⁶ För en utveckling och jämförelse av UF och KFs initiativ, se: Åström Rudberg 2022. KF-initiativet nämns även i Ung Företagsamhet, ”Protokoll fört vid styrelsesammanträde för Förbundet Ung Företagsamhet i Sverige i Linköping 1984-08-29”, i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984-08-31, s. 6. Se även: Erika Bjerström, ”I höst blir det kamp i skolorna om elevernas fostran för arbetslivet”, *Alternativet i svensk politik*, 1984:33, s. 3–4; Gisela Eronn, ”Tredje vägen – en lösning på frammarsch!”, *Ungkoopen*, 1985:1, s. 4; Johan Fernö, ”Kooperativ på schemat”, *Kooperativ Horisont*, 1989:3, s. 13.

²⁷⁷ Hartman 2012, s. 75.

tiden och med rådande läroplan. Detta kan förklara varför många lärare välkomnade initiativet, presenterade det för sina elever och agerade som rådgivare.²⁷⁸ En del av dem ville dessutom att miniföretagen skulle vara en del av undervisningen i skolan, inte bara en fritidsaktivitet.²⁷⁹ UF hade ambitionen att bedriva sin verksamhet utanför den ordinarie skolverksamheten som en frivillig kvällsaktivitet och inte vara direkt kopplad till skolan, även om de behövde samarbeta med skolorna för att rekrytera deltagande ungdomar.²⁸⁰ Lärarna, inte minst i ekonomiska ämnen, kom dock att bli centrala aktörer för konceptets spridning. UF fick därmed en nära koppling till några ämnen i skolan och undervisningen i dessa. Samtidigt var kunskapsinnehållet och detaljer i utbildningsprogrammet – som sågs som ideologiskt kodade och kopplade till specifika aktörers särintressen – kontroversiella när UF:s verksamhet bedrevs i skolan eftersom de utmanade kraven på allsidighet.

Att det var just i en tidskrift med en radikal, progressiv pedagogisk prägel som kritiken mot UF framför allt framfördes är inte förvånande. I Sverige kom progressiv pedagogik att bli förknippad både med den skola som växte fram under socialdemokratiskt styre och med vänstern. Denna uppfattning förstärktes av att krav på mer traditionella undervisningsmetoder, faktakunskaper och struktur i allt högre grad blev förknippade med högern och konservatism.²⁸¹ Det finns dock ingen självklarhet i denna uppdelning och politiska kodning. I andra länder har vänstern ställt krav på en mer traditionell undervisning och inom den breda progressiva pedagogiken inryms liberala värden som inte förutsätter en vänsterpolitik.²⁸² Bernt Gustavsson tar upp exemplet Storbritannien, där det under Margaret Thatchers styre på 1980-talet fanns en ledande progressiv skolpolitisk inriktning som fokuserade på att ”kunskapen i skolan ska stå i nära relation till det kommande yrket”.²⁸³ Progressiv pedagogik kunde således användas – som kunskapsform – för att förmedla kunskap som ansågs representera värden som gick emot den inriktning som arbetarrörelsen och vänstern stod för. JA var i USA ett konkret exempel på hur progressiv pedagogik kunde användas i tydligt marknadsliberala syften för att förmedla kunskap som genererade positiva attityder till företagsamhet och en fri marknadsekonomi. När en översatt version lanserades i Sverige var det förstäligt att aktörer från den radikala progressiva rörelsen reagerade, men inte för att den

²⁷⁸ Se exempelvis: Lars-Erik Kullenwall, ”Vad är Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:3, s. 1 & 10; Lars-Erik Kullenwall, ”Ung Företagsamhet – ett debattinlägg”, *Handel & Ekonomi* 1984:2, s. 18; Hans Norebrink, ”LO-ombud kritiserar ’Ung företagsamhet’ – Skev bild av verkligheten!”, *Norra Västerbotten* 1984-01-20, s. 12; Nils-Erik Lindell, ”Ung Företagsamhet gör bokföring roligt: Pyssellådan – en produkt som ungdomarna tror på”, *Svenska Dagbladet* 1981-12-14, s. 1 & 25.

²⁷⁹ Nils-Erik Lindell, ”Ung Företagsamhet gör bokföring roligt: Pyssellådan – en produkt som ungdomarna tror på”, *Svenska Dagbladet* 1981-12-14, s. 1 & 25; Hans Norebrink, ”LO och ’Ung företagsamhet’ möttes – båda blev nöjda”, *Norra Västerbotten* 1984-02-03, s. 9.

²⁸⁰ Andersson & Axelsson 1980, s. 50–51.

²⁸¹ Se exempelvis: Donald Broady, ”Skolan, medelklassen och statsprogressivismen”, *KRUT* 2011:2–4, s. 73–89; Hultén 2019; Hultén 2021; Gustavsson 2002, s. 27–30; Larsson 2022.

²⁸² Se exempelvis: Donald Broady, ”Skolan, medelklassen och statsprogressivismen”, *KRUT* 2011:2–4, s. 82–83.

²⁸³ Gustavsson 2002, s. 28.

pedagogiska nyttan eller effektiviteten i formen ifrågasattes, utan för att innehållet – den ekonomiska företagsinriktade kunskapen – sågs som ideologiskt kodat i ett konfliktfyllt Sverige. Denna typ av kunskap framställdes som en lösning på rådande samhällsproblem men sågs inte av kritikerna som objektiv. Snarare tolkades utbildningsprogrammet mot bakgrund av konflikten mellan SAF och LO. Att förmedlingsformen, med sin progressiva inriktning, sågs som särskilt god kan i sammanhanget kanske snarast ha setts som provocerande, eftersom den användes i ”fel” syften.

Det fanns därmed en viktig skillnad mellan kunskapsformen och kunskapsinnehållet i UF:s utbildningsprogram. Få kritiker vände sig mot det pedagogiska grepp som kursen var utformad kring, samtidigt som det innehåll som UF förmedlade om företagsamhet utgjorde en polariserande fråga. Initiativtagarna och de lärare och rådgivare som valt att ta sig an programmet ansåg att verksamheten förmedlade objektivt värdefull kunskap, att den hade ett självklart gott syfte för ungdomarna och samhället och att den fungerade som ett nyttigt komplement till den övriga undervisningen i skolan. De som kritiserade programmet tyckte däremot att det stod för en ideologi och värderingar som de inte delade och som inte borde få en plats i skolan utan att dessa uppmärksammades och vägdes upp av andra perspektiv.

UF hade som nämnts en medveten mediestrategi för att hantera debatten. Initiativtagarna och kanslipersonalen gick i svaromål på debattartiklarna. De bemötte kritiken mot organisationen och detaljer i verksamhetens kunskapsinnehåll samt bidrog med klargöranden där de ansåg att missförstånd hade uppkommit.²⁸⁴ Bemötanden av kritiken radades även upp i UF:s meddelanden till rådgivare och UF-företagare för att undvika att det uppstod förvirring bland deltagarna och säkerställa att de också kunde ge korrekt information i kontakter med den lokala pressen.²⁸⁵ Deltagande elever, lärare och rådgivare intervjuades, både i relation till kritiska artiklar och granskningar samt i relation till UF:s svar på dem.²⁸⁶ I intervjuerna nämnde de ofta sitt engagemang för verksamheten och visade liten förståelse för den kritik som riktades mot UF. Att de var engagerade och positiva är inte särskilt förvånande, eftersom de själva hade valt att delta i utbildningsprogrammet. UF tog även fram en informationsbroschyr om verksamheten och

²⁸⁴ Se exempelvis: Jan Ekermann, ”Till rådgivarna”, i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-12-15; Jan Ekermann, ”Till UF-företagen: Kampen mot Ung Företagsamhet” i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-12-15; Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet – SAF-infiltration eller ideell verksamhet?”, *Fönstret* 1984:2, s. 21; *Handel & Ekonomi* 1984:1, s. 1, 8, 12–14; Hans Norebrink, ”Förstår inte facket kritik: 'Vi driver Ung företagsamhet'”, *Norra Västerbotten* 1984-02-02, s. 16; Hans Norebrink, ”LO och 'Ung företagsamhet' möttes – båda blev nöjda”, *Norra Västerbotten* 1984-02-03, s. 9.

²⁸⁵ Jan Ekermann, ”Till rådgivarna”, i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-12-15; Jan Ekermann, ”Till UF-företagen: Kampen mot Ung Företagsamhet” i Ung Företagsamhet, *Pressmeddelande Tidningsartiklar 1983–1984* [verksamhetspärm, UF], 1983-12-15.

²⁸⁶ Se exempelvis: *Aktuellt* 1983-11-01; *Handel & Ekonomi* 1984:1, s. 1, 8, 12–14; Hans Norebrink, ”LO-ombud kritiserar 'Ung företagsamhet' – Skev bild av verkligheten!”, *Norra Västerbotten* 1984-01-20, s. 12; Bruno Sollerman, ”Elever som företagare nytt ämne på schemat”, *Broderskap* 1983:48, s. 2.

organisationens uppbyggnad, som kunde skickas ut till olika intressegrupper för att ge mer matnyttig information om verksamheten, gällande exempelvis hur den hade utvecklats och nu fungerade i Sverige. I denna var man noga med att understryka att:

Förbundet har en oberoende ställning till skolan och de företag och organisationer som ekonomiskt stödjer verksamheten. Det centrala kansliet i Linköping, med två heltidsanställda, finansieras genom bidrag från olika organisationer, myndigheter och företag (statliga, privata och kooperativa).²⁸⁷

Denna broschyr sändes bland annat till SAF, där den förmedlades till organisationens representanter tillsammans med ett internt meddelande. I detta klargjordes att UF var en organisation med säte i Linköping som var oberoende i förhållande till skola och bidragsgivare och att "SAF stödjer och informerar om Ung Företagsamhet. Däremot styr vi den inte, vilket ibland påstås av meningsmotståndare och massmedia".²⁸⁸ Med anledning av den pågående debatten fanns det därmed ett behov av att klargöra organisationernas relation till varandra även inom SAF.

Lärartidningarna var särskilt viktiga för UF, eftersom det var lärare som till stor del möjliggjort programmets snabba spridning. Om stödet från lärarna försvann, skulle det bli svårt för UF att etablera sig och hitta deltagande ungdomar. Därmed tog UF krisen på allvar och gick i svaromål i dessa medier samt uppvisade en förståelse för kunskapsarenans betydelse i syfte att nå ut till sina målgrupper.

Kunskapsarenans betydelse – UF i *Handel & Ekonomi*

Att det var just i *KRUT* som kritiken mot UF först lanserades var, som sagt, inte förvånande. I en kritisk utbildningstidskrift med radikal progressiv pedagogisk inriktning var det inte underligt att näringslivsinriktade och -finansierade utbildningsinitiativ granskades och att de nyliberala tendenserna kritiserades samtidigt som den pedagogiska formen inte väckte kritik. Debatten plockades sedan upp på andra arenor med koppling till arbetarrörelsen eller relation till utbildningssektorn – två sfärer med vilka *KRUT* hade beröringspunkter. Kritiken från den radikala vänstern kunde UF bortse ifrån. Det var en grupp som organisationen inte kunde vinna över till sin sida och vars stöd de inte med nödvändighet behövde. Det var viktigare att etablera en god relation till den bredare allmänheten och inte minst fackföreningsrörelsen, på grund av dess inflytande över breda befolkningsskikt. Dessutom var lärare och skolfolk en målgrupp vars kontakt och gillande UF var beroende av för att kunna etablera sin verksamhet och hitta skolungdomar som ville delta i utbildningsprogrammet. Med sin centrala roll för utbildningen kan lärarna sägas ha

²⁸⁷ Ung Företagsamhet, "Ung Företagsamhet – En introduktion" [informationsbroshyr] i *Ung Företagsamhet, Förbundet* [F 45 470, SAF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria, s. 3.

²⁸⁸ SAF, "Meddelande: Ung Företagsamhet – en introduktion", *Ung Företagsamhet, Förbundet* [F 45 470, SAF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria.

fungerat som grindvakter som avgör vilka utbildningskoncept, kunskapsformer och kunskapsinnehåll som får ta plats i skolan. Eftersom det är lärare och skolledare som beviljar tillgång till klassrummen bestämmer de även i hög grad över vilka ungdomsverksamheter som får möjlighet att marknadsföra sig till ungdomarna i skolan.²⁸⁹

UF uppvissade tidigt en medvetenhet om vikten av lärare som målgrupp och att agera på kunskapsarenor där organisationen kunde nå dessa i samband med att initiativtagarna sökte intressenter till utbildningsprogrammets försöksverksamhet i tidskriften *H&E*.²⁹⁰ Det var en tidskrift utgiven av Föreningen Lärare i Ekonomiska ämnen i samarbete med den svenska avdelningen av Société Internationale pour l'Enseignement Commercial (SIEC). Det var en tidskrift som skickades ut till medlemmarna i föreningen²⁹¹ men även till prenumeranter som inte var medlemmar. Totalt trycktes tidskriften i en upplaga av 1800 exemplar.²⁹² *H&E* utkom under 1980-talet med fyra nummer om året med cirka 20 sidor vardera. Innehållet bestod av information kring föreningens aktiviteter, reportage (både inrikes och utrikes), artiklar, insändare och marknadsföring av läromedel från olika organisationer. Tidskriften lästes av lärare och andra med intresse för ekonomisk utbildning och var en arena där olika aktörer – exempelvis ekonomilärare och representanter för organisationer som SAF, LO, KF och UF – kunde komma till tals genom artiklar, insändare, reportage och reklam. I tidskriften syns trender i tiden, aktuella företeelser och debatter. Exempelvis marknadsfördes Aktie-SM, och debatter kring datorernas intåg i skolan var ett återkommande inslag. I tidskriften marknadsförde även LO, KF och SAF utbildningsmaterial, och i denna marknadsföring blev kampen om sanningsanspråk stundvis tydlig. En tidskrift för lärare i ekonomiska ämnen var naturligtvis av särskilt intresse för organisationer såsom LO och SAF. Dessa lärare undervisade på olika sätt om ämnen som var särskilt relevanta för dem. Det var ämnen som exempelvis berörde arbetslivet och näringslivet samt samhällets, privatlivets och företagets ekonomiska angelägenheter.

Ett utbildningsprogram som UF, som lär elever hur ett företag fungerar i praktiken, var högst aktuellt för lärare i exempelvis företagsekonomi, marknadsföring och administration. Det är inte underligt att UF sökte sig till *H&E* för att hitta intressenter. År 1980 skrev, som nämnts, Carl Holm en artikel om den pågående importen av JA-konceptet till Sverige. Initiativtagarna försökte därmed innan konceptet kommit i gång väcka ett intresse för utbildningsprogrammet samt bana väg för introduktionen av både kunskapsformen och kunskapsinnehållet genom att hitta intresserade aktörer – framför allt ekonomilärare – via *H&E*.²⁹³

²⁸⁹ Lärarnas betydelse för undervisningspraktiken och vilka förändringar som faktiskt får fäste i skolan understryks i: Cuban 2020; Lindensjö & Lundgren 2014, s. 176–178; Tyack & Cuban 1995, s. 137; Tyack & Tobin 1994.

²⁹⁰ *Handel & Ekonomi* 1980:2; 1983:4; *Handel & Ekonomi* 1984:1; *Handel & Ekonomi* 1984:2.

²⁹¹ Föreningen hade 1030 medlemmar 1983. "Verksamhetsberättelse för 1983", *Handel & Ekonomi* 1984:2, s. 2.

²⁹² *Handel & Ekonomi* 1984:2, s. 2.

²⁹³ Carl G. Holm, "Skolungdom som företagare", *Handel & Ekonomi* 1980:2 (1980-04-15), s. 12.

UF återkom några år senare i *H&E*. I det tredje numret från 1983 skrev samhällskunskapsläraren och ekonomen Lars-Erik Kullenwall – sedermera en viktig aktör för UF:s etablerande och spridning i detta forum samt regionalt i Värmland – en artikel under rubriken ”Vad är Ung Företagsamhet”, publicerad på tidskriftens förstasida. Han argumenterade för UF-verksamheten och berättade om konceptets och organisationens bakgrund samt om den forskning som han, tillsammans med en grupp andra ekonomer vid högskolan i Karlstad, hade genomfört kring ”orsaker till [UF-] deltagande och profil på deltagarna”.²⁹⁴ Det svenska konceptet jämfördes även med den amerikanska förlagan. Kullenwall poängterade bland annat att verksamheten i Sverige inte var lika hårt styrd som i USA. I Sverige fick ungdomarna större frihet och fick ”själva försöka hitta på produkt”.²⁹⁵ Mötena var därtill mer ostrukturerade och rådgivarna mindre aktiva. Genom Kullenwalls artikel presenterades UF tydligare som kunskapsaktör i *H&E*. Jämförelsen mellan den svenska organisationen och dess amerikanska motsvarighet förankrade UF som en svensk kunskapsaktör anpassad till svenska omständigheter. Skillnaderna mellan verksamheterna och distansen till USA kan, som nämnts, ha varit särskilt viktiga att poängtera i denna tid. En för nära koppling till den amerikanska kontexten kunde nämligen bidra till motståndet mot UF, eftersom USA kan sägas ha fungerat som en projektyta för de ideologiska skiljelinjerna i konflikten mellan SAF och arbetarrörelsen.²⁹⁶

Debatten kring UF togs upp i *H&E*:s sista nummer från 1983. Även i detta nummer hamnade UF på framsidan under rubriken ”Ung Företagsamhet – en granskning av olika intressenter”.²⁹⁷ I artikeln hänvisades till det långa inslaget i *Aktuellt* en månad tidigare. Återigen kopplades UF ihop med SAF:

Det är SAF och Industriförbundet som på ett synnerligen smart sätt har fått igång en praktisk verksamhet som är uppbyggd enligt deras intentioner. De övriga intressenterna på skolmarknaden har mer eller mindre blivit tagna på sängen.²⁹⁸

Det var dessa ”övriga intressenter”, närmare bestämt representanter från LO och den kooperativa rörelsen, som bidrog med inlägg i debatten. Inspirationen från *KRUT* var tydlig, inte minst eftersom temanumrets ledare återpublicerades som ett debattinlägg under rubriken ”Ung Företagsamhet – en belysning”.²⁹⁹

Som svar på Kullenwalls text skrev Stig Bohlin, adjunkt i samhällskunskap och konsult i utbildningsfrågor inom konsumentkooperationen, en debattartikel med titeln ”Vad är ’egentligen’ ung företagsamhet”. Enligt honom var UF ”en metod som är underordnad en

²⁹⁴ Lars-Erik Kullenwall, ”Vad är Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:3, s. 10.

²⁹⁵ Lars-Erik Kullenwall, ”Vad är Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:3, s. 10.

²⁹⁶ Åsard 2016.

²⁹⁷ ”Ung Företagsamhet – en granskning av olika intressenter”, *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 1.

²⁹⁸ ”Ung Företagsamhet – en granskning av olika intressenter”, *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 1

²⁹⁹ ”Ung Företagsamhet – en belysning”, *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 9–10.

övergripande ideologisk målsättning”.³⁰⁰ Bohlin framförde kritik som påminde om den som Hellblom hade framfört i *KRUT*, nämligen att allsidigheten i skolan sattes ur spel, att bolagsformen inom UF var orealistisk och att det inte alls handlade om att avhjälpa ungdomsarbetslösheten – det var bara ett försök att legitimera verksamheten. Han kritiserade även den undanskymda roll han ansåg att lärare hade i UF-företagen och framhöll att skolan inte fick ”bli en ’tummelplats’ för verksamheter som ur pedagogisk synpunkt är oklanderliga, men där syftet och målsättningen rent av strider mot gällande läroplaner”.³⁰¹ Det är således tydligt att Bohlin, likt andra kritiker, inte var emot pedagogiken – kunskapsformen – utan snarare kunskapsinnehållet och den dolda underliggande ideologin, som han menade styrde verksamheten och medförde att en skolmarknadsaktör kunde kringgå kravet på allsidighet i skolan.

Företrädare för LO gav även sin syn på UF. De påpekade problematiken med UF:s kontakt med skolan, eftersom organisationen inte ansågs vara öppen med sitt faktiska syfte. När organisationer kom i kontakt med skolan skulle det ”klart och tydligt framgå i alla sammanhang vem som står bakom ett material och andra former av budskap som erbjuds skolan från olika organisationer, arbetsgrupper, stiftelser och myndigheter”.³⁰² De påpekade att LO alltid hade varit tydliga med detta och marknadsförde samtidigt det egna skolinriktade arbetet. LO-representanterna nämnde inte explicit SAF, men det är tydligt att de uppfattade UF som en SAF-verksamhet och kritiserade att arbetsgivarorganisationen, genom UF, inte spelade med öppna kort i kampen om inflytande över skolungdomen. På en arena som *H&E* – där aktörer som LO, KF och SAF kunde komma i kontakt med lärare i relevanta ämnen och därtill marknadsföra sina läromedel och perspektiv i pågående samhällsdebatter – var det därför särskilt viktigt att rikta kritik mot ett koncept som verkade ha vunnit snabb popularitet men som ansågs missgynna den egna verksamheten. Om LO och KF kunde övertyga lärarna om UF:s brister och SAF:s förkastliga metoder, kunde de kanske bereda större utrymme för sina egna utbildningskoncept och kunskapsinnehåll i skolorna.

Liksom i andra medier gick UF i svaromål mot den framförda kritiken. UF figurerade därför på *H&E*:s framsida även i det följande numret. Redaktionen meddelade att de hoppades att läsarna efter detta hade ”fått en allsidig belysning av detta populära inslag i skolarbetet”.³⁰³ UF:s svar inleddes med en text där Jan Ekermann i ett klagorörelse – på ett liknande sätt som i andra tidningar – bemötte kritiken mot organisationen rörande dess obundenhet, de ekonomiska bidragen, UF-företagens bolagsform och UF:s strävan efter en bred representation i rådgivargruppen och styrelsen. UF sade sig vilja fortsätta anpassningen ”för att i alla delar göra programmet oantastligt” och se till så att finansieringen speglade

³⁰⁰ Stig Bohlin, ”Vad är ’egentligen’ ung företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 10.

³⁰¹ Stig Bohlin, ”Vad är ’egentligen’ ung företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 15.

³⁰² Lennart Sjöberg, Margita Hellberg & Bo Johansson (LO), ”Vår syn på Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:4, s. 16.

³⁰³ ”Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1984:1, s. 1.

”vårt blandekonomiska samhälle”.³⁰⁴ Ekermann hoppades att debatten kunde bidra till arbetet med att utveckla programmet och uppnå stöd från både privata, statliga och kooperativa aktörer och på det sättet möjliggöra att ”den finansiella bakgrunden” rättades till snabbare.³⁰⁵ Han försvarade UF som en fristående, neutral och legitim kunskapsaktör, som hade ungdomens fostran och förberedelse för arbetslivet som huvudmål, men som även ville bidra till en lösning på problemet med ungdomsarbetslösheten. Han bjöd samtidigt in fler att engagera sig i verksamheten. UF hade dittills inte uppnått det stöd och den bredd av deltagande aktörer som de hade eftersträvat, men försökte vända kritiken till en möjlighet att få ett bredare stöd och förankring framöver. Det var viktigt för organisationen att visa på det grundläggande goda i det pedagogiska formatet. De försökte bemöta kritiken genom att hävda att bristerna var försumbara i jämförelse med den övergripande nytta som utbildningsprogrammet kunde ge, framför allt när det gällde undervisning i ekonomiska ämnen. Därigenom hoppades UF undvika att lärare avfärdade programmet eller vände sig mot dem och att fler lärare i stället skulle engagera sig i verksamheten.

Ekermanns text följdes av en artikel i samma *H&E*-nummer skriven av UF:s kanslianställda. Artikeln bestod av beskrivningar av UF:s aktiviteter, exempel från UF-företag och intervjuer med UF-företagare, en lärare och en rådgivare som medverkat i UF.³⁰⁶ I artikeln betonades lärarnas tilltagande intresse för verksamheten och att de ofta ingick i rådgivargrupperna. De intervjuade tillfrågades huruvida UF-företagen liknade aktiebolag och om deras inställning till påståendet att UF skulle vara styrt av SAF och SI. De menade att aktiebolagsformen ofta valdes för att den kändes naturlig; det var den vanligaste företagsformen och den gjorde det lätt att samla in startkapital. De intervjuade var medvetna om att allt inte kunde stämma överens med verkligheten i ett utbildningsföretag. Både läraren och rådgivaren ställde sig frågande inför påståendet att UF skulle vara styrt av SAF. De såg inte hur SAF som organisation skulle kunna ha ett inflytande över verksamheten i klassrummen: ”[d]et är rådgivarna och ungdomarna som driver detta tillsammans”.³⁰⁷ Alla intervjuade personer var överens om att UF var ett värdefullt utbildningsprogram, vilket gav ungdomar kunskap och erfarenheter som de inte hade fått genom deras ordinarie utbildning. Att de var positiva är förstås inte förvånande, eftersom de hade valt att delta i UF frivilligt.

I det följande numret av *H&E* kom Lars-Erik Kullenwall med ännu ett debattinlägg baserat på hans erfarenheter av UF. Enligt honom efterfrågades praktiska moment i skolan, men det var svårt att implementera sådana. Han hade därför själv engagerat sig i frivilliga aktiviteter utanför skolan såsom UF. Kullenwall menade att ungdomar sällan fick lov att ta

³⁰⁴ Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1984:1, s. 8.

³⁰⁵ Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1984:1, s. 8.

³⁰⁶ Marianne Dott & Anne-Marie Bäckman, ”2 UF-företag 1980. Idag 78 och 1000 elever”, *Handel & Ekonomi* 1984:1, s. 12–14.

³⁰⁷ Marianne Dott & Anne-Marie Bäckman, ”2 UF-företag 1980. Idag 78 och 1000 elever”, *Handel & Ekonomi* 1984:1, s. 13–14. Citat av UF-rådgivaren Åke Strid, bankkamrer på Skandinaviska Enskilda Banken i Umeå, på s. 14.

ansvar, samtidigt som det klagades på deras bristande förmåga att ta ansvar och egna initiativ. Enligt honom saknade många ungdomar även ”meningsfull fritidssysselsättning”, varför UF kunde vara ett bra alternativ – en aktiv och ansvarstagande ungdom, med en produktiv sysselsättning, borde tilltala många och ses som något positivt i tidens samhälle.³⁰⁸ Kullenwall resonerade även kring varför det uppstått en debatt om UF och menade att det hade att göra med det svenska samhällets framtid. Med en implicit hänvisning till striden om löntagarfonderna försvarade han UF, som enligt honom var baserat ”på den bestående ekonomiska ordningen i landet och detta är ju självklart upprörande för en doktrinär socialist, som vill ändra på det ekonomiska systemet”.³⁰⁹ Han menade dock att UF i Värmland, där han var verksam, hade ”mottagits positivt även av socialdemokrater och fackföreningar” och att han gärna hade sett att detta ”vore fallet i hela landet”.³¹⁰ Kullenwall var en engagerad försvarare av UF:s koncept. Snarare än någon underliggande ideologisk plan hos UF eller dess bidragsgivare ansåg han att dogmatisk ideologi i stället låg bakom kritiken som hakade upp sig på mindre viktiga detaljer i utbildningsprogrammet. Att även hans ståndpunkter skulle ha en ideologisk grund kändes han inte vid.

Bo Stråth påtalar att det i det sena 1900-talet skedde ”förskjutningar av sätt att formulera problemen i samhällsdebatten” samt ett skifte i språk och tolkningsramar.³¹¹ SAF:s reaktion på LO:s och socialdemokraternas svar på 1960-talets vänsterkritik skulle ”få socialdemokratin och LO att framstå som samhällsbevarare” och SAF som ”förändringens kraft”.³¹² I en tid då näringslivet (och högern) gick mot att framställa sig själva som samhällsförändrare är det därför anmärkningsvärt att Kullenwall inte ville ge en bild av UF som en förändringens kraft. Anledningen kan ha varit ett försök att tona ned drag som kunde väcka debatt, eftersom UF onekligen strävade mot en viss samhällsförändring. Utbildningsprogrammet skulle bidra till aktiva, företagsamma, initiativrika och ansvarstagande ungdomar med kunskaper om näringslivet och företagande som ett svar på rådande samhällsutmaningar. UF kan därmed sägas ha försökt bidra både till en ny ungdomskultur med produktiva fritidsaktiviteter och till en syn på ungdomar som kreativa, initiativrika och ansvarstagande marknadsaktörer som utgjorde förutsättningen för den fortsatta utvecklingen av det svenska samhället. Om ingen hade ansett att det fanns ett behov för UF:s verksamhet i samhället, hade organisationen förmodligen inte fått någon större uppmärksamhet. UF väckte dock både engagemang och kritik. En del höll med om

³⁰⁸ Lars-Erik Kullenwall, ”Ung Företagsamhet – Ett debattinlägg”, *Handel & Ekonomi* 1984:2 (1984-04-15), s. 18.

³⁰⁹ Lars-Erik Kullenwall, ”Ung Företagsamhet – Ett debattinlägg”, *Handel & Ekonomi* 1984:2 (1984-04-15), s. 19.

³¹⁰ Lars-Erik Kullenwall, ”Ung Företagsamhet – Ett debattinlägg”, *Handel & Ekonomi* 1984:2 (1984-04-15), s. 19.

³¹¹ Stråth 1998, s. 304.

³¹² Stråth 1998, s. 304.

grunderna för programmet och uppfattade utbildningen som objektivt värdefull, medan andra såg det som bidragande till en samhällsförändring som de inte önskade.

Debatten kring UF avtog efter 1984, men verksamheten omnämndes i *H&E* även under 1980-talets andra hälft. Av de 40 nummer som publicerades under 1980-talet nämndes UF i 19 och figurerade på första sidan i åtta av numren, varav majoriteten publicerades under den senare delen av 1980-talet.³¹³ UF hade därmed en aktiv närvaro på denna kunskapsarena. Ofta var det just Lars-Erik Kullenwall som skrev om organisationen. Han var en flitig skribent i *H&E* och involverad i dess styrelse, och så småningom även i UF:s styrelse. Från 1985 och framåt kom UF oftast, liksom i övriga media, att nämnas i samband med aktuella händelser och evenemang, eller i notiser för att marknadsföra och sprida information om verksamheten. Föreningen Lärare i Ekonomiska ämnen beslutade även att Ung Företagsamhet skulle vara en av deras sommarkurser 1987. Kullenwall ansvarade för att planera den.³¹⁴ Sammantaget visar aktiviteterna på ett ökat intresse bland ekonomilärare att lära sig mer om UF.

Närvaron och cirkulationen av UF:s utbildningsprogram i *H&E* under det första årtiondet – dess aktiva och kontinuerliga förmedling, utveckling och etableringen på arenan – berodde till stor del på Kullenwall i egenskap av engagerad UF-lärare, flitig skribent och aktiv styrelsemedlem i både lärarföreningen och UF. Han var starkt bidragande till att konceptet via tidskriften spreds till nya lärare i ekonomiska ämnen. Eftersom förankringen av UF:s utbildningsprogram till stor del hängde på att lärare skulle ta sig an konceptet och starta verksamhet bland sina elever, var *H&E* en viktig arena. Dessutom visar exemplet på hur beroende verksamheten var av enskilda engagerade aktörer som Kullenwall, som gjorde vad han kunde för att förverkliga sin förutsägelse om UF:s fortsatta spridning. Det faktum att utbildningsprogrammet snabbt etablerades på just ekonomiska gymnasieutbildningar vittnar om hur viktig just *H&E*:s målgrupp – lärare i ekonomiska ämnen – blev för UF-verksamheten.³¹⁵

De mediala arenorna – tidskrifterna, dagstidningarna och nyhetsrapporteringarna – var således viktiga för starten på och utvecklingen av debatten kring UF, men även för UF:s förankring bland lärare. I debatten på de olika arenorna tillmättes både den internationella och den lokala nivån stor vikt. UF:s amerikanska ursprung sågs som problematiskt och ideologiskt kodat. Under denna period hämtades nyliberala trender från USA, och UF sågs som en del av denna utveckling och som något främmande för den svenska kontexten.³¹⁶ Därtill tillmättes den lokala nivån stor betydelse både för skolan, vars verksamhet alltmer

³¹³ *Handel & Ekonomi* 1980:2, s. 12; 1983:3, s. 1 & 10; 1983:4, s. 1, 9–10 & 15–16; 1984:1, s. 1, 8 & 12–14; 1984:2, s. 18–19; 1985:1, s. 1, 6 & 17–18, 1985:2, s. 8 & 22; 1985:3, s. 6; 1986:1, s. 10–11; 1986:3, s. 10; 1986:4 s. 2; 1987:1, s. 1, 4–6 & 10; 1987:3, s. 1 & 10–11; 1987:4, s. 2; 1988:1, s. 2; 1988:3, s. 18; 1988:4, s. 1 & 8; 1989:2, s. 12 & 18; 1989:3, s. 1 & 12.

³¹⁴ *Handel & Ekonomi* 1986:4, s. 2.

³¹⁵ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1988–1989* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1989, s. 4.

³¹⁶ *Aktuellt* 1980-11-13.

utformades på denna nivå, och för UF, vars verksamhet och kontakt med elever, lärare och skola också skedde lokalt. Även om debatten till stor del tog plats på arenor med nationell räckvidd, skedde den faktiska verksamheten på lokal nivå. Både kritiken mot och engagemanget för verksamheten avspeglade sig på olika sätt lokalt, där de fick särskild betydelse. Den regionala kontexten skulle också visa sig central för UF:s spridning och debattens utveckling. Därför finns det anledning att vidare belysa regionernas betydelse för UF.

Organisationen tar form – regional förankring och nationella tävlingar

UF i Skåne, Värmland och Västerbotten

Lärarna, särskilt de i ekonomiska ämnen, var som nämnts centrala för UF-programmet – till och med viktigare än vad initiativtagarna initialt trott. Detta bidrog till att skolan kom att bli utgångspunkten för verksamheten, trots att många aktiviteter genomfördes på ungdomarnas fritid. UF-organisationen byggde därtill på att det fanns regionala och/eller lokala aktörer som kunde tänka sig att starta och samordna UF-verksamheten. UF:s kansliarbetare åkte runt och hjälpte till med informations- och uppstartsmöten samt distribuerade material och information, men verksamheten bedrevs och spreds på det lokala planet utan särskilt mycket övergripande samordning eller styrning. Att organisationen inte byggdes och drevs från toppen medförde att UF-konceptet initialt spreds i ojämna mönster. Verksamheten blev etablerad, populär och fick brett stöd i vissa regioner, medan det var svårare och tog längre tid i andra. Att konceptet inte introducerades genom en etablerad organisation, med ett existerande nationellt nätverk som hade medfört att konceptet direkt hade kunnat tillgängliggöras i landets alla hörn, kan ses som en nackdel. Det går dock att argumentera för att organisationens och konceptets grund i den lokala kontexten och lokalt engagerade aktörer bidrog till en annan framgång, förankring och spridning än om UF hade arbetat efter en mer toppstyrd modell. Värmland, Skåne och Västerbotten är intressanta exempel på hur den regionala kontexten samt engagemanget och organisationen på den lokala nivån på olika sätt fick stor betydelse för verksamhetens spridning och förankring under 1980-talet.

Värmland

Värmland blev snabbt en viktig region för den unga organisationen, där det nya konceptet fann popularitet och ett brett stöd. Det var även där som den mycket engagerade Kullenwall var verksam. Det första UF-företaget i regionen startades redan 1981 i Karlstad på initiativ

av Utvecklingsfonden och därefter ökade intresset snabbt.³¹⁷ År 1982 bildades en regional UF-förening i Värmlands län på initiativ av Värmlands läns utvecklingsfond. Läsåret 82/83 startades tio av årets 34 UF-företag i regionen.³¹⁸ I likhet med den övergripande organisationen fick den regionala versionen sitt administrativa säte vid Högskolan i Karlstad.³¹⁹ Den regionala föreningen fick även lokala medlemmar och bidragsgivare, och UF i Värmland fick snart en bred bas av sponsorer. År 1983 kunde de konstatera att "[d]en lokala verksamheten har stötts av många företag och kommuner".³²⁰ Bland de listade finansiärerna fanns både organisationer och företag, såsom Wermlandsbanken, Handelskammaren, Utvecklingsfonden i Värmlands län och LM Ericsson samt landstinget och sju kommuner.³²¹ I UF:s verksamhetsberättelse från 1983–84 nämndes att det nationella mötet hade hållits i Karlstad, en konferens som landshövdingen öppnade, och att "[i] Värmland har verksamheten allt tänkbart stöd".³²² Av det årets totalt 80 UF-företag drevs 17 i värmlandsregionen.³²³

Kullenwall pekade på att framgången delvis kom från att det fanns ett särskilt behov i regionen; "Värmlands län har drabbats hårt av arbetslöshet och stora strukturomvandlingar".³²⁴ Han hänvisade även till det faktum att UF i Värmland hade satsat "på de organisatoriska formerna".³²⁵ De hade bland annat "bildat en regional förening, som verkligen drivit idén" med ett brett stöd och "anställt en samordnare", som

³¹⁷ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Verksamhetsberättelse 1981–82* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1982, s. 5; Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, januari 1982, s. 3; Ung Företagsamhet, "Protokoll fört vid styrelsesammanträde för Ung Företagsamhet, ideell förening, i Skärblacka, 1981-09-11", i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1981–1982* [verksamhetspärm, UF], 1981-10-13, s. 2.

³¹⁸ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet Verksamhetsberättelse 1983–84* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1984, s. 1; Stiftelsen Värmlands läns utvecklingsfond, "Ung Företagsamhet i Värmlands län", i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1981–1982* [verksamhetspärm, UF], 1982-06-02.

³¹⁹ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, oktober 1983, s. 3; Brev till Högskolestyrelsen från Värmlands Läns Utvecklingsfond med uppdrag, projektbeskrivning och finansieringsplan, i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1981–1982* [verksamhetspärm, UF], 1982-04-5.

³²⁰ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, oktober 1983, s. 4.

³²¹ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, oktober 1983, s. 4.

³²² Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet Verksamhetsberättelse 1983–84* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1984, s. 15.

³²³ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet Verksamhetsberättelse 1983–84* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1984, s. 1.

³²⁴ Lars-Erik Kullenwall, "Vad är Ung Företagsamhet", *Handel & Ekonomi* 1983:3, s. 10.

³²⁵ Lars-Erik Kullenwall, "Vad är Ung Företagsamhet", *Handel & Ekonomi* 1983:3, s. 10.

kunnat informera skolorna om konceptet.³²⁶ Därtill hade UF fått uppmärksamhet i lokala och regionala medier som bidragit till att sprida information om verksamheten.³²⁷ Verksamheten i Värmland nämndes även i reportage om UF i pressen generellt, där man pekade på framgången i regionen och det särskilda behov som fanns där.³²⁸

Det fanns med andra ord regionala ekonomiska och arbetsmarknadspolitiska problem som UF kunde erbjuda en utbildningsbaserad lösning på, vilket troligen tilltalade både lokala skolor, kommuner och näringsliv i området. En av kritikerna från LO nämnde i en artikel att UF etablerat sig särskilt väl i just S-kommuner med problem med arbetslöshet – kommuner där det fanns ett extra stort behov för aktörer att visa att man vidtog åtgärder.³²⁹ Stråth har som tidigare nämnts beskrivit perioden som definierad av kontinuerlig problemlösning inom politiken.³³⁰ Han har främst undersökt den nationella nivån och fokuserat på LO och den svenska modellen, men kanske kan problemlösning sägas ha präglat även den regionala och kommunala nivån. UF sade sig erbjuda en lösning på samtida regionala problem i form av ett praktiskt utbildningsprogram som var relativt lätt att implementera och finansiera, eftersom det byggde på ideella insatser och samtidigt erbjöd en möjlighet att visa handlingskraft. I utsatta regioner var aktörer särskilt villiga att låta de samhälleliga problemen – exempelvis arbetslöshet och bristande tillväxt i det lokala näringslivet – bli en fråga om kunskap och utbildning, och en extern aktör välkomnades att åta sig uppdraget. Därmed blev de ekonomiska och politiska styrande faktorerna – i kombination med en tilltro till UF-konceptets pedagogik – viktigare som argument för en etablering av UF:s verksamhet i regioner där man uppfattade att det fanns ett särskilt stort behov av denna typ av initiativ. Det gav därför inte nödvändigtvis upphov till samma ideologiska motstånd.

Framgången i Värmland blev viktig för UF generellt under de tidiga åren. Där fick organisationen snabbt en stark etablering och den typ av förankring som de eftersträfvade även i övriga landet. När den mediala debatten startade, kunde UF hänvisa till den bredd av finansiärer och det stöd som organisationen hade från kommuner och landsting i Värmland. Därmed fick regionen, med sitt starka engagemang och sin välordnade struktur, både en förankrande och en legitimerande funktion för UF. Under resten av 1980-talet fanns det alltid en aktiv skara UF-företag i Värmlandsregionen. Ökningstakten planade dock ut efter de första åren. En förklaring sades vara att många ”lärare hade engagerat sig i

³²⁶ Lars-Erik Kullenwall, ”Vad är Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:3, s. 10.

³²⁷ Lars-Erik Kullenwall, ”Vad är Ung Företagsamhet”, *Handel & Ekonomi* 1983:3, s. 10.

³²⁸ Per-Olof Lönnroth, ”Aktier för en tia – strålande affärer men... Företagen måste läggas ner”, *Göteborgs-Posten* 1982-12-05, s. 32; Lena Egefalk, ”Skolungdomar driver egna miniföretag med vuxenstöd”, *Dagens Industri* 1983-01-04, s. 23.

³²⁹ Lennart Sjöberg (LO) citerad i Bruno Sollerman, ”Elever som företagare nytt ämne på schemat”, *Broderskap* 1983:48, s. 2.

³³⁰ Stråth 1998, s. 18–19 & 289–311.

mycket hög utsträckning [sic]" och blivit för utmattade för att fortsätta det följande året.³³¹ David Tyack och William Tobin har understrukt att hög arbetsbelastning för lärare och svårigheter att upprätthålla kontinuitet i verksamheten ofta medför att initiativ för förändring i utbildningen blir kortvariga.³³² UF:s fall styrker dessa argument och visar att det för en sådan utbildningsaktör är av stor vikt att etablera strukturer för kontinuitet i verksamheten som inte enbart förlitar sig på enskilda människors engagemang. Läsåret 88/89 återfanns 21 av de totalt 322 aktiva UF-företagen i Värmland.³³³ Vid det laget hade andra mer folktäta regioner gått om Värmland som de mest aktiva UF-områdena, men regionen hade uppnått en stabilitet som medförde att den även fortsättningsvis utgjorde ett föredöme för bildandet av andra regionala föreningar.

Skåne

Mot slutet av 1980-talet var Skåne det område där det fanns flest UF-företag. Verksamhetsåret 88/89 fanns mer än en tredjedel av UF-företagen i Skåne, och Kristianstad var den ort med flest UF-företag.³³⁴ Skåne var en region där UF-företagandet snabbt hade vuxit i popularitet, trots att verksamheten kommit igång senare än i exempelvis Värmland. Ett första UF-företag i Skåne startades förvisso redan 1982 i den S-styrda kommunen Östra Göinge, efter att UF hållit ett informationsmöte på Göingeskolan arrangerat av den lokala skolstyrelsen. Mötet gav upphov till blandade reaktioner. Företrädare för facket var kritiska, men kommunens näringslivskonsulent ställde sig positiv.³³⁵ Skolledningen nappade på idén. I januari följande år kunde *Aftonbladet* sedan rapportera att det UF-företag som bildats i årskurs nio i Östra Göinge hade gått med vinst.³³⁶ Intressant att notera är att det huvudsakligen var en lärare vid den aktuella skolan som tillsammans med näringslivskonsulenten i kommunen var drivande för projektet samt att verksamheten

³³¹ Ung Företagsamhet, "Protokoll fört vid styrelsesammanträde för Förbundet Ung Företagsamhet i Sverige i Karlstad 1984-01-18" i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984-01-30.

³³² Tyack & Tobin 1995, s. 478.

³³³ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1988–1989* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1989, s. 4 & 10.

³³⁴ Totalt 125 st UF-företag i Skåne, varav 72 st i Malmöhus län och 53 st i Kristianstad län. Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1988–1989* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1989, s. 5.

³³⁵ Anna-Carin Darlin, "Ung företagsamhet på skolorna: Idé som presenterades i Ö Göinge", *Norra Skåne Hässleholm* 1982-05-15; Brev från Thorbjörn Ek (Näringslivskonsulent i Östra Göinge kommun) till UF i Ung Företagsamhet, i *Ung Företagsamhet 1981–1982* [verksamhetspärm, UF], 1982-08-19.

³³⁶ Sture Schött, "Elevföretaget går med vinst", *Aftonbladet* 1983-01-06, s. 17.

bedrevs inom skolans ram.³³⁷ Programmets utformning i Östra Göinge skilde sig från det vanliga upplägget till den grad att man bad UF-kansliet om tillåtelse till avvikelserna, som innebar att skolan och kommunen skulle ha det huvudsakliga ansvaret, att verksamheten skulle bedrivas på skoltid och att näringslivsrådgivare hämtades från en referensgrupp efter tillgänglighet när deras råd behövdes.³³⁸ I Östra Göinge fanns ett starkt kommunalt stöd, vilket bland annat framgick av att näringslivskonsulenten 1984 lade fram ett kommunalt förslag på ett näringslivsprogram för att öka det lokala företagandet, där UF skulle svara för gymnasienivån. Inspirationen hade kommunen hämtat från UF-verksamheten i Värmland.³³⁹ Samtidigt som UF debatterades i media och var kontroversiellt på vissa håll, fanns det således ett starkt lokalt stöd i vissa socialdemokratiska kommuner, där de försökte satsa på ökad företagsamhet mer generellt. Som Benny Hellis påpekade i sin debattartikel, presenterades verksamheter som UF som ett sätt att hantera de rådande samhällsliga problemen med hjälp av utbildning och individers eget ansvar. Fenomenet att förlägga lösningen till skolan och individerna var inte unikt för näringslivet och dess kampanjer under perioden – även staten (och kommunalledningar) bidrog här till.³⁴⁰ Detta faktum kan även ses som ett uttryck för den rådande splittringen inom socialdemokratin och arbetarrörelsen, där en del argumenterade för fler satsningar på näringslivet och marknaden, medan andra propagerade för mer kollektiva och socialistiska satsningar.³⁴¹

Verksamheten i Skåne var dock blygsam till en början. Göingeexemplet verkar inte ha bidragit till någon större spridning eller samordning av en regional verksamhet. Att verksamheten där nästan helt förlitade sig på en enda persons engagemang innebar att den inte kunde upprätthållas.³⁴² År 1984 konstaterade representanter från UF att Skåne fortfarande var "en vit fläck på [deras] karta" i samband med att ett informationsmöte om verksamheten hölls i Malmö.³⁴³ När pressen skrev om den nya verksamheten hänvisade de även till den fackliga kritiken mot UF som "dold SAF-propaganda".³⁴⁴ Verksamhetsåret

³³⁷ Sture Schött, "Elefvärdet går med vinst", *Aftonbladet* 1983-01-06, s. 17; Brev från Thorbjörn Ek (Näringslivskonsulent i Östra Göinge kommun) till UF i Ung Företagsamhet, i *Ung Företagsamhet 1981–1982* [verksamhetspärm, UF], 1982-08-19.

³³⁸ Brev från Thorbjörn Ek (Näringslivskonsulent i Östra Göinge kommun) till UF i Ung Företagsamhet, i *Ung Företagsamhet 1981–1982* [verksamhetspärm, UF], 1982-08-19.

³³⁹ Gösta Olsson, "Nu ska Ö Göingeborna bli mer företagsamma!", *Kristianstadsbladet* 1984-03-24, s. 12.

³⁴⁰ Benny Hellis, "SAF-kampanjen och utbildningssatsning: Därför applåderas nybyggarandan", *Arbetartidningen Ny Dag* 1984:30, s. 21.

³⁴¹ Se exempelvis: Andersson 2009, s. 70–96; Lundahl 1997, s. 114–117; Sejersted 2005, s. 378–381; Stråth 1998 s. 243–288; Östberg & Andersson 2013, s. 308–311. Se även: Feldt 1991.

³⁴² Ung Företagsamhet, "Avvikande grupper 83/84 jämfört med 82/83 – Ung Företagsamhet utom i Värmlands län", i *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984.

³⁴³ "– Kampanj i skolorna dold SAF-propaganda: Facket kritiserar företagarkurser", *Arbetet* 1984-04-30, s. 8.

³⁴⁴ "– Kampanj i skolorna dold SAF-propaganda: Facket kritiserar företagarkurser", *Arbetet* 1984-04-30, s. 8.

84/85 startades fyra skånska UF-företag i Malmö och Lund, som var kommuner med stark socialdemokratisk representation.³⁴⁵ I pressens rapportering omnämndes Malmöföretagen som de första i Skåne.³⁴⁶ Artikeln vittnar om att det tidigare försöket i Östra Göinge inte uppmärksammades, men till saken hör även att Skåne under denna tid var uppdelat i två län. De nya UF-företagen som startades 1984 var de första i Malmöhus län.

Även i Malmö verkar det som att UF-företagen drevs med stark anknytning till skolan och lärare, och åtminstone ett UF-företag hade en rådgivare från en facklig organisation.³⁴⁷ I Lund var det inledningsvis Lundabygdens Sparbank som tog initiativ till – samt stöttade och samordnade – den lokala UF-verksamheten. Organisationen framhävde att den lokala LO-sektionen var involverad och ”med på planerna”.³⁴⁸ Därmed verkar det ha funnits en vilja att etablera en stark förankring för konceptet i regionen. År 1986 fick UF även beviljat bidrag till den uppstartande regionala verksamheten från länsstyrelsen i Malmö.³⁴⁹ Samma år bildades en regional UF-förening som tog över verksamheten. I samband med detta uppnådde UF en snabb expansion med 40 UF-företag i Skåne, som alla fick delta på den regionala mässan i Malmö.³⁵⁰ Representanterna kunde då konstatera att ”[t]rots att vi i Skåneföreningen kom igång sist av alla, har vi nått det uppsatta målet och har fler ungdomsföretag än någon annan plats i landet”.³⁵¹ Det var således först när UF fick till en regional samordning i Skåne som verksamheten kom i gång ordentligt, men då ökade konceptet snabbt i popularitet och omfattning. Två år efter att den regionala verksamheten samordnats, startade mer än 100 UF-företag i området, och antalet nästan fördubblades till 230 skånska UF-företag läsåret 89/90.³⁵² Expansionen visar på vikten av att bygga upp en regional organisation för att ge verksamheten struktur, samordning och kontinuitet. Detta var helt avgörande för att utbildningsprogrammet skulle få verklig förankring och kunna fortsätta spridas år för år.

Den regionala verksamheten i Skåne tog fart först efter att debatten kring UF uppmärksammats i media. Man kan å ena sidan tänka sig att debatten eventuellt bidrog till att konceptet spreds till nya områden när fler fick reda på att utbildningsprogrammet fanns.

³⁴⁵ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Tidning för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, Februari 1985, s. 5.

³⁴⁶ Leif Möller, ”Rena nöjet för klassen som startade eget: Diskotek gav klirr i kassan”, *Arbetet* 1984-10-25, s. 9.

³⁴⁷ Leif Möller, ”Rena nöjet för klassen som startade eget: Diskotek gav klirr i kassan”, *Arbetet* 1984-10-25, s. 9.

³⁴⁸ ”Här får lundaelever driva ’egna’ företag”, *Arbetet* 1984-09-23, s. 14.

³⁴⁹ TT, ”Bidrag till ungdomar”, *Arbetet* 1986-04-03, s. 4.

³⁵⁰ ”Data, godis och receptbok bland ung företagsamhet: Ungdomarnas många uppslag presenterades på Ideon”, *Arbetet* 1986-12-17, s. 12.

³⁵¹ ”Data, godis och receptbok bland ung företagsamhet: Ungdomarnas många uppslag presenterades på Ideon”, *Arbetet* 1986-12-17, s. 12.

³⁵² Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1990* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1990, s. 13.

Å andra sidan behövde initiativtagarna manövrera i förhållande till den kritik som framförts. Detta hejdade uppenbarligen inte verksamhetens etablering i Skåne. De regionala UF-representanterna verkar ha varit särskilt måna om att från början försöka få med fackliga representanter samt få stöd och förankring i skolor, kommuner och länsstyrelsen i den lokala kontexten, samtidigt som den regionala modellen växte fram, möjligtvis med inspiration från Värmlands exempel. Samordningen och den breda förankringen var centrala. UF fick ta emot viss kritik, men lyckades ändå finna tillräckligt regionalt stöd och engagemang för att inte bara etablera sig i Skåne utan också på kort tid bli den mest aktiva UF-regionen.

Västerbotten

En kontrast till dessa två regionala utvecklingskurvor återfinns i Västerbotten. Där startade verksamheten 1983 – ett år då det största engagemanget för UF-verksamheten uppvisades i just Norrland. I samband med informationsmötet förklarade en UF-representant att hon trodde att en av anledningarna till det stora engagemanget kunde vara att ”arbetsmarknads-läget är svårast här uppe och ungdomarna är medvetna om att de måste skaffa sig så mycket uppgifter de kan om arbetsmarknaden och näringslivet”.³⁵³ Inför mötet hade gruppen Företagare i Umeå hjälpt till att sprida information om UF till lärare, potentiella rådgivare och finansiärer.³⁵⁴ Även i Skellefteå uppmärksammades UF:s informationsturné och det engagemang som fanns för konceptet lokalt, såväl bland elever och studierektorer som potentiella rådgivare. Det fanns förhoppningar om att verksamheten skulle gynna bygden, bidra till företaget och förnya näringslivet.³⁵⁵ Även här verkar således argument för verksamheten som hänvisade till samhällsnyttan ha varit viktiga. I och med detta engagemang startade verksamheten starkt i Västerbotten, där tio UF-företag drevs under läsåret 83/84.³⁵⁶ Den regionala verksamheten inleddes precis innan debatten kring UF drog i gång på nationell nivå. Initialt verkar den lokala medieuppmärksamheten ha varit inriktad på förväntningar och inte inkluderat någon explicit kritik. Däremot skulle mediedebatten kring UF få en lokal variant i Västerbotten.

I början av 1984 startade debatten i den regionala pressen. I tidningen *Norra Västerbotten* kunde läsarna under några veckor följa ett meningsutbyte i ett antal artiklar. LO:s kritik mot konceptet uppmärksammades på regional nivå, där de menade att ”[a]rbetsgivarna har gömt sig bakom stiftelsen ’ung företagsamhet’ för att smygvägen bedriva en

³⁵³ Tom Juslin, ”Uppmaning till elever: Starta eget i skolan”, *Västerbottenskuriren* 1983-09-13, s. 12.

³⁵⁴ Tom Juslin, ”Uppmaning till elever: Starta eget i skolan”, *Västerbottenskuriren* 1983-09-13, s. 12.

³⁵⁵ Lena Hennel, ”Intresserar unga för företagsamhet: Elever startar egna företag?”, *Norra Västerbotten* 1983-09-14, s. 8; ”Elever startar företag – men inte på skoltid”, *Västerbottens Folkblad* 1983-09-14, s. 13.

³⁵⁶ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Tidning för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, januari 1984, s. 4–5.

propagandakampanj i skolan”.³⁵⁷ Enligt dem hade skolorna villigt accepterat detta medan LO allt som oftast hade haft det svårt att få plats i skolan. Därtill ansåg de att utbildningsprogrammet gav en missvisande bild av verkligheten och LO-representanten menade att de ungdomar som ingått i programmet vittnat om att de givits en negativ syn på facken eller att det fackliga perspektivet varit frånvarande. Representanterna från UF avfärdade att verksamheten skulle ha någon koppling till SAF utöver att de fick finansiellt stöd från dem och andra aktörer. De hävdade att UF inte stod för arbetsgivarvärderingar eller ”en fackföreningsfientlig attityd”.³⁵⁸ Tvärtom menade de att UF ville inkludera facken i uppbyggnaden av regionala och lokala UF-organisationer. Representanterna beklagade att några av ungdomarna inte verkade ha fått en god bild av fackens roll på arbetsmarknaden. Artikelförfattaren flaggade dock för att SAF hade varit involverad i uppstarten av den lokala verksamheten i Skellefteå genom att arrangera informationsmötet. En SAF-representant dementerade att UF skulle vara SAF-propaganda, även om arbetsgivarorganisationen både uppskattade och stöttade verksamheten. Enligt artikeln ställde sig de tillfrågade studierektorerna, lärarna och rådgivarna oförstående till LO-kritiken och menade att de inte hade sett någon propaganda i UF-programmet utan snarare en realistisk och objektiv utbildning med goda rådgivare från näringslivet. Tillfrågade UF-elever, å sin sida, undrade varför facket klagade i stället för att höra av sig och engagera sig i deras verksamhet.³⁵⁹ Således återkom argument från den nationella debatten i Västerbotten, men utvecklades vidare i den lokala anknytningen.

Två veckor senare kom en ny artikel i vilken LO använde ett brev som bevis för UF:s koppling till SAF. Brevet handlade om arrangerandet av UF-informationsmötet i Skellefteå, som SAF stått som värd för och därtill erbjudit reseersättning till deltagarna. LO menade att brevet visade att det var SAF som stod bakom verksamheten och således styrde den, medan SAF hävdade att deras organisation tillfälligt varit behjälplig och stöttat i inledningsskedet, men inte styrde verksamheten. Samtidigt undrade SAF-representanten varför ungdomsverksamheten attackerades med denna kraft och antydde att UF nog användes som ”tillhygge mot något annat”.³⁶⁰ Det regionala LO-kontoret, å sin sida, sade sig ha utvecklat en irritation mot att SAF-aktörer agerade under andra namn – såsom ”Företagare i Umeå”, som helt och hållet bestod av SAF-män – och att SAF på detta sätt bedrev smygpropaganda. SAF och Verkstadsföreningen (VF) hänvisade dock till att många av deras medlemmar var personligt engagerade i verksamheter som UF, exempelvis som rådgivare, men att de inte var involverade på organisationsnivå i hur verksamheten bedrevs

³⁵⁷ Hans Norebrink, ”LO-ombud kritiserar ’Ung företagsamhet’ – Skev bild av verkligheten!”, *Norra Västerbotten* 1984-01-20, s. 12.

³⁵⁸ Hans Norebrink, ”LO-ombud kritiserar ’Ung företagsamhet’ – Skev bild av verkligheten!”, *Norra Västerbotten* 1984-01-20, s. 12.

³⁵⁹ Hans Norebrink, ”LO-ombud kritiserar ’Ung företagsamhet’ – Skev bild av verkligheten!”, *Norra Västerbotten* 1984-01-20, s. 12.

³⁶⁰ Hans Norebrink, ”Brevet används som bevis: ’SAF ligger bakom Ung företagsamhet’”, *Norra Västerbotten* 1984-01-31, s. 9.

och avvisade därmed helt LO:s anklagelser.³⁶¹ Denna debatt verkade – precis som representanterna från både SAF och LO antydde – handla om en större konflikt än enbart UF:s specifika utbildningsprogram. UF blev ett slagträ i en tid då relationen mellan SAF och LO var extra ansträngd, framför allt när det gällde skolkontakterna.

Debatten fortsatte i artikelserien med ett svar från Juniorhandelskammaren (Jaycees), som samordnade UF-verksamheten i Skellefteå.³⁶² Argumenten i debatten känns i allt väsentligt igen, men med viss lokal variation. Jaycees och Rotary hade blivit viktiga samarbetspartners för UF på den lokala och regionala nivån, där UF kunde ta hjälp av deras nätverk för att informera om verksamheten och hitta rådgivare och finansiärer.³⁶³ Det var från Jaycees som alla rådgivarna i Skellefteå hade kommit. Dessutom stöttade organisationen UF på olika platser i Sverige genom att bidra med sina redan existerande kanaler. Jaycees var oförstående till fackets kritik och ifrågasatte varför LO inte engagerat sig i stället. Facket förklarade att de begärt att få påverka innehållet, men tackat nej till deltagande när de fick avslag. Om facket skulle vara med behövde verksamheten ändras. Enligt företrädarna för fackföreningen stod UF i sin nuvarande utformning för arbetsgivarnas värderingar och en negativ inställning till fackliga perspektiv och arbetsrättslagstiftning. Fackföreningsföreträdarna underströk att SAF även stöttat uppstarten av Jaycees och att denna uppbackning av de båda organisationerna ingick i SAF:s ambition ”att påverka framför allt skolungdomar via stiftelser, fonder och underorganisationer som formellt står fria från SAF”.³⁶⁴ De menade att detta speglades i att det bara var ”arbetsgivarorganisationer som [...] har stött och finansierat UF:s verksamhet”.³⁶⁵ Kritikerna tog således inte hänsyn till att UF på regional och lokal nivå – exempelvis i Värmland – hade fått finansiellt stöd även från exempelvis kommuner och aktörer utanför det privata näringslivet.

UF som förbund engagerade sig även i de lokala debatterna. Jan Ekermann åkte till Skellefteå för ett möte med LO där fackets kritik diskuterades.³⁶⁶ LO medgav att formatet var pedagogiskt bra och UF underströk att de var öppna för konstruktiv kritik som kunde bidra till att förbättra konceptet. Ekermann klargjorde att UF var helt fristående från sina bidragsgivare och att det aldrig varit meningen att verksamheten skulle präglas av

³⁶¹ Hans Norebrink, ”Brevet används som bevis: ’SAF ligger bakom Ung företagsamhet’”, *Norra Västerbotten* 1984-01-31, s. 9.

³⁶² Hans Norebrink, ”Förstår inte fackets kritik: ’Vi driver Ung företagsamhet’”, *Norra Västerbotten* 1984-02-02, s. 16.

³⁶³ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet Verksamhetsberättelse 1983–84* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1984, s. 13.

³⁶⁴ Hans Norebrink, ”Förstår inte fackets kritik: ’Vi driver Ung företagsamhet’”, *Norra Västerbotten* 1984-02-02, s. 16.

³⁶⁵ Hans Norebrink, ”Förstår inte fackets kritik: ’Vi driver Ung företagsamhet’”, *Norra Västerbotten* 1984-02-02, s. 16.

³⁶⁶ Hans Norebrink, ”LO och ’Ung företagsamhet’ möttes – båda blev nöjda”, *Norra Västerbotten* 1984-02-03, s. 9.

arbetsgivarvärderingar. Dock kunde han tillstå att förbundet nog till viss del hade tappat kontrollen över hur verksamheten bedrevs på olika håll i och med den snabba expansionen och att de borde arbeta mer med tydlig information om verksamheten framöver. Han förnekade heller inte att SAF-företrädare varit inblandade i den regionala uppstarten av verksamheten i Västerbotten, men understök att introduktionen skett på olika sätt på olika orter. LO-representanten påpekade dock att hans LO-kontakter i Östergötland och Värmland vittnade om samma fenomen där. Ekermann ville heller inte ge efter för kravet från LO att lyfta ut UF från skolverksamheten, eftersom han menade att UF ville vara flexibel i förhållande till lärarnas önskemål.³⁶⁷ Lärarna hade trots allt varit centrala för konceptets spridning och förankring och var därmed en central målgrupp att ta hänsyn till för konceptets fortlevnad. Mötet beskrevs som lyckat, men samtidigt förblev en del frågor fortsatt obesvarade.

Diskussionen om kontakten med facket fortsatte internt inom UF. UF-representanterna verkade för att få in fackliga representanter i styrelsen och som rådgivare.³⁶⁸ Västerbotten hade med sitt initiala engagemang sett så lovande ut att UF diskuterat möjligheten för länet att bli en av de nästkommande regionala UF-föreningarna.³⁶⁹ UF-aktiviteterna i länet pausades dock abrupt. I Skellefteå avvaktade representanterna för att de blivit ”uppkallade till skolstyrelsen för att där redogöra för vad de sysslat med” och i Umeå avvaktade de bildandet av en regional förening.³⁷⁰ UF-programmet hamnade därmed under lokal granskning, vilket hämmade verksamheten. I en återblick över de första UF-åren berättar Ekermann att det lokala skolrådet som en följd av mediedebatten förbjöd skolorna i Umeå att arbeta med UF eller upplåta sina lokaler till verksamheten. Trots försök till samtal med de olika parterna lyckades UF inte ändra beslutet. Skolrådsbeslutet påverkade hela den nordliga delen av Sverige där UF fick svårt att etablera sig.³⁷¹ Överhuvudtaget minskade UF-företagandet under läsåret 84/85, förmodligen på grund av stormen kring UF, men också till följd av att organisationen behövde etablera strukturer på regional nivå för att upprätthålla verksamheten mer långsiktigt. UF sade sig ha drabbats av växtvärk och

³⁶⁷ Hans Norebrink, ”LO och ’Ung företagsamhet’ möttes – båda blev nöjda”, *Norra Västerbotten* 1984-02-03, s. 9.

³⁶⁸ Ung Företagsamhet, ”Protokoll fört vid styrelsesammanträde för Förbundet Ung Företagsamhet i Sverige i Skärblacka 1984-03-19”, i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984-03-26, s. 5–6.

³⁶⁹ Ung Företagsamhet ”Protokoll fört vid styrelsesammanträde för Förbundet Ung Företagsamhet i Sverige i Linköping 1984-08-23”, i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984-08-31, s. 3.

³⁷⁰ Ung Företagsamhet, ”Ung Företagsamhet – Uppföljning av grupper verksamma 1983/84 samt UF-företag på nya orter” i *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984.

³⁷¹ Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet: En återblick på de första åren” [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000-10-12, s. 24–30.

behövde fokusera på konsolidering och bildandet av nya regionala föreningar.³⁷² Det skulle dock dröja innan en sådan förening faktiskt uppstod i Västerbotten och UF-företag på nytt drevs i regionen. Västerbotten var 1993 ett av de sista länen att få en regional förening, som en del i UF:s stora expansion av regionala föreningar på 1990-talet, och det var först under denna period som UF-aktiviteten i landets nordligaste delar kom i gång igen.³⁷³

Vikten av lokal struktur och förankring

Regionala UF-föreningar blev centrala för stabiliteten i UF-konceptet. Förankringen i den lokala kontexten genom lokala och regionala aktörer var även viktig för UF:s verksamhet och kontakten med skolan. De enskilda aktörerna på den lokala nivån, såsom lärare och rådgivare, var avgörande för konceptets etablerande och spridning, men kunde lätt bli överbelastade. För att hålla i gång verksamheten på sikt behövdes en struktur och organisation som bidrog till kontinuitet i verksamheten så att UF kunde starta nya miniföretag och hitta nya intresserade aktörer varje år. 1984 utformade förbundet därför riktlinjer för bildande av regionala och lokala UF-föreningar och satsade på att stimulera denna utveckling.³⁷⁴ Den regionala föreningen i Värmland, som tidigt etablerade en fungerade struktur och organisation, användes som exempel på hur man kunde arbeta.³⁷⁵ Detta utgjorde nästa steg i UF:s expansion och utveckling. Värmland blev ett exempel som UF kunde bygga vidare på i exempelvis Skåne. Även Västerbotten kan ses som ett exempel på vikten av regionala organisationer. Det går att argumentera för att bristen på organisation och samordning medfört ökad kritik mot verksamheten, eftersom UF där hade kopplats för nära till SAF:s aktiviteter när arbetsgivarorganisationen tagit en för stor roll i den regionala introduktionen. Om en regional förening bildats enligt tidigare mönster med en bred förankring, hade kanske utvecklingen sett annorlunda ut i Västerbotten. Därmed kom en utformning av riktlinjer att bidra till en mer strukturerad expansion för UF.

Verksamheten spred sig särskilt till regioner och kommuner som upplevde problem till följd av en försvagad ekonomi och minskad sysselsättning. Dessa var ofta under

³⁷² Ung Företagsamhet, "Protokoll fört vid styrelsesammanträde för Förbundet Ung Företagsamhet i Sverige i Linköping 1984-09-26" i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984-10-02.

³⁷³ Ung Företagsamhet, Förbundet *Ung Företagsamhet Verksamhetsberättelse 1992* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1992, s. 7.

³⁷⁴ Ung Företagsamhet, "Ung Företagsamhet – Riktlinjer för bildande av förening", i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984; Ung Företagsamhet, "Protokoll fört vid styrelsesammanträde för Förbundet Ung Företagsamhet i Sverige i Linköping 1984-09-26" i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984-10-02; Ung Företagsamhet, "Protokoll fört vid styrelsesammanträde för Förbundet Ung Företagsamhet i Sverige i Karlstad 1984-01-18" i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984-01-30.

³⁷⁵ Ung Företagsamhet, "Ung Företagsamhet – Riktlinjer för bildande av förening", i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984.

socialdemokratiskt styre. Här kunde UF dock nå en bred förankring, eftersom det fanns ett stort behov av åtgärder för att bemöta problemen i samhället, varför externa ideella utbildningsinitiativ uppmuntrades. Debatten kring UF kunde få olika utfall. Det var av särskild vikt huruvida UF lyckats nå bred lokal förankring och en god struktur för verksamheten. En sådan struktur hade etablerats tidigt i Värmland, vilket gynnade verksamheten i regionen. Däremot missgynnades Västerbotten, där bristen på en sådan förankring medförde att UF:s verksamhet avvisades. Skåne gavs däremot goda förutsättningar, eftersom de hade en utarbetad värmäländsk mall att arbeta efter, som bidrog till en lyckad regional etablering och expansion. Beroende på den regionala kontexten och hur UF introducerades fick olika faktorer särskild vikt. I utsatta kommuner och regioner uppmuntrades UF främst av ekonomiska och arbetsmarknadspolitiska argument (i kombination med en tilltro till pedagogiken). Men debatten kunde även få en lokal variant som underströk de ideologiska faktorerna och bidrog till motstånd mot UF:s verksamhet.

En tillfällig svacka – tävlingar, mässor, PR, spridning och utveckling

Från och med 1985 publicerades endast ett fåtal kritiska artiklar om UF. Mediedebatten kring organisationen kan således sägas ha varit intensiv men kortvarig. Debatten innebar en tillfällig svacka. Att UF-företag minskade till läsåret 84/85 och ökningen var långsammare under de närmaste åren belyste även behov som fanns i organisationen. Den snabba ökningen ansågs ha ansträngt organisationen och visat att UF behövde tydligare informationsstrategier samt hitta modeller för att uppnå kontinuitet i verksamheten. Regionala föreningar ansågs ge stabilitet och kontinuerligt informations- och spridningsarbete på det lokala planet. Därför satsade UF på att utforma riktlinjer för bildande av sådana föreningar.³⁷⁶

Även om någon enstaka artikel publicerades som hänvisade till SAF:s och näringslivets ideologiska kampanjer, var det framöver huvudsakligen individuella UF-företag som uppmärksammades samt UF:s återkommande aktiviteter i form av mässor/konferenser och tävlingar. Andersson och Axelsson påtalade redan i utredningen att de nationella konferenserna och tävlingarna var centrala i JA-konceptet. Dessa evenemang sades ha motiverat de amerikanska ungdomarna och var viktiga för organisationens mediala uppmärksamhet.³⁷⁷ Konferenserna och tävlingarna kom även att bli viktiga för svenska UF. När organisationen väl hade fått i gång ett större antal UF-företag kunde UF börja hålla nationella möten för att avsluta UF-året. Den första konferensen hölls läsåret 82/83, då pris delades ut till årets bästa produkt och redovisning.³⁷⁸

³⁷⁶ Ung Företagsamhet, "Ung Företagsamhet – Riktlinjer för bildande av förening", i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984.

³⁷⁷ Andersson & Axelsson 1980, s. 26–27 & 31.

³⁷⁸ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, oktober 1983, s. 1–3.

På konferenserna fick ungdomarna under festliga omständigheter visa upp sina produkter och presentera sina företag. Från och med 1984 hölls i samband med de nationella mötena även en tävling där UF-elever kunde vinna deltagande i den amerikanska JA-konferensen NAJAC.³⁷⁹ Med start 1985 fick UF dessutom, efter att kontakt hade etablerats med näringslivsprofilen Anders Wall, i uppdrag att årligen utse en stipendiat för ett av Anders Walls Stiftelses stipendium – 60 000 kr delades ut till en särskilt företagsam UF-deltagare.³⁸⁰ Stipendieutdelningen uppmärksammades årligen av ett flertal tidningar. Det mediala intresset för utdelningen berodde säkerligen på att det gällde en större summa som delades ut till enskilda ungdomar. I artiklarna uppmärksammades ofta motiveringen till varför UF-ungdomen valts ut och vad denne hade tänkt använda pengarna till.³⁸¹ Dessa ungdomar fick även fungera som ambassadörer för UF, och organisationen valde därför gärna ut kandidater som framstod som goda representanter för verksamheten.³⁸²

Tävlingarna och konferenserna utvecklades allt eftersom. Det nationella mötet flyttade runt och hölls på olika orter. När fler aktiviteter och bättre organisering uppnåddes i olika regioner, började UF även hålla regionala konferenser som fungerade som uttagningar till de nationella mötena. Detta eftersom det till slut fanns för många UF-företag för att alla skulle kunna erbjudas plats på det nationella mötet.³⁸³ År 1989 hade UF nationella tävlingar i bästa produkt, bästa logotype, bästa mässmonter, bästa presentatör, bästa årsredovisning samt uttagning för deltagande i NAJAC och utnämning av en Anders Wall-stipendiat.³⁸⁴

³⁷⁹ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Tidning för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, januari 1984, s. 8.

³⁸⁰ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Tidning för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, september 1984, s. 4; Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Tidning för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade*, maj 1985, s. 3.

³⁸¹ Se exempelvis: "Anders Walls stiftelser delar ut stipendier", *Dagens Industri* 1986-03-12, s. 38; Katarina Hjördisdöter, "Mikael startade eget och fick 60000 av Anders Wall", *Dagens Nyheter* 1986-03-20, s. 14; Barbro Hultman, "Kantarellforskare prisas", *Svenska Dagbladet* 1987-03-12, s. 19; "I dag" *Dagens Nyheter* 1988-03-13, s. 18; Sakari Pitkänen, "Tack för pengarna Wall, men idolen heter Wallenberg", *Expressen* 1985-03-11, s. 30; Nina Sallnäs, "Douglas Thorburn, 20 år, glad Anders Wall-stipendiat: 'Det hoppar ständigt upp idéer i huvudet'", *Dagens Industri* 1985-03-15, s. 26; "Stipendieregn och applåder", *Svenska Dagbladet* 1986-03-12, s. 19; "Uppfinningsrika stipendiat", *Svenska Dagbladet* 1989-03-13, s. 17. Brita Åhman, "Walls Stiftelser belönade unga forskare", *Svenska Dagbladet* 1985-03-12, s. 17.

³⁸² Ung Företagsamhet, "Protokoll fört vid styrelsesammanträde för Förbundet Ung Företagsamhet i Sverige i Linköping 1984-12-12", i Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet 1984* [verksamhetspärm, UF], 1984-12-18, s. 6.

³⁸³ Se exempelvis: Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet – Nyhetsbrev om Ung Företagsamhet för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade* 1982–1983; Ung Företagsamhet *Ung Företagsamhet – Tidning för elever, lärare, föräldrar, företag, fackföreningar och andra intresserade* 1984–1986; Ung Företagsamhet, *UF-Bulletinen* 1987–88; Ung Företagsamhet, *Draken* 1988–1989; "Data, godis och receptbok bland ung företagsamhet: Ungdomarnas många uppslag presenterades på Ideon", *Arbetet* 1986-12-17, s. 12.

³⁸⁴ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1988–1989* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1989, s. 6–9.

Vid det laget var den nationella konferensen ett stort evenemang, 500 ungdomar deltog vid mötet 1989 i Lund, där UF även hade gäster från Norge och Belgien.³⁸⁵ Dessa möten fick uppmärksamhet i media, inte minst lokalt, och hade ofta inbjudna gäster såsom landshövdingar och företagsledare.³⁸⁶ Konferenserna och tävlingarna fungerade både som samlande aktiviteter under UF-året för att engagera de deltagande ungdomarna och som marknadsföring för organisationen, i vilken framför allt de framgångsrika och drivna ungdomarna fick representera UF-verksamheten.

UF:s närvaro i media blev efter 1984 mindre påtaglig, antagligen för att det inte längre framfördes så många invändningar mot verksamheten. Pressen uppmärksammade fortsatt ungdomarnas projekt, evenemang och tävlingsvinnare, men UF upphörde att vara föremål för ideologisk debatt. Tävlingarna och evenemangen blev samtidigt – i kombination med UF-företagarnas kontakt med lokalpressen – viktiga aktiviteter för att bidra till allmänhetens medvetenhet om utbildningsprogrammet. Samtidigt fortsatte organisationen att växa. Läsåret 88/89 startades 322 UF-företag med 2040 deltagande ungdomar, varav 98 procent var gymnasieelever. Av dessa elever gick 87 procent på ekonomiska linjer.³⁸⁷ Det framstår förvisso ganska naturligt att just lärare och elever på ekonomiska gymnasieutbildningar blev särskilt intresserade av ett utbildningsprogram som innebar att ungdomar fick praktisk övning i bland annat företagsekonomi, administration och marknadsföring. Programmet gick enkelt att kombinera med den ordinarie undervisningen och utmanade således inte skolans inbyggda grammatik i någon betydande utsträckning i denna kontext.³⁸⁸ Men UF:s medvetenhet om att lärare i ekonomiska ämnen kunde bli en särskilt viktig målgrupp och det faktum att organisationen lyckades etablera sig som aktör på ett av denna målgrupps centrala forum – facktidsskriften *H&E* – bör, som tidigare påpekats, inte underskattas. UF hade lagt grunden för verksamhetens fortsatta utveckling och expansion i ett nytt årtionde.

Sammanfattande diskussion

UF:s första tid kan beskrivas som en kontroversiell introduktion i en kontext som både gynnade och utmanade den unga utbildningsorganisationen. Idéhistorikern Orsi Husz, historikern David Larsson Heidenblad och ekonomhistorikern Elin Åström Rudberg har argumenterat för att den inledande politiseringen av fondsparandet och den efterföljande vardagligeringen tillsammans har bidragit till att fondsparandet så snabbt blev förankrat och

³⁸⁵ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1988–1989* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1989, s. 6.

³⁸⁶ Lars-Erik Kullenwall, "Lund var värd för årets UF-konferens", *Handel & Ekonomi* 1989:3, s. 12.

³⁸⁷ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1988–1989* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1989, s. 4.

³⁸⁸ Cuban 2020; Tyack & Cuban 1995; Tyack & Tobin 1994.

populärt i Sverige.³⁸⁹ På ett liknande sätt kan man tänka sig att det politiserade sammanhang som UF introducerades i medförde att organisationen lättare kunde få stöd från näringslivsaktörer som var särskilt intresserade av att stötta initiativ som gynnade näringslivet. Därtill bidrog konflikten till att verksamheten fick mycket uppmärksamhet i samband med den pågående ideologiska debatten. Om denna konflikt inte hade pågått vid organisationens grundande, är det inte säkert att verksamheten hade fått lika snabb spridning. Husz, Larsson Heidenblad och Åström Rudberg menar att politiseringen av fondsparandet avtog efter 1983.³⁹⁰ Debatten kring UF verkar till stor del ha varit parallell med fonddebatten och upphörde snabbt efter 1984. Att de båda debatterna klingade av snabbt vid mitten av årtiondet pekar på att den övergripande konflikten mellan arbete och kapital kan ha nått sin kulmen i början av 1980-talet. UF, som försökte blidka breda läger och inte använde sig av ett politiserat språk för att motivera och marknadsföra verksamheten, kom sedan att uppfattas som ett alltmer vardagligt utbildningsfenomen som mötte färre invändningar. Verksamheten fick ett fortsatt starkt stöd från näringslivet, men kunde även i större utsträckning tilltala aktörer från andra sfärer.

Analysen pekar på att UF huvudsakligen hänvisade till pedagogiska och ekonomiska faktorer som styrande i motiveringen av verksamheten. Utbildningsprogrammet motiverades mot bakgrund av det svenska samhällets rådande utmaningar, såsom den ekonomiska krisen, ungdomsarbetslösheten och problemen med att säkra tillväxt och konkurrenskraft för svensk industri. UF menade att de kunskaper som ungdomarna fick om hur ett företag fungerar och om näringslivet och dess villkor skulle vara till nytta både för det svenska samhällets utveckling och för de ungdomar som skulle möta en utmanande arbetsmarknad efter sin examen. Argumenten för verksamheten bar spår av både en syn på ungdomar som 'human beings' – i den bemärkelsen att UF-representanterna menade att initiativet skulle gynna ungdomarna som aktörer här och nu – och en tydlig inriktning på ungdomar såsom 'human becomings' – på det sätt att UF tydligt underströk den bredare samhällsnytta som programmet ansågs medföra genom de medborgare som programmet bidrog till att forma. Denna samhällsnytta ansågs därtill oproblematiskt sammanfalla med nyttan för ungdomarna.³⁹¹

UF sade sig erbjuda ett praktisk, realistiskt och progressivt utbildningsprogram som enligt dem kunde bidra till att bryta skolans isolering och minska avståndet mellan skolan och arbetslivet i enlighet med rådande pedagogiska trender.³⁹² UF presenterade kunskap om företagande och näringslivet som särskilt viktig för ungdomar samt för samhällets fortsatta tillväxt och utveckling och menade att mötet mellan skolan och näringslivet skulle gynna båda sfärer. UF argumenterade således för ett närmande mellan den ekonomiska världen och ungdomarnas värld. På detta sätt utmanade verksamheten idén om 'hostile

³⁸⁹ Husz, Larsson Heidenblad & Åström Rudberg 2025, s. 89–90.

³⁹⁰ Husz, Larsson Heidenblad & Åström Rudberg 2025, s. 89–90.

³⁹¹ Qvortrup 2009.

³⁹² Larsson 2022, s. 140–191; *Lgr 80*; Lundahl 1997, s. 130–135; Malmström 2021.

worlds', samtidigt som det tydligt framgick att programmet skulle ses som utbildning och därmed som en del i ungdomarnas medborgarfostran.³⁹³ Genom utbildningsprogrammet skulle ungdomarna bli mer företagsamma, kreativa, initiativrika och aktiva. UF menade att detta inte enbart kunde bidra till att fler kunde tänka sig att starta egna företag utan även vara allmännyttigt som förberedelse för arbetslivet och som formande av goda medborgare. Med sitt utbildningsprogram erbjöd UF en kunskapsbaserad lösning på rådande problem i samhället och skolan, och bidrog på det sättet till en utbildningisering av tidens samhällsproblem.³⁹⁴ Samtidigt blev UF-verksamheten en del av en problemformulering och fostran som var en trend i tiden, men som också hade en särskild ideologisk laddning.

UF-konceptet väckte nyfikenhet och engagemang, men kopplades redan tidigt till näringslivets mobilisering i opinionsbildningen och blev föremål för en intensiv mediedebatt 1983–84. UF inlemrades i den pågående kampen mellan SAF och LO, inte minst inom skolpolitiken. UF kan sägas ha blivit en del av vad Sidebäck har kallat "Kampen om barnets själ", i vilken olika aktörer intresserat sig för ungas socialisering.³⁹⁵ Organisationen kopplades till debatten om löntagarfonderna och den större konflikten kring Sveriges framtid. Dess kunskapsinnehåll sågs som ideologiskt kodat och ansågs stå för det privata näringslivet och arbetsgivarnas värderingar utan att detta tydliggjordes. Att organisationen därtill fick finansiellt stöd från SAF och SI, och att personer från dessa organisationer ofta engagerade sig i verksamheten, gjorde att UF sågs som en del av SAF:s expanderande propagandanätverk. Verksamheten beskrevs därför ofta som SAF-styrt. Min analys visar att det faktum att UF ville etablera sig som ett politiskt neutralt och oberoende utbildningsprogram uppfattades som särskilt problematiskt i förhållande till skolan. Där skulle olika ideologier, perspektiv, värderingar och konflikter representeras – men också balanseras – vilket blev svårt om dessa smögs in under "falsk flagg". De kritiska rösterna pekade på en ideologisk och politisk dimension av UF:s verksamhet, som organisationens representanter dock avfärdade. Kritikerna menade att den politiska och ideologiska dimensionen var mer central än den pedagogiska formen och de påstådda ekonomiska och pedagogiska bevekelsegrunderna. Med andra ord uppfattade inte kritikerna UF som en legitim kunskapsaktör utan såg organisationen som en ideologisk aktör snarare än en verksamhet som förmedlar allmännyttig kunskap.

I kritiken av UF kan man utläsa åsikten att skolans isolering inte borde brytas genom att näringslivet fick utökad tillgång till ungdomarnas värld inom skolans ramar. Således kan man argumentera för att det rädde en idé hos kritikerna om 'hostile worlds' i bemärkelsen att ungdomarnas utbildning ansågs behöva skyddas från genomgripande intrång av näringslivets värld.³⁹⁶ Mötet mellan skolan och näringslivet hade dittills varit mycket reglerat, men UF-verksamheten innebar att näringslivets aktörer fick en dittills oöverträffad

³⁹³ Zelizer 2010.

³⁹⁴ Labaree 2008; Tröhler 2016; Westberg 2022.

³⁹⁵ Lundahl 1997, s. 113–149; Sidebäck 1992, s. 360, 361 & 449.

³⁹⁶ Zelizer 2010.

tillgång till skolan. I förhållande till skolan utmanade således UF tydligt en föreställning om 'hostile worlds'. Även om mötet mellan de två världarna sades ingå i ungdomarnas moraliska fostran, innebar det inte per automatik att alla ansåg att verksamheten var lämplig.

Reaktionerna på UF:s verksamhet återspeglade även den splittring som fanns inom arbetarrörelsen och socialdemokratin under perioden.³⁹⁷ En del aktörer kopplade till arbetarrörelsen och dess organ riktade skarp kritik mot UF, samtidigt som utbildningsprogrammet fick stöd av socialdemokratiska kommuner och regioner, där det fanns behov av åtgärder på en särskilt svår arbetsmarknad. Det är därmed tydligt att huruvida UF uppfattades som en legitim kunskapsaktör i relation till skolan var beroende av den lokala kontexten. En del av socialdemokratin välkomnade initiativ för ökad företagsamhet och utbildningsåtgärder för att hantera sysselsättningskrisen, medan andra såg mycket kritiskt på dessa tendenser. Som debattören Benny Hellis påpekade, var det inte bara näringslivet och arbetsgivarna som bidrog till en individualisering av problemformuleringen. Här bidrog även staten genom att presentera utbildning som en lösning på arbetslösheten.³⁹⁸ UF kan således ses som en del i den förskjutning av problemformuleringarna som tidigare forskning pekat på. Samtidigt bidrog även UF till denna utveckling genom att erbjuda en utbildningsbaserad lösning för att skola mer företagsamma ungdomar som svar på rådande utmaningar i samhället.³⁹⁹

Den politiserade mediedebatten kring UF uppfattades som en kris för organisationen, som hade avsikten att etablera sig som en opolitisk och neutral utbildningsorganisation. UF försökte framhäva att programmet var flexibelt och öppet för konstruktiv kritik och vidare anpassningar för att bli "oantastligt". Initiativtagarna var målmedvetna i sin strävan att etablera UF som en legitim kunskapsaktör. Den kritik som uppstod gällde inte pedagogiken och kunskapsformen, som berömdes som smart och effektiv. Kritiken siktade i stället in sig på innehållet – som sågs som ideologiskt kodat – och tog upp brister såsom UF-företagets bolagsform, organisationens finansiering samt bristen på facklig representation och på verklig realism. UF försvarade sig mot denna del av kritiken, som de menade var missvisande, och underströk att de arbetade aktivt för att utveckla de delar som de höll med om kunde förbättras. Analysen visar att UF på detta sätt fokuserade på detaljfrågorna i kritiken, samtidigt som de avfärdade kritiken att UF skulle vara propaganda för SAF som ogrundad och ideologisk till sin natur. Jag menar att debatten kring UF var en del av en större ideologisk konflikt som inte alltid var uttalad.

³⁹⁷ Se exempelvis: Magnusson 2016, s. 431–434; Nordin 2019, s. 270–281; Stråth 1998, s. 137–311; Östberg & Andersson 2013, s. 309–311.

³⁹⁸ Benny Hellis, "SAF-kampanjen och utbildningssatsning: Därför applåderas nybyggarandan", *Arbetartidningen Ny Dag* 1984:30, s. 21.

³⁹⁹ Se exempelvis: Jenny Andersson, *Mellan tillväxt och trygghet: idéer om produktiv socialpolitik i socialdemokratisk socialpolitisk ideologi under efterkrigstiden*, Uppsala: Uppsala universitet 2003, s. 121; Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 441–457; Nordin 2019, s. 261–313; Stråth 1998, s. 289–311; Östberg & Andersson 2013, s. 486–489.

UF:s strategi för att hantera krisen var att gå i svaromål i de forum där kritiken uppmärksammats och aktivt ta diskussionen med berörda aktörer. Samtidigt arbetade organisationen för tydligare informationsspridning kring programmet, både i media och till relevanta målgrupper. UF arbetade även för att få till en bredare förankring och representation både i det övergripande förbundet och på regional nivå, inte minst i relation till bildandet av regionala föreningar. Ungdomarnas, lärarnas och rådgivarnas erfarenheter användes även för att förmedla en bild av vad utbildningsprogrammet innebar i praktiken. Ordväxlingen bidrog till en tillfällig svacka i verksamhetens utveckling. Det skulle därefter dröja innan UF kunde etablera sig till fullo i vissa regioner. Något år senare fortsatte dock expansionen av verksamheten till nya områden och den mediala uppmärksamheten riktades i stället mot individuella UF-företag, tävlingar och evenemang.

Anledningarna till att mediedebatten dog ut snabbt och att UF kunde fortsätta växa var flera. Politiseringen kring fondsparandet klingade av vid denna tid, vilket bör ha medfört att UF-debatten inte blev en lika relevant projektyta för konflikten mellan näringslivet och arbetarrörelsen.⁴⁰⁰ UF hittade därtill fungerande strategier dels för sin etablering genom regional struktur och organisation, dels för verksamhetens förankring och marknadsföring genom återkommande, samlande och intresseväckande nationella evenemang. UF försvarade även verksamheten och bemötte den uppkomna kritiken. Dessutom lyckades organisationen marknadsföra sitt utbildningsprogram till en viktig målgrupp – ekonomilärare – genom att etablera sig på en relevant kunskapsarena, *H&E*. Jag menar dock att förändringarna i det omgivande samhället var centrala.

Under 1980-talet skedde en förskjutning av problemformuleringarna och av vilka aktörer som huvudsakligen fick sätta agendan för debatterna samt en förändring av opinionen till fördel för marknadslösningar och nyliberala idéströmningar.⁴⁰¹ Även om UF under de tidiga åren väckte kritik hos en grupp aktörer med kopplingar till arbetar- och vänsterintressen, tappade dessa röster inflytande under årtiondet. Att en del röster tystnade med tiden skulle kunna bero på att dessa aktörer upplevde att det blev allt svårare att vinna något bredare gehör i debatten kring UF:s verksamhet i och med näringslivets allt större inflytande i samhället och utbildningen och därför valde att fokusera sitt engagemang på andra frågor. Konfliktnivån i samhället verkar även ha dämpats något under årtiondet, vilket gjorde det lättare att framställa UF som en legitim kunskapsaktör som förmedlade allmännyttig kunskap. Dessutom hade verksamheten redan från början väckt engagemang bland lärare, ungdomar, näringsliv och lokala politiker. Krisen i samhället, relaterad till arbetsmarknad och ekonomi samt debatten kring skolans isolering, hade gett upphov till en efterfrågan på initiativ som kunde integrera utbildningen med det övriga samhället och bidra till ungdomars sysselsättningsmöjligheter samt samhällets tillväxt. UF sade sig kunna bidra till allt detta med en kunskapsform som låg i linje med pedagogiska trender. Min

⁴⁰⁰ Husz, Larsson Heidenblad & Åström Rudberg 2025.

⁴⁰¹ Andersson 2003, s. 121; Andersson, Glover, Husz & Larsson Heidenblad 2023; Andersson & Howell 2025; Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33 & 441–457; Nordin 2019, s. 261–313; Stråth 1998, s. 289–311; Östberg & Andersson 2013, s. 486–489.

analys pekar på att efterfrågan på UF:s utbildningsprogram verkar ha övervunnit den tidigare framförda kritiken som riktats mot organisationen och konceptets innehåll. Den kontext som UF introducerades i var komplex att manövrera. Det var de politiska och ideologiska debatterna i tiden som bidrog till att verksamheten uppfattades som kontroversiell. Jag menar dock att det även var den ekonomiska krisen och näringslivets mobilisering – som tillsammans hade aktualiserat en del av debatterna – samt skolans kris och förändring som banade väg för en organisation som UF.

Jag anser att en av de viktigaste omständigheterna för både UF:s framgång och den debatt som uppstod var den svenska skolans utmaningar och utveckling under perioden. Minst lika viktiga omständigheter var dock den ekonomiska krisen och den pågående samhällsomvandlingen med näringslivets mobilisering, konflikten mellan LO och SAF samt marknadsliberala och nyliberala trender som började vinna ökad popularitet i tiden – inte minst i relation till en pågående individualisering och satsningar på nyföretagande. Därutöver fanns andra avgörande faktorer för UF:s etablering och spridning, såsom UF-grundarnas kontaktnät, stödet från näringslivet och strategierna för organisationens uppbyggnad, utbildningsprogrammets spridning, nationella samlande aktiviteter samt marknadsföring och kontakt med media. Min analys visar att organisationens fokus på den regionala och lokala nivån verkar ha varit avgörande för UF:s förankring.

Dessutom var kunskapsformen väsentlig. Utbildningsprogrammets utformning och bärande pedagogiska idé var av avgörande betydelse. Trots kritik mot en del av innehållet, var det uppenbart att inte ens kritikerna hade invändningar mot programmets praktiska format. Formen tilltalade den centrala målgruppen – lärarna – som i egenskap av skolans gatekeepers både möjliggjorde och utgjorde potentiella hinder för utbildningsprogrammets intåg i skolan. Utbildningskonceptet fyllde även en funktion för ekonomiska utbildningar, där det kunde komplettera den ordinarie undervisningen. Med andra ord gick konceptet att implementera utan att ändra på skolornas inbyggda ramverk och grammatik och hjälpte lärarna i deras utbildningsuppdrag. Lärare och engagerade individer såsom Lars-Erik Kullenwall var centrala aktörer för UF:s etablering. UF:s medvetenhet om deras avgörande roll samt organisationens etablering på relevanta arenor möjliggjorde den snabba spridningen. Särskiljningen mellan form och innehåll belyser komplexiteten i UF-konceptet och bidrar till förståelsen för hur det kunde bli kontroversiellt, samtidigt som det snabbt spreds och vann uppskattning i skolorna. Analysen av UF:s etablering tyder på att kunskapsformen för ett utbildningskoncept kan vara minst lika viktig som kunskapsinnehållet. För att introducera ett nytt utbildningsprogram i den svenska skolkontexten var det därtill avgörande att tidigt engagera lärarna på den lokala nivån, eftersom det var dessa aktörer som ytterst gav tillgång till eleverna och klassrummen.

3. Expansion och konsolidering – Ung Företagsamhet under 1990-talet

Inledning

Under 1990-talet hade UF – både inom den egna stärkta verksamheten och i förhållande till en omvärld och skola i förändring – andra förutsättningar än under sitt första decennium. Under denna tid gick UF in i en intensiv expansionsfas som ställde organisationen inför nya utmaningar, men som även förde med sig nya möjligheter. UF:s gymnasieverksamhet växte explosionsartat, organisationen stärkte sin ställning som kunskapsaktör och utvecklade både nya marknadsföringsstrategier och ett nytt utbildningskoncept för grundskoleelever. Det var en period då organisationen fick uppleva både framgång och motgång. Medan detta kapitel huvudsakligen avhandlar den mer lyckade expansionen och konsolideringen av gymnasieverksamheten, återkommer jag i följande kapitel till UF:s misslyckade försök att utöka sin verksamhet till att även omfatta grundskolan.

Detta kapitel fokuserar således på UF:s expansionsfas under 1990-talet med utgångspunkt i frågeställningen: *Vilka faktorer kan förklara UF:s snabba expansion och konsolidering på 1990-talet?* För att utreda detta undersöker jag hur UF agerade för att uppnå status som en legitim och nationell kunskapsaktör, hur organisationen uppmärksammades och marknadsfördes i media samt hur förändringarna i samhället och skolan påverkade organisationens förutsättningar. Undersökningen i kapitlet bygger dels på material från UF:s organisationsarkiv, dels på artiklar där UF:s verksamhet nämns, UF-annonser från dagspressen och artiklar från utbildningstidskrifterna *KRUT* och *H&E*. Jag har använt UF:s arkivmaterial för att undersöka organisationens expansion, motivering för konsolideringen samt dess agerande och strategier i relation till denna utvecklingsprocess. Artiklarna i dagspressen och tidskrifterna bidrar till att placera UF i en bredare kontext, i likhet med annonserna, som därtill visar på hur UF använde sig av nya strategier för att nå ut med sin verksamhet. I dessa material söker jag även efter spår av en pågående utveckling av synen på barn och ungdomar i relation till entreprenörskap och företagsamhet samt framväxten av en ny kunskapssyn.

UF i takt med tiden

Vid 1990-talets början stod UF inför en annan situation än vid introduktionen. Verksamheten hade stärkts och expanderat kraftigt – vid 1980-talets slut drev drygt 2000

ungdomar UF-företag i 21 län, och det fanns fem regionala/lokala UF-föreningar.⁴⁰² I verksamhetsberättelsen från 1990 kunde UF-representanter berätta att mer än 10 000 ungdomar drivit UF-företag under verksamhetens första tio år.⁴⁰³ I samband med att organisationen växte försökte UF under denna tid etablera ett mer strukturerat arbetssätt och utformade bland annat tre olika utskott för att sköta kontakten med olika intressenter; ett skolutskott för att utveckla relationerna med olika skolmyndigheter, ett internationellt utskott för att utveckla UF:s internationella relationer, bland annat genom den europeiska Young Enterprise federationen YEE, och ett PR-utskott för att hantera kontakten med media och sponsorer samt utveckla kontakter med rådgivare tillsammans med Rotary.⁴⁰⁴ Dessa utvecklingar vittnar både om UF:s vidgade ambitioner och förändrade ställning. Under 1990-talet fortsatte expansionen i samband med att UF var i takt med tiden. Att det var närmare 10 000 ungdomar som deltog i UF:s utbildningsprogram enbart under verksamhetsåret 99/00 visar hur mycket verksamheten expanderade under decenniet.⁴⁰⁵ Inom UF framfördes uppfattningen att verksamheten under 1990-talet blev starkare, mindre kontroversiell och låg i linje med behov som både fanns i samtiden och blev alltmer aktuella inför den framtida utvecklingen av samhället och skolan.⁴⁰⁶ Ett tecken på UF:s förstärkta status var att organisationen erhöll ett kontinuerlig statligt stöd genom Nutek (Närings- och teknikutvecklingsverket) efter att förvaltningsmyndigheten grundats av den socialdemokratiska regeringen 1991.⁴⁰⁷ En del av de förändrade förutsättningarna för UF – som gynnade dess expansion och konsolidering under 1990-talet – härrörde från pågående utveckling och förändringar i den svenska skolan och samhället, inte minst i anslutning till förändringar i den ekonomiska utvecklingen, i inrikespolitiken och opinionen samt i internationella trender och policyutveckling. För att förstå den utveckling som UF genomgick under 1990-talet behöver organisationen därför ses i ljuset av samhälls- och skolutvecklingen samt framväxten av entreprenörskap och företagsamhet som pedagogiskt ideal.

⁴⁰² Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1988–1989* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1989, s. 4–5 & 10–11.

⁴⁰³ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1990* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1991, s. 1.

⁴⁰⁴ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1990* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1991, s. 1.

⁴⁰⁵ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung företagsamhet 2000* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2001, s. 6.

⁴⁰⁶ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse Förbundet Ung Företagsamhet 1992* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1993, s. 1.

⁴⁰⁷ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse 1991* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1992, s. 8.

Du sköna nya värld

1990-talet var, likt 1980-talet, en tid av förändring, kris och nya möjligheter. Samtidigt var Sverige i början av 1990-talet ett annat samhälle än tio år tidigare. Den internationella spelplanen förändrades i och med kalla krigets slut och Sveriges inträde i EU/EG. Sveriges roll som en mellanväg mellan två alternativa ekonomiska system blev inaktuell, eftersom det blandekonomiska alternativet till marknadsekonomi förlorade sin legitimitet. Samtidigt fick den internationella politiken inom det europeiska samarbetet ett allt större inflytande över utvecklingen i Sverige. Till detta kommer att landet återigen drabbades av en ekonomisk kris. Denna gång var krisen relaterad till den finans-, bank- och fastighetsmarknad som växt kraftigt och avreglerats under 1980-talet, vilken bidrog till att Sverige på nytt stod inför problem med massarbetslöshet och lågkonjunktur.⁴⁰⁸

Författarna till antologin *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades* skriver att under denna tid ”förändrades verkliga livsmönster, värderingar och strukturer i grunden”.⁴⁰⁹ Den politiska förändringen i det svenska samhället har enligt dem tagit sig uttryck i en rad maktförskjutningar. Det handlade om gradvisa förändringar som skedde i olika takt och utsträckning i olika sammanhang. De förändringar som skedde kring 1990 har ofta beskrivits med termer som ”globalisering, ekonomisering, individualisering, medialisering eller övergången till ett nätverkssamhälle eller risksamhälle”, vilket beskrivs som internationella trender.⁴¹⁰ De maktförskjutningar som döljer sig bakom dessa begrepp innebär att marknaden och nyliberala idéer fått en framskjuten position på bekostnad av socialdemokratin, staten och politiken. Ekonomer fick allt större inflytande, samtidigt som individen och valfriheten tillmättes större betydelse jämfört med kollektivet och jämlikheten. Dessutom förlorade facken en del av sitt inflytande, medan näringslivsorganisationerna utökade sin makt.⁴¹¹ I den kamp mellan SAF och LO som skildrades i föregående kapitel var det alltså näringslivet som blev vinnare och som fortsatte att utöka sitt inflytande kring millennieskiftet.

Att ekonomin och marknaden kommit att tillmätas större vikt betraktas således som centralt i dessa förändringsprocesser, som förvisso startat tidigare men som fick ökad aktualitet kring 1990. Det ökade fokuset på ekonomin och marknaden var en internationell trend som var förknippad med ekonomiska kriser. De ekonomiska svårigheter som det svenska samhället genomgick hade, som föregående kapitel vittnar om, präglat debatterna, politiken och opinionsbildningen under det tidiga 1980-talet. Detta var ett faktum som även UF använde sig av för att motivera sitt utbildningsprogram.

1990-talets sena årtionden brukar beskrivas som en tid präglad av en marknadsvändning. I antologin *Marknadens tid* pekar redaktörerna på hur marknaden sedan 1970 fått en

⁴⁰⁸ Se exempelvis: Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33 & 441–457; Östberg & Andersson 2013, s. 353–412.

⁴⁰⁹ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 12.

⁴¹⁰ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 447.

⁴¹¹ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 455–456.

starkare legitimitet och alltmer kommit att ses som ”ett löfte och en lösning”.⁴¹² De understryker att det varit en komplex och mångfacetterad process – driven av en mängd aktörer – som bidragit till att både skapa marknaden och bilda av den som en vändning bort från ett bristfälligt välfärdsstatligt system och kultur. SAF var en central – men långt ifrån ensam – aktör i förespråkandet av marknaden som löfte och lösning. I det föregående kapitlet skildrades hur det under 1980-talet fördes en intensiv debatt kring vilken roll den fria marknaden skulle ha och att UF sågs som en del i arbetsgivarnas strävanden att stärka opinionen för fri företagsamhet. Som tidigare nämnts, vann SAF:s kampanjer anhängare, vilket bland annat medförde att löntagarfonderna avskaffades i början av 1990-talet. Därmed var den konflikt som bidragit till kontroversen kring UF överspelad och marknaden hade vunnit en starkare legitimitet som lösning på samhällets problem, samtidigt som nya ekonomiska svårigheter gjorde sig påminda.

Med 1990-talets inledning uppstod en ny internationell ekonomisk kris, utlöst av valutaspekulationen. Först uppfattades den som en konjunkturell kris, men likt den ekonomiska krisen på 1970-talet handlade det om en större strukturell kris kopplad till förändringar ”i den globala kapitalismen”.⁴¹³ I och med den ökade globaliseringen kom Sverige att bli en alltmer integrerad del av världsekonomin och därmed även känslig för ”de globala kapitalrörelserna”, samtidigt som det alltmer blev finansmarknaderna snarare än industrierna som styrde utvecklingen.⁴¹⁴ Denna finansialiseringssprocess har pågått åtminstone sedan 1980-talet och inneburit att finansmarknaden uppnått en dominerande position i den ekonomiska utvecklingen och att finanslogiker i ökad grad påverkat vardagslivet och populärkulturen samt människors sätt att tänka och agera. Finansialiseringen har beskrivits som särskilt snabb och genomgripande i Sverige.⁴¹⁵ Historikerna David Larsson Heidenblad och Charlotte Nilsson har understrukit att finansiell kunskap har gått från att marknadsföras till ungdomar som ett hobbyintresse och ett karriärsalternativ under 1980-talet till att ses som en viktig och vardaglig livskunskap under 1990-talet. De menar att 1990-talets finanskris bidrog till att organisationen Unga Aktiesparare fokuserade på att legitimera den nya finansiella ordningen i samhället och bidra till en bild av finansiell kunskap som en naturaliserad del av samhällstillvaron, samtidigt som de tog avstånd från den tidigare yuppie- och spekulationskulturen.⁴¹⁶ 1990-talet kan således sägas vara en tid då finansmarknaden och finansiell kunskap naturaliserades eller vardagligserades. Nilsson har även betonat betydelsen av att undersöka hur aktörer i civilsamhället bidragit till denna utveckling och se den i relation till Sveriges tradition av folkrörelser för att förstå den svenska finansialiseringprocessen. Hon understryker vikten av samarbete mellan skolor och externa organisationer, såsom Unga Aktiesparare, i processen

⁴¹² Andersson, Glover, Husz & Larsson Heidenblad 2023, s. 17.

⁴¹³ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 19.

⁴¹⁴ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 19.

⁴¹⁵ Andersson, Broberg, Gianneschi, & Larsson, Bengt 2016.

⁴¹⁶ Larsson Heidenblad & Nilsson 2023.

att göra ungdomar till aktieinvestorare, finansiell kunskap till en grundläggande färdighet och finansmarknaden till ett vardagsfenomen.⁴¹⁷ UF:s utveckling under 1990-talet skedde således i en tid då finansiell kunskap och marknadslogiker blev alltmer legitima och betraktade som vardagsfenomen, parallellt med att ekonomiskt tänkande fick allt större utrymme i samhället. Det var en process som i hög grad genomfördes med hjälp av externa organisationer i samverkan med skolan.

Den ekonomiska krisen medförde även en politisk kris, när de åtstramningsförsök i den ekonomiska politiken som ansågs nödvändiga blev kontroversiella för den socialdemokratiska regeringen. Därtill kom även beslutet att gå med i EG/EU samt att prioritera inflationsbekämpningen framför kampen mot arbetslöshet att få stor betydelse. Den förda politiken resulterade bland annat i att arbetslösheten steg kraftigt, medan inflationen sjönk till den eftersträlvade nivån.⁴¹⁸ Arbetslösheten sköt i höjden vid 1990-talets början och utvecklades sedan till massarbetslöshet, vilket fick 1980-talets sysselsättningsproblem – som varit så centrala både i den pågående politiska debatten och som motivering för satsningen på UF:s verksamhet – att blekna i jämförelse. Arbetslösheten kom även att vara fortsatt hög under 1990-talet, även om den började gå nedåt kring millennieskiftet.⁴¹⁹

I samband med den ekonomiska krisen skedde även en maktförskjutning från politiken till fördel för ekonomin, vilket den så kallade Lindbeckkommissionen/Ekonomikommisionen (SOU 1993:16) kan symbolisera.⁴²⁰ Utredarnas främsta uppgift var att bemöta den ekonomiska krisen genom att identifiera viktiga brister och komma med förslag på hur det ekonomiska systemet kunde förbättras, men även föreslå hur det politiska systemet kunde förändras.⁴²¹ De kom med förslag som skulle medföra genomgripande förändringar i det svenska samhället och som fångade upp tendenser i tiden, även om Socialdemokraterna vid det laget redan hade tagit några av de första stegen i processerna mot avreglering, nya styrsystem såsom new public management, prioriteringen av inflationsbekämpning och EU-anslutningen.⁴²² Dessa tidigare reformer hade syftat till att bereda vägen för en så kallad tredje väg mellan de ekonomiska inriktningarna föreslagna av ekonomerna John Maynard Keynes och Milton Friedman, medan de reformer som prioriterades av Carl Bildts moderatledda regering snarare syftade till ”att ersätta den socialdemokratiska välfärdsstaten med en liberalt marknadsorienterad stat med valfrihet och privatiseringar som ledord”.⁴²³ Vid denna tidpunkt började politiker således tala om ett

⁴¹⁷ Nilsson 2024.

⁴¹⁸ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33 & 441–457.

⁴¹⁹ Statistiska Centralbyrån, ”Arbetslösa (AKU), 100-tal efter kön, arbetslöshetsstatus och år: 1976–2004”, <https://www.statistikdatabasen.scb.se/sq/146622>, hämtad 2024-03-05.

⁴²⁰ *Nya villkor för ekonomi och politik: Ekonomikommisionens förslag*, SOU 1993:16, Stockholm: Allmänna Förlaget 1993.

⁴²¹ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 21.

⁴²² Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 21–23.

⁴²³ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 23.

systemsifte, även om detta inte skedde riktigt så drastiskt som retoriken ville påskina, och skiftet mellan höger- och vänsterregeringar inte nödvändigtvis medförde några större kursändringar i praktiken. Idéhistorikern Svante Nordin har understrukt att de faktiska reformerna för förändring i samhället under perioden genomfördes av Socialdemokraterna i lika stor utsträckning som de borgerliga regeringarna, men att Socialdemokraterna valde att inte betona dessa i samma utsträckning i sin retorik och att de inte längre hade "problemformuleringsprivilegiet".⁴²⁴ Parallellt med denna större återhållsamhet kom en del beslut som gav marknaden ett större inflytande på bekostnad av politiken. Förskjutningarna märktes i anslutning till Riksbankens (och därmed penningpolitikens) självständighet, nya budgetregler för att förhindra stora statsbudgetunderskott samt vidare marknadsanpassningar av offentliga verksamheter.

Denna förändringsprocess påskyndades även av inträdet i EU – ett inträde som efter Berlinmurens fall kunde ske utan att Sveriges neutralitet mellan öst och väst utgjorde ett hinder.⁴²⁵ I samband med detta blev EU och den internationella arenan allt viktigare att förhålla sig till för såväl den ekonomiska politiken som utbildningspolitiken, men även för en aktör som UF, som både hade ambitioner att utveckla sitt samarbete med skolan och sitt internationella organisationsnätverk, framför allt inom Europa. I och med det förändrade världspolitiska läget behövde Sverige även hitta en ny identitet. Det fanns inte längre två motpoler där Sverige kunde utgöra en medelväg.⁴²⁶ I stället uppstod en ny världsordning dominerad av USA. Den medförde att en globaliserad värld sågs som ett realiserbart ideal. I samband med dessa förändringar på den internationella nivån siktade de borgerliga partierna i Sverige mot en ny slags modernitet som präglades av internationalism, avreglering och marknadsanpassning.⁴²⁷ I och med kalla krigets slut förlorade ett alternativ till den fria marknaden legitimitet. Därtill försvann en del av motståndet mot amerikanska influenser som hade påverkat debatten kring UF under 1980-talet.

Med andra ord såg det svenska samhället mycket annorlunda ut under 1990-talet. De borgerliga partierna, med Moderaterna i spetsen, kom alltmer att stå för problemformuleringarna, och det var ofta deras idéer som fick störst inflytande i samband med att värderingarna i debatten och opinionen försköts.⁴²⁸ Ekonomin, särskilt marknaden och den finansiella sektorn, fick en framskjuten roll och blev en del av vardagslivet, samtidigt som det fanns liknande problem med sysselsättningen, den ekonomiska situationen och den globala konkurrensen som återkommit och även fördjupats sedan UF:s introduktion i Sverige. Det var en ny värld som åter befann sig i kris. Det var dock inte

⁴²⁴ Nordin 2019, s. 285. Begreppet "problemformuleringsprivilegiet" är hämtat från Lars Gustafsson *Problemformuleringsprivilegiet: Samhällsfilosofiska studier*, Stockholm: Nordstedt 1989.

⁴²⁵ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 25.

⁴²⁶ Nordin 2019, s. 276.

⁴²⁷ Nordin 2019, s. 280.

⁴²⁸ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 25.

enbart ekonomin, politiken och världsläget som förändrades. UF:s huvudarena – den svenska skolan – genomgick också genomgripande förändringar.

Skolans utveckling i krisens och revisionernas årtionde

1990-talet har pekats ut som särskilt omvälvande och förändringarna i skolan som synnerligen genomgripande. Bo Lindensjö och Ulf P. Lundgren menar att ”1990-talets skolreformer torde vara de mest omfattande i skolhistorien och helt säkert de som skett snabbast”.⁴²⁹ Pedagogen Sven Hartman har givit 1990-talet rubriken ”revisionernas årtionde”.⁴³⁰ Det var en tid då styrningen av skolan och annan offentlig verksamhet förändrades. På samma sätt som i det övriga samhället och den offentliga sektorn, präglades skolan av ”ett omfattande krismedvetande” under 1990-talet kopplat till den mycket ansträngda ekonomin.⁴³¹ Det fanns hårda krav på besparingar, samtidigt som systemet reformerades. Magnus Hultén menar att de genomgripande skolreformerna kan sägas ha varit ”avsedda att åstadkomma avreglering, privatisering, marknadisering, konsumentfokus och lokalt knutet ansvar för elevers kunskapsresultat”.⁴³² Lindensjö och Lundgren har listat de förändringar som 1990-talets reformer inneburit för det svenska utbildningsväsendet för att illustrera dess omfattning:

- Den politiska styrningen och ansvaret för skolan har ändrats;
- Läroplaner och kursplaner har fått en utformning för ett mål- och resultatstyrt utbildningsväsende;
- Betygssystemet har ändrats från ett relativt till ett absolut betygssystem;
- Gymnasieskolan har byggts ut till en treårig skola;
- Gymnasieskolans struktur har ändrats mot bredare ingångar, program och med en kursuppbbyggnad;
- Ett fristående skolsystem har etablerats;
- Barnomsorg och skolbarnomsorg har förts in i skolektorn;
- En ny frivillig skolform – förskoleklass – har tillkommit;
- Grundskolans läroplan har anpassats till förskoleklass och skolbarnomsorg;
- Förskolan har fått en egen läroplan;
- En omfattande satsning har gjorts på vuxenutbildning genom Kunskapslyftet och kvalificerad yrkesutbildning;
- Kvalitetsredovisningar och kvalitetsgranskning har införts;
- Högskoleutbildningen har byggts ut och tre nya universitet har etablerats.⁴³³

⁴²⁹ Lindensjö & Lundgren 2014, s. 116.

⁴³⁰ Hartman 2012, s. 70.

⁴³¹ Hartman 2012, s. 128.

⁴³² Hultén 2019, s. 24.

⁴³³ Lindensjö & Lundgren 2014, s. 116.

Det handlade således om reformer som grep in i utbildningssystemets alla nivåer.

Decentraliseringsprocessen och överförandet av ansvar för skolan till kommunerna – som hade påbörjats tidigare inom skolvärlden – fortsatte och kombinerades med marknadisering och new public management. Det senare innebar en styrning och organisation med hjälp av metoder från det privata näringslivet i syfte att minska den statliga byråkratin och öka effektiviteten. New public management kom att prägla reformer kring den offentliga sektorn under 1990-talet.⁴³⁴ Fram till slutet av 1980-talet reglerades dock mycket av skolans angelägenheter av Skolöverstyrelsen och länsskolenämnderna, samtidigt som lärare och rektorer var statligt anställda och varje kommun hade en statligt tillsatt skolchef. Skolreformerna 1989 och 1990 innebar en annan ansvarsfördelning. Lärartjänsterna flyttades till den kommunala nivån, staten skulle ”ange nationella mål och riktlinjer och kommunerna skulle se till att de verkställdes”.⁴³⁵ Det gav kommunerna frihet att organisera skolverksamheten, så länge som de uppfyllde målen och höll sig till de beslutade riktlinjerna. Johanna Ringarp understryker att dessa reformer tillkom efter en längre tid av debatter som inletts under 1970-talet. De var kopplade till den ekonomiska krisen och kritiken mot den alltför byråkratiska och stelbenta staten som medfört krav på omorganisation och effektivisering inom välfärden. Ringarp menar att förändringen av skolväsendet till stor del handlade just om decentraliseringen ”från stat till kommun”, men att förändringsprojektet sedan utvidgades till att även ”omfatta mål- och resultatstyrning”.⁴³⁶ Som ett led i denna utveckling avskaffades Skolöverstyrelsen 1991 och ersattes av Skolverket, vilket innebar att skolsystemet gick från att ha ”en normativ och kontrollerande auktoritet” till att få en aktör som var i linje med de nya styrningsprinciperna med större inriktning på riktlinjer för och utvärdering av en decentraliserad organisation.⁴³⁷

Marknadens ökade legitimitet under tidsperioden slog igenom även i skolans värld. Som Hans Albin Larsson beskrivit, växte en ekonomistisk skolideologi fram under slutet av 1900-talet. Den vann mark under 1990-talet och existerade parallellt med den progressivistiska skolideologin.⁴³⁸ Friskolereformen 1992, genomförd av den nyligen tillträdde borgerliga regeringen ledd av Carl Bildt, innebar ett införande av en statlig skolpeng för varje elev. Ambitionen var att introducera marknadsprinciper i skolans värld för att skapa en större variation i skolutbudet och konkurrens mellan skolorna. Marknadskrafterna skulle bidra till en större valfrihet och att skolorna i större utsträckning skulle behöva ta hänsyn till elevers behov och möjliggöra fler skolor med specialinriktningar, exempelvis med avseende på pedagogik.⁴³⁹ Hartman har påpekat att det på detta sätt uppstod en ny driftslogik för skolsystemet under 1990-talet. I stället för pedagogiska argument blev marknadslogikerna

⁴³⁴ Ringarp 2011; Ringarp 2014; Ringarp 2017.

⁴³⁵ Ringarp 2014, s. 129.

⁴³⁶ Ringarp 2014, s. 135.

⁴³⁷ Ringarp 2014, s. 139–140.

⁴³⁸ Larsson 2022, s. 140–191.

⁴³⁹ Ringarp 2014, s. 140.

styrande, vilket var en utveckling som hämtat inspiration från Storbritannien.⁴⁴⁰ Styrningens övergång från en byråkratisk logik till en marknadslogik innebar bland annat att ekonomer och managementprofessionella fick större inflytande på skolans verksamhet och att lärarnas handlingsutrymme minskade.⁴⁴¹ Privatskolor återkom som en viktig faktor i Sverige, nu under beteckningen friskolor, i samband med att man övergav principen om en likformig skola för "det gemensamma bästa" till förmån för valfrihet i en "olikformig, men likvärdig" skolvärld.⁴⁴² Idealet skiftade från kompensatorisk jämlikhet till ett mer individualiserat ideal om likvärdighet och valfrihet.⁴⁴³

Förutom friskolereformen togs även beslut år 1992 om att reformera gymnasieskolan. Vid det laget hade gymnasieskolan blivit en alltmer central utbildningsinstans. I princip alla ungdomar gick vid den här tiden i gymnasieskolan, eftersom det inte längre fanns någon plats för utbildade ungdomar i arbetslivet.⁴⁴⁴ Alla linjer skulle nu bli treåriga och strukturen gjordes om så att utbildningen skulle bygga på "elevernas enskilda val och kombinationer av olika kursalternativ".⁴⁴⁵ Eleven skulle få större möjlighet att själv utforma sin utbildning. Tanken var att reformen skulle bidra till ökad variation och konkurrens mellan gymnasieskolor, vilket även skulle ge de studerande större valfrihet. Marknadsprinciperna blev centrala och samtidigt blev gymnasieskolan mer inriktad på individen när tanken om sammanhållna klasser – som länge varit en styrande princip – övergavs. Den nya gymnasieskolan hade 16 nationella program. Några var inriktade på akademiska studier och andra på yrkesförberedning. Dessutom fanns möjligheten att utforma individuella program. De olika programmen byggdes upp av kurser som omfattade olika mängd gymnasiepoäng; ett program bestod av totalt 2500 poäng. Med den nya läroplanen, Lpf 94, infördes även nya timplaner för de nio kärnämnen, karaktärsämnen som utmärkte de olika programmen samt specialarbeten som eleverna skulle genomföra.⁴⁴⁶ Detta gav upphov till en del debatter bland ämneslärare kring de förändringar som skedde på gymnasielinjerna och timfördelningen mellan de olika ämnena. Detta framgick tydligt i *H&E*, där gymnasiereformens påverkan på de ekonomiska ämnena debatterades frekvent och UF även kommunicerade till lärarna hur deras utbildningsprogram kunde implementeras på olika sätt i undervisningen inom den nya gymnasieskolan.⁴⁴⁷

I samband med reformerna av skolsystemet kring 1990 infördes även nya läroplaner för gymnasieskolan och grundskolan – Lpf 94 och Lpo 94 – som var influerade av den mål-

⁴⁴⁰ Hartman 2012, s. 126.

⁴⁴¹ Ringarp 2017, s. 246.

⁴⁴² Hartman 2012, s. 126.

⁴⁴³ Lindensjö & Lundgren 2014.

⁴⁴⁴ Hartman 2012, s. 46.

⁴⁴⁵ Hartman 2012, s. 45.

⁴⁴⁶ Hartman 2012, s. 45–46.

⁴⁴⁷ *Handel & Ekonomi* 1990–1993.

och resultatstyrning som präglade reformerna av den offentliga sektorn under denna tid.⁴⁴⁸ De nya läroplanerna angav ”ett stort antal mål för skolans arbete” snarare än ”riktlinjer och föreskrifter för hur det pedagogiska arbetet ska bedrivas”.⁴⁴⁹ Detta innebar mindre statlig detaljstyrning och mer utrymme för de lokala aktörerna att styra innehållet och arbetssättet. Som Jan Morawski beskrivit det, frångick man innehållsstyrningen till förmån för en betoning av process- och resultatstyrning – snarare än att detaljstyra innehållet skulle målluppfyllnad mätas. Däremot innebar förändringen inte nödvändigtvis att lärarna fick större handlingsutrymme, även om det varit ett argument för att genomdriva reformeringen. Mycket inflytande gavs i stället till den lokala administrationen.⁴⁵⁰ Detta medförde bland annat att utvecklingen inom skolan och de förändringar som skett har sett olika ut på olika håll i landet och även inom olika skolor på det lokala planet. Det har inte minst berott på att grundskolorna, liksom gymnasieskolorna, har uppmuntrats (eller tvingats) att profilera sig på olika områden för att konkurrera om elevunderlaget. Läroplanernas nya betygskriterier, med mål att *uppnå* eller *sträva mot*, blev vaga och svåra att förhålla sig till. Slutsatsen i en utredning (SOU 2007:28) var att det rådde en brist på tydliga kunskapskrav som eleverna skulle uppnå i skolan.⁴⁵¹

En tanke med den nya läroplanen och styrdokumentet var att de skulle ge lärarna större frihet i valet av undervisningens innehåll och metoder. En annan var att verksamheten skulle effektiviseras, bland annat genom minskad administration. Reformerna bidrog dock inte till den önskade utvecklingen. Skolverket har senare kommit fram till att ett ökat ansvar i stället lades på eleven, vilket ledde till att elever med goda förutsättningar i hemmet klarade sig bättre i skolan. Därmed präglade likvärdigheten inte längre skolan.⁴⁵² Administrationen och ekonomen fick ett ökat inflytande på professionens bekostnad och det skedde en övergång till ökad granskning i syfte att säkerställa målluppfyllnad och likvärdighet. Inget av detta har dock lett till ökade kunskapsresultat, något som fått allt större fokus i utbildningsdebatten sedan 1980-talet.⁴⁵³

Samtidigt som detaljstyrningen minskade, fanns det i läroplanen från 1994 ett större fokus på kunskap och kunskapsbegreppet än i tidigare läroplaner, vilket gav uttryck för kunskapsfrågans ökade inflytande i utbildningspolitiken och en förändring i skolans fostransuppdrag. Uppdraget blev tydligare inriktat på förmedling av kunskaper och färdigheter än på demokratisk fostran.⁴⁵⁴ I den nya läroplanen utvecklades

⁴⁴⁸ *Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna*, Lpo 94, Lpf 94, Stockholm: Utbildningsdepartementet 1994.

⁴⁴⁹ Hartman 2012, s. 76.

⁴⁵⁰ Morawski 2010, s. 181–234. Se även: Larsson 2022, s. 122–126; Ringarp 2017.

⁴⁵¹ Ringarp 2014, s. 142; *Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan: Förslag till nytt mål- och uppföljningssystem*, SOU 2007:28, Stockholm: Fritzes 2007.

⁴⁵² Skolverket, *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer – sammanfattande analys*, Stockholm: Fritzes 2009.

⁴⁵³ Hultén 2019, s. 221–223; Morawski 2010, s. 181–234; Ringarp 2017.

⁴⁵⁴ Hultén 2019, s. 214–215.

kunskapsbegreppet och en bred definition formulerades, uppdelad på fyra sorters kunskap som eleverna skulle tillgodogöra sig, känd som de fyra F:en: fakta, förståelse, färdighet och förtrogenhet.⁴⁵⁵ En breddning och utveckling av kunskapsbegreppet och dess komplexitet ansågs behövas som en följd av det framväxande kunskapssamhället, som krävde att skolor förmedlade kunskap i en bredare bemärkelse. Vidare ansågs kunskapssamhället, med dess höga förändringstakt och den ständigt ökande mängden information och kunskap, göra att det exakta innehållet för undervisningen var svårare och mindre relevant att ange i detalj i läroplanen.⁴⁵⁶ Den praktiska dimensionen uppmärksammades genom färdighetsbegreppet, vilket gav stöd till aktiva undervisningsmetoder som övade elevernas färdigheter, såsom UF:s miniföretagsprogram. Samtidigt fokuserade den nya läroplanen mer på förmedlingspedagogik och bildning i en nyhumanistisk anda än 1980 års läroplan.⁴⁵⁷ Bernt Gustavsson menar att bildning som begrepp återintroducerades i läroplanen som ett sätt att försöka överbrygga motsättningen mellan förmedlingspedagogik och progressivistisk pedagogik, en motsättning som dock kvarstod i den utbildningspolitiska debatten.⁴⁵⁸ Med andra ord förekom en del motsägelser i skolreformerna på 1990-talet. Samtidigt som det fanns en ambition att öka friheten och valmöjligheterna och minska detaljstyrningen, innebar den tydligare kurs- och ämnesindelningen att det fanns mindre flexibilitet och möjlighet till ämnesöverskridande.

Läroplanerna från 1994 var som sagt mer övergripande än de tidigare läroplanerna och framhöll än mer vikten av skolans samverkan med det övriga samhället, vilket även 1997 års skolkommision underströk. Budskapet var att skolan inte längre ensam kunde ”utveckla sin verksamhet utan behöver hjälp av krafter utifrån”.⁴⁵⁹ Externa organisationer som bidrar till skolans arbete, såsom UF, fick således ett ökat stöd i de nya läroplanerna. Pedagogikforskarna Eva Leffler och Ron Mahieu betonar även att fokus i Lpo 94 riktades mot en osäker framtid. Medan tidigare läroplaner hade haft en yrkes- och arbetslivsförberedande inriktning, blev skolans nya uppdrag att ”ge elever redskap för att kunna hantera de förändringar som förväntas ske”.⁴⁶⁰ Till och med historieämnet, som per definition är inriktat på det förflutna, blev i och med 1994 års kursplan för grundskolan tydligt inriktad på nutida förhållanden och en ökad beredskap inför framtiden.⁴⁶¹ I

⁴⁵⁵ Hultén 2019, s. 152–153; *Lpo 94 & Lpf 94*, s. 8 & 26.

⁴⁵⁶ Gustavsson 2002, s. 23–24; *Lpf 94 & Lpo 94*; Ringarp 2013, s. 459; *Skola för bildning: Huvudbetänkande av Läroplanskommittén*, SOU 1992:94, Stockholm: Allmänna förlaget 1992, s. 63.

⁴⁵⁷ Ringarp 2013, s. 459.

⁴⁵⁸ Gustavsson 2002, s. 24.

⁴⁵⁹ Leffler & Mahieu 2010, s. 191; *Skolfrågor. Om skola i en ny tid: Slutbetänkande av Skolkommittén*, SOU 1997:121, Stockholm: Fritzes 1997.

⁴⁶⁰ Leffler & Mahieu 2010, s. 192.

⁴⁶¹ Persson 2018, s. 108–111; Henrik Åström Elmersjö, ”An individualistic turn: citizenship in Swedish history and social studies syllabi, 1970–2017”, *History of Education* 2021:2, s. 234.

samband med reformerna inriktades skolans medborgarfostran på att fostra aktiva, ansvarstagande och fria individer som kunde bidra till samhället och dess utveckling.⁴⁶²

Läroplansutvecklingen under 1990-talet kan till stor del sägas ha legat i linje med UF:s verksamhet och motivering till utbildningsprogrammet och därför gynnat dess verksamhet. Dessutom stämde UF:s organisationsuppbyggnad, med fokus på den regionala och lokala verksamheten, väl överens med skolans utveckling mot alltmer lokal organisering av skolverksamheten. Ett allmänt ökat fokus på ekonomi och marknaden både inom skolan och det övriga samhället gynnade även en utbildningsverksamhet som fokuserade på att förmedla kunskaper och färdigheter inom dessa områden. UF behövde dock ta hänsyn till den mer kursfokuserade gymnasieuppbyggnaden och hitta möjliga sätt för lärarna att implementera programmet i undervisningen. Detta var särskilt viktigt eftersom den snabba spridningen av UF-programmet till stor del möjliggjorts av engagerade lärare och den allt starkare kopplingen till deras undervisning. Organisationen satsade därför på att marknadsföra utbildningsprogrammet mot den nya gymnasieskolan och de olika sätt på vilka det kunde införas i undervisningen.⁴⁶³ Vad gäller den allmänna utvecklingen av skolan under 1990-talet, aktualiserades även entreprenörskap alltmer inom utbildningsområdet, vilket kom att påverka UF:s ställning som utbildningsaktör.

Entreprenörskap och företagsamhet som pedagogiskt ideal

Slutet av 1990-talet och början av 2000-talet har av flera forskare pekats ut som en särskilt viktig period för utvecklingen av en diskurs kring entreprenörskap och företagsamhet i skolan samt av olika projekt för att införa dessa inslag i undervisningen. Skiftet märktes internationellt, nationellt och, inte minst, regionalt.⁴⁶⁴ Föregående kapitel belyste att utbildningsprojekt i företagsamhet för ungdomar existerade i praktiken i Sverige före denna tid. Medan UF var en något kontroversiell aktör i tidigt 1980-tal, utvecklades senare ett pedagogiskt ideal relaterat till entreprenörskap och företagsamhet i Sverige och internationellt, vilket gav UF bättre förutsättningar. Eva Leffler har visat att detta pedagogiska ideal har kopplingar till progressiva pedagogiska traditioner med fokus på det aktiva och fria barnet samt processen och erfarenheten som en central del av lärandet. Fokus riktades mot att utveckla elevens egenskaper och färdigheter genom lärandeaktiviteter, som gärna fick vara ämnesöverskridande och ha anknytning till den omgivande världen utanför skolan. Denna inriktning framställs ofta i motsättning till vad som ses som en mer traditionell, ämnesinriktad och passiv förmedlingspedagogik. Det finns även en inneboende ambition att ändra skolans arbetssätt för att bättre kunna bidra till att utveckla barn och

⁴⁶² Leffler & Mahieu 2010.

⁴⁶³ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet inom de nya gymnasieprogrammen – tips och idéer* [broschyr], 1993. Bifogades till *Handel & Ekonomi* 1993:2.

⁴⁶⁴ Se exempelvis: Leffler 2006; Leffler & Mahieu 2010; Mahieu 2006; Lyngholm K. Mortensen 2021.

ungdomars naturliga entreprenöriella och företagsamma egenskaper och färdigheter.⁴⁶⁵ Efterfrågan på entreprenörskap och företagsamhet i skolan bör även ses i ljuset av de ekonomiska utmaningar som förekommit internationellt samt förändringen av ekonomin och arbetsmarknaden sedan 1970-talet. De ekonomiska perspektiven banade väg för ett skifte. Tidigare hade förändringar i idealen för medborgarfostran oftast skett genom att huvudansvaret flyttades från ett skolämne till ett annat.⁴⁶⁶ När 1900-talet gick mot sitt slut ansågs dock behovet vara nya färdigheter och kunskaper som inte tidigare fått något betydande utrymme i skolan. Fredrik Alvéén betonar att man under 1990-talet ansåg att det ”behövdes entreprenörer som kunde utnyttja den fria marknaden, när nyliberalism och globalisering utsatte Sverige för hård konkurrens”.⁴⁶⁷ Därmed behövdes en förändring i skolans fostransuppgift, för en ”[s]ådan konkurrens hade den kollektivt inriktade skolan under andra hälften av 1900-talet inte förberett eleverna för”.⁴⁶⁸ Det har således funnits en målsättning att genom de entreprenöriella inslagen bidra inte bara till att fostra medborgare till kompetenta marknadsaktörer som kan konkurrera på kunskapssamhällets hårda arbetsmarknad utan också till samhällets tillväxt och internationella konkurrenskraft.

Entreprenörskap är ett begrepp med en lång historia som genom tiderna fått många olika betydelser, varav en del belyses av Clara Lyngholm K. Mortensen. Hon visar hur entreprenören har blivit ett ideal för samhälleligt beteende i den danska välfärdsstaten genom att entreprenörskap blivit en del av det danska skolsystemet i landets övergång till konkurrensstat. Entreprenörskap som koncept kom till Danmark under det sena 1980-talet, dels via den akademiska världen, dels genom transnationella organisationer såsom OECD, Världsbanken och EU-kommissionen. Dessa organisationer hade en avgörande roll för att etablera en särskild förståelse av entreprenörskap som en tillväxtskapande förmåga som både kan och bör tränas och läras av alla medborgare. Lyngholm K. Mortensen argumenterar för att den kritik som riktades mot Danmark från transnationella organisationer och danska tankesmedjor för brist på entreprenörskap i utbildningssystemet bidrog till att entreprenörskap blev ett modeord i utbildningspolitiken vid mitten av 2000-talet. Dess spridning ska även ses som ett resultat av regeringens politiska svar på globaliseringen. Entreprenörskap i utbildningen skulle bidra till målet om framtida tillväxt.⁴⁶⁹

Vidare identifierar hon sex olika historiska förståelser av vad entreprenörskap innebär baserat på internationell litteratur kring entreprenörskap som koncept och hänvisar till definitioner kopplade till Joseph Schumpeter, Ludwig von Mises, Israel Kirzner, Peter Drucker, Theodore Schultz och David McClelland.

⁴⁶⁵ Leffler 2006, s. 98.

⁴⁶⁶ Ulf Zander, ”Från nationell till demokratisk överideologi eller berättelsen om samhällskunskapens uppgång och historieämnets fall”, *Utbildning och demokrati* 1997:2, s. 21–51.

⁴⁶⁷ Alvéén 2024, s. 233.

⁴⁶⁸ Alvéén 2024, s. 233.

⁴⁶⁹ Lyngholm K. Mortensen 2021.

Entrepreneurship	Schumpeter	Mises	Kirzner	Drucker	Schultz	McClelland
What is it?	An innovative action	A description of all agents in an economy	A human characteristic	An ability strengthened by management	An ability strengthened by education	A behavioural trait
Who does it apply to?	The man of action	Agents in an economy	Persons with the specific characteristic	Everyone can have	Everyone can learn it	Persons with the specific trait

Figure 1: Overview of definitions of entrepreneurship.

470

Entreprenörskapsbegreppets inträde i det danska skolsystemet har sin grund i en viktig konceptuell förändring, från Schumpeters mer snäva ekonomiska betydelse till regeringens syn på entreprenörskap som ett sätt att vara som bidrar till tillväxt och som kan stärkas genom utbildning.⁴⁷¹ Även Sverige genomgick en liknande utveckling som den som Lyngholm K. Mortensen skildrar i Danmark vad gäller entreprenörskapets aktualiserande inom utbildningen på policynivå, där OECD och EU fått en viktig roll.

Parallellt med utvecklingen mot decentralisering, målstyrning och marknadisering av den svenska skolan uppstod det även under 1990-talet, framför allt i samband med Sveriges inträde i EU, en ökad internationell efterfrågan på anpassning av skolsystemet till de krav som följde med ekonomins utveckling och konkurrensen på den globala marknaden i en värld präglad av hög förändringstakt. Eva Leffler och Ron Mahieu har beskrivit det som att det på överstatlig nivå – med huvudfokus på OECD och EU – sedan 1970-talet har utvecklats en samstämmighet och ”en tendens till en europeisk homogenisering i utbildningspolicyfrågor”, inte minst i förhållande till entreprenörskap i utbildningen.⁴⁷² OECD kom att från 1980-talet alltmer framhäva vikten av att prioritera ekonomiska mål och att utveckla basfärdigheter inom utbildningen som ett svar på de strukturella förändringar som samhället och ekonomin genomgick i övergången från en grund i industrier och varutillverkning till samhällen präglade av ”tjänster och informationshantering”.⁴⁷³ Den höga förändringstakten medförde en osäkerhet inför framtiden, varför OECD pekade på att generella kunskaper och färdigheter blev allt viktigare i kombination med kontinuerlig utbildning genom livet. Den svåra arbetsmarknaden var en återkommande referenspunkt, men Leffler och Mahieu betonar att agendan ändrades från ett fokus på att bekämpa arbetslöshet till att i stället bidra till att skapa fler arbetstillfällen. I slutet av 1980-talet underströk OECD i denna anda vikten av företagsamhet och skolors samarbete med näringslivet. Sådana prioriteringar var väl i linje med UF:s (och JA:s) miniföretagsprogram. På detta sätt sammanlänkades utbildningen med den ekonomiska sektorn, där ökad vikt lades vid att utveckla humankapital genom så kallat livslångt lärande.

⁴⁷⁰ Lyngholm K. Mortensen 2021, s. 169.

⁴⁷¹ Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁴⁷² Leffler & Mahieu 2010, s. 189.

⁴⁷³ Leffler & Mahieu 2010, s. 183.

Leffler och Mahieu uppmärksammar även att OECD och EU från början av 1990-talet tillmätt små och medelstora företag allt större betydelse. De betonade att sysselsättningen skapades i dessa företag, medan stora företag snarast dragit ned på antalet anställda. OECD och EU menade även att denna typ av företag hade potential för en högre nivå av innovation, vilket sågs som särskilt viktigt för den ekonomiska utvecklingen på längre sikt. Några år därefter kom entreprenörskap att mer explicit betonas i dessa organisationers policydokument, då egenföretagande presenterades som en lösning på en mängd olika problem:

Entreprenörskap anses bra för individen och för samhället eftersom det direkt minskar arbetslösheten, och entreprenörer kan på sikt bli arbetsgivare och så skapas fler jobb. Tillväxt, innovationer och konkurrens förväntas skapa och bevara samhällets välfärd. I retoriken har kunskapssamhället blivit synonymt för det lärande samhället och även det entreprenöriella samhället, speciellt när OECD och EU 1998 publicerar var sitt dokument med titeln ”fostra entreprenörskap”.⁴⁷⁴

Entreprenörskap presenterades således som ett viktigt svar på kunskapssamhällets utmaningar och som en del av de generella färdigheter som var centrala att utveckla inom utbildningen för att bidra till välfärden och den framtida utvecklingen av ekonomin och arbetsmarknaden. Samtidigt ändrades innebörden av begreppet entreprenörskap och relaterades även ”till sociala och kulturella aspekter av samhällsutvecklingen”.⁴⁷⁵ Både EU och OECD menade att definitionen av entreprenörskap behövde vidgas ”för att göra den mer acceptabel för utbildningssystemet”.⁴⁷⁶

De internationella policydiskussionerna kring entreprenörskap i utbildningen satte avtryck även i Sverige, exempelvis i Nuteks skrivelser och verksamhet. Mot slutet av 1990-talet blev entreprenörskap aktuellt i anslutning till utbildningspolitiska initiativ och debatter. År 1997 presenterade den socialdemokratiska regeringen en utvecklingsplan för utbildning. Den innehöll bland annat en satsning på vuxenutbildningen, kallad kunskapslyftet, som hänvisade till kontinuerligt utbildningsbehov till följd av tidens samhällsförändringar. Även gymnasienivån behövde utvecklas för att möta förändringar på arbetsmarknaden och i ekonomin, förbereda ungdomarna inför ett framtida arbetsliv och stimulera tillväxt. Eleverna behövde genom utbildningen utveckla ”kreativitet, förändringsberedskap, kommunikativ förmåga, språkfärdigheter och social kompetens”.⁴⁷⁷ I planen underströks också att ”[e]tt kontinuerligt lärande ger förutsättningar för ett innovativt tänkande och stimulerar entreprenöranda”.⁴⁷⁸ Därutöver pekade planens författare på att det fanns ett ”behov av att gymnasieskolans utbildningar inriktas mer mot

⁴⁷⁴ Leffler & Mahieu 2010, s. 184.

⁴⁷⁵ Leffler & Mahieu 2010, s. 184.

⁴⁷⁶ Leffler & Mahieu 2010, s. 184.

⁴⁷⁷ Regeringens skrivelse 1996/97:112, s. 15.

⁴⁷⁸ Regeringens skrivelse 1996/97:112, s. 15.

entreprenörskap” för att möta en ny arbetsmarknad där ”fler människor kommer att verka i arbetslivet som egna företagare”.⁴⁷⁹ Företagandet krävde i sin tur ”specifika kunskaper och färdigheter”, som motiverade att utbildningen inriktades mer mot entreprenörskap.⁴⁸⁰ I planen underströks att entreprenörskap i utbildningen inte enbart skulle handla om företagande utan ha en bredare inriktning för att ”stimulera nytänkande och kreativitet”.⁴⁸¹ Sådana färdigheter behövdes i många olika sammanhang, löd budskapet. De motiveringar som UF hade angivit för sin utbildningsverksamhet började således få ett bredare genomslag. Ministrarna i den socialdemokratiska regeringen var inte heller ensamma om att förespråka entreprenörskap i skolan. De hade Centerpartiets stöd och även politiker i Folkpartiet och Moderaterna underströk vikten av denna utveckling.⁴⁸² I en del motioner om entreprenörskap i utbildningen betonades även UF:s pågående arbete med entreprenörskap i skolorna.⁴⁸³ UF och entreprenörskap i skolan nämndes därtill i den offentliga utredningen *Unga och arbete* (SOU 1997:40), i vilken den Ungdomspolitiska kommittén bland annat förslög att skolan i högre grad skulle ”förbereda eleverna för eget företagande”.⁴⁸⁴ I den socialdemokratiska utbildningsplanen framhölls även att Sverige deltog i ett projekt inom det nordiska samarbetet som syftade till ”att utveckla entreprenörskapet i skolans utbildning”.⁴⁸⁵ Således var entreprenörskapsutbildning aktuell för utbildningspolicy i den nordiska kontexten, samtidigt som entreprenörskapet kopplades ihop med livslångt lärande och kunskapssamhällets behov i EU-kontexten.⁴⁸⁶ Samma år kom även utredningen *I entreprenörskapets tecken*, som tydligt kopplade ihop entreprenörskap och utbildning i Sverige, vilket jag återkommer till i nästa kapitel.⁴⁸⁷

Det faktum att entreprenörskap och entreprenöriella inslag blev en del av undervisningen i skolan är särskilt intressant att undersöka i ett 1990-talssammanhang – tillsammans med reaktionerna på denna förändring. Det finns en paradox i att entreprenörskapet aktualiserades inom den internationella utbildningspolitiken på grund av en ökad prioritering av ekonomiska mål i samhället, samtidigt som entreprenörskapsbegreppet ansågs behöva vidgas från sin snävare ekonomiska definition för att kunna integreras i utbildningen. En snäv ekonomisk och kommersiell definition ansågs inte nödvändigtvis passa den pedagogiska verksamheten, även om det i grunden var ekonomiska och

⁴⁷⁹ Regeringens skrivelse 1996/97:112, s. 70.

⁴⁸⁰ Regeringens skrivelse 1996/97:112, s. 70.

⁴⁸¹ Regeringens skrivelse 1996/97:112, s. 70.

⁴⁸² Motion 1996/97:Ub24; Motion 1996/97:Ub26; Motion 1997/98:A203; Motion 1997/98:Fi205; Motion 1998/99:Ub210.

⁴⁸³ Se exempelvis: Motion 1998/99:Ub210.

⁴⁸⁴ *Unga och arbete*, SOU 1997:40, Stockholm 1997

⁴⁸⁵ Regeringens skrivelse 1996/97:112, s. 70.

⁴⁸⁶ Leffler & Mahieu 2010.

⁴⁸⁷ Bengt Johannisson & Torsten Madsén, *I entreprenörskapets tecken: en studie av skolning i förnyelse*, Ds 1997:3, Stockholm: Fritzes 1997; Leffler 2006, s. 81 & 89.

arbetsmarknadsmässiga motiv som stod bakom införandet av konceptet i utbildningssfären. Denna paradox är dock inte särskilt förvånande. Det finns en inneboende motsättning i att skolan har i uppgift att förbereda och fostra barn och ungdomar inför en framtid på arbetsmarknaden och som medborgare i ett samhälle där de förväntas bidra till dess ekonomi och utveckling samtidigt som den ständigt utökade utbildningstiden lett till att barn och ungdomar kommit att ses som alltmer separerade från arbetsmarknaden och den ekonomiska sfären.

Sociologen Viviana A. Zelizer har belyst komplexiteten i synen på barn i relation till arbete och ekonomisk verksamhet i sin kritik av 'hostile worlds'.⁴⁸⁸ Enligt denna idé är livet uppdelat i två skilda sfärer. Om dessa beblandas leder det till korruption; om känslor och solidaritet tar sig in på rationalitetens sfär leder det till ineffektivitet och "cronyism", medan egenintresse i känslornas sfär försvagar empati och solidaritet.⁴⁸⁹ När det gäller barndomen innebär det en rädsla för att om unga utsätts för marknadslogiker kommer det att förstöra den goda barndomen samtidigt som barn – som opålitliga ekonomiska aktörer – släpps in i affärsvärlden. Att hålla barns och vuxnas världar separerade från varandra skulle således skydda båda från korruption.⁴⁹⁰ Det finns således en ovilja att tänka på en stor del av barns produktiva aktiviteter och arbetsinsatser som viktig ekonomisk verksamhet och det görs avgränsningar mellan vilken typ av aktivitet som anses vara lämplig och moraliskt fostrande och vad som utgör ekonomiska verksamheter som utnyttjar barnet.

Zelizer pekar på att det vid slutet av 1800-talet skedde ett skifte från att värdera barn för deras nyttiga insatser till att se på barnet som ovärderligt. Fler och fler började motsätta sig barns avlönade anställningar och lade i stället vikt vid obetalda arbetsinsatser som moralisk fostran. Trots att detta nya tankesätt kommit att påverka sociala praktiker, har barn fortsatt att utföra produktivt arbete av olika slag. Zelizer argumenterar för att idén om 'hostile worlds' inte kan förklara det som faktiskt händer i ekonomiska aktiviteter, då studier av rutinmässigt socialt samspel motsäger att kombinationen av ekonomiska transaktioner och personliga relationer skulle leda till korruption. Hon påminner oss om att barn ofta gör värdeproducerande arbetsinsatser, där ekonomiska transaktioner och personliga relationer kopplas ihop utan att detta leder till fördärv. Zelizer utmanar marknadsdoktrinerna med dess syn på barns ekonomiska insatser genom att lägga tonvikt på hur mycket värdeskapande som sker utanför den traditionella löne marknaden. Hon betonar vikten av att se den systematiska variationen i barns arbete i ljuset av sociala relationer och sammanhang, vilket kan tydliggöra debatten kring lämpliga och olämpliga arbetsinsatser för barn. Exakt samma arbetsinsats kan nämligen ses som antingen acceptabel eller oacceptabel, beroende på om den skapar fördelar för deltagarna i den sociala interaktionen. Vem får dessa fördelar och vilka blir konsekvenserna för barnen? Det är därför vanskligt att

⁴⁸⁸ Zelizer 2010.

⁴⁸⁹ Zelizer 2010, s. 74. Cronyism, i likhet med nepotism, är en typ av favorisering. Cronyism innebär att man ger fördelar till vänner, kollegor och bundsförvanter, oavsett deras kvalificering. Se: Wikipedia, "cronyism", <https://en.wikipedia.org/wiki/Cronyism>, hämtad 2025-07-31.

⁴⁹⁰ Zelizer 2010, s. 73-74.

inta moraliska eller politiska ståndpunkter som applicerar övergripande klassifikationer enbart baserade på insatsen utan att se på den viktiga sociala distinktionen, exempelvis skillnaden mellan att hjälpa till i föräldrarnas butik eller göra en liknande insats för en främling.⁴⁹¹

Även om Zelizer inte fokuserar på 1990-talet eller barns relation till entreprenörskap, är hennes resonemang värdefulla både för att belysa utmaningen i att introducera entreprenörskap i barnens värld och för att förklara varför de entreprenöriella inslagen så småningom har integrerats i utbildningen. Enligt henne finns det en utbredd uppfattning att man bör värna den goda barndomen genom att skydda unga från marknadens logiker och därmed samtidigt skydda den vuxna affärsvärlden från opålitliga ekonomiska aktörer, trots att detta inte reflekterar komplexiteten i barns faktiska relation till arbete och ekonomiska aktiviteter. En annan viktig poäng är att de arbetsinsatser som bedöms som lämpliga för barn gärna ses som moralisk fostran eller som en slags utbildning, snarare än att uppfattats som ett direkt ekonomiskt värdeskapande. Dessa resonemang belyser den komplexa kontext som en aktör som vill introducera entreprenörskap och företagsamhet i barns utbildning behöver förhålla sig till, vilket också var den utmaning som UF stod inför. Entreprenörskapets ekonomiska hemvist medförde att det var ett begrepp som kunde anses höra vuxenvärlden och marknaden till, och som barnen därför ansågs behöva skyddas från. Därmed kunde dess användning i skolsammanhang väcka motstånd – trots att det kunde ses som moralisk fostran – hos dem som ville separera den kommersiella världen från barnens värld. En vidgad definition av entreprenörskap och företagsamhet – som inte förutsatte kommersiell verksamhet – kunde lättare ses som en del i barnens moraliska fostran och utbildning, vilket förklarar varför en sådan utveckling skedde i en tid då olika aktörer ville införa entreprenörskap i skolan. Dessa resonemang blir relevanta i anslutning till försöken att introducera entreprenörskap och företagsamhet i grundskolan, vilket jag återkommer till i nästa kapitel.

1990-talet var följaktligen en tid då entreprenörskap som begrepp aktualiserades och vidgades bortom ekonomin. I allt högre grad efterfrågades entreprenörskap av internationella aktörer som ett övergripande mål inom en utbildning som i ökad utsträckning skulle fokusera på generella kunskaper och färdigheter som bidrog till samhällsutvecklingen, välfärden och tillväxten. Det var även en tid då internationella policyskapande aktörer fick ökad betydelse för den svenska utbildningen i och med Sveriges inträde i EU. Därefter kom entreprenörskap att debatteras allt oftare kring millennieskiftet. Under 1990-talet krattades manegen således i ökad utsträckning både inom skolvärden och i det svenska samhället generellt för en aktör som dels verkade för utbildning i företagsamhet och entreprenörskap, dels kunde tillvarata den kommunala organisationen av skolverksamheten och som därtill både hade nationell täckning och internationell anknytning. UF kunde därmed utvecklas i medvind under 1990-talet.

⁴⁹¹ Zelizer 2010, s. 74 & 83–85

En etablerad kunskapsaktör med nationell täckning

I verksamhetsberättelsen för 1992 beskrev UF-förbundets ordförande, Ola Carlsson⁴⁹², UF som "en rörelse i tiden" och menade att "[i] vår snabbt föränderliga och alltmer internationaliserade värld har Ung Företagsamhet en mycket viktig plats att fylla".⁴⁹³ Det var en syn på världsläget som känns igen från tongångar i OECD och EU.⁴⁹⁴ Organisationen kunde även 1992 peka på framgången för svenska UF på den internationella arenan. Exempelvis hade ett svenskt UF-företag, som sålde EG-kalsonger, vunnit första pris i den europeiska tävlingen om bästa UF-företag. Därutöver fick organisationen ett uttalat ministerstöd i samband med sin europeiska konferens och sin presentation av UF-programmet på Rosenbad. Skolminister Beatrice Ask hade konstaterat att "UF är en stor hjälp att nå det nya gymnasieprogrammets mål".⁴⁹⁵ Näringsminister Per Westerberg var inne på en liknande tankegång när han hävdade att "UF är rätt väg för unga entreprenörer, som vill bli företagare".⁴⁹⁶ Enligt honom var ett ökat företagande "[d]en absolut viktigaste uppgiften vi har" i en tid då det var "inne att starta företag".⁴⁹⁷ De svenska politikerna speglade därmed den internationella trend som prioriterade nyföretagande. UF framhölls som bidragande aktör till att nå målen med gymnasieskolans reform och hade således ett starkt stöd från det tidiga 1990-talets borgerliga regering. Verksamheten låg i linje med den utveckling av politiken och opinionen som framhävde näringslivets betydelse i samhället. UF kunde därmed även på ett gynnsamt sätt knyta an till retoriken i den politiska debatten. Dessutom låg UF:s verksamhet med sina konferenser och tävlingar i linje med den trend som uppstått i samband med inträdet i EG/EU. Det ökade stödet och förändringen i opinionen gav goda förutsättningar för organisationens expansion.

⁴⁹² Ola Carlsson efterträdde Jan Ekermann som UF:s förbundsordförande 1987. Han var UF:s ordförande under åren 1987–1995. Han var vid sitt tillträde ansvarig för samhällskontakten på Pharmacia-koncernen. Ekermann hade 1987 gjort bedömningen att UF var etablerat och gick in i en ny fas då det lämpade sig att byta ordförande. Carlsson fick uppdraget att leda UF i utvecklingen till en rikstäckande organisation och fick en viktig roll under expansionsfasen. Se: Jan Ekermann, "Ung Företagsamhet: En återblick på de första åren" [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria, 2000-10-12, s. 28; Ung Företagsamhet, *Årsredovisning Förbundet Ung Företagsamhet 1994* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1995, s. 15; Ung Företagsamhet, *Årsredovisning 1995 Förbundet Ung Företagsamhet* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1996, s. 15; Pharmaciaveteranerna, "Ola Carlsson", <https://www.pharmaciaveteranerna.se/hem/intervjuer-med-pharmacia-profiler/-ola-carlsson-46038906>, hämtad 2025-07-29.

⁴⁹³ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse Förbundet Ung Företagsamhet 1992* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1993, s. 1.

⁴⁹⁴ Leffler och Mahieu 2010.

⁴⁹⁵ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse Förbundet Ung Företagsamhet 1992* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1993, s. 1.

⁴⁹⁶ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse Förbundet Ung Företagsamhet 1992* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1993, s. 1.

⁴⁹⁷ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse Förbundet Ung Företagsamhet 1992* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1993, s. 1.

UF:s fokus i början av 1990-talet var att gradvis utöka och stärka organisationens regionala och lokala förankring. Målsättningen var att uppnå en nationell täckning samt att utveckla det internationella samarbetet med systerorganisationer i andra länder. Grundandet av allt fler regionala föreningar gjorde att UF valde att utveckla en fastare organisationsform med ”en konkret central och regional ansvarsfördelning och arbetsform [...] efter franchise-modell” som skulle stärka den framtida utvecklingen av UF.⁴⁹⁸ Att UF använde sig av en expansionsstrategi, som är förknippad med stora amerikanska franchise-imperier som McDonald’s – som innebär att organisationen byggs upp av en federation av relativt fristående entreprenörer/småföretag – är inte särskilt förvånande.⁴⁹⁹ Det stämde väl överens dels med den entreprenöriella anda som UF ville förmedla, dels med organisationens amerikanska bakgrund och dels med ambitionen att på kort tid bli en rikstäckande organisation. Strategin byggde även på den struktur som hade byggts upp inom UF under de första åren, samtidigt som formaliseringen gav förbundet mer kontroll och förenklade UF-företagandets spridning.

År 1994 fanns det UF-föreningar över hela Sverige och UF-verksamhet bedrevs i alla län.⁵⁰⁰ Samma år konstaterade UF:s ordförande att entreprenörer var ”en förutsättning för ett rikt näringsliv” och de som skapade välbefinnande och drev utvecklingen.⁵⁰¹ Därför behövde synen på företagande förändras. ”[E]ntreprenörens status måste stärkas” och ”[a]ttityden till entreprenörskap grundläggs i unga år” var viktiga målsättningar.⁵⁰² Det var därför centralt att utveckla samarbetet mellan skolan och näringslivet. Att bidra till en förändrad syn på entreprenörskap och företagande hade blivit ett uttalat mål för UF och organisationen kan därmed sägas ha arbetat aktivt för att förstärka den medvind som de hade. Verksamheten fyllde ett samhällsligt behov, enligt UF:s argumentation. Denna målsättning överensstämde med fokuset på att öka företagsamheten och gynna entreprenörskap som fanns hos aktörer som OECD, EU och Nutek vid denna tid.⁵⁰³ Ola Carlsson betraktade även gymnasiereformen som genomfördes 1993 som ett steg i rätt riktning. UF gynnades av de förändringar som skolan genomgick. Skolan uppmuntrades alltmer att samarbeta med utomstående aktörer och det gavs mer frihet till skolor och lärare att välja hur de utformade skolarbetet. Dessutom hade, som sagt, Skolöverstyrelsen lagts ned och ersatts med det mindre detaljstyrande Skolverket, vilket gynnade verksamheter som

⁴⁹⁸ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse Förbundet Ung Företagsamhet 1993* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1994, s. 1.

⁴⁹⁹ Erik Baker, *Make Your Own Job: How the Entrepreneurial Work Ethic Exhausted America*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2025, s. 165–169.

⁵⁰⁰ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning Förbundet Ung företagsamhet 1994* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1995, s. 5.

⁵⁰¹ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning Förbundet Ung företagsamhet 1994* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1995, s. 2.

⁵⁰² Ung Företagsamhet, *Årsredovisning Förbundet Ung företagsamhet 1994* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1995, s. 2.

⁵⁰³ Leffler & Mahieu 2010.

UF. I en återblick uttryckte Carl Holm sin frustration över Skolöverstyrelsens ”föga progressiva roll för skolans utveckling”, som varit ett hinder under UF:s tidiga kontakter med skolan.⁵⁰⁴ Hans slutsats var att Skolöverstyrelsens otidsenlighet bidragit till att myndigheten lagts ned.⁵⁰⁵ Carlsson konstaterade att UF:s koncept ”blivit allmänt accepterat” och att organisationen numera var erkänd och ”en efterfrågad part”.⁵⁰⁶

Vid mitten av 1990-talet hade UF sålunda blivit en rikstäckande och erkänd kunskapsaktör som med sitt utbildningsprogram explicit verkade för ökad företagsamhet och ökat entreprenörskap i Sverige. UF:s verksamhet och målsättning stämde i mångt och mycket överens med politiska mål i tiden, vilket inte minst speglas i grundandet av Nutek, som bland annat skulle verka för att stärka näringslivet och öka etableringen av små och medelstora företag. Att Nutek gav bidrag till utbildningsinitiativ vittnar om närmandet mellan utbildningspolitiken och den ekonomiska politiken. I motsats till tanken om ’hostile worlds’, hölls utbildning och ekonomi inte längre isär, utan den ekonomiska vuxenvärlden tog sig i allt högre grad in i barnens och ungdomarnas värld. Redan som nystartad myndighet pekade Nutek på vikten av ungdomar i myndighetens strävan att öka nyföretagandet – ungdomar och nyföretagande hörde ihop. Nutek hade därför ambitionen att ”man redan i gymnasiet undervisar i ämnet”.⁵⁰⁷ Ett sätt att göra detta på var ”att man bygger ut verksamheten inom Ung Företagsamhet”.⁵⁰⁸ Nyföretagande stod högt på den politiska dagordningen både i Sverige och internationellt. UF kunde därför användas som ett medel för att uppnå politiska mål, relaterade till näringslivet, arbetsmarknaden och den nya gymnasieskolan. Numera hyste aktörer förhoppningar om att UF skulle lösa samhälleliga problem på både regional och nationell nivå.

Problemformuleringen hade förskjutits sedan 1980-talet och satsningar på nyföretagande mötte inte längre ideologiskt motstånd. Tidigare hade denna typ av initiativ resulterat i debatter och kritik från delar av arbetarrörelsen, vilket mediestormen som uppstod kring UF 1983 vittnar om. UF var inte längre kontroversiellt i den politiska debatten, och organisationen behövde därmed inte inta en försvarsposition. Förändringarna i politiken och skolan bidrog till att UF kunde ta sig an en annan roll och position än vad som hade varit möjligt i 1980-talets debattklimat. UF kunde peka på sin redan etablerade verksamhet som en del av lösningen för att realisera de förändringar som efterfrågades i samhället i allmänhet och utbildningen i synnerhet. När UF därtill hade uppnått en högre nivå av stabilitet och struktur fanns det förutsättningar för en mycket snabb utökning av verksamheten.

⁵⁰⁴ Carl Holms minnesbild citerad i Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet: En återblick på de första åren” [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000-10-12, s. 8.

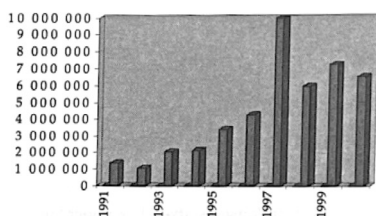
⁵⁰⁵ Carl Holms minnesbild citerad i Jan Ekermann, ”Ung Företagsamhet: En återblick på de första åren” [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000-10-12, s. 8.

⁵⁰⁶ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning Förbundet Ung Företagsamhet 1994* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1995, s. 2.

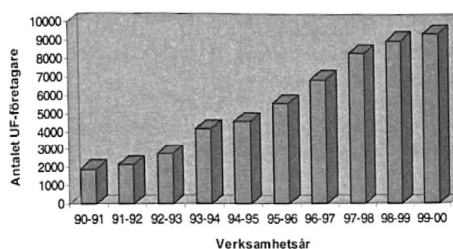
⁵⁰⁷ Björn Suneson, ”Nystartade företag bör få skattebefrielse”, *Svenska Dagbladet* 1991-10-16, s. 32.

⁵⁰⁸ Björn Suneson, ”Nystartade företag bör få skattebefrielse”, *Svenska Dagbladet* 1991-10-16, s. 32.

Expansionen tog fart under andra halvan av 1990-talet. Verksamhetsåret 93/94 drevs 805 UF-företag av 4153 ungdomar. UF hade intäkter från bidrag och avgifter som uppgick till närmare 2,4 miljoner kronor. Den största bidragsgivaren var vid det laget Nutek som bidrog med 1 300 000 kr till verksamheten, fördelat mellan det nationella förbundet och de regionala föreningarna. En annan viktig bidragsgivare var Arbetsmarknadsdepartementet som avsatte 500 000 kr för utveckling av samarbete mellan UF, arbetsförmedlingar och länsarbetsnämnder i syfte att ge utbildning till arbetslösa ungdomar. Dessutom hade UF fått sponsring av Docendo Läromedel AB och Öhrlings Reveko, som hjälpt förbundet att ta fram nya versioner av utbildningsmaterialet och subventionerade dessa för att minska inköpskostnaderna för de regionala föreningarna. SAF och SI fanns fortfarande kvar bland bidragsgivarna, som i övrigt bestod av företag och fonder, men det uttalade målet om en balans mellan statliga och privata medel till UF:s verksamhet verkade i stor utsträckning ha uppnåtts. De stora statliga medel som hade tillkommit när Sverige hade en borgerlig regering, talar för att UF vid denna tid betraktades som en legitim ideell kunskapsaktör och att utbildningsprogrammet uppfattades som en arbetsmarknadsåtgärd.⁵⁰⁹

Figur 1. Ung Företagsamhets omsättning under 1990-talet.

Antal UF-företag sedan 1990

510

Den stora expansionen speglades i den snabba ökningen av UF:s omsättning och antal deltagande ungdomar under andra hälften av 1990-talet samt att förbundet ägnade sig åt allt fler och större projekt. Två sådana projekt var utvecklandet av ett kompletterande interaktivt läromedel – en cd-rom – och konceptutveckling för ungdomar i grundskolan. Särskilt cd-romen, som producerades 1997, blev kostsam. Projektet ökade därför även UF:s omsättning rejält under det året, vilket sticker ut i statistiken.⁵¹¹ År 1997 blev UF även medlem i Junior Achievement International (JAI). Detta gjorde att organisationen fick möjlighet att översätta och omarbete andra JA-koncept än UF:s ordinarie

⁵⁰⁹ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning Förbundet Ung Företagsamhet 1994*, [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1995, s. 4, 9 & 12.

⁵¹⁰ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung Företagsamhet 2000* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2001, s. 5 & 7.

⁵¹¹ Ung Företagsamhet, *Förbundet Ung Företagsamhet Årsredovisning 1999* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000, s. 6.

miniföretagsprogram för att vidga den svenska verksamheten och bidra med ”förståelse för företagande och välfärdsprocessen” även till andra åldersgrupper i skolan. Ett pilotprojekt för UF i grundskolan startades därför 1997 – ett projekt som jag återkommer till i nästa kapitel.⁵¹² Parallellt med att UF satsade på att stärka, utveckla och sprida huvudkonceptet i regionerna, ägnade sig förbundet även åt en hel del sidoprojekt. Till dem hörde utvecklande av läromedel och koncept för både grundskolan och högskolan, stärkande av de internationella kontakterna genom bland annat den europeiska federationen Young Enterprise Europe (YEE) och JAI och arrangerande av regionala, nationella och internationella evenemang.⁵¹³ Sverige fick exempelvis under 1990-talet stå värd för både den europeiska YE-produktmässan (1992) och EM i UF-företagande (1994 respektive 1999).⁵¹⁴ Dessa evenemang gjorde att organisationen fick extra uppmärksamhet.

Inom organisationen påpekades att expansionen gjorde det särskilt viktigt att trygga finansieringen, men även att säkerställa att grundkonceptet skulle uppnå en stark förankring och kontinuitet. En mängd nya projekt medförde en risk att resurser skulle tas från huvudverksamheten (UF-företagandet), som dock samtidigt krävde allt större resurser för att hantera de ständigt ökande elevkullarna och nya skolor, lärare och rådgivare. Expansionen förde således med sig nya utmaningar för organisationen. UF:s styrelseordförande Sören Gyll⁵¹⁵ fångade det bitterljuva i situationen, då han 1999 konstaterade att ”[e]n ökande efterfrågan är positiv men samtidigt innebär det också stora

⁵¹² Ung Företagsamhet, *Årsredovisning 1996 Förbundet Ung Företagsamhet* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1997, s. 13.

⁵¹³ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung företagsamhet 2000* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2001, s. 11–13.

⁵¹⁴ Ung Företagsamhet, *Verksamhetsberättelse Förbundet Ung Företagsamhet 1992* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1993, s. 5; Ung Företagsamhet, *Årsredovisning Förbundet Ung företagsamhet 1994*, [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1995, s. 7; Ung Företagsamhet, *Förbundet Ung företagsamhet Årsredovisning 1999* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000, s. 9.

⁵¹⁵ Sören Gyll är känd som en av Sveriges främsta företagsledare. Han har varit VD för bland annat Volvo och haft styrelseuppdrag i bland annat Skanska, SCA och Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien. Han var styrelseordförande för UF åren 1998–2002 och blev ordförande för det nybildade Svenskt Näringsliv 2001–2004. Se: Ung Företagsamhet, ”UF ökar förståelsen för företagandet”, *Medvind* 1998, s. 2; Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung Företagsamhet 2001* [UF], 2002, s. 9; Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet Årsredovisning 2002* [hämtad från www.ungforetagsamhet.se med hjälp av web.archive.org: https://web.archive.org/web/20100814175948/http://www.ungforetagsamhet.se/upload/Extern%20Webb/dokument/UF_arsredovisning02.pdf, hämtad 2021-11-03], 2003, s. 2; Wikipedia, ”Sören Gyll”, https://sv.wikipedia.org/wiki/Sören_Gyll, hämtad 2025-07-29.

ansträngningar både personellt och finansiellt”.⁵¹⁶ Johan Carlstedt⁵¹⁷, UF:s verkställande direktör, uttryckte oro för minskade regionala resurser. I en rapport framhävde han att det för UF:s utveckling under åren kring millennieskiftet krävdes ”en tydlig fokusering av UF:s kärnverksamhet samt fortsatt profilering av varumärket UF”.⁵¹⁸ Förbundet försäkrade sina medarbetare och intressenter att utvecklingen, spridningen och arbetet med nya koncept skulle ”genomföras utan att belasta medarbetaren eller organisationernas resurser ur ett regionalt perspektiv”.⁵¹⁹ Etableringen av regionala föreningar hade varit central för UF-företagandets spridning och möjliggjort att UF-programmet förankrats i gymnasieskolorna, eftersom skolornas verksamhet i ökad utsträckning organiserades regionalt och lokalt. Regionerna hade dock fullt upp med att tillgodose den ökande efterfrågan på UF-företagandet, varför det ansågs viktigt att skydda deras resurser. Samtidigt är det intressant att UF:s ledning verkar ha tänkt att spridningen och förankringen av nya koncept, exempelvis i grundskolan, skulle kunna bli framgångsrik, även om det nätverk av regionala föreningar som etablerats inte kunde användas för dess etablering och spridning. Detta framstår som en dålig förutsättning för att etablera cirkulation av ett nytt utbildningskoncept med tanke på att nätverket och de regionala organisationerna hade varit avgörande för att sprida gymnasiekonceptet och uppnå kontinuitet i verksamheten.

Under hela 1990-talet omnämndes UF i tidningar såsom *Göteborgs-Posten*, *Dagens Industri*, *Svenska Dagbladet*, *Expressen*, *Dagens Nyheter*, *Aftonbladet* och *Arbetet*.⁵²⁰ Antalet

⁵¹⁶ Ung Företagsamhet, *Förbundet Ung företagsamhet Årsredovisning 1999* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000, s. 11.

⁵¹⁷ Johan Carlstedt studerade ekonomi vid Linköpings universitet innan han involverades i UF och var organisationens VD 1997–2001. Därefter blev han ansvarig för entreprenörskap och nyföretagande på Svenskt näringsliv och har sedermera arbetat över ett decennium med entreprenörskap vid Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien och där bland annat ägnat sig åt framtagandet av *Vi utbildar för framtiden nu: Inspel till en ny strategi för entreprenörskap i skolan* (2022). Se: Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien, *Vi utbildar för framtiden nu – Inspel till en ny strategi för entreprenörskap i skola*, Stockholm: Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien 2022; LinkedIn, ”Johan Carlstedt”, <https://se.linkedin.com/in/johan-carlstedt-04224226>, hämtad 2025-07-29; Ung Företagsamhet, *Årsredovisning 1996 Förbundet Ung Företagsamhet* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1997, s. 15; Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung Företagsamhet 2000* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2001, s. 20; Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung Företagsamhet 2001* [UF], 2002, s. 12.

⁵¹⁸ Ung Företagsamhet, *Förbundet Ung företagsamhet Årsredovisning 1999* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000, s. 12.

⁵¹⁹ Ung Företagsamhet, *Förbundet Ung företagsamhet Årsredovisning 1999* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000, s. 12.

⁵²⁰ Förmodligen nämndes UF och individuella UF-företag även frekvent i lokal och regional media, som dock inte finns digitaliserad i databasen *Svenska tidningar* för dessa år, vilket tillsammans med det enorma utbudet av UF-regioner och lokalpress gör det svårt att följa och analysera den lokala mediabevakningen.

omnämmanden var sparsamt under de första åren, men ökade i mitten av decenniet.⁵²¹ Till skillnad från 1980-talet förekom det inte särskilt mycket debatt eller kritik kring UF, utan artiklarna handlade huvudsakligen om uppmärksammande av tävlingar, evenemang och individuella UF-företag. Från mitten av 1990-talet tillkom även en aktivare marknadsföring från UF:s sida, som bidrog till den kraftigt ökade exponeringen av verksamheten i form av annonser. Även UF:s närvaro i *H&E* höll i sig under 1990-talet. UF nämndes i 36 av de totalt 40 nummer som publicerades under årtiondet.⁵²² Inte heller i detta sammanhang var det debatter som stod i centrum, utan omnämningarna bestod huvudsakligen av reportage om evenemang och jubileum, lärare som berättade om sina erfarenheter, information om kurser samt tips på hur UF kunde inkluderas i gymnasieutbildningen. Det faktum att UF-entusiasten Lars-Erik Kullenwall blev ordförande för Föreningen Lärare i Ekonomiska ämnen 1990 kan ha bidragit till att verksamheten under 1990-talet blev en återkommande referenspunkt i tidskriften.⁵²³ Skribenterna kunde exempelvis i ökad utsträckning hänvisa till UF i relation till andra pedagogiska trender och företeelser. De pekade bland annat på UF som exempel på problembaserat lärande. När andra koncept – exempelvis övningsföretag – togs upp, kunde dessa presenteras som ett gott komplement till UF. Organisationens närvaro i tidskriften verkar under årtiondet ha blivit så väletablerad att den inte heller var beroende av Kullenwalls ordförandeskap, eftersom UF fortsatte att nämnas flitigt i *H&E* även efter hans avgång 1997.⁵²⁴

1990-talet verkar således ha varit en tid då UF – likt finansmarknaden – vardagligiserades i allt högre utsträckning.⁵²⁵ Inte minst i gymnasielärarsammanhang blev UF ett naturaliserat fenomen. Det hade blivit ett etablerat utbildningskoncept som stod lärarna fritt att engagera sig i om de ville, och som nämndes återkommande i samband med UF-årets höjdpunkter och relevanta angelägenheter i gymnasieskolans värld. Dessutom bidrog utvecklingen inom politiken, ekonomin och skolan till att UF mötte mindre motstånd. Ekonomiska utmaningar legitimerade initiativ avsedda att öka entreprenörskap och företagsamhet i

⁵²¹ För omnämningarna av UF i pressen, sök på ”ung företagsamhet” i Kungliga biblioteket, *Svenska tidningar*, [https://tidningar.kb.se/search?q=ung företagsamhet&searchGranularity=part&to=2011-12-31&from=1980-01-01](https://tidningar.kb.se/search?q=ung+f%C3%B6retagsamhet&searchGranularity=part&to=2011-12-31&from=1980-01-01). 1990 får sökningen tio st träffar, men träffarna ökar kring mitten av 1990-talet till ca 50 st per år. 1997 uppnås en topp på 109 träffar och 1999 låg de på 98 st. Sökning genomförd 2025-07-29.

⁵²² *Handel & Ekonomi* 1990:1, s. 18; 1990:2, s. 14; 1990:3, s. 1 & 2; 1990:4, s. 3, 9 & 17–19; 1991:1, s. 25; 1991:3, s. 19 & 25; 1991:4, s. 27; 1992:1, s. 20; 1992:2, s. 9 och 19; 1992:3, s. 2 & 33; 1992:4, s. 13; 1993:2, s. 2, 4 & 20; 1993:3, s. 49; 1993:4, s. 17; 1994:1 s. 14 & 48; 1994:2, s. 3, 14, 25, 29–30 & 33; 1994:3, s. 2 & 11; 1994:4, s. 16; 1995:1, s. 2 & 10; 1995:2, s. 2, 3, 20, 40 & 44; 1995:3, s. 29, 32, 36 & 38; 1995:4, s. 4 & 18–19; 1996:1, s. 4, 24, 28–29 & 32–33; 1996:3, s. 38 & 52–53; 1996:4, s. 42 & 46; 1997:1, s. 22 & 34; 1997:2, s. 36; 1997:3, s. 3, 45–46 & 48; 1997:4, s. 35–36 & 40; 1998:1, s. 12; 1998:2, s. 5–6; 1998:3, s. 20; 1999:1, s. 2 & onummerat sommarkurshäfte; 1999:2, s. 1–2 & 34–36; 1999:3, s. 1, 3, 19–20 & 35; 1999:4, s. 39.

⁵²³ *Handel & Ekonomi* 1990:4, s. 2.

⁵²⁴ *Handel & Ekonomi* 1997:2.

⁵²⁵ Larsson Heidenblad & Nilsson 2023; Nilsson 2024.

samhället och löntagarfonderna avskaffades. Därutöver gynnade skolutvecklingen ökat samarbete med lokala aktörer som UF. Det var med andra ord ett utbildningskoncept som gick i linje med – och kunde dra nytta av – den rådande utvecklingen i alla dessa kontexter, vilket bidrog till att debatter inte uppstod på samma sätt, trots att programmet i praktiken nådde allt fler ungdomar. När UF figurerade i ledare och debattartiklar kring millennieskiftet, handlade det om företagandets villkor, handelns situation eller skolans utveckling, där UF lyftes fram som ett gott exempel.⁵²⁶ Organisationen omnämndes huvudsakligen av borgerliga debattörer som såg UF som ett steg i rätt riktning och i samklang med pågående debatter om skolan, näringslivet och politiken. Att UF inte längre behövde gå i försvarsposition sammanföll även med en aktivare marknadsföringsstrategi.

UF:s nya PR-strategier och synen på ungdomar och företagande

Under UF:s etableringsfas på 1980-talet hade fokus riktats mot att etablera lokal och regional förankring för organisationen. Marknadsföringen av konceptet hade under denna period främst skett genom kontaktnät, informationsmöten, nyhetsbrev samt kontakter med pressen i samband med evenemang och individuella UF-företags verksamheter. Uppmärksamheten i media bestod huvudsakligen av artiklar, notiser och debattinlägg om verksamheten. Mediedebatten hade – trots den kritik som uppkommit – spridit kännedom om organisationen på ett bredare plan, men i övrigt var den lokala verksamheten samt de nationella konferenserna och tävlingarna centrala för UF. Vid mitten av 1990-talet hade organisationen uppnått nationell förankring och blivit ett vardagligt fenomen. Att UF väckte mindre kritik bidrog dock till att organisationen inte fick lika mycket hjälp på traven vad gällde den nationella uppmärksamheten i media. Ökad exponering var dock något som behövdes för att UF skulle kunna trygga resurser och stabilitet i den expanderande verksamheten. Därmed var mitten av 1990-talet en passande tid för en ny PR-strategi.

En ideell förening har ofta inte ekonomiska resurser tillgängliga för att genomföra stora mediala marknadsföringskampanjer. Ett samarbete med en dagstidning har dock potentialen att övervinna detta ekonomiska hinder. Ett sådant samarbete med *Göteborgs-Posten* möjliggjorde aktivare marknadsföringskampanjer för UF på 1990-talet. Tidningen började nämligen stötta den regionala UF-föreningen och regelbundet publicera UF:s marknadsföring. Det handlade inte enbart om några små notiser om UF och dess evenemang, utan organisationen gavs utrymme att återkommande publicera helsidesannonser. Dessa marknadsföringskampanjer anspelade på synen på ungdomar, samhällsutmaningar och företagande i tiden och visade hur UF på nya sätt försökte skapa engagemang och uppmärksamhet för verksamheten. Eftersom dessa kampanjer vittnar om

⁵²⁶ Sören Berggren, "Framtidens lärare bör ha varit egna företagare", *Svenska Dagbladet* 1998-09-10, s. 39; Peter Hjärne, "Allt är inte elände!", *Göteborgs-Posten* 1998-03-08, s. 2; "Näringslivet kan bidra till en bättre skola", *Dagens Industri* 2004-09-02, s. 2; Robert Odenljung, "Nu måste vi handla!", *Göteborgs-Tidningen* 1998-09-28, s. 2.

UF:s ställning i den nya 1990-talskontexten, visar på en ny strategi för att stärka organisationens position som kunskapsaktör och därtill ger insikter i tidens föreställningar kring entreprenörskap och ungdomar, finns det anledning att granska UF:s marknadsföring under 1990-talet.

Kristider och ungdomen som hot och hopp

I januari 1996 lanserades för första gången en mer omfattande UF-marknadsföringskampanj i *Göteborgs-Posten*, där organisationen använde sig av annonser med bilder på ungdomar tillsammans med uppseendeväckande rubriker såsom "Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster? Gå ut på gatan. Vill du se honom starta ett företag? Skicka in kupongen"; "Är detta din bild av ung företagsamhet? Då har vi goda nyheter" och "Vem tryggar din pension om 30 år? Inte bankdirektörerna i alla fall".⁵²⁷ I denna PR-kampanj anspelade UF på synen på ungdomar i samhället som ett potentiellt problem, men samtidigt som ett framtidshopp. Ett återkommande budskap var att det var de vuxnas ansvar att se till att ungdomarna fick goda förutsättningar. På en bild står en kille i centrum som skulle föreställa en potentiell värsting – med piercing, skinnjacka, Honda-tröja och hård min. I en annan förekommer ett gäng tonåringar med slokande hållningar, som alla ser uttråkade ut och tittar bort från kameran. Dessa bilder anspelade på fördomar mot ungdomar som stökiga, disträ och oföretagsamma. En intressant kontrast är att en tredje bild som användes i kampanjen i stället visade ett gäng ungdomar som alla ler in i kameran och utstrålar självsäkerhet. Dessa ungdomar representerade framtidshoppet och de människor som dagens vuxna faktiskt skulle behöva förlita sig på om 30 år. Samtidigt kontrasterade UF dessa företagsamma ungdomar mot bankdirektörerna, som gavs en känga för den ekonomiska krisen, som bland annat hade påvisat osäkerheten med finansmarknaden och pensionsfonderna. Finanskrisen på 1990-talet var till stor del just en bankkris, som inneburit att flera svenska storbanker behövt räddas av statliga garantier och ägartillskott.⁵²⁸ Bankdirektörerna var således inga räddare i nöden, utan de som hade behövt räddas av samhället. UF pekade på att det var ungdomarna som skulle bidra till ett näringsliv som genererade de skatteintäkter som krävdes för att trygga samhällets framtid. Man kan tänka sig att UF med dessa argument försökte visa att de var för en ansvarsfull utveckling av välfärdssamhället och försökte appellera till en målgrupp som möjligtvis hade tillhört kritikerna av verksamheten under det tidiga 1980-talet.

⁵²⁷ Ung Företagsamhet, "Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-12, s. 22; Ung Företagsamhet, "Är detta din bild av ung företagsamhet?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-03, s. 3; Ung Företagsamhet, "Vem tryggar din pension om 30 år?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-02-05, s. 12.

⁵²⁸ Magnusson 2016, s. 434–438.

Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster? Gå ut på gatan.

Vill du se honom starta ett företag? Skicka in kupongen.

Vem bestämmer hur det skall gå för våra ungdomar? Skall frågan så blir svaret självklart. Det är de självas skyldighet att ge våra ungdomar chansen till en bra start i livet.

Hur går det till? Hur övervinns osäkra kontingar till positiva, konstruktiva samhällsmedborgare? Det är med att ge ansvar. Låt dem försöka själva. Visar dem möjligheterna istället för problemen.

Det gör vi. Ung Företagsamhet (UF) är en ideell, opolitisk förening med verksamhet i hela Sverige. Villmer ungdomar våra eget företag ett år under gymnasiet. Allt in-

går, från affärsidé och budget till försäljning och produktion. Bättre sänt att boka företagsamhet är varet att tänka sig.

Vibehöver mer resurser.

1995 drev 4 500 ungdomar egna UF-företag. Många av dem startar eget på riktigt i framtiden. Andra drar nytta av sina erfarenheter som anställda. Och alla fick något vettigt att göra under en tid då framtiden ofta är osäker än i vuxenlivet. Det tycker de flesta är bra.

Problemet är - just det - pengar. Och som du förestår har

inte skolekonomer så stora resurser till sådana här verksamheter. Vi måste ha hjälp för att kunna fortsätta, av dig eller ditt företag. Alla bidrag är välkomna, men helst hoppas vi du kan hjälpa oss bekosta driften för (minst) ett av våra företag under en år.

Kan du hjälpa till?

Det kostar 1 500,-. Medlemskap i föreningen Ung Företagsamhet ingår, beleppt är andragsskilt och du blir offentligt tackad genom en stor annons i GP. Dessutom får du

diplom och många andra möjligheter (ring för mer info). Men det är inte därför du skall vara med.

Skicka in kupongen redan idag!

Stöder du oss för du minskar bus på gatorna. Fler ungdomar med framtidsfärd. Och, längre fram, en starkare generation 70-talister som kan jobba i shop alantarna som, bland mycket annat, skall bilda din pension.

Och glöm inte. Dagens ungdom blir alltid vad dagens vuxna förlämnar.

Jag vill starta nya företag.

Jag eller min företag vill bli medlem i föreningen Ung Företagsamhet och hjälpa ungdomar driva eget ett år.

☐ Jag vill starta antal nya företag å 1 500 kr. ☐ Jag vill skänka en annan summa: kr.

Namn: (Företag) Adress: Postadress:

Skicka eller fasa kupongen till Ung Företagsamhet, Box 404, 401 26 Göteborg. Fax 031-80 27 34, Tel 031-62 94 46, 62 94 28.

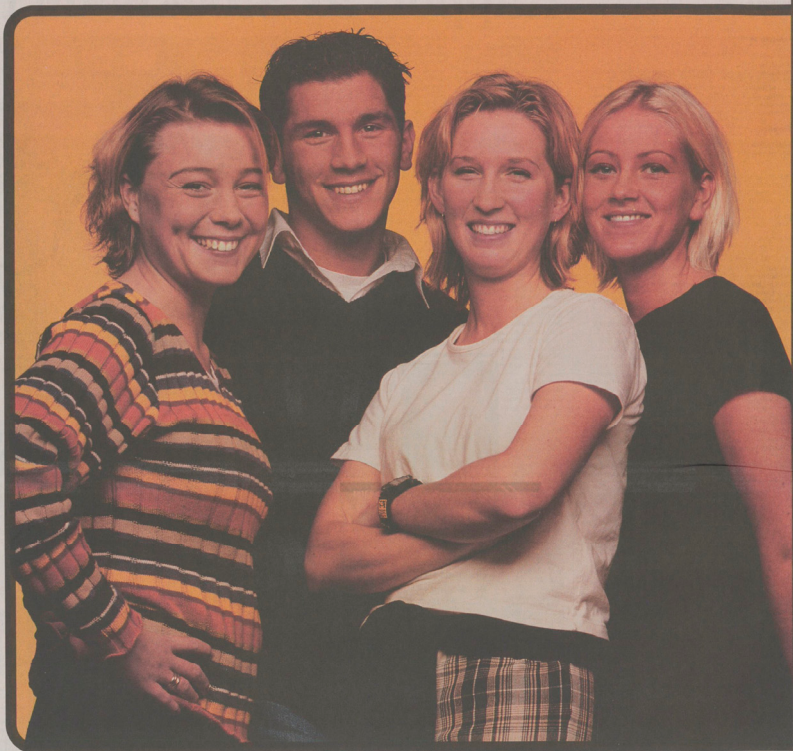
GP 121 1986

UNG
FÖRETAGSAMHET

GÖTEBORGS-POSTEN STÖDER UNG FÖRETAGSAMHET

⁵²⁹ Ung Företagsamhet, "Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster?" [annons], Göteborgs-Posten 1996-01-12, s. 22.

Vem tryggar din pension om 30 år?

Inte bankdirektörerna i alla fall.

Inget ont om pensionsförsäkringar. Men vi kan inte heller säkra oss mot en överskottsskatt. Om inte företagen som sköller generera skatteinkomster är många och löskraftiga om 30 år, riskerar inte resurserna till Denna samordnade ATP, fonder eller privata försäkringar.

Vad gör vi då? Huru skapar vi fundamenten för ett framgångsrikt näringsliv år 2020? Det finns bara ett svar: Satsa på de som kommer att vara med då. Hjälper dem redan nu att agera med självförtroende på arbetsmarknaden.

Det gör vi. Ung Företagsamhet (UF) är en ideell, opo-

litisk förening med verksamhet i hela Sverige. Vi låter ungdomar driva eget företag och är under gemensamt. Alla ingår, från affärsidé och budget till försäljning och produktion.

Vi behöver mer resurser.

1999 drev 4 500 ungdomar egna UF-företag. Många av dem startar eget på riktigt i framtiden. Andra drar nytta av sina erfarenheter som anställda. Och alla fick något vettigt om givet under en tid då framtiden ofta är större än livsförhållandena.

Det tycker de flesta är bra. Problemet är - just det -

pengar. Och som du förstår har inte skolväsendet så stora resurser till sådana här verksamheter. Vi måste ha hjälp för att kunna fortsätta, av dig eller ditt företag. Alla bidrag är välkomna, men helst hoppas vi på att hjälpa oss bekosta driften för (minst) ett av våra företag under en år.

Kan du hjälpa till?

Det kostar 1 500,-. Medlemskap i föreningen Ung Företagsamhet ingår, beloppet är avdragsgillt och du blir officiellt tackad genom en stor anmott i GP. Dessutom får du

diplom och många andra möjligheter (ring för mer info). Men det är inte där för du skall vara med.

Skicka in kupongen redan idag!

Stöder du oss får du mindre bura på gåvorna. Fler ungdomar med framtidsönskan. Och, längre fram, en starkare generation 70-åringar som kan jobba ihop slaktarna som, bland mycket annat, skall betala din pension.

Och glöm inte. Dagens ungdom blir alltid vad dagens vuxna förtjänar.

Jag vill starta nya företag.

Jag eller mitt företag vill bli medlem i föreningen Ung Företagsamhet och hjälpa ungdomar driva eget ett år.

☐ Jag vill starta

ett nytt företag till 1 500 kr.

☐ Jag vill skänka en annan summa: _____ kr

Namn: _____

(Förnamn) _____

Adress: _____

Postadress: _____

GP 52 1996

Skicka eller fasa kupongen till Ung Företagsamhet, Box 404, 401 25 Göteborg. Fax 031-80 27 74, Tel 031-62 94 46, 62 94 28.

UNG FÖRETAGSAMHET
GÖTEBORGS-POSTEN STÖDER UNG FÖRETAGSAMHET

530

⁵³⁰ Ung Företagsamhet, "Vem tryggar din pension om 30 år?" [annons], Göteborgs-Posten 1996-02-05, s. 12.

Marknadsföringskampanjen betonade den komplexa tvåsidigheten i synen på ungdomen – som både hot och hopp. UF påminde om att "[d]agens ungdom blir alltid vad dagens vuxna förtjänar".⁵³¹ Såsom Elin Åström Rudberg påpekat hade ungdomen uppmärksammats som en allt viktigare grupp att påverka, eftersom den ansågs bära på både framtidshopp och utgöra orsaken till en del samhällsproblem.⁵³² Ungdomarnas situation uppmärksammades frekvent både när det gällde problem i nuet och visioner om framtiden. UF ville visa handlingskraft och underströk att ungdomens öde till viss del låg i de vuxnas händer. Vilken ungdom och vilken framtid ville de som läste tidningen bidra till?

UF framhöll att ungdomarna ofta mötte en hård verklighet och stängda dörrar "vid tröskeln till vuxenvärlden" som lätt kunde leda till "vilsna, oföretagsamma ungdomar utan tillit till den egna förmågan".⁵³³ UF ställde frågan: "Hur förvandlas osäkra tonåringar till positiva, initiativrika samhällsmedborgare"?⁵³⁴ Deras svar var att låta ungdomarna "försöka själva" samt "ge ansvar och peka på möjligheterna istället för problemen".⁵³⁵ Detta var något som UF försökte åstadkomma genom sitt utbildningsprogram, som beskrevs som ett optimalt sätt att "bota oföretagsamhet".⁵³⁶ Genom verksamheten fick ungdomarna värdefulla erfarenheter och "något vettigt att göra under en tid då frestelserna ofta är större än livserfarenheten".⁵³⁷ UF betonade även vikten av att bidra till företagsamma ungdomar, eftersom de kunde bidra till ett framtida "framgångsrikt näringsliv år 2020" och därmed till en större trygghet inför "en oviss framtid".⁵³⁸ Betoningen på en osäker framtid gick i linje med de tongångar som fanns inom utbildningspolitiken – en retorik som UF alltså kunde

⁵³¹ Ung Företagsamhet, "Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-12, s. 22; Ung Företagsamhet, "Är detta din bild av ung företagsamhet?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-03, s. 3; Ung Företagsamhet, "Vem tryggar din pension om 30 år?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-02-05, s. 12.

⁵³² Åström Rudberg 2023, s. 82.

⁵³³ Ung Företagsamhet, "Är detta din bild av ung företagsamhet?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-03, s. 3.

⁵³⁴ Ung Företagsamhet, "Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-12, s. 22.

⁵³⁵ Ung Företagsamhet, "Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-12, s. 22; Ung Företagsamhet, "Är detta din bild av ung företagsamhet?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-03, s. 3.

⁵³⁶ Ung Företagsamhet, "Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-12, s. 22; Ung Företagsamhet, "Är detta din bild av ung företagsamhet?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-03, s. 3.

⁵³⁷ Ung Företagsamhet, "Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-12, s. 22; Ung Företagsamhet, "Är detta din bild av ung företagsamhet?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-03, s. 3; Ung Företagsamhet, "Vem tryggar din pension om 30 år?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-02-05, s. 12.

⁵³⁸ Ung Företagsamhet, "Vem tryggar din pension om 30 år?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-02-05, s. 12.

dra nytta av i sin marknadsföring.⁵³⁹ Om den som läste tidningen valde att stötta UF med ett bidrag och medlemskap, utlovade organisationen "mindre bus på gatorna", "[f]ler ungdomar med framtidstro" och "en starkare generation 70-talister som kan jobba ihop slantarna som, bland mycket annat, skall betala din pension".⁵⁴⁰ I marknadsföringskampanjen presenterade således UF sin verksamhet som en lösning på aktuella problem. Det handlade till viss del om att säkra en positiv utveckling för svenskt näringsliv i syfte att trygga välfärden, men fokus låg ändå på ungdomen.

Ungdomar som offer för strukturella problem

Den svåra arbetsmarknaden – med hög konkurrens om arbetstillfällen – var ett tema som återkom i UF:s marknadsföringskampanj 1997. Samma år uppnådde UF en toppnotering med över hundra omnämnanden i pressen, varav närmare en tredjedel bestod av annonser.⁵⁴¹ Även denna kampanj använde sig av ett uppseendeväckande visuellt intryck. I annonserna förekom dock varken klämkäcka, självsäkra ungdomar eller potentiella värstingar. I stället förmedlade bilderna allvar och uppgivenhet. Kampanjen bestod av helsidesbilder av individuella ungdomars ansikten – ett ansikte där orden "Utan erfarenhet. Inget jobb" strömmade in och ut ur öronen, en sönderriven och splittrad bild med orden "Hennes problem kan snart vara ditt" samt ett ansikte bakom ett stängsel med orden "Släpp in mig".⁵⁴² Denna kampanj fokuserade än mer på den problematiska situationen för ungdomar i samhället: "där det borde finnas en värld av möjligheter ser hon bara stängda dörrar".⁵⁴³ Det var den hårda verkligheten ungdomarna mötte där allt fler "ställs utanför arbetsmarknaden, då de saknar det arbetsgivaren söker mer än något annat: Yrkeserfarenhet".⁵⁴⁴ 1990-talets bistra arbetsmarknad var det centrala temat. Enligt UF drabbades ungdomarna särskilt hårt av "arbetslöshet, sysslolöshet och håglöshet" och blev

⁵³⁹ Leffler & Mahieu 2010.

⁵⁴⁰ Ung Företagsamhet, "Vill du se honom slå sönder ett skyltfönster?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-12, s. 22; Ung Företagsamhet, "Är detta din bild av ung företagsamhet?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-01-03, s. 3; Ung Företagsamhet, "Vem tryggar din pension om 30 år?" [annons], *Göteborgs-Posten* 1996-02-05, s. 12.

⁵⁴¹ I databasen Svenska tidningar får "ung företagsamhet" 109 träffar 1997, se: <https://tidningar.kb.se>. Vid genomgång av dessa har jag kunnat logga 33 st UF-annonser i *Göteborgs-Posten* utspridda över året.

⁵⁴² Ung Företagsamhet, "Utan erfarenhet. Inget Jobb." [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-18, s. 22; Ung Företagsamhet, "Hennes problem kan snart vara ditt." [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-24, s. 13; Ung Företagsamhet, "Släpp in mig." [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-04-16, s. 15.

⁵⁴³ Ung Företagsamhet, "Hennes problem kan snart vara ditt." [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-24, s. 13.

⁵⁴⁴ Ung Företagsamhet, "Utan erfarenhet. Inget Jobb." [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-18, s. 22.

”oroliga” och ”splittrade”.⁵⁴⁵ Detta problem var inte heller något som de vuxna kunde bortse ifrån, för ”ett samhälle utan framtidstro går snart i tusen bitar”.⁵⁴⁶ UF frågade läsarna hur deras barn skulle ”bli självgående om vi inte ens kan ge dem en plattform att stå på” och hur ungdomen skulle kunna hjälpa dagens vuxna när de blev äldre ”om våra unga inte ens får försörja sig själva”.⁵⁴⁷ Reklamkampanjen fokuserade därmed mer på de strukturella problem som ungdomarna mötte i samhället, snarare än på att ungdomarna i sig utgjorde ett potentiellt hot.

Kampanjen förmedlade en problemformulering som fokuserade på den ökade konkurrensen på arbetsmarknaden. De ekonomiska problemen drabbade ungdomar särskilt hårt, eftersom de saknade den erfarenhet som krävdes för att få ett arbete. Underförstått var det erfarenheter som skolan generellt sett inte hade gett dem. Detta övergripande samhällsproblem var ”viktigare än någonsin att ta tag i” och UF tröstade läsarna med att det som tur var fanns ”ett enkelt sätt att hjälpa till”.⁵⁴⁸ Lösningen hette ”Ung Företagsamhet” – en verksamhet i vilken ungdomarna fick ”lära sig näringslivets villkor, knyta kontakter och testa sig själva som entreprenörer under resultatansvar”.⁵⁴⁹ UF:s utbildningsprogram gav ungdomarna den efterfrågade erfarenheten redan i skolan. Genom att prova på företagandets olika aspekter skaffade de sig ”kunskaper som senare kan bli guld värda, både för dem själva och framtida arbetsgivare”.⁵⁵⁰ På detta sätt skulle ungdomarna med hjälp av UF:s utbildningsprogram ges bättre förutsättningar på arbetsmarknaden och den som valde att stötta organisationen skulle bidra till ”fler ungdomar med framtidstro”, ”fler ungdomar med erfarenheter”, ”fler öppna dörrar på arbetsmarknaden” samt ”fler ungdomar med jobb och fler kronor till pensionen”.⁵⁵¹ UF framställde på detta sätt sin verksamhet som ett enkelt sätt att bidra till en lösning på komplexa och genomgripande samhällsproblem i 1990-talets Sverige, utan att problematisera vilka möjligheter ett utbildningsinitiativ egentligen kan ha för att lösa strukturella samhällsproblem.⁵⁵² UF var enligt kampanjen ett sätt för vuxna att ta sitt ansvar gentemot ungdomarna och bidra till

⁵⁴⁵ Ung Företagsamhet, ”Släpp in mig.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-04-16, s. 15; Ung Företagsamhet, ”Hennes problem kan snart vara ditt.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-24, s. 13.

⁵⁴⁶ Ung Företagsamhet, ”Hennes problem kan snart vara ditt.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-24, s. 13.

⁵⁴⁷ Ung Företagsamhet, ”Släpp in mig.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-04-16, s. 15.

⁵⁴⁸ Ung Företagsamhet, ”Släpp in mig.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-04-16, s. 15; Ung Företagsamhet, ”Utan erfarenhet. Inget Jobb.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-18, s. 22.

⁵⁴⁹ Ung Företagsamhet, ”Släpp in mig.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-04-16, s. 15; Ung Företagsamhet, ”Utan erfarenhet. Inget Jobb.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-18, s. 22.

⁵⁵⁰ Ung Företagsamhet, ”Hennes problem kan snart vara ditt.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-24, s. 13.

⁵⁵¹ Ung Företagsamhet, ”Hennes problem kan snart vara ditt.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-24, s. 13; Ung Företagsamhet, ”Släpp in mig.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-04-16, s. 15; Ung Företagsamhet, ”Utan erfarenhet. Inget Jobb.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-18, s. 22.

⁵⁵² Labaree 2008.

en positiv framtidsutveckling. Problemen låg inte hos ungdomarna i sig – som snarast framställdes som offer för dåliga förutsättningar – utan i de begränsade möjligheter de gavs att bli en del av samhället. UF hade därmed ändrat sin framtoning i problemformuleringen sedan den tidigare kampanjen. Med sitt utbildningsprogram sade sig UF kunna vända den destruktiva trenden i samhället – om verksamheten fick det stöd den behövde. Ungdomarna skildrades som en utsatt grupp som behövde stöd och insatserna skulle hjälpa deras situation i nuet, men samtidigt även bidra till en positiv samhällsutveckling.

Släpp in mig.

Våra ungdomar är utelästa. De blir inte utsläppta i vuxenlivet, för de får inga jobb. Och de kan inte öppna några dörrar hos framtida arbetsgivare, för de saknar nyckeln. Yrkesanförandet. De får inget jobb utan erfarenhet. Och hur de ingen erfarenhet får de inget jobb.

Det är dagens hårda verklighet och den drabbar alla fler av våra ungdomar födda av arbetslöshet, sysselsättning och högskola. Konsekvenserna är riktiga, både för de unga och för oss äldre.

För hur skall våra barn bli självständiga om vi inte ens kan ge dem en plattform att stå på? Och vem skall försörja oss när vi blir äldre, om våra unga inte ens får försörjning själva?

Det är viktigt att någonsin att ta tag i problemen, men som tur är finns det ett enkelt sätt att hjälpa till.

Vi är blottning heter Ung Företagsamhet. Vi är en opolitisk, ideell organisation som arbetar med ett mål för sig själv. Att ge så många generationsungdomar som möjligt chansen att skapa och skapa igen. För att undvika att de ska bli de stora och stora ungdomarna tillfälligt.

knäta kontakter och testa sig själva som entreprenörer under ansvar. Erfarenheterna är guld värda, både för dem själva och för framtida arbetsgivare.

Det finns dock en haka. Verksamheten kostar pengar. Noga räknat ca 1,500 kronor för varje startar och genomfört projekt. Det är här du kan hjälpa till.

Allt stöd är positivt, men vi hoppas att du eller din företag kan bidra med dina resurser (penning eller förmåga) till (1,500-). Medlemskap i Ung Företagsamhet ingår och beloppet är avdragsgillt.

Ring oss på 031-62 94 46, 62 94 28 eller fasa på 031-80 27 94 och be om betalningskort (eller betala på pag. 9212126-8). Gör det nu, så får vi fler unga dörrar på arbetsmarknaden, fler ungdomar med jobb och fler kronor till pensionen.

UNG FÖRETAGSAMHET
GÖTEBORGS-POSTEN STÖDER UNG FÖRETAGSAMHET

⁵⁵³ Ung Företagsamhet, "Släpp in mig." [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-04-16, s. 15.

Hennes problem kan snart vara ditt.

Än så länge går hon i skolan, men hon är snart klar. Och där det borde finnas en värld av möjligheter ser hon bara enstaka dörrar. För utan arbetslivserfarenhet får hon inget jobb. Och utan jobb får hon ingen arbetslivserfarenhet.

Resultatet blir svåra, splittrade ungdomar. De ungas problem blir de vuxnas problem. För ett samhälle utan framtiden går snart i smärta biter.

Det är dags att vända trenden och vi har funnit ett sätt. Vi gör gymnasieungdomar erfarenhet medan de ännu är kvar i skolan.

Vår organisation, Ung Företagsamhet (UFA), arbetar med ett mål för ungdomen: Att så många ungdomar som möjligt skall starta och driva eget "företag" under ett år.

De får pröva på företagandet alla delar, från att hitta en bitande affärsidé till produktion, marknadsföring, bokföring och försäljning. På så sätt skaffar de sig kunskaper som senare kan bli guld värda, både för dem själva och framtida arbetsgivare.

Det här har vi hållit på med ett tag. Förra året drev 7.000 ungdomar egna UF-företag och fler skall det bli i år.

För det finns förtärla en hade. Titta ett vår verksamhet är ideell och opolitisk, så kostar den pengas. Några riktar 1.500 kronor för varje startad och genomförd ungdomsföretag och det är här vi hoppas att du kan hjälpa till.

Alla bidrag är välkomna, men helst hoppas vi att du efter den förtag kan bekosta delens för (inom) en ungdomsföretag under ett år (alltså 1.500-). Medlemskap i föreningen Ung Företagsamhet ingår och beloppet är andragipgilt. Dessutom får du inbjudningar till olika arrangemang och andra möjligheter.

Ring oss på 011-62 94 46, 62 94 28 (fax 031-80 27 54) och be om anbudsguide eller gå till Posten, pg 9212120-8. Gör det nu, så får vi fler ungdomar med framtiden och fler godkända kandidater i livets hårda skida.

Ring oss på 011-62 94 46, 62 94 28 (fax 031-80 27 54) och be om anbudsguide eller gå till Posten, pg 9212120-8. Gör det nu, så får vi fler ungdomar med framtiden och fler godkända kandidater i livets hårda skida.

UNG FÖRETAGSAMHET
GÖTEBORGS-POSTEN STÖDER UNG FÖRETAGSAMHET

⁵⁵⁴ Ung Företagsamhet, "Hennes problem kan snart vara ditt." [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-02-24, s. 13.

Utmaning av stereotyper

Den starka betoningen på samhällsproblem, vuxnas ansvar gentemot ungdomar och UF som problemlösare var därefter som bortblåst i deras följande marknadsföringskampanjer. I en kampanj som lanserades senare under 1997 använde UF – i stället för bilder – stora uppseendeväckande slagord, såsom ”Vem som helst kan bli VD”, ”Slipsen är död”, ”Det mesta är gratis” och ”Livet är en räkmacka”.⁵⁵⁵ Kampanjen hade en betydligt positivare framtoning med formuleringar som ”[L]ivet är fullt av möjligheter och det gäller att ta för sig”.⁵⁵⁶ Annonserna var skrivna utifrån ungdomarnas perspektiv. Fokus låg på att utmana stereotyper kring företagande och lyfta fram de möjligheter och fördelar som ungdomarna gavs genom UF-verksamheten:

Alla kommer inte att bli företagare i framtiden. Men vi kommer att bära med oss erfarenheter av hur man tar sig fram på egen hand och gör verklighet av visioner. Vi kommer alla att bära med oss insikten att vem som helst kan starta egen verksamhet om bara idéerna bär.⁵⁵⁷

Företagande var inget som enbart hörde väldrädda affärsmän till. Alla kunde starta ett företag om de bara hittade en bra affärsidé och fick kunskaper om hur man förverkligade denna. UF verkar på detta sätt ha försökt bryta ner stereotypen av företagaren som storindustriell kapitalist.⁵⁵⁸ De 8000 ungdomar som skulle driva UF-företag 1997 skulle få erfarenheter som gjorde dem till självständiga aktörer som kunde ta vara på möjligheterna i samhället.⁵⁵⁹ Om läsaren stöttade UF ekonomiskt, kunde denne bidra till att fler ungdomar fick denna möjlighet, vilket var ”en investering för framtiden”.⁵⁶⁰ Denna kampanj speglade således UF:s ambition att ändra synen på företagaren och entreprenören

⁵⁵⁵ Ung Företagsamhet, ”Vem som helst kan bli VD.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-04, s. 33; Ung Företagsamhet, ”Slipsen är död.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-12, s. 36; Ung Företagsamhet, ”Det mesta är gratis.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-15, s. 32; Ung Företagsamhet, ”Livet är en räkmacka.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-24, s. 26.

⁵⁵⁶ Ung Företagsamhet, ”Livet är en räkmacka.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-24, s. 26.

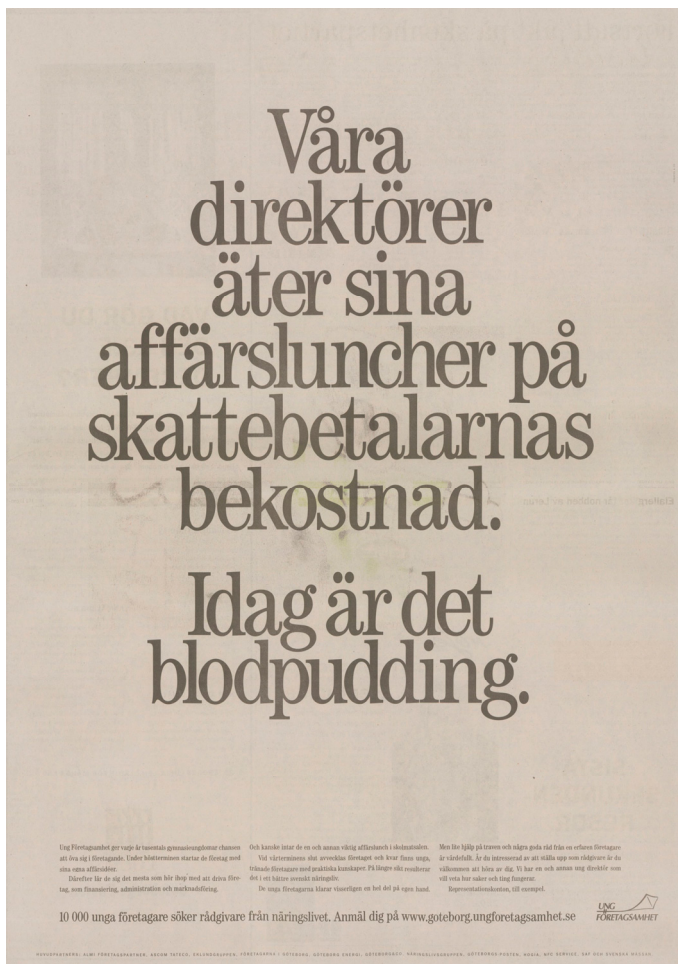
⁵⁵⁷ Ung Företagsamhet, ”Vem som helst kan bli VD.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-04, s. 33; Ung Företagsamhet, ”Slipsen är död.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-12, s. 36; Ung Företagsamhet, ”Det mesta är gratis.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-15, s. 32; Ung Företagsamhet, ”Livet är en räkmacka.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-24, s. 26.

⁵⁵⁸ Selander 1994, s. 73–74.

⁵⁵⁹ Ung Företagsamhet, ”Vem som helst kan bli VD.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-04, s. 33; Ung Företagsamhet, ”Slipsen är död.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-12, s. 36; Ung Företagsamhet, ”Det mesta är gratis.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-15, s. 32; Ung Företagsamhet, ”Livet är en räkmacka.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-24, s. 26.

⁵⁶⁰ Ung Företagsamhet, ”Vem som helst kan bli VD.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-04, s. 33; Ung Företagsamhet, ”Slipsen är död.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-12, s. 36; Ung Företagsamhet, ”Det mesta är gratis.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-15, s. 32; Ung Företagsamhet, ”Livet är en räkmacka.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1997-09-24, s. 26.

I denna kampanj gavs ungdomarna större utrymme såsom aktörer genom att de fick stå för "rösten" i texten. Ett bidrag till UF skulle ge ungdomarna ökade möjligheter, samtidigt som det underströks att det var en investering i framtiden. Kampanjen förmedlade en framtidstro och framställde ungdomar som framtidshopp. Föreställningen om att affärsvärlden skulle ligga bortom ungdomens sfär var något som UF alltmer började försöka luckra upp.

⁵⁶² Ung Företagsamhet, ”Våra direktörer äter sina affärsluncher på skattebetalarnas bekostnad.” [annons], *Göteborgs-Posten* 1999-09-06, s. 11.

Ungdomar som företagare

En utmaning av stereotyper av företagande/företagaren samt användningen av uppseendeväckande rubriker återkom i UF:s reklamkampanj från 1999. I den användes annonser med rubriker som: "Våra mest framgångsrika företagare har fortfarande veckopeng", "Varje dag läser du om chefer som kör företag i botten. Våra kör moped" och "Våra direktörer äter sina affärsluncher på skattebetalarnas bekostnad. Idag är det blodpudding".⁵⁶³ På samma sätt fanns detta drag i marknadsföringen år 2000 med rubriker som "Det finns starka krafter i samhället som tvingar lovande företag att lägga ner varje vår. Vi kallar det sommarlov" och "Tusentals verkställande direktörer har lyft statligt bidrag i 18 år. Nu höjs studiebidraget dessutom med 100 kronor".⁵⁶⁴ Syftet med dessa kampanjer var främst att nå nya rådgivare till UF-företagen – "10000 unga företagare" sökte nya rådgivare – snarare än de ekonomiska bidragsgivare som UF främst hade efterfrågat i de tidigare annonserna.⁵⁶⁵ De nya annonserna kan ses som ett tecken på att den ekonomiska situationen för UF-regionen hade stabiliserats något och att det därför var viktigare att hitta rådgivare till den växande verksamheten. Fokus låg mer på de personella resurserna och att engagera fler i det kulturella förändringsarbetet. Annonserna med de stora rubrikerna var utformade för att fånga läsarens uppmärksamhet och väcka nyfikenhet för verksamheten. Likt kängan till bankdirektörer i annonskampanjen från 1996, anspelade UF här på kritiken mot oansvariga företagare som hade aktualiserats i samband med den ekonomiska krisen. De kontrasterade sin egen ungdomsverksamhet mot dessa aktörer.

UF tryckte på framtidsinriktningen och vikten av engagemang från lärare och näringslivet. Genom utbildningsprogrammet skulle samhället få "unga, tränade företagare med praktiska kunskaper" och – "på längre sikt" – "ett bättre svenskt näringsliv".⁵⁶⁶ UF kunde i dessa annonser även hänvisa till en undersökning som visade att 20 procent av de elever som genomgått deras program startade egna företag inom tio år, "ett tydligt bevis på att Ung Företagsamhet fyller en viktig funktion för svenskt näringsliv".⁵⁶⁷ I dessa kampanjer

⁵⁶³ Ung Företagsamhet, "Våra mest framgångsrika företagare har fortfarande veckopeng." [annons], *Göteborgs-Posten* 1999-08-23, s. 3; Ung Företagsamhet, "Varje dag läser du om chefer som kör företag i botten." [annons], *Göteborgs-Posten* 1999-08-30, s. 11; Ung Företagsamhet, "Våra direktörer äter sina affärsluncher på skattebetalarnas bekostnad." [annons], *Göteborgs-Posten* 1999-09-06, s. 11.

⁵⁶⁴ Ung Företagsamhet, "Det finns starka krafter i samhället som tvingar lovande företag att lägga ner varje vår." [annons], *Göteborgs-Posten* 2000-01-21, s. 39; Ung Företagsamhet, "Tusentals verkställande direktörer har lyft statligt bidrag i 18 år." [annons], *Göteborgs-Posten* 2000-01-28, s. 52.

⁵⁶⁵ Ung Företagsamhet, "Varje dag läser du om chefer som kör företag i botten." [annons], *Göteborgs-Posten* 1999-08-30, s. 11; Ung Företagsamhet, "Våra direktörer äter sina affärsluncher på skattebetalarnas bekostnad." [annons], *Göteborgs-Posten* 1999-09-06, s. 11.

⁵⁶⁶ Ung Företagsamhet, "Våra direktörer äter sina affärsluncher på skattebetalarnas bekostnad." [annons], *Göteborgs-Posten* 1999-09-06, s. 11.

⁵⁶⁷ Ung Företagsamhet, "Det finns starka krafter i samhället som tvingar lovande företag att lägga ner varje vår." [annons], *Göteborgs-Posten* 2000-01-21, s. 39; Ung Företagsamhet, "Tusentals verkställande direktörer har lyft statligt bidrag i 18 år." [annons], *Göteborgs-Posten* 2000-01-28, s. 52.

blir det än tydligare att UF utmanade förställningen om att ungdomar och affärsvärlden bör hållas isär. Kampanjerna speglade UF:s ambition att förändra synen på företagsamhet och entreprenörskap. De ville utmana stereotyper och visa upp att vem som helst kunde driva företag, inte minst de ungdomar som deltog i deras utbildningsprogram. UF framställdes inte längre som lösningen på en kris, utan som ett sätt att investera i ungdomar och i näringslivets utveckling och därigenom bidra till en god framtid för det svenska samhället. Organisationen anspelade inte längre på vuxnas skyldighet att hjälpa ungdomarna till en bättre start i livet, utan snarare på deras vilja att ge goda råd till och forma den framtida generationen samt bidra till en positiv samhällsutveckling.

UF som fostrare av nästa generations företagare

I UF:s kampanj från 1998 var budskapet att ungdomarna var en ny generation som snart skulle ta över arbetslivet. Annonserna var skrivna ur ett ungdomsperspektiv och UF använde sig av bilder och citat som tillskrevs UF-företagarna. Bland dem märks: "Vi är den första generationen som kommer att älska att betala in moms och arbetsgivaravgifter", "Vi är den första generationen som vågar flyga utan fallskärm", "Vi är den första generationen som vet vad en VD ska göra" och "Vi är den första generationen som kommer att älska att göra affärer med moral och etik".⁵⁶⁸ UF-eleverna kontrasterades än en gång mot en äldre generation av näringslivsaktörer, som underförstått inte ansågs vara ansvarstagande samhällsaktörer. Ungdomarna skulle veta bättre eftersom de gått igenom UF:s utbildningsprogram och därigenom blivit "rustade för den nya tiden".⁵⁶⁹ De skulle verka i det nya samhälle som höll på att växa fram, "med bättre kunskap, kommunikationer och överblick", i vilket det kändes "naturligt att i egen regi pröva sin talang och försöka leva på sitt intresse".⁵⁷⁰ Därför behövde nu allt fler kunskaper om hur man driver ett företag.

⁵⁶⁸ Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som kommer att älska att betala in moms och arbetsgivaravgifter." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-02-23, s. 32; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som vågar flyga utan fallskärm." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-02, s. 14; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som vet vad en VD ska göra." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-09, s. 10; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som kommer att älska att göra affärer med moral och etik." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-16, s. 32.

⁵⁶⁹ Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som kommer att älska att betala in moms och arbetsgivaravgifter." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-02-23, s. 32; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som vågar flyga utan fallskärm." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-02, s. 14; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som vet vad en VD ska göra." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-09, s. 10; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som kommer att älska att göra affärer med moral och etik." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-16, s. 32.

⁵⁷⁰ Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som kommer att älska att betala in moms och arbetsgivaravgifter." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-02-23, s. 32; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som vågar flyga utan fallskärm." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-02, s. 14; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som vet vad en VD ska göra." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-09, s. 10; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som kommer att älska att göra affärer med moral och etik." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-16, s. 32.

"Vi är den första generationen som kommer att älska att göra affärer med moral och etik."

MALIN WALLMÄNDER, VD I GRANDMA'S UF, KONGÄLLA GYMNASIUM

Har du funderat på att starta eget? Du är inte ensam.

Ett nytt samhälle håller på att födas med bättre kunskap, kommunikationer och överblick.

Det känns helt enkelt naturligt att i egen regi pröva sin talang och försöka leva på sitt intresse.

Konsten att driva ett företag och odla sin affärsidé är därför viktig för allt fler.

Vi som är födda på 80-talet, har här en stor fördel gentemot tidigare generationer.

Genom föreningen Ung Företagsamhet kan vi få en utbildning som gör oss rustade för den nya tiden.

Ung Företagsamhet ger oss gymnasieungdomar chansen att på ett realistiskt sätt starta och driva ett eget företag under ett läsår i skolan.

Med stöd av våra lärare samt rådgivare från näringslivet, skapar vi vår egen affärsidé och sätter oss in i hur den kan förverkligas.

Vi skaffar själva startkapital, köper in material, producerar, marknadsför och säljer våra varor och tjänster. Vi sköter själva företagets ekonomi, vid läsårets slut lämnas bokslutet in.

Vi går ett steg i taget och samlar på oss kunskaper och erfarenheter efter hand. Lär oss genom att försöka själva.

Under året kan vi också delta i olika aktiviteter på regional, nationell och internationell nivå, mässor, tävlingar om bästa affärsidé, bästa logotype, bästa mässmonter, bästa årsredovisning m.m.

Varje år koras också Sveriges bästa UF-företag, vilket går vidare till tävling om titeln på europanivå.

Ung Företagsamhet finns över hela landet. I år är vi ca 8.000 ungdomar som driver våra egna UF-företag. Tala om populär verksamhet!

Idéer och intresse lider vi alltså ingen brist på, däremot pengar. Men vi är inte särskilt dyra i drift.

1.500:- räcker till ett UF-företag i ett helt år. Inte mycket för dig som redan har en blomstrande verksamhet.

Satsar du det, blir du också medlem i Ung Företagsamhet. Ring 031-62 94 46 eller faxa på 031-80 27 54 för mer info.

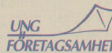
Eller sätt in valfritt bidrag

direkt på postgiro 921 21 26-8.

Den som tänker lite längre, ser det som en grundplåt till ett framtida bättre Sverige.

Snart tar vi över.

Ung Företagsamhet i Göteborgsområdet stöds av näringsliv, organisationer och myndigheter. Huvudsatigare är ALM Företagspartner. Ekonomiska: Göteborg & Co. Utbildning: Energi, GöteborgsPosten, Huga, SVA, Sella.

⁵⁷¹ Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som kommer att älska att göra affärer med moral och etik.", *Göteborgs-Posten* 1998-03-16, s. 32.

UF framställdes i reklamen som en aktör som formade den nya generationen och genom denna även det svenska samhällets, och inte minst näringslivets, framtid. Den som valde att bidra till organisationen kunde se detta som "en grundplåt för ett framtida bättre Sverige".⁵⁷² I annonserna anknöt UF till föreställningen om det framväxande kunskapssamhället som ungdomarna skulle vara verksamma i och möjligheterna det erbjöd. Det framställdes som ett samhälle i vilket egenföretagande var ett naturligt val. Reklamkampanjen var således väl i linje med tankegångarna kring entreprenörskap i utbildningen inom OECD, EU och i Sverige.⁵⁷³ Det är tydligt att fokus inte längre låg på kristidsproblem utan på behovet att skapa förutsättningar för en positiv utveckling av det svenska näringslivet under de nya omständigheter som föranletts av det nya samhället. Det gällde inte enbart tillväxt, utan även en hållbar utveckling som inkluderade moraliskt och socialt ansvarstagande. Annonserna förmedlade att detta var något som UF:s utbildningsprogram kunde bidra till.

Även i denna kampanj tryckte UF på att ungdomarnas deltagande i ekonomiska aktiviteter och affärsverksamheter gav positiva effekter. De sågs som nyttiga och utvecklande erfarenheter för ungdomarna som förberedde dem för en framtid i kunskapssamhället. Dessutom skulle ungdomarna bidra till en bättre framtid för Sverige och dess näringsliv. Kontakten skulle göra båda världarna bättre, snarare än att korrumpiera dem.

Från problemlösare till framtidsbyggare

Precis som när verksamheten först motiverades vid starten 1980 hänvisade UF i annonserna 1996 och 1997 till rådande samhällsproblem som hängde samman med den ekonomiska utvecklingen och den svåra arbetsmarknaden. Denna prekära situation var en särskild anledning till att verksamheten behövdes och var värd att stödja. I början av 1990-talet hade finanskrisen dessutom orsakat en svårare situation än den som rådde 1980.⁵⁷⁴ Detta gjorde att UF kunde hänvisa till den fördel som utbildningsprogrammet innebar, eftersom det gav praktisk erfarenhet till ungdomarna innan de skulle försöka ta sig in på arbetsmarknaden. Här kunde UF även anspela på den oro som fanns både kring ungdomarnas situation och kring den ovissa framtida utvecklingen. En satsning på verksamheten skulle bidra till att ge eleverna bättre förutsättningar, en mindre stökig och mer företagsam ungdom och ett starkare framtida näringsliv som tryggade välfärden. UF som aktör var i annonserna en problemlösare.

⁵⁷² Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som kommer att älska att betala in moms och arbetsgivaravgifter." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-02-23, s. 32; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som vågar flyga utan fallskärm." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-02, s. 14; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som vet vad en VD ska göra." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-09, s. 10; Ung Företagsamhet, "Vi är den första generationen som kommer att älska att göra affärer med moral och etik." [annons], *Göteborgs-Posten* 1998-03-16, s. 32.

⁵⁷³ Leffler & Mahieu 2010.

⁵⁷⁴ Se exempelvis: Statistiska Centralbyrån, "Arbetslösa (AKU), 100-tal efter kön, arbetslöshetsstatus och år: 1976–2004", <https://www.statistikdatabasen.scb.se/sq/146622>, hämtad 2024-03-05.

Utbildningsprogrammet eliminerade dock knappast de övergripande strukturella problemen med ekonomins utveckling och den hårdare konkurrensen på arbetsmarknaden. Den var ett bestående faktum och Sverige fick, även efter att den tidiga 1990-tals krisen hade lagt sig, hantera en högre nivå av arbetslöshet. Det hade i större utsträckning accepterats att ekonomins utveckling – som i stor utsträckning påverkades av den globala marknaden bortom de svenska politikernas kontroll – inte enbart gick att styra med politiska beslut. I stället behövde politikerna, samhället och medborgarna anpassa sig till marknaden och ekonomin. Detta medförde att marknaden tillmättes större betydelse i samhället och välfärden mer generellt, men även att individen gavs ett större ansvar för sin egen situation. Det ansågs möjligt att förbättra sin situation, exempelvis genom kontinuerlig utbildning även under senare skeden av livet.⁵⁷⁵ Man skulle kunna säga att UF:s verksamhet bidrog till att förmedla en entreprenöriell arbetsmoral i samhället genom att uppmuntra ungdomarna att skapa sina egna arbetstillfällen i en tid då arbetsmarknaden inte kunde fylla sysselsättningsbehovet.⁵⁷⁶ Det är dock intressant att notera att UF lade ett stort ansvar för ungdomen i de vuxnas händer. Ungdomen ansågs behöva stöd för att kunna förbättra sina möjligheter och därtill minska samhällsproblemen. De unga individerna behövde enligt UF hjälp på vägen – både av organisationer och vuxna mer generellt – för att kunna bli välanpassade medborgare som därefter kunde bistå de äldre.

I sin marknadsföring argumenterade UF för att ungdomarna både behövde hjälp att hantera den rådande situationen och att utbildningen stärkte dem som aktörer i det rådande samhället. Därmed var en investering i verksamheten delvis inriktad på att gynna ungdomarna i nuet. Denna ambition fick dock inte stå för sig själv utan kompletterades med argument om att stödet till organisationen innebar en investering i både ungdomarnas och det vuxna samhällets framtid. I motiveringen till varför läsare skulle stödja UF syns därmed spår av en syn på ungdomarna som både 'human beings' och 'human becomings'. Till viss del kunde bidrag till UF motiveras av att ungdomarna behövde stöd i nuet för sin egen skull, men det räckte inte. En investering i verksamheten behövde också gynna vuxenvärlden, antingen i nuet i form av lugnare gator eller i framtiden i form av tryggare pension och ett starkare näringsliv. Utbildningen skulle stärka ungdomarna som marknadsaktörer, men inte bara för deras egen skull. Precis som Jens Qvortrup pekat på vad gäller initiativ för barn och ungdomar mer allmänt, så framställs en investering i ungdomen även i marknadsföringen som en insats för samhällets bästa.⁵⁷⁷ Inriktningen på 'human becomings' blev desto starkare när fokus i kampanjerna alltmer övergick till en optimistisk framtidsorientering. Annonserna framhävde att UF formade nästa generation och framtidens chefer och företagare, snarare än effekterna av utbildningen i nuet. Ungdomarna gavs inom UF:s ramar utrymme att vara kompetenta ekonomiska aktörer i sin egen rätt. Utbildning och moralisk fostran är faktorer som Viviana Zelizer beskrivit som

⁵⁷⁵ Se exempelvis: Andersson 2009, s. 130–181; Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33 & 441–457; Leffler & Mahieu 2010.

⁵⁷⁶ Baker 2025, s. 15–16.

⁵⁷⁷ Qvortrup 2009.

avgörande för hur barns och ungas arbete och ekonomiska aktiviteter uppfattas av vuxna.⁵⁷⁸ Utbildningsprogrammets fokus på ungdomar på väg in i vuxenlivet kan ha ökat UF:s möjligheter att i sin marknadsföring utmana idén om 'hostile worlds'. Deras verksamhet var fostrande och angick främst ungdomar som – om de inte redan hade kommit i kontakt med arbetslivet – snart skulle behöva finna en karriär och agera självständigt på den ekonomiska marknaden. Dessutom fick UF:s inriktning på att forma unga entreprenörer stöd av den internationella trenden inom politiken och utvecklingen av en utbildningspolicy, som i allt högre grad sammanförde ekonomi och utbildning och ville stärka entreprenörskapet i samhället, inte minst bland unga.

De ekonomiska kriserna och de förändringar som hade skett sedan 1970-talet hade gett upphov till en uppfattning att ett nytt samhälle var i vardande; ett samhälle som skulle kunna beskrivas som ett kunskaps-, informations- eller nätverkssamhälle och som innebar nya förutsättningar på exempelvis arbetsmarknaden.⁵⁷⁹ När UF ändrade sitt fokus var det denna övergång – tillsammans med exempel på de företagsamma ungdomarna som genomgick deras program – som framhävdes. UF valde därtill att peka på den potential som denna övergång förde med sig. Det handlade om att en ny generation skulle ta plats i ett nytt samhälle med bättre kunskap och kommunikationer. Tack vare UF skulle de vara förberedda för att ta sig an de nya möjligheterna och bidra till en positiv utveckling. Organisationen sade sig satsa på ungdomarna och framtiden och ville nå potentiella rådgivare som också ville bidra till denna utveckling. I samband med detta verkade UF för att utmana gamla stereotyper kring företagande, som en del i deras ambition att ändra synen på företagsamhet och stärka bilden av entreprenörer. I det nya samhället kunde vem som helst starta en egen verksamhet utan någon större byråkrati – bara de fick den kunskap de behövde – och det var ungdomarna som skulle driva utvecklingen framåt i samhället och näringslivet. UF valde att lämna hotmotivet och samtidens rådande problem för att gå över till en mer optimistisk framtidsinriktning. Snarare än en tillfällig kris var det en större samhällsomvandling som Sverige stod inför, i vilken UF kunde vara en nyckelaktör. Den entreprenöriella kunskap som UF:s verksamhet gav skulle enligt kampanjerna inte enbart lösa nutida problem utan även skapa en bättre framtid. UF verkade på detta sätt för en ny syn på företagaren och entreprenören – en ambition som låg i tiden. Denna ambition fanns även internationellt, representerat av EU och OECD, och nationellt, huvudsakligen representerat av Nutek.

⁵⁷⁸ Zelizer 2010, s. 75–76 & 84.

⁵⁷⁹ Se exempelvis: Andersson 2009, s. 130–181; Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33 & 441–457; Leffler & Mahieu 2010.

Sammanfattande diskussion

UF spreds snabbt under 1990-talet. Organisationen kunde utnyttja och vidareutveckla den organisationsmodell som hade upparbetats under 1980-talet, med regionala föreningar och en franchisemodell. Fokuset på den regionala förankringen och engagerade aktörer, framför allt lärare, på den lokala nivån lade grunden för den gradvisa expansionen. Den strategi som UF utarbetat för etableringen, spridningen och den kontinuerliga och aktiva cirkulationen visade sig framgångsrik. Vid decenniets mitt hade UF nämligen blivit en rikstäckande organisation och en nationell kunskapsaktör för entreprenörskapsutbildning på gymnasienivå. Samtidigt fick organisationen bättre förutsättningar under 1990-talet i samband med förändringar i samhället och i skolan. Det var ett årtionde då tilltron till marknaden fick allt större betydelse i samhället och började ses som alltmer central för samhällets organisation.⁵⁸⁰ Det medförde även att medborgarna ansågs behöva mer kunskap om näringslivet. En aktör som erbjöd ett utbildningsprogram som gav ungdomar ekonomiska kunskaper och tränade dem till kompetenta marknadsaktörer låg således i linje med 1990-talets samhällsklimat. Detta betydde att UF:s kunskapsinnehåll inte längre var föremål för någon kontrovers. Marknadens och UF:s ökade legitimitet kan därmed sägas vara utvecklingslinjer som hängde ihop. När en ny ekonomisk kris och problem med ökad arbetslöshet infann sig, kunde UF på nytt motivera sin verksamhet som lösningen på samhällsproblemen och hjälp till ungdomarna.

Även skolan genomgick omfattande förändringar under 1990-talet, som bland annat innebar decentralisering, marknadisering och mål- och resultatstyrning. Skolans omvandling var en förutsättning för UF:s utveckling under decenniet. Initiativtagarna pekade på det hinder som det gamla byråkratiska utbildningssystemet, med Skolöverstyrelsen i spetsen, hade inneburit för verksamheten.⁵⁸¹ UF introducerades i det gamla systemet på ett småskaligt och lokalt plan, men det var först under 1990-talets marknadisering och kommunalisering av skolan som UF kunde växa sig till en nationell utbildningsorganisation och erhålla statligt stöd samt en högre grad av integrering i skolan. Det ska heller inte underskattas att denna utveckling skedde parallellt med att UF genomgick en intern professionaliseringsprocess. Organisationen verkade för en nationell och mer standardiserad struktur för verksamheten och den regionala uppbyggnaden parallellt med expansionen. Den bidrog till att verksamheten i större utsträckning uppfattades som en legitim kunskapsaktör och samarbetspartner i förhållande till skolan.

Statsvetaren Bo Rothstein har understrukit de grundläggande skillnaderna mellan Skolöverstyrelsen (SÖ) och Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS). Den förstnämnda utmärktes av traditioner och en omfattande byråkrati. Den sistnämnda grundades efter andra världskriget, vilket bidrog till att nya idéer och organisationsformer hade lättare att få gehör i den organisationen. En annan konsekvens var att Socialdemokraterna hade större

⁵⁸⁰ Andersson, Glover, Husz & Larsson Heidenblad 2023.

⁵⁸¹ Carl Holms minnesbild citerad i Jan Ekermann, "Ung Företagsamhet: En återblick på de första åren" [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2000-10-12, s. 8.

möjligheter att via AMS påverka arbetsmarknadspolitiken än de hade att implementera sin utbildningspolitik via SÖ. Han menar därtill att ledningen för SÖ inte såg det som sin uppgift att ideologiskt förankra reformpolitiken i samhället och att man inom skolpolitiken in heller hade några externa organisationer till hjälp för att förankra reformen. Där AMS intog en aktiv roll var SÖ passivare i reformimplementeringen.⁵⁸² På 1990-talet lades SÖ ned och arbetsmarknads- och utbildningspolitiken närmade sig varandra. Politiker och policyutvecklare, både i Sverige och internationellt, knöt skolan allt närmare till utvecklingen och förutsättningarna för arbetsmarknaden och näringslivet. Samtidigt förändrades förutsättningarna för skolsystemet. Det faktum att Nutek gav statligt stöd till utbildningsinitiativ för entreprenörskap visar att utbildning uppfattades som en arbetsmarknadsåtgärd, att politiska initiativ och styrning för de båda sfärerna gick in i varandra och att externa aktörer kunde beviljas stöd för att komplettera skolans uppdrag. Externa utbildningsaktörer kunde alltså på 1990-talet användas som ett sätt att implementera arbetsmarknads- och näringspolitiken, vilket gav nya möjligheter för en organisation som UF.

Decentraliseringen gynnade UF:s koncept, som utgick från den lokala anknytningen, och som dessutom fick extra stöd av den nya läroplanens efterfrågan på större samverkan med externa aktörer samt uppmärksammande av praktiska kunskaper i färdighetsbegreppet. Man skulle även kunna säga att UF, med sitt praktiska utbildningsprogram byggt på progressiv pedagogik och med ett fokus på ekonomi och företagande i sitt innehåll, kunde passa in i den rådande kombinationen av progressivistisk och ekonomistisk skolideologi.⁵⁸³ UF-programmet var tilltalande både på grund av sin progressiva pedagogik och det faktum att en del av verksamhetens lärandeaktiviteter kunde ske utanför lärarledd tid. Undervisningen i UF-programmet skedde delvis med hjälp av externa handledare, och eleverna skulle till stor del lära sig genom sin egen praktiska erfarenhet. Därmed var det kostnadseffektivt för en skola att använda sig av UF-programmet. Både kunskapsformen och kunskapsinnehållet i utbildningsprogrammet kunde således finna stöd i tidens skolideal.

Det större fokuset på kursstruktur och måluppfyllnad i gymnasieskolan var något som UF behövde anpassa sig till. Organisationen valde därför att producera informationsmaterial om de olika sätt på vilka lärare och skolor kunde applicera UF-programmet i olika kurser för att uppnå kursernas mål. Den striktare kursindelningen gynnade inte nödvändigtvis progressiva initiativ. Eftersom UF var ett avgränsat utbildningskoncept som gick att relatera till ett antal olika gymnasiekursers mål, kunde dock konceptet integreras i gymnasieutbildningen på olika sätt – såväl formen som innehållet passade på detta sätt både målgruppen och arenan. Det var exempelvis möjligt att inkludera UF-programmet inom ramen för ekonomi- och kontorsämnen eller yrkesämnen, som ett alternativ till arbetsplatsförlagd utbildning, som specialarbete eller

⁵⁸² Bo Rothstein, *Den socialdemokratiska staten: Reformen och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik*, Lund: Arkiv 1986, s. 234.

⁵⁸³ Larsson 2022, s. 140–191.

genom att integrera UF i olika ämnen, exempelvis kärnämnen. Alternativt kunde skolorna använda UF som lokalt tillägg för att profilera sig.⁵⁸⁴ Därmed utnyttjade UF även skolreformens incitament till lokal profilering och argumenterade för att skolorna kunde gynnas av att erbjuda UF. UF-programmet gick således att använda inom ramen för skolans grammatik.⁵⁸⁵ Det gick att införa i den etablerade undervisningen i ämnen där programmet kunde sägas bidra till att uppfylla målen för dessa ämnen. Att skolans struktur och styrning förändrades under 1990-talet utgjorde inget betydelsefullt hinder. Snarare kunde UF-programmet passa in även i gymnasieskolans nya tappning och organisationen kunde även motivera programmet genom att hävda att det bidrog till att implementera de förändringar som efterfrågades.

Ökat handlingsutrymme för lärare, som var en målsättning för tidens skolreformer, hade förmodligen kunnat gynnat UF, eftersom utbildningskonceptet varit beroende av lärares engagemang från start. Forskning har dock visat att skolreformerna inte bidrog till denna målsättning utan snarare gav ökat inflytande åt andra aktörer såsom kommuner och lokala skolledningar.⁵⁸⁶ UF använde motiveringar för verksamheten som kunde tänkas tilltala dessa aktörer, såsom att bidra till en lokal profil för skolorna och ses som en arbetsmarknadsåtgärd eller stöd i de utbildningspolitiska förändringar som efterfrågades. Dessutom både uppmärksammades UF av och tilltalade politiker på den nationella nivån. Således sökte UF stöd för sin verksamhet på olika nivåer av inflytande i skolsystemet. Lärarna var fortfarande en central målgrupp, men stöd från fler nivåer i systemet eftersöktes i en tid då UF gick i linje med rådande skolideologier och idéströmningar i samhället.

UF fick under 1990-talet alltmer stöd från många aktörer och inte minst ett starkt statligt stöd via Nutek, som vidmakthölls under såväl borgerliga som socialdemokratiska regeringar. Det breda stödet, det ökade intresset från politiker och en allt starkare internationell koppling som utvecklades parallellt med Sveriges inträde i EU var något som UF använde för att visa på att organisationen kunde användas som ett redskap för att uppnå uppsatta mål i samhället och skolan, inte minst i samband med utvecklingen av den nya gymnasieskolan. På samma gång framstod UF som en alltmer vardaglig företeelse såväl i dagspressen som i lärarnas tidskrifter. Likt finansiell kunskap var således UF något som i allt högre utsträckning vardagligiserades under tidsperioden.⁵⁸⁷ Det var ett utbildningskoncept bland andra som främst nämndes som en återkommande referenspunkt i samband med evenemang och tävlingar. Dessutom kunde UF längre in på 1990-talet alltmer dra nytta av att entreprenörskap och företagsamhet i utbildningspolicysammanhang och i den politiska debatten började framställas som grundläggande kunskaper och förmågor som alla i kunskapssamhället hade behov av.

⁵⁸⁴ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet inom de nya gymnasieprogrammen – tips och idéer* [broschyr], 1993.

⁵⁸⁵ Cuban 2020; Tyack & Cuban 1995; Tyack & Tobin 1994.

⁵⁸⁶ Larsson 2022, s. 122–126; Morawski 2010, s. 181–234; Ringarp 2017.

⁵⁸⁷ Larsson Heidenblad & Nilsson 2023; Nilsson 2024.

Även om striden om skolans pedagogik och innehåll inte var över, så var UF som organisation och verksamhet inte längre kontroversiell och hade även fått strategiska bidragsgivare. UF kunde därför ägna sig åt en aktivare PR-strategi. Marknadsföringen anknöt först till tidens utmanande arbetsmarknad, en oro för ungdomars situation och framtid och vuxnas ansvar gentemot den unga generationen. Senare övergick strategin till att fokusera på samhällets utvecklingsmöjligheter i samband med pågående strukturomvandlingar, på ungdomarna som framtidshopp och unga företagare som skulle vända utvecklingen i positiv riktning. På detta sätt gick UF från att framställa sin verksamhet som problemlösare till att framställa den som framtidsskapare. I marknadsföringen framställdes ett bidrag till UF ofta som ett bidrag till en bättre situation för dagens ungdomar, ett argument som dock nästan alltid kompletterades med ett framtidsfokus och fördelar för vuxenvärlden. Därmed kom ungdomarna att huvudsakligen framställas som 'human becomings' med fokus på deras potential.⁵⁸⁸ Den nationella spridningen och den aktivare PR-strategin ledde till att UF omnämndes frekvent i pressen, inte minst i mitten av 1990-talet. När UF omnämndes var det mycket sällan med en kritisk blick utan alltmer i reklamsammanhang samt som ett exempel på goda initiativ i samhället, vilket betydde att organisationen hade uppnått en annan roll. Det var inte längre en liten och kontroversiell rörelse vars ideologiska grund misstänkliggjordes utan en accepterad, legitim och rikstäckande kunskapsaktör som kunde peka på att verksamheten aktivt bidrog till den efterfrågade utvecklingen. Förändringarna i samhället och skolan hade gjort att det kunskapsinnehåll som UF förmedlade betraktades som allmännyttigt. UF:s grundläggande värden hade inte förändrats, utan snarast blivit mer explicita. De väckte dock inte längre motstånd och stod inte i vägen för att UF skulle betraktas som en legitim kunskapsaktör.

I de senare annonserna speglas tydligt UF:s ambition att förändra synen på företagandet. Vem som helst kunde bli egenföretagare, inte minst landets driftiga ungdomar som snart skulle ta över. I dessa annonser utmanade UF idén om 'hostile worlds'. Ungdomar och näringslivet korrupperade inte varandra, snarare bidrog mötet med positiva effekter för båda parter. Zelizer har påtalat att idén om 'hostile worlds' inte kan representera komplexiteten i barns och ungas relation till den ekonomiska världen.⁵⁸⁹ Det är däremot en föreställning vars utmanande och efterlevnad kan ge insikter om utvecklingen av synen på barn och ungdomar i relation till entreprenörskap och samhället i stort. Det är intressant att se hur aktörer som UF utmanat denna föreställning i samband med att marknaden och näringslivet i högre grad kom att ses som en positiv kraft – eller åtminstone som en oundviklig förutsättning för samhällets funktion.⁵⁹⁰ Vid denna tid kunde näringslivet lättare delta i undervisningen och ungdomens värld utan att det resulterade i de invändningar som UF upplevde på 1980-talet. Dessutom kom potentialen hos ungdomar såsom kompetenta

⁵⁸⁸ Qvortrup 2009.

⁵⁸⁹ Zelizer 2010.

⁵⁹⁰ Andersson, Glover, Husz & Larsson Heidenblad 2023.

och värdeskapande marknadsaktörer att understrykas. Detta gällde dock ungdomar på gymnasienivå.

I nästa kapitel problematiserar jag bilden av UF:s framgångsrika expansion och den pågående förändringen av synen på barn i relation till entreprenörskap genom att rikta fokus mot UF:s försök att etablera sin verksamhet i grundskolan.

4. Innovationsförsök och det misslyckade grundskoleprojektet

Inledning

Mot slutet av 1990-talet aktualiserades entreprenörskap och företagsamhet alltmer i relation till utbildning i den svenska kontexten, även om UF sedan länge verkat för en mer företagsam utbildning i praktiken. Föregående kapitel visade hur UF fick medvind under 1990-talet och uppnådde en framgångsrik expansion och konsolidering av sitt utbildningsprogram i en tid av förändring både i skolan och i det omgivande samhället. Förutom expansionen av gymnasieverksamheten försökte UF även bredda sitt utbildningsutbud och nå ut till nya målgrupper. Ett sådant innovationsförsök var grundskolekonceptet *Plankton*, som UF utvecklade mot slutet av 1990-talet. Trots till synes goda förutsättningar för verksamhetens utvidgning, lyckades UF inte uppnå samma framgångar i sitt grundskoleprojekt som miniföretagskonceptet rönt på gymnasienivån.

I detta kapitel undersöker jag UF:s misslyckade första försök att etablera ett utbildningskoncept i grundskolan. Kapitlet fokuserar på frågan: *Varför misslyckades Plankton trots att ett grundskoleprojekt tycktes ligga väl i tiden och att UF:s konsolidering på gymnasienivån varit framgångsrik?* I kapitlet utreder jag hur kunskap relaterad till företagsamhet och entreprenörskap riktad mot barn motiverades, hur och varför UF försökte etablera sig som kunskapsaktör i förhållande till grundskolan samt vilka faktorer som kan förklara att grundskoleprojektet havererade.

Undersökningen i kapitlet bygger dels på material från UF:s organisationsarkiv, dels på policydokument som med fokus på entreprenörskap i utbildningen, dels på material rörande utbildningskonceptet *Plankton*, dels på enstaka artiklar från dagspressen och den pedagogiska tidskriften *KRUT*. Jag har använt UF:s arkivmaterial för att undersöka verksamhetens breddning, UF:s motivering för att försöka nå ut till fler målgrupper samt organisationens agerande och strategier i relation till denna utvecklingsprocess. Policydokumenten bidrar till att visa hur entreprenörskap i allt högre grad kopplades till utbildning samt till barn och unga och vilka argument som framfördes för dessa inslag i utbildningen. Dokumenten vittnar om utvecklingen av en ny kunskapssyn. *Plankton*-materialet ger i sin tur en inblick i UF:s försök att ta sig in i grundskolan vid millennieskiftet. Artiklarna från pressen placerar UF, policydokumenten och grundskoleprojektet i en bredare kontext. Likt i föregående kapitel återkommer jag till vikten av att särskilja innehåll och form. I detta kapitel koncentrerar jag mig dock på vilka faktorer i utformningen och innehållet i undervisningsmaterialet, UF:s strategier och agerande samt den samtida skol- och samhällskontexten som kan förklara misslyckandet

med *Plankton*. I allt detta material söker jag även efter spår av en pågående utveckling av synen på barn i relation till entreprenörskap samt framväxten av en ny kunskapssyn.

En utbildning i entreprenörskapets tecken

År 1997, under det socialdemokratiska regeringsstyret, publicerades utredningen *I entreprenörskapets tecken: en studie av skolning i förnyelse* av Bengt Johannisson och Torsten Madsén, utarbetad tillsammans med Daniel Hjorth, Ulf Ivarsson och Alf Öien, på uppdrag av Närings- och handelsdepartementet.⁵⁹¹ Utredningsgruppen bestod av akademiker och lärare med särskilt intresse för och kunskaper kring entreprenörskap, företagsekonomi, pedagogik, skolutveckling samt samverkan mellan skolor och företag. Utredningens uppdrag var att identifiera de förmågor som karakteriserade entreprenörskapet och undersöka i vilken utsträckning skolsystemet i Sverige skapade förutsättningar för entreprenöriell utbildning, hur utbildningsinitiativ för främjande av entreprenörskap knutit an till andra aktörer i närsamhället – såsom kommuner och näringslivet – samt granska entreprenörskapsinitiativen och vilka drivkrafter och hinder som påverkar dem.⁵⁹² I förordet motiverade statssekreteraren vid departementet, Peter Nygårds, behovet av en sådan utredning:

Globalisering och snabb teknisk utveckling driver fram flexibla arbetsorganisationer vilket ökar behovet av handlingskraftiga individer i hela arbetslivet. Kravet på individuell problemlösningsförmåga, initiativförmåga samt förmåga att vara kreativ och flexibel ökar, liksom behovet av egen självtillit. För att trygga tillväxt och sysselsättning måste vi helt enkelt få till stånd ett ökat inslag av entreprenörskap i bemärkelsen individuell företagsamhet i hela samhället.

Det finns ett utbrett samförstånd om att grunden för entreprenörskap och företagsamhet måste läggas i skolan. Det finns dock inga generella lösningar på hur detta bör ske – anpassningar behöver göras till lokala förutsättningar och behov. [- -]

⁵⁹¹ Bengt Johannisson var vid tillfället professor i ämnet entreprenörskap och företagsutveckling vid både Högskolan i Växjö och Lunds universitet samt föreståndare för Scandinavian Institute for Research in Entrepreneurship (SIRE). Torsten Madsén, i sin tur, var utvecklingsledare för Centrum för kompetensutveckling vid Högskolan Kristianstad och tidigare gymnasielärare. Han hade sedan 1980-talet huvudsakligen arbetat med lärarfortbildning och skolutveckling och engagerat sig i ett flertal projekt med fokus på samverkan mellan skola och företag på uppdrag av dåvarande Skolöverstyrelsen samt SAF. Daniel Hjorth var verksam vid Högskolan i Växjö som lärare i företagsekonomi med särskilt fokus på entreprenörskap och företagsutveckling. Ulf Ivarsson var verksam som lärare i ekonomi vid högskolan i Halmstad. Han hade lång erfarenhet som gymnasielärare vid olika program där han medverkat i försök att applicera nya undervisnings- och arbetsformer. Slutligen var Alf Öien universitetsadjunkt och lärare i pedagogik på grundskollärarutbildningen vid Högskolan Kristianstad. Se: Johannisson & Madsén 1997, bilaga 1.

⁵⁹² Johannisson & Madsén 1997, s. 9.

Det är väsentligt att utvecklingen mot ett entreprenörskapsinriktat utbildningssystem på olika sätt uppmuntras och att information om hur företagsamhet kan främjas på olika nivåer i utbildningssystemet sprids. Vi behöver också ökad kunskap om eventuella hinder som föreligger för att uppnå en effektiv utveckling lokalt i detta avseende. Denna utredning har tagits fram som underlag i detta arbete.⁵⁹³

Motiveringen till utredningen påminde om utbildningspolitiska tankegångar på den internationella nivån.⁵⁹⁴ Förändringar på arbetsmarknaden till följd av teknologisk utveckling och globalisering ställde nya krav som barn och ungdomar behövde förberedas för genom träning i entreprenörskap (som sågs som en sorts företagsamhet) och företagsamhet i skolan. Dessa insatser behövdes för att de skulle kunna skaffa sig en sysselsättning, men också för att ökat entreprenörskap och företagsamhet betraktades som en förutsättning för att trygga samhällets framtida tillväxt. I likhet med när UF grundades motiverades utredningen med rådande problem i samhället:

I den sysselsättningskris som Sverige befinner sig i 1996 är det naturligt att söka alla tillgängliga vägar för att både stimulera etablering av nya verksamheter och vitalisera befintliga. En sådan ambition kräver särskilda förmågor hos både individer, organisationer och samhälle, nämligen förmågan att lära förnyelsens villkor på marknaden och omsätta lärdomarna i handling.⁵⁹⁵

Den bakgrund som tecknades var således en rådande kris på arbetsmarknaden och ett behov av insatser inför framtida utveckling. Individerna behövde utbildas för att hantera en marknad präglad av snabb förnyelse. Marknadens villkor och ett samhälle i omvandling var centrala motiv. Det fanns tydliga spår av ett framtidsfokus, där det som anses gynna samhällets tillväxt även anses vara av godo för barnen. De gavs ansvar för att med hjälp av sin utbildning kunna manövrera i en utmanande framtid och bidra till en positiv samhällsutveckling.⁵⁹⁶ Det är även tydligt att lösningen på samtida utmaningar enligt utredarna stod att finna i en utveckling av näringslivet, framför allt genom ökat nyföretagande och förnyelse inom befintliga verksamheter, vilket ansågs kräva ökat entreprenörskap och träning av företagsamma förmågor hos befolkningen. Ett ökat ansvar lades på individer att utveckla rätt förmågor för att kunna verka i den föränderliga ekonomin samt på utbildningen för att fostra den typ av medborgare som det nya samhället ansågs kräva.

Som ett led i att bemöta den ökade arbetslösheten i spåren av bank- och finanskrisen vände sig samhället och politikerna till utbildningen av nästa generation med fokus på

⁵⁹³ Peter Nygårds förord i Johannisson & Madsén 1997, s. 3.

⁵⁹⁴ Leffler & Mahieu 2010.

⁵⁹⁵ Johannisson & Madsén 1997, s. 9.

⁵⁹⁶ Qvortrup 2009.

entreprenörskap. Den förståelse av entreprenörskap som utredningen anslöt sig till innefattade ett antal företagsamma förmågor som ansågs finnas inneboende hos alla människor, särskilt hos barn:

Utredningens grundsyn är att entreprenörskap är nära förknippat med grundläggande mänskliga förmågor som i vardagsspråket uttrycks som "företagsamhet". Människor i allmänhet och barn i synnerhet har både förmåga att och intresse av att ta initiativ till och ansvar för att i samspel med andra nyskapa och omskapa.⁵⁹⁷

Dessa förmågor blev därmed viktiga att uppmuntra i skolan, eftersom "utbildningssystemets möjligheter till och ansvar för att vårda och 'skola' barns och ungdomars generella företagsamhet [är] stora".⁵⁹⁸ Utbildningssystemets nivåer skulle få olika uppgifter, där fokus för grundskolan "måste vara att bejaka barns naturliga företagsamhet, genom att bl.a. organisera verksamheten så att eleverna självständigt kan genomföra engagerade projekt", medan det i gymnasieskolan var "viktigt att eleverna utvecklar sin förmåga att i samspel med andra utföra skapande verksamheter, bl.a. i affärsliknande former".⁵⁹⁹ Högskolan skulle i sin tur vara inriktad på att utveckla förmågor "som gör studenterna mer kapabla att etablera egna verksamheter och aktivt bidra till att förnya och utveckla befintliga företag och organisationer".⁶⁰⁰ På detta sätt skulle barn och ungdomar gradvis skolas i entreprenörskap och företagsamhet.

Denna uppläggning kunde utan större svårigheter kombineras med det progressiva och elevcentrerade pedagogiska ideal som länge präglat den svenska skolan, de aktuella reformerna av skolan, som bland annat främjade ökad kontakt med närsamhället, samt en gradvis utveckling i utbildningen mot ökade förberedelser inför arbetslivet. Det ökade fokuset på ekonomi, marknad och entreprenörskap fungerade även väl inom den ekonomistiska skolideologi som Hans Albin Larsson utpekat som alltmer inflytelserik kring millennieskiftet.⁶⁰¹ I utredningen nämndes även UF som ett gott exempel, vars verksamhet ansågs ligga väl i linje med den utbildning i entreprenörskap och företagsamhet som förespråkades.⁶⁰² Ambitionen att reformera skolsystemet som utredningen uppvisade gav även uttryck för den allt större sammanlänkningen mellan utbildningspolitik och ekonomisk politik samt det skifte i fokus som Leffler och Mahieu pekat på i både läroplaner och internationell utbildningspolicy under denna tidsperiod. Det var ett skifte från att fokusera på yrkesförberedning och bekämpning av arbetslöshet till att fostra aktiva och ansvarstagande individer och stimulera att nya arbetstillfällen skapades genom ett ökat fokus

⁵⁹⁷ Johannisson & Madsén 1997, s. 9.

⁵⁹⁸ Johannisson & Madsén 1997, s. 9.

⁵⁹⁹ Johannisson & Madsén 1997, s. 9.

⁶⁰⁰ Johannisson & Madsén 1997, s. 9.

⁶⁰¹ Larsson 2022, s. s. 140–191.

⁶⁰² Johannisson & Madsén 1997, s. 3, 12, 44, 152–155, 167–168, 198, 252 & 256–257.

på företagsamhet.⁶⁰³ Barn och ungdomar skulle inte längre enbart tränas till att bli anställningsbara på en existerande arbetsmarknad. De skulle utbildas till att bli företagsamma medborgare som verkade för förnyelse av näringslivet och samhället och kunde hantera den osäkra framtiden och den höga förändringstakten på den globala marknaden samt bidra till att fler arbetstillfällen och verksamheter skapades.

Skiftet i utbildningspolicy kan relateras till vetenskapshistorikern Erik Bakers argument att en entreprenöriell arbetsmoral har kommit att förespråkas som svar på motsägelsen i att det är nödvändigt att arbeta, samtidigt som den utvecklade företagskapitalismen har skapat brist på arbetstillfällen. Han menar att den entreprenöriella arbetsmoralen, som uppmuntrar människor att skapa sina egna arbetstillfällen, fyller ett grundläggande ideologiskt behov i det amerikanska samhället.⁶⁰⁴ Samhällets och ekonomins utveckling, även i Sverige, kan därmed sägas ha skapat ett behov av att uppmuntra entreprenörskap och företagsamhet i befolkningen. I samband med detta skedde ett skifte i bilden av den ideala medborgare som skolans medborgarfostran skulle skapa och nya föreställningar växte fram om vilken kunskap och vilka färdigheter denne behövde tränas i under utbildningen.⁶⁰⁵

Entreprenörskap kunde enligt utredarna ses som en form av företagsamhet, och företagsamhet var sin tur starkt kopplat till barndomen. "Genom egen och annan forskning" menade utredarna att de kunde "slå fast att entreprenörers uppfattning om sig själva och sin omvärld grundas tidigt, under barnaåren. Omgivningen, närmiljön, har alltså ett stort inflytande på intresset för och förmågan till skapande verksamhet, däribland entreprenöriell".⁶⁰⁶ Vidare pekade de på att barn i synnerhet hade de inneboende förmågorna som förknippas med företagsamhet:

Människan besitter som barn generellt de förmågor som förknippas med företagsamhet, nämligen tillitsfullt och engagerat agerande, initiativtagande, nyfikenhet, upptäckarglädje, kreativt experimenterande med tillvaron, reflektion över gjorda erfarenheter och ständigt sökande efter nya utmaningar. Beroende på uppväxtförhållanden och andra betingelser i närmiljön kan den vuxna människans förmågor variera, men barnasinnet förblir en skapande kraft. Denna lärdom anmäler att marknadens entreprenörskap ytterst betingas av samhällets, och däribland inte minst skolans, vilja och förutsättningar att förvalta och förstärka människors företagsamhet under deras uppväxt och mognad.⁶⁰⁷

⁶⁰³ Leffler & Mahieu 2010, s. 182–194.

⁶⁰⁴ Baker 2025, s. 15–16.

⁶⁰⁵ Alvéen 2024, s. 221–236.

⁶⁰⁶ Johannisson & Madsén 1997, s. 19. Utredningen byggde på både Johannisons och Madséns flertal publikationer kring entreprenörskap, pedagogik och utbildning samt internationell och svensk forskning inom dessa områden.

⁶⁰⁷ Johannisson & Madsén 1997, s. 19.

I anslutning till detta hänvisade de till en definition liknande OECD:s *Towards an "enterprising" culture*, i vilken det gjordes skillnad mellan en smalare och en bredare definition av företagsamhet.⁶⁰⁸ Den förstnämnda var direkt relaterad till företagande samt den kunskap och de förmågor som det krävde. Den bredare definitionen avsåg i stället en nödvändig kvalifikation som unga behövde för sitt inträde i samhället och handlade om förmågor såsom kreativitet, flexibilitet, problemlösning samt ansvars- och initiativtagande. Den bredare OECD-definitionen överensstämde således väl med utredningens syn på företagsamhet och entreprenörskap som en särskild sorts företagsamhet. Likt hur finansiell kunskap på 1990-talet gick från att vara förknippad med en smalare hobby eller yrkesroll till att ses som en viktig vardagskunskap som alla behövde, framställde utredarna företagsamhet som grundläggande kunskaper och förmågor som alla unga behövde för att bli framgångsrika medborgare.⁶⁰⁹ Företagsamma förmågor fanns naturligt hos barnet, men samtidigt behövdes insatser i närmiljön för att säkra den fortsatta förmågan till entreprenöriell verksamhet och därigenom stärka marknaden. Därmed ansåg utredarna att de företagsamma förmågorna borde tas tillvara och uppmuntras i skolan för att sedan kunna vidareutvecklas.⁶¹⁰

Synen på att förmågor förknippade med företagsamhet är naturliga och som starkast i barndomen påminner om den franske filosofen Jean-Jacques Rousseaus romantiska syn på barndomen som något oskuldsfullt, vackert, eftersträvansvärt och djupt kopplat till både kreativitet och godhet. Barnets inneboende kreativitet och fantasi skulle bejakas i syfte att bevara dem som en drivkraft och inspirationskälla genom hela livet. Individens skulle inte förlora kontakten med sin barndom.⁶¹¹ På ett liknande sätt såg utredarna företagsamheten som inneboende och naturliga förmågor hos barnen. Den måste bejakas för att inte gå förlorad i uppväxten utan fortsätta att vara en drivkraft och inspirationskälla i vuxenlivet. Samtidigt anknöt strävan efter entreprenörskap och företagsamhet i skolan även till en utilitaristisk syn på utbildningen, då den sågs som instrumentell med avsikt att producera en välanpassad, framgångsrik och företagsam vuxen människa som bidrar till samhället på bästa sätt.⁶¹²

Utredningen har av Skolverket beskrivits som "nytänkande i sitt slag i det att den sammanlänkar pedagogisk forskning och entreprenörskapsforskning, skola och samhälle och betraktar entreprenörskap som en form av lärande".⁶¹³ När entreprenörskap och företagsamhet från statligt håll skulle förespråkas i utbildningssystemet i Sverige, sågs det därmed både som en form av lärande, "skapande av nya affärer" och som en uppsättning

⁶⁰⁸ Johannisson & Madsén 1997, s. 19; OECD, *Towards an "enterprising" culture: A challenge for education and training*, Paris: OECD 1989.

⁶⁰⁹ Larsson Heidenblad & Nilsson 2023.

⁶¹⁰ Johannisson & Madsén 1997, s. 19.

⁶¹¹ Roni Natov, *The Poetics of Childhood*, New York: Routledge 2003, s. 4-27.

⁶¹² Hugh Cunningham, *Children and Childhood in Western Society Since 1500*, New York & Abingdon: Routledge 2014, s. 61.

⁶¹³ Skolverket 2015, s. 16.

nyttiga förmågor som kan och bör utvecklas genom utbildning.⁶¹⁴ Utvecklingen av entreprenörskapsbegreppet och hur det blev aktuellt för utbildningspolitiken liknar med andra ord den utveckling som Lyngholm K. Mortensen beskriver i Danmark.⁶¹⁵

Utredarna jämförde ”entreprenörsskolning” med ”traditionell skolning”. Läroprocesserna för entreprenörskap skulle präglas av problembaserat lärande ”över ämnesgränserna”, en dialogisk kommunikationsmiljö, ansvar för det egna lärandet och fokus på ”[l]ånga, sammanhängande processer” inriktade på ”livsvärldskunskaper” snarare än ämnessplittring, ”[h]ård tidsstyrning”, en monologisk kommunikationsmiljö och skolkunskaper separerade från övriga livet.⁶¹⁶ Precis som Eva Leffler påpekat, framställdes den entreprenöriella skolan ofta som något motsatt en mer traditionell pedagogik, samtidigt som den bar tydliga spår av en progressiv pedagogik som under lång tid varit inflytelserik i den svenska skolan.⁶¹⁷ Det entreprenöriella pedagogiska idealet inlemmades således den motsättning mellan progressiv pedagogik och förmedlingspedagogik som hade långa anor och som ofta återuppstod i utbildningsdebatten.⁶¹⁸ Utredarna kan på detta sätt sägas ha gått emot de som förespråkade ett starkare ämnesfokus och förmedlingspedagogikens roll i skolan. Progressivismen hade fortfarande inflytande över skolan, men hade sedan 1970-talet blivit alltmer ifrågasatt i samband med att den så kallade kunskapsfrågan aktualiserades. Samtidigt som det entreprenöriella pedagogiska idealet gick att inlemma i de båda inflytelserika skolideologierna, ville utredarna öka den progressiva inriktningen på skolans struktur och verksamhet. De förslag som togs upp i utredningen var sådana som det rörde konflikt och debatt om, eftersom olika aktörer ville se olika slags utvecklingar av skolan.⁶¹⁹

Utredarna kritiserade hur den svenska skolan var organiserad och hur undervisning ofta genomfördes. Utredningen *I entreprenörskapets tecken* ledde dock inte till några reformer av det svenska skolsystemet, och utredarna var besvikna över det svala mottagande som deras utredning fick. Den socialdemokratiska regeringens presskonferens ställdes in, eftersom dess innehåll omvärderats och inte bedömdes vara konkret nog för att ligga till grund för en näringspolitisk proposition. Detta beslut togs trots att Johannisson och Madsén kom med ”allvarlig kritik mot det svenska skolsystemet”, som de ansåg vara ”på efterkälken när det gäller företagande i skolan” jämfört med andra länder i Norden, där eleverna diskuterade ”näringslivsideer redan i mellanstadiet”.⁶²⁰ De menade att man i Sverige enbart utbildades till ”en framtid som anställd” och att egenföretagandets perspektiv knappast fick något utrymme.⁶²¹ Madsén och Johannisson konstaterade att det fanns ”ett stort gap mellan

⁶¹⁴ Johannisson & Madsén 1997, s. 9.

⁶¹⁵ Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁶¹⁶ Johannisson & Madsén 1997, s. 86.

⁶¹⁷ Leffler 2006, s. 97–98.

⁶¹⁸ Gustavsson 2002, s. 27–30.

⁶¹⁹ Hultén 2019; Larsson 2022, s. 140–191.

⁶²⁰ Thomas Dietl, ”Skolan glömmet eget företagande”, *Dagens Industri* 1997-01-25, s. 8.

⁶²¹ Thomas Dietl, ”Skolan glömmet eget företagande”, *Dagens Industri* 1997-01-25, s. 8.

utbildningssystemets ideal och dess praktik, vilket gör att utbildningsmålen inte nås”.⁶²² De menade också att ”de största hindren mot en mer entreprenöriell skola ligger i den strikta ämnesindelningen och schemaläggningen samt de ofta tjocka murarna mellan skola och övriga samhället”.⁶²³ De välkomnade en debatt om hur skolan skulle kunna utvecklas och betonade att UF var ett särskilt eftersträväsvärt exempel.⁶²⁴ Kampen om skolans innehåll och inte minst den pedagogik och de arbetssätt som präglade den var inte överstånden.⁶²⁵ Trots att entreprenörskap nämndes som ett utvecklingsområde i den framlagda utvecklingsplanen för skolan 1997 så var de genomgripande förändringar som utredarna förespråkade uppenbarligen inget som den socialdemokratiska regeringen lättvindigt ville översätta till näringspolitiska reformer.⁶²⁶

Utredarna hade även framhållit det potentiella motstånd som kunde finnas inom utbildningen mot ett införande av entreprenörskap och företagsamhet. Madsén tog i en artikel i *KRUT* upp frågan huruvida skolfolk och makthavare i Sverige var redo för den omställning av utbildningen som OECD efterfrågade och som den ekonomiska verkligheten krävde, eftersom det skulle innebära att man behövde förändra skolans arbetssätt i grunden. Han pekade på internationell forskning som hade visat att traditionell undervisning motverkade företagsamhet hos eleverna och att om det skulle formas en skola som uppmuntrade till entreprenörskap behövdes det därför en genomgripande förändring i skolan. Madsén ansåg att utredningen belyste ”den allt djupare klyftan mellan den traditionella konservativa retoriken om skolan och de verkliga kraven, som bl.a. ställs av ekonomins utveckling”.⁶²⁷ Frågan var, undrade han retoriskt, om man i Sverige verkligen ville ha en skola för förändring:

En utredning om en skola för entreprenörskap kommer förmodligen att hälsas med tillfredsställelse av alla som säger sig vilja värna om företagsamhet i mera inskränkt bemärkelse. Men man måste vara klar över att det i grunden handlar om ett ifrågasättande av etablerade makt- och kontrollmekanismer, om man menar allvar med skolning för förnyelse.⁶²⁸

Madsén manade även den nya skolministern, Ingegerd Wärnersson, att stå emot ”de konservativa krafter som vill vrida skolutvecklingen tillbaka” med hänvisning till att en sådan politik inte kunde finna något stöd i OECD:s analyser av utvecklingen.⁶²⁹ OECD

⁶²² Ola Hellblom, ”Nya skolan skapar nya företagare”, *Dagens Industri* 1997-03-12, s. 18.

⁶²³ Ola Hellblom, ”Nya skolan skapar nya företagare”, *Dagens Industri* 1997-03-12, s. 18.

⁶²⁴ Ola Hellblom, ”Nya skolan skapar nya företagare”, *Dagens Industri* 1997-03-12, s. 18–19.

⁶²⁵ Gustavsson 2002, s. 27–30; Hultén 2019; Larsson 2022.

⁶²⁶ Regeringens skrivelse 1996/97:112, s. 15 & 70.

⁶²⁷ Torsten Madsén, ”Skolning för förändring – vill vi verkligen ha det?”, *KRUT* 1997:3/4, s. 87.

⁶²⁸ Torsten Madsén, ”Skolning för förändring – vill vi verkligen ha det?”, *KRUT* 1997:3/4, s. 87–88.

⁶²⁹ Torsten Madsén, ”Tag hjälp av ett OECD-perspektiv, Ingegerd!”, *KRUT* 1998:3, s. 46.

hade enligt honom insett behovet av förändring inom skolan för att möta arbetsmarknadens och ekonomins utveckling. Det var inte faktakunskaperna som stod i centrum eller någon traditionell undervisningsform som krävdes för att möta samhällsutmaningarna, utan centrala förmågor för att gynna exempelvis lärande, kreativitet och flexibilitet.⁶³⁰ Madsén gick således in i den rådande utbildningsdebatten kring kunskapsfrågan och motsatte sig att en inriktning på faktakunskaper var det som skolan och samhället behövde.⁶³¹ Den skola för entreprenörskap som Madsén förespråkade vände sig mot en traditionell förmedlingspedagogik. Bernt Gustavsson har dock understrukt att förmedlingspedagogiken präglade skolpolitiken och fanns inbyggd i skolans organisation. Därmed levde den vidare trots att röster lyftes för mer progressiva arbetssätt, med hänvisning till att en sådan inriktning behövdes till följd av den ekonomiska och teknologiska utvecklingen.⁶³²

Madsén, utredarna, OECD och deras visioner för utbildningen kan sägas representera en progressiv, Deweysk kunskapssyn med argument för ämnesintegrering och pragmatisk kunskap, snarare än tydlig ämnesindelning och ett mer klassiskt bildningsideal. För den amerikanske filosofen och pedagogen John Dewey stod förmågan att tillskansa sig ny kunskap samt träningen av intellektuella redskap och förmågor i centrum. Han betraktade kunskapen som stående under ständig förändring och utveckling och tog därför avstånd från att likställa inläring av ett givet kunskapsstoff med bildning. Dessutom fanns det hos Dewey en allmän utvecklingsoptimism vad gällde samhällets och vetenskapens möjligheter.⁶³³ En hängivenhet för denna kunskapssyn, i kombination med en ambition att sätta eleven i centrum och ett fokus på "learning by doing", gjorde att den idé om en utbildning för företagsamhet som presenterades av OECD, EU och *I entreprenörskapets tecken* stämde väl överens med en progressiv pedagogisk tradition och kunskapssyn. Däremot riktades kritik mot det rådande skolsystemet, som trots – eller tack vare – att Sverige vilade på en socialdemokratisk progressiv grund, ansågs vara för stelbent, traditionell, byråkratisk, ämnesindeldad och isolerad från det övriga samhället.

Det är intressant att notera den förändring som hade skett sedan 1980-talet i *KRUT*. Dess skribenter kunde nu, i likhet med Madsén, argumentera för en progressiv undervisning i syfte att gynna företagsamhet och entreprenörskap hos eleverna. Utbildning i företagande var inte längre arbetsgivarpropaganda, utan något som låg i linje med samtidens samhällsbehov och som överensstämde med progressiva pedagogiska arbetssätt som alltmer efterfrågats internationellt och förespråkades i pedagogisk forskning. Entreprenörskap i skolan och UF:s utbildningsprogram hade kommit att gå i takt med samtida debatter kring skolans utveckling – inte minst på den internationella nivån – och

⁶³⁰ Torsten Madsén, "Tag hjälp av ett OECD-perspektiv, Ingegerd!", *KRUT* 1998:3, s. 38–47.

⁶³¹ Hultén 2019.

⁶³² Gustavsson 2002, s. 27–30.

⁶³³ Hartman 2012, s. 310–311; Tove Österman, "Vad är det att kunna? Dewey & flumskolan", i Michael Gustavsson, Tove Österman & Elinor Hållén (red.), *Vad ska en svensk kunna? Utbildningens dilemma – intressenas spel*, Göteborg: Daidalos 2016, s. 157–180.

stod för något som presenterades som både önskvärt, nödvändigt och progressivt. Samtidigt ställdes frågan om skolsystemet var redo att omformas.

Förmedlingspedagogiken och ämnesindelningen kan sägas ingå i skolans grammatik och bilden av vad en "riktig skola" är.⁶³⁴ Ambitioner att ändra skolans grammatik genom att reformera dess organisation och arbetssätt i grunden är – som tidigare påpekats – svåra att genomföra i praktiken. En sådan strävan kräver påverkan på hela utbildningssystemets uppbyggnad och inflytande över hur de individuella lärarna utformar sin undervisning. Frågan är därtill i vilken utsträckning utbildningsreformer faktiskt kan påverka klassrumspraktiken. David Tyack och William Tobin understryker att lärarna och skolledarna på lokal nivå har det yttersta inflytandet över den faktiska undervisningen.⁶³⁵ Dessutom ökade det lokala inflytandet i och med skolans decentralisering under tidsperioden – även om det inte nödvändigtvis ökade lärarnas generella handlingsutrymme.⁶³⁶ Som Larry Cuban har påpekat, finns det inbyggda handlingsutrymmen på varje nivå av skolsystemet, som gör det svårt att genomgripande implementera en ny policy ovanifrån utan att omvandling och motstånd sker på varje nivå. Om man vill förändra skolans verksamhet bör man därför vara medveten om vilken nivå som man ska fokusera på.⁶³⁷ Vill man påverka undervisningen i klassrummen är det mest direkta sättet att försöka nå ut till de undervisande lärarna samt skolledarna. Det utgör även en möjlighet att ta sig runt problematiken med att den sittande (socialdemokratiska) regeringen inte vill realisera de utbildningsförändringar som en aktör önskar, exempelvis de reformförslag som *I entreprenörskapets tecken* framförde. UF hade utnyttjat den möjlighet lärarna utgjorde för spridningen av sitt miniföretagsprogram, i vilken de hade varit centrala aktörer för att nå ut till nya skolor och ungdomar. Kring millennieskiftet uppstod dock en större efterfrågan på att öka inslagen av entreprenörskap och företagsamhet i hela skolsystemet. UF såg i denna kontext sin chans att försöka bredda sin verksamhet och målgrupp.

Grundskoleprojektet

Under samma period som utredningen genomfördes började UF utarbeta ett projekt för att försöka införa UF i grundskolan, med motiveringen att man genom att nå yngre elever skapade en "bättre grogrund för företagande".⁶³⁸ I projektplanen kan man läsa att projektet syftade till att "preparera elever från lekskolan till gymnasiet i att bli företagare och anställda,

⁶³⁴ Cuban 2020; Gustavsson 2002, s. 27; Tyack & Tobin 1994.

⁶³⁵ Tyack & Tobin 1994. Se även: Lindensjö & Lundgren 2014, s. 176–179.

⁶³⁶ Larsson 2022, s. 122–126; Morawski 2010, s. 181–234; Ringarp 2017.

⁶³⁷ Cuban 2020.

⁶³⁸ Ung Företagsamhet, "Förslag: Projektplan för 'UF i grundskolan'", i Ung Företagsamhet, 1997: *Remisser, förfrågan, projekt [sic], arbeten* [verksamhetspärm, UF], Bilaga 4, 1996-11-22, s. 1.

med en helhetssyn på företagande och välfärdsprocessen”.⁶³⁹ Att understryka företagandets roll i välfärdssamhället verkar således ha varit ett centralt mål. Planeringen för projektet startade under 1996 och som bakgrund till projektet hänvisade UF till en rapport från projektet ”Företagsamhet för framtid”. I rapporten betonades vikten av företagsamhet i skolan:

Bakgrunden till satsningen att stimulera företagsamhet i skolan är samhällets snabba omvandling och förnyelsen på arbetsmarknaden, såväl den vikande sysselsättningen inom offentliga sektorn som för basnäringarna i övrigt. Den yngre generationen behöver ökade kunskaper som ger möjlighet till en varierad yrkesverksamhet i privat anställning, offentlig anställning eller som egen företagare. Detta kan uppnås genom att bidra till en attitydförändring och insikter om företagsamhet i en positiv inriktning.⁶⁴⁰

UF ville således ta fram undervisningsmaterial och en lärarfortbildning kring företagsamhet i grundskolan som kunde ”stimulera elevernas attityder i positiv riktning”, vilket skulle gynna dem oavsett sysselsättningsform.⁶⁴¹ Motiveringen anknöt till de diskussioner som fördes inom EU och OECD och till de argument som även återfanns i utredningen *I entreprenörskapets tecken*.⁶⁴² UF utnyttjade därmed trenderna inom utbildningsdebatten för att flytta fram sin position.

År 1997 gick UF även med i JAI, vilket möjliggjorde att JA-koncept för andra åldrar kunde importeras och omarbetas. Det bidrog till en öppning för ett pilotprojekt kring hur UF kunde bli verksam även i grundskolan.⁶⁴³ UF-satsningen för att bredda verksamheten mot grundskolan och den pågående utvecklingen av ett nytt läromedel omskrevs även i media i samband med att rektorernas fackliga organ, *Skolledarna i Sverige*, drev frågan om införande av entreprenörskap på skolschemat i grundskolan. Ur deras synvinkel var UF en naturlig samarbetspartner i utvecklingen av skolan.⁶⁴⁴ Av UF:s verksamhetspärmar framgår hur organisationen 1997 började uppvakta myndigheter och organisationer för att finna stöd och finansiering för projektet samt undersöka hur de kunde få inspiration från JA:s

⁶³⁹ Ung Företagsamhet, ”Förslag: Projektplan för ’UF i grundskolan’”, i Ung Företagsamhet, 1997: *Remisser, förfrågan, projet [sic], arbeten* [verksamhetspärm, UF], Bilaga 4, 1996-11-22, s. 1.

⁶⁴⁰ Citat ”hämtat från en rapport av Ingrid Viklands inom ramen för projektet ’Företagsamhet för framtid’ i Boden” i UF, ”Projektet ’UF i grundskolan’”, i Ung Företagsamhet, 1997: *Remisser, förfrågan, projet [sic], arbeten* [verksamhetspärm, UF], 1997.

⁶⁴¹ Ung Företagsamhet, ”Projektet ’UF i grundskolan’”, i Ung Företagsamhet, 1997: *Remisser, förfrågan, projet [sic], arbeten* [verksamhetspärm, UF], 1997.

⁶⁴² Leffler och Mahieu 2010; Johannisson & Madsén 1997.

⁶⁴³ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning 1996 Förbundet Ung Företagsamhet* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 1997, s. 13.

⁶⁴⁴ Liselotte Gustafsson, ”Starta eget i ettan: Entreprenörskap kan bli ett ämne på schemat redan i första klass”, *Arbetet Nyheterna* 1997-11-06, s. 8.

internationella program för grundskolan och anpassa dessa till den svenska kontexten.⁶⁴⁵ År 1998 hade UF säkrat projektets finansiering genom att samarbeta med Företagarnas riksorganisation (FR) och Nutek för att utveckla ett pedagogisk koncept för träning i företagsamhet för elever i högstadiet (barn och ungdomar i åldersspannet 13-16 år).⁶⁴⁶

Grundskoleprojektet, som initialt hade arbetsnamnet "UF i grundskolan" och därefter "Tusenkonstnärerna", hade då utvecklats sedan de initiala förslagen från 1996. Enligt den nya beskrivningen hade projektet sin bakgrund i att "främst grundskolelärare har inkommit med förfrågningar till UF om hjälp med att genomföra kurser i företagsamhet och entreprenörskap".⁶⁴⁷ Organisationen ville med detta påpeka att lärarna hade varit drivande för utvecklingen av projektet. För de yngre åren passade dock inte UF:s miniföretagskoncept, eftersom det förutsatte ekonomisk verksamhet och att läraren i så fall behövde ta på sig "hela det affärsmässiga och juridiska ansvaret" för elevernas företag.⁶⁴⁸ Det fanns lagar och regler som begränsade ungas deltagande i en ekonomisk verksamhet, vilket UF – och andra aktörer – behövde ta hänsyn till i sina försök att införa entreprenörskap och företagsamhet i grundskolan. Eftersom barns kontakt med den ekonomiska världen var begränsad – av regleringar som kan ses som överensstämmande med idén om 'hostile worlds' – behövde dessa inslag introduceras på andra sätt än det företagande som utgjorde UF:s huvudkoncept.⁶⁴⁹ Eftersom FR önskat bidra till utvecklingen av skolan i "en mer företagsam och företagarinriktad" riktning såg organisationen möjligheten att samverka med UF för att producera ett utbildningskoncept avsett för grundskolan.⁶⁵⁰ Ambitionen var enligt avtalet att ta fram "verktyg, koncept och lärarfortbildning för entreprenörskap/företagsamhet i grundskolan".⁶⁵¹ Begreppen entreprenörskap och företagsamhet användes således synonymt i planerna. Projektet hämtade inspiration bland annat från JA:s pedagogiska koncept och undervisningsmaterial. Målsättningarna var att "få fler elever företagsamma", att "öka elevers förståelse för företagsamhet och företagare" och att "få fler och mer förberedda UF-företagare samt öka kvaliteten på UF-företagen" genom att "öva elevers kreativitet och företagsamhet" i

⁶⁴⁵ Bland de personer UF valde att uppvakta fanns Peter Nygårds, statssekreterare för Näringsdepartementet, och Lil Ljunggren Lönnberg, statssekreterare för utbildningsdepartementet. Ung Företagsamhet, Kopior av brev till Lil Ljunggren Lönnberg & Peter Nygårds i Ung Företagsamhet, 1997: *Remisser, förfrågan, projet [sic], arbeten* [verksamhetspärm, UF], 1997.

⁶⁴⁶ Ung Företagsamhet, *UF i grundskolan Juli 1998–Aug 1999* [verksamhetspärm, UF], 1999; Ung Företagsamhet, *Utskott & Projekt 1998* [verksamhetspärm, UF], 1998; Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF], 2001.

⁶⁴⁷ Ung Företagsamhet, "Projekt: Tusenkonstnärerna", i Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF], "Avtal" 2001-10-15, Bilaga 1, s. 4.

⁶⁴⁸ Ung Företagsamhet, "Projekt: Tusenkonstnärerna", i Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF], "Avtal" 2001-10-15, Bilaga 1, s. 4.

⁶⁴⁹ Zelizer 2010.

⁶⁵⁰ Ung Företagsamhet, "Projekt: Tusenkonstnärerna", i Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF], "Avtal" 2001-10-15, Bilaga 1, s. 4.

⁶⁵¹ Ung Företagsamhet, "Projekt: Tusenkonstnärerna", i Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF], "Avtal" 2001-10-15, Bilaga 1, s. 4.

ett pedagogisk koncept uppbyggt av teoretiska och praktiska moduler som flexibelt antingen kunde portioneras ut eller genomföras i ett längre svep.⁶⁵² På detta sätt försökte UF att även med det nya konceptet utveckla en plantskola för sitt miniföretagsprogram.

Projektet hade initierats av UF, men eftersom organisationen under denna period var expansiv och fokuserad på sitt huvudkoncept för den äldre målgruppen (16–20 år), ville de inte stå som ensam huvudman för grundskoleverksamheten. Deras resurser var redan ”kraftigt ansträngda samtidigt som [de] arbetar för att utveckla UF:s organisation och koncept”.⁶⁵³ Därav underströks vikten av att UF:s sidoprojekt inte gick ut över gymnasieverksamhetens resurser i regionerna och nationellt. I det avtal som utformades för projektet stod i stället FR som huvudman med UF, Nutek och Almi⁶⁵⁴ i styrgruppen. Frågan om vem som skulle driva den fortsatta verksamheten sköts på framtiden.⁶⁵⁵ Projektet finansierades av FR och Nutek via UF som anlitade Project People, bestående av Fredrik Langborg och Christer Westlund, för att ta fram konceptet och verktygen. Författarna av läromedlet var båda egenföretagare med ett intresse för entreprenörskap, företagsamhet, förverkligande av idéer och lärande.⁶⁵⁶ Under 1998 och 1999 utvecklades konceptet, som

⁶⁵² Ung Företagsamhet, ”Projekt: Tusenkonstnärerna”, i Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF], ”Avtal” 2001-10-15, Bilaga 1, s. 5.

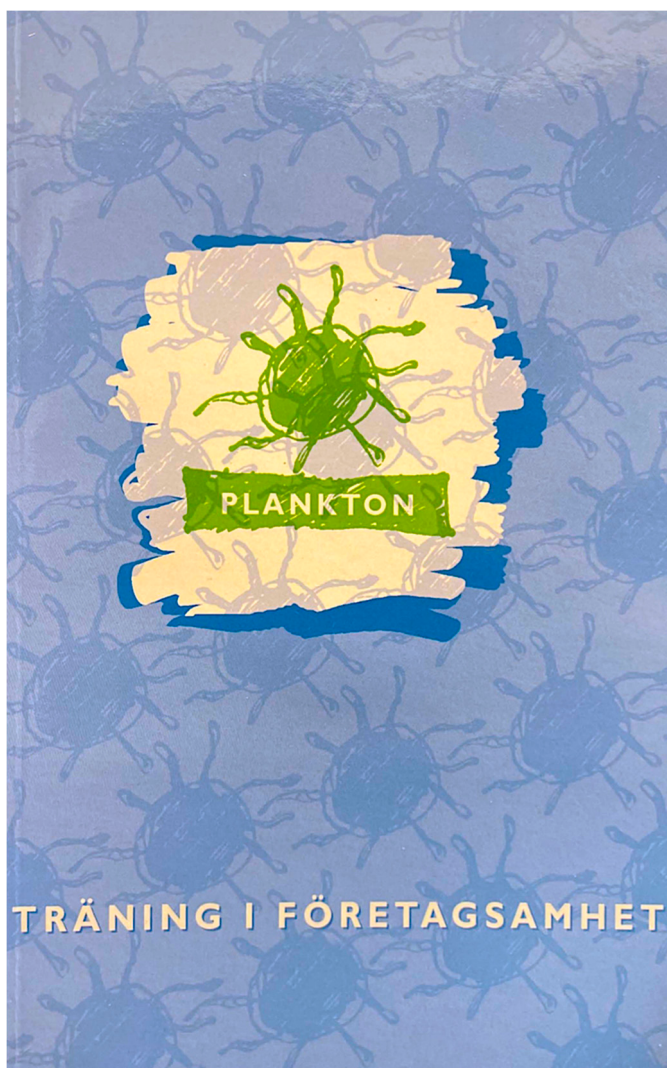
⁶⁵³ Ung Företagsamhet, ”Projekt: UF i grundskolan”, i Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF], 1998-07-03, s. 1.

⁶⁵⁴ Almi är ett svenskt statligt riskkapitalbolag som grundades 1994. Almi har i uppdrag att genom finansiering och rådgivning skapa tillväxt och förnyelse i näringslivet. Se: Wikipedia, ”Almi Företagspartner”, https://sv.wikipedia.org/wiki/Almi_Företagspartner, hämtad 2025-08-03.

⁶⁵⁵ Ung Företagsamhet, ”Projekt: Tusenkonstnärerna”, i Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF], ”Avtal” 2001-10-15, Bilaga 1, s. 4-5.

⁶⁵⁶ Fredrik Langborg var ”civilekonom med marknadsföring som inriktning och certifierad tränare inom Neuro-lingvistisk programmering (NLP)”. NLP beskrevs i *Plankton* som ”grundläggande attityder, insikter, färdigheter och tekniker som hjälper oss att styra våra liv dit vi vill”. Med andra ord kan NLP beskrivas som ett angreppssätt till psykoterapi och personlig utveckling som utgår från att det finns ett samband mellan språk, beteendemönster och neurologiska processer som människor erfarenhetsmässigt lär sig och att dessa med hjälp av en del tekniker och modeller kan ändras för att hjälpa personer att nå sina mål. Langborg drev även företaget Business & Friends AB genom vilket han arbetade som ”utbildare, föredragshållare och projektledare”. Christer Westlund, i sin tur, arbetade i sitt företag med att ”inspirera och coacha människor till att upptäcka hur de kan få ut mer av sina professionella och privata liv” och sökte ”efter nya former för arbete och lärande”. Westlund hjälpte även UF med utbildningar kring entreprenörskap under UF:s Nordiska lärarkonferens 1998 inom ramen för det nystartade Project People. Tillsammans startade Langborg och Westlund Stiftelsen Drivhuset 1993, en stiftelse som ”hjälper studenter att utveckla entreprenörskap, förverkliga idéer, affärsidéer och starta företag”. Se: Fredrik Langborg & Christer Westlund, *Plankton: Träning i företagsamhet*, Stockholm: Företagarnas Riksorganisation 1999, presentation av författarna på bokens omslag; Ung Företagsamhet, ”Ung Företagsamhets skolutskott: Protokoll fört vid skolutskottsmöte 1997-10-24”, i Ung Företagsamhet, *Utskott & Projekt 1998* [verksamhetspärm, UF], 1997-11-26, Bilaga 2; Wikipedia, ”Drivhuset”, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Drivhuset>, hämtad 2022-11-02; Wikipedia, ”Neurolingvistisk programmering”, https://sv.wikipedia.org/wiki/Neurolingvistisk_programmering, hämtad 2024-04-18.

sedan testades i olika högstadieskolor och utvärderades under 1999 och 2000. Arbetet resulterade i lärarhandledningsboken *Plankton: Träning i företagsamhet*.⁶⁵⁷

658

⁶⁵⁷ Langborg & Westlund 1999; Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF].

⁶⁵⁸ Langborg & Westlund 1999, framsida.

Plankton – träning i företagsamhet

Plankton var ingen klassisk lärobok med ett kunskapsstoff inom ett visst ämne som eleverna skulle tillgodogöra sig. Den kan därmed sägas ha gått emot en förmedlingspedagogisk och ämnesinriktad tradition av läroböcker som i viss mån finns inbyggd i den svenska skolans grammatik. *Plankton* riktade sig till lärare och beskrevs som ”ett koncept för att på ett enkelt sätt börja träna företagsamhet hos ungdomar i åldern 13 till 16 år”.⁶⁵⁹ Det vilade på ”en pedagogik som är inriktad på genomförande” och gav ”kunskap om idéer och samarbete mellan människor med hjälp av en rad tillämpningar”.⁶⁶⁰ Många läromedel består inte enbart av en lärobok i traditionell bemärkelse utan av flera olika slags material. De innehåller ofta en lärarhandledning, som vägleder läraren i dess funktion och implementering i undervisningen, samt material som riktar sig direkt till eleverna, såsom en övnings- eller läsebok. Här var det dock lärare som var målgruppen och *Plankton* beskrevs som ett koncept som innehöll ”kunskap”, ”modeller” och ”övningar”, som ”skapar förutsättningar för att du som lärare på ett lustfyllt sätt ska kunna uppfylla flera av de punkter som läroplanen tar upp”.⁶⁶¹

Plankton var inte heller anpassad för något särskilt ämne eller en specifik årskurs, vilket läromedel för elever i högstadietiden oftast var. Snarare var tanken med *Plankton* att den kunskap som boken förmedlade om företagsamhet skulle kunna appliceras på många olika situationer, i olika ämnen och årskurser. *Plankton* var alltså en lärarhandledning som inte var kopplad till något specifikt elevinriktat material – med undantag för en mapp med lite material kopplat till de föreslagna övningarna som lärarna kunde kopiera och ge till eleverna. Snarare fokuserade handledningen på hur lärare på olika sätt kunde träna elevers företagsamhet och företagsamma förmågor. Denna träning behövde inte begränsas till någon ämnesdisciplin, utan kunde med fördel anpassas till olika ämnen. Utöver detta gavs exempel på övningar som kunde genomföras i olika sammanhang.

Att *Plankton* utformades på ett annorlunda sätt jämfört med många andra läromedel hör förmodligen samman med ambitionen att utforma en företagsam undervisning. Som framgick av *I entreprenörskapets tecken*, fanns det i bilden av det företagsamma barnet ett stråk av en romantisk syn på barndomen som särskilt kreativ och en uppfattning om att detta drag behövde uppmuntras. Därtill fanns det en tydlig koppling till en progressiv pedagogik inriktad på elevens eget lärande och en Deweysk kunskapssyn som motsatte sig fakta- och katederlinläring till förmån för träning av användbara generiska förmågor. Därför är det inte förvånande att ett läromedel som *Plankton*, som skulle uppmuntra till företagsamhet, inte utformades på ett klassiskt förmedlingspedagogiskt läroboksvis, med fokus på ett särskilt kunskapsstoff som eleverna genom inläsning och övningar skulle tillgodogöra sig. Langborg och Westlund hänvisade redan i bokens inledning till *I*

⁶⁵⁹ Langborg & Westlund 1999, s. 1.

⁶⁶⁰ Langborg & Westlund 1999, s. 1.

⁶⁶¹ Langborg & Westlund 1999, s. 2.

entreprenörskapets tecken som inspiration och rekommenderad vidare läsning.⁶⁶² Utredarna hade till exempel pekat på den strikta ämnesuppdelningen och traditionella undervisningsmetoder som hinder för utvecklingen av en mer företagsam utbildning.⁶⁶³ Det är därmed uppenbart att *Plankton* utformades för att anknyta till utredningens idéer. Däremot är det intressant att notera att en progressiv inriktning, som vanligtvis sätter eleven i centrum, i detta fall medfört att *Plankton* överhuvudtaget inte fokuserade på eleven utan närmast uteslutande på läraren. Det blev dennes ansvar att sedan implementera idéerna i *Plankton* och aktivera eleverna. Konceptet gav därmed läraren stor flexibilitet och autonomi, men krävde samtidigt att denne genomförde en mer omfattande bearbetning av tankegångarna i *Plankton* för att kunna omsätta dem i undervisningen.

I boken beskrevs bakgrunden till konceptet. Behovet grundade sig i att ”många lärare under lång tid efterfrågat ett stöd i sitt arbete med att träna barn och ungdomars idérikedom, initiativkraft och genomförandeförmåga i grundskolan”.⁶⁶⁴ I *Plankton* verkar det som att det som i projektplanen beskrivits som en efterfrågan på hjälp med kurser i entreprenörskap och företagsamhet översattes till träning av ett antal specifika förmågor som förknippats med företagsamhet. I boken pekade författarna dock även på den rådande samhällsutvecklingen som motiv för *Planktons* pedagogik:

Kännetecknande för Plankton är just den genomgående pedagogik som är inriktad på att träna handlingskraft och företagsamhet, förmågor som blir allt mer efterfrågade i det samhälle som växer fram. Det blir allt mer tydligt att vi successivt lämnar ett samhälle där monotona arbeten och långa anställningstider dominerar. I allt fler arbeten i kunskapssamhället handlar det om att regelbundet möta nya utmaningar och finna nya lösningar. Just de förmågorna tränas genom en pedagogik vi kallar ”genomförandepedagogik”.⁶⁶⁵

Precis som vid UF:s grundande motiverades verksamheten mot bakgrund av ett samhälle i förändring, i vilket utbildningen skulle bidra till att göra ungdomarna mer rustade för den verklighet de möter efter att ha lämnat skolan. Snarare än ett samhälle i tillfällig kris var det dock, likt i UF:s senare PR-kampanjer, övergången till ett kunskapssamhälle som författarna hänvisade till. I ett sådant var det förmågorna som stod i centrum snarare än kunskap om och förståelse för företagande och näringslivet, som UF initialt hade betonat i motiveringen för sin verksamhet. Ökat fokus riktades således mot praktiska kunskaper och den personliga utvecklingen, vilket UF kunde finna stöd för både i de nya läroplanerna och de pågående debatterna inom utbildningspolitiken.

⁶⁶² Langborg & Westlund 1999, s. 3.

⁶⁶³ Ola Hellblom, ”Nya skolan skapar nya företagare”, *Dagens Industri* 1997-03-12, s. 18–19; Johannisson & Madsén 1997.

⁶⁶⁴ Langborg & Westlund 1999, s. 1.

⁶⁶⁵ Langborg & Westlund 1999, s. 2.

Planktons fokus på företagsamhet som nödvändiga förmågor låg väl i linje med det fokus på livslångt lärande i det nya framväxande samhället som fanns inom EU och OECD.⁶⁶⁶ Dessutom hade UF:s verksamhet vid denna tid i allt högre grad börjat kopplas till föreställningar om kunskapssamhället. I UF:s tidning *Medvind* från 1996 citerades exempelvis Fredrik Erfelt, VD för Universum – Institutet för ungdomsinformation AB. Han konstaterade att "[v]i går mot ett nätverks- och kunskapssamhälle".⁶⁶⁷ Det var en process som enligt honom medförde förändringar som skapade ett ökat behov för UF:s verksamhet med utbildning i företagsamhet och entreprenörskap för ungdomar. Till förändringarna han förutspådde hörde nedbrytandet av traditionella hierarkier till förmån för direktkontakt via nätverk och ett större fokus på individen, egenföretagande samt förmågan att tillägna sig relevant kunskap:

Kunskapen i kunskapssamhället är ett mentalt tillstånd, en förmåga att ta till sig den kunskap som behövs i olika situationer. Det handlar inte om att sitta på mest information, utan snarare att ha den bästa informationen och få den först.⁶⁶⁸

Förmågorna att tillägna sig relevant kunskap och att nätverka kopplades till entreprenörskap och företagsamhet. Kunskapssamhället jämfördes ofta med ett entreprenöriellt samhälle.⁶⁶⁹ UF:s verksamhet framhölls som särskilt väl utformat för att förbereda den unga generationen som skulle verka i detta nya samhälle. Nu kunde *Plankton* bidra till att UF:s verksamhet blev mer omfattande och inkluderade träning i företagsamhet för yngre barn.

Författarna hänvisade till *I entreprenörskapens tecken*, men begreppet entreprenörskap fick ett begränsat utrymme i *Plankton*. I projektplaneringen nämndes både företagsamhet och entreprenörskap synonymt som fokus för konceptet, men i slutprodukten valde författarna att betona företagsamhet. I inledningen gjorde de även en distinktion mellan företagsamhet och entreprenörskap:

Även företagsamhet och entreprenörskap förväxlas många gånger. Entreprenörskap kan innebära att ta en idé ända ut till en marknad och kommersialisera idén. Entreprenörskap innehåller ett stort mått av företagsamhet, men företagsamhet innebär inte nödvändigtvis att det skapas en produkt som säljs på en marknad. När ett samhälle består av en stor mängd företagsamma människor är det lätt att komplettera med träning i ytterligare förmågor som skapar fler entreprenörer.⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ Andersson 2009, s. 130–206; Leffler & Mahieu 2010.

⁶⁶⁷ Fredrik Erfelt citerad i Ung Företagsamhet, "Vi går mot ett nätverks- och kunskapssamhälle", *Medvind* 1996, s. 3.

⁶⁶⁸ Fredrik Erfelt citerad i Ung Företagsamhet, "Vi går mot ett nätverks- och kunskapssamhälle", *Medvind* 1996, s. 3.

⁶⁶⁹ Leffler & Mahieu 2010.

⁶⁷⁰ Langborg & Westlund 1999, s. 4.

Enligt författarna krävde entreprenörskap således företagsamhet, men entreprenörskap förknippades mer explicit med kommersiell verksamhet. Denna syn på entreprenörskap anknyter till den definition som framfördes av Johannisson och Madsén och av OECD – en bredare syn på företagsamhet som generella förmågor och entreprenörskap som en slags företagsamhet inriktad på ekonomiska aktiviteter. Detta vittnar även om att Schumpeters mer snäva ekonomiska definition av entreprenörskap fortfarande var inflytelserik vid denna tid och att begreppet fortsatt behövde omdefinieras för att få en mer explicit plats inom utbildningen.⁶⁷¹ Eftersom barn och ungdomar under 16 år inte fick ägna sig åt kommersiell verksamhet utan målsmans tillstånd, utformades *Plankton* för att inte kräva att någon stod som ansvarig för sådan verksamhet. Fokus lades på företagsamhet för att betona att det inte handlade om att eleverna skulle starta ekonomiska verksamheter. Det var snarare utveckling av de önskvärda förmågorna som stod i centrum:

Konceptet handlar inte om att göra alla barn och ungdomar till företagare. Konceptet handlar om att träna de förmågor som gör ungdomar idérika och initiativrika genomförare. Förhoppningsvis kommer många fler att få förmågan att starta nya företag och skapa nya arbetstillfällen i vårt land. Andra kommer att med dessa förmågor få ännu bättre förutsättningar att få den anställning som de eftersöker. Framförallt kommer ungdomarna att se fler möjligheter i sina liv när de steg för steg tränar sig att formulera vad de vill och sedan har förmågan att uppnå målen.⁶⁷²

Träning av dessa förmågor ansågs kunna ge ungdomarna ökad möjlighet att påverka sina liv, men även bidra till samhällets utveckling. Vidare skulle utbildningskonceptet vara till nytta – oavsett vad ungdomarna valde att göra senare i livet. *Plankton* motiverades således på ett liknande sätt som UF:s äldre miniföretagskoncept. En del av syftet, att få förmågan att ta idéer till genomförande och se möjligheter i sitt liv, kunde förstås gynna ungdomarna här och nu. Det fanns dock även ett starkt framtidsfokus i utbildningskonceptets motivation, med siktet inställt på de vuxna medborgare som ungdomarna skulle bli och det samhälle de skulle bidra till.

Valet av begrepp kan kopplas till ett "[b]esvärande ideologiskt motstånd mot entreprenörskap" som enligt Johannisson och Madsén fanns på vissa håll och den negativa karikatyrbilden som länge hade målats upp av företagare i svenska läroböcker och som fungerade som potentiella hinder mot en utveckling mot mer entreprenörskap i skolan.⁶⁷³ Det var samma företagarstereotyp, sammanfattad som "en fet man i kritstrecsrandig kostym och med stor cigarr", som UF hade använt sig av och utmanat i sina PR-kampanjer för miniföretagskonceptet.⁶⁷⁴ Även UF ansåg således att bilden av företagaren hade en sprängkraft som de kunde utnyttja i sin marknadsföring.

⁶⁷¹ Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁶⁷² Langborg & Westlund 1999, s. 1.

⁶⁷³ Johannisson & Madsén 1997, s. 23 & 63.

⁶⁷⁴ Selander 1994, s. 73.

Johannisson och Madsén hade riktat kritik mot att skolsystemet bara utbildade de unga till löntagare.⁶⁷⁵ Detta var dock, enligt historikern Hans De Geer, även en tid då attityden till eget företagande höll på att förändras.⁶⁷⁶ Det framstod alltmer som ett rimligt karriärval för ungdomar, vilket var en utveckling som skett parallellt med att fler och fler ungdomar fått genomgå UF:s miniföretagsprogram. Dessutom var nyföretagandet något som prioriterades allt högre på de politiska agendorna.⁶⁷⁷ Att entreprenörskap blev ett politiskt näringslivsmål innebar dock inte att alla tyckte att det var en bra idé att låta det prägla barns utbildning. Entreprenörskap uppfattades, som sagt, vid denna tid oftast som mer snävt kopplat till just företagande och ekonomisk verksamhet. Entreprenörskap kunde, på grund av dess ekonomiska hemvist, anses vara ett begrepp som hörde vuxenvärlden och marknaden till, som barnen behövde skyddas ifrån.⁶⁷⁸ Entreprenörskap har även förknippats med ideologiska värderingar, vilket kan förklara att det funnits motstånd till dess inträde i barnens värld.⁶⁷⁹ Valet att inte betona detta begrepp i förhållande till de yngre eleverna kan ha haft flera orsaker, men förmodligen var syftet att så friktionsfritt som möjligt etablera träning i företagsamhet i grundskolan.

UF hade vid denna tidpunkt alltmer börjat utmana tanken att unga och affärsvärlden inte hörde ihop i sin marknadsföring, samtidigt som efterfrågan på entreprenöriella inslag i utbildningen ökade, både i och utanför Sverige. Denna utmaning var dock enklare att göra när det gällde ungdomar snarare än yngre barn. UF:s miniföretagsprogram berörde ungdomar över 16 år som fick ägna sig åt ekonomisk verksamhet och som snart skulle behöva inlemmas på arbetsmarknaden. För yngre barn fanns det dock hårdare regler och ett större tabu vad gäller deras ekonomiska aktiviteter och arbetsinsatser. Följaktligen kan man säga att det finns en åldersdimension, där idén om 'hostile worlds' blir svårare att utmana ju yngre barnet är. Det blir då än viktigare att trycka på den fostrande dimensionen för att denna typ av aktiviteter ska accepteras. Därmed kunde entreprenörskapsbegreppets användning i skolsammanhang väcka motstånd hos dem som ville separera den kommersiella världen från barnens värld. Företagsamhet och dess tillhörande förmågor kunde möjligtvis lättare ses som en del i barnens moraliska fostran och utbildning, förutsatt att företagsamheten skedde utan direkt koppling till kommersiell verksamhet. Valet av företagsamhet som huvudsakligt begrepp medan entreprenörskap lyste med sin frånvaro, får därmed ses som en medveten strategi i ett försök att underlätta konceptets introduktion i skolvärlden.

⁶⁷⁵ Thomas Dietl, "Skolan glömmer eget företagande", *Dagens Industri* 1997-01-25, s. 8; Ola Hellblom, "Nya skolan skapar nya företagare", *Dagens Industri* 1997-03-12, s. 18–19.

⁶⁷⁶ Hans De Geer, "Bilderna av företagaren", i Hans De Geer (red.) *Skapare, skojare och skurkar: Företagaren i litteratur, film och konst*, Stockholm: Timbro 1994, s. 22.

⁶⁷⁷ Leffler & Mahieu 2010.

⁶⁷⁸ Zelizer 2010.

⁶⁷⁹ Leffler 2006, s. 82–85.

Planktons innehåll och koncept

Plankton bestod av fyra kapitel där det första handlade om "genomförande pedagogiken" och "företagsamhetscirkeln".⁶⁸⁰ Kapitel två utgick från idéer, kapitel tre handlade om människor och slutligen innehöll kapitel fyra exempel på hur *Plankton* kunde tillämpas i praktiken tillsammans med övningar att genomföra med eleverna.⁶⁸¹ Boken var utformad så att den inleddes med en teoretisk del som förklarade pedagogiken, vilken utgick från en modell som de kallade "företagsamhetscirkeln". Den förklarades med den vaga allomfattande beskrivningen "en modell för att börja tänka och formulera resultat i stort och smått" och som "ger en struktur att steg för steg formulera och genomföra alla möjliga resultat".⁶⁸² Modellen, som beskrevs som ett universellt hjälpmedel, syftade till att stimulera genomförande av idéer och aktiv reflektion genom att mer strukturerat och explicit tänka i olika steg. Författarna menade att företagsamma människor i allmänhet använder sig av detta tillvägagångssätt, medvetet eller omedvetet. Det handlade om att göra ett implicit tillvägagångssätt till en explicit modell som enkelt kunde följas.

Modellen hade fyra steg med tillhörande frågor som man skulle ställa sig under processen. Först skulle man fråga sig vad man ville uppnå, för att sedan formulera ett mål i form av ett resultat. Därefter vad man behövde göra för att uppnå det önskade resultatet – vilka handlingar som krävdes. Under genomförandet var det dessutom viktigt att fråga sig vad man lärde sig av sina handlingar och dess konsekvenser och inta en positiv attityd till lärande. Slutligen skulle man fråga sig vad man kunde gjort annorlunda och inta ett flexibelt förhållningssätt. Med denna modell skulle eleverna etablera "nya tanke- och beteendemönster som leder till ökad företagsamhet" och lära sig "rikta sin uppmärksamhet på vad de vill uppnå och på hur de når dit i stället för att gräva ned sig i eventuella hinder på vägen".⁶⁸³ Företagsamhetscirkeln var således en övergripande modell som var ämnad att användas som ett generellt arbetssätt i skolan, men även som ett förhållningssätt i livet för att bli mer företagsam.

⁶⁸⁰ Langborg & Westlund 1999, s. 5.

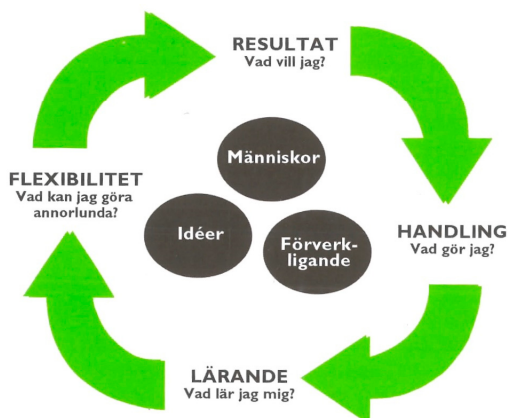
⁶⁸¹ Langborg & Westlund 1999, s. 5.

⁶⁸² Langborg & Westlund 1999, s. 13.

⁶⁸³ Langborg & Westlund 1999, s. 27.

Företagsamhetscirkeln

684

Kapitlet om företagsamhetscirkeln följdes av ett kapitel tillägnat idéer. Sådana var enligt författarna centrala för företagsamhet. Eleverna behövde lära sig att kommunicera sina idéer och formulera dem tydligt samt att våga tänka utanför inlärd begränsning. I boken förmedlades en syn på samhället som en plats där nya idéer och de som tänker utanför ramarna sällan uppmuntrades. Därför behövde eleverna träna på att tro på sina idéer, formulera dem strukturerat och kommunicera dem till andra. En övning i boken gick ut på att eleverna fick "träna sig på att se möjligheter i sitt eget liv" och "träna bort eventuella rester av 'jantelag'".⁶⁸⁵ Denna öppna samhällskritik och ideologiska kommentar särskiljer *Plankton* från många andra läromedel, vilka oftast eftersträfvade en mer objektiv ton inriktad på informations- och kunskapsförmedling. Boken gav även uttryck för en tydlig ambition om samhällsförändring genom en företagsam utbildning för den yngre generationen. Eleverna skulle tränas till att bli personer som vågade satsa på sina idéer och inte lät sig nedslås av någon samhällelig konformism. För att konkretisera idéerna och deras utveckling jämfördes de med affärsidéer, vilket beskrevs som upplysande i utbildningssammanhang, trots att eleverna inte skulle ägna sig åt affärsverksamhet. De olika stegen – behov, lösning, målgrupp, image, varumärke, förpackning och reklam – behandlades och författarna menade att "[e]n jämförelse med

⁶⁸⁴ Langborg & Westlund 1999, s. 11.

⁶⁸⁵ Langborg & Westlund 1999, s. 86.

företagens värld ger ledtrådar till hur vi kan tillämpa denna kommunikation av idéer i Plankton".⁶⁸⁶ Därmed var företagsvärlden och marknaden en närvarande referenspunkt, trots att författarna på olika sätt försökt tona ned detta på andra ställen i boken.

Kapitel tre fokuserade, som tidigare nämnts, på människor, och mer specifikt på nätverk, eftersom människor är beroende av samarbete med andra för att förverkliga idéer:

Företagsamma människor vet att deras relationer med andra människor är avgörande för att lyckas genomföra en idé. Dessutom skapar relationsbyggandet en stor glädje i livet på det personliga planet. Vad skulle hända om ungdomarna i ett tidigt skede i livet förstod vikten av goda relationer med andra människor? Vad skulle hända om fler människor lärde sig att uppskatta andras personligheter och kunskaper? Hur kan eleverna skapa en attraktiv framtid när de förstår hur värdefulla relationer är?⁶⁸⁷

Plankton förmedlade att ungdomarna skulle kunna förändra samhället genom att i högre grad uppskatta andra människors kunskaper och personligheter samt värdesätta sina nätverk. Samtidigt förutsattes att ungdomarna inte fick lära sig detta i den befintliga skolan i tillräckligt stor utsträckning. De retoriska frågorna i ovanstående citat ger därmed återigen uttryck för en slags samhällskritik. I *Plankton* sågs nätverken som resurser som människor kontinuerligt byggde upp och som kunde gynna alla som ingår i dem. "Att leva i nätverket innebär att välja ett förhållningssätt till livet".⁶⁸⁸ Syftet var att "skapa och utveckla relationer med andra människor för att nå resultat, ha roligt och genomföra idéer".⁶⁸⁹ Nätverk var således ett sätt att se på livet och sin omgivning och ett förhållningssätt som skulle bidra till att det blev enklare att genomföra idéer. Detta fokus på nätverket och de företagsamma förmågorna som en oumbärlig del av livet och samhället är nära förbundet med den framtidsvision om övergången till ett nätverks- och kunskapssamhälle som förekom vid denna tidpunkt.⁶⁹⁰ *Plankton* kan ses som ett försök att förbereda ungdomarna på att navigera i detta nya samhälle genom att ge dem träning i företagsamhet och dess tillhörande förmågor samt belysa vikten av nätverk. Samtidigt framträder upprepade gånger kritik av det rådande samhället och en vilja att bidra till ett mer företagsamt alternativ, vilket beskrivs som en positiv samhällsutveckling. På detta sätt skulle utbildningen både förbereda eleverna för ett nytt samhälle som krävde företagsamhet och samtidigt skapa detta företagsamma samhälle.

Till kapitlet fanns det även tips på övningar. De utformades för att vara flexibla, men var i praktiken vagt formulerade. Det sista kapitlet, som fokuserade på förverkligande, bestod av fem övningar som gick ut på att våga tänka fritt, bryta upp existerande begränsningar, visualisera framtida mål samt våga ta kontakt och lära sig mer om arbets-

⁶⁸⁶ Langborg & Westlund 1999, s. 37.

⁶⁸⁷ Langborg & Westlund 1999, s. 60.

⁶⁸⁸ Langborg & Westlund 1999, s. 65.

⁶⁸⁹ Langborg & Westlund 1999, s. 65.

⁶⁹⁰ Fredrik Erfelt citerad i Ung Företagsamhet, "Vi går mot ett nätverks- och kunskapssamhälle", *Medvind* 1996, s. 3.

och näringslivet. Även om dessa övningar var mer konkreta än det övriga innehållet i boken, var även dessa utformade för att vara flexibla och ämnesöverskridande, vilket medför att en del övningar och dess instruktioner och mål framstår som vaga.⁶⁹¹ Ambitionen att utveckla ett verktyg som kunde användas i all form av undervisning gick ut över konkretionen. Den generella nivån förde med sig en överhängande risk: blir läromedlet relevant för någon ämnesundervisning, som ju trots allt präglade undervisningen på högstadiet?

Plankton hade formen av ett slags övergripande filosofi eller allmänt förhållnings- och tankesätt. Företagsamhet skulle helst bli ett internaliserat sätt att tänka och genomsyra hela utbildningen liksom livet mer generellt. På detta sätt framställdes entreprenörskap och företagsamhet som ett ideal i samhället – ett sätt för den ideala medborgaren att vara och handla – likt den utveckling Lyngholm K. Mortensen har beskrivit i Danmark.⁶⁹² *Plankton* kan därmed sägas ha strävat efter en slags medborgarfostran för att forma företagsamma medborgare.⁶⁹³ I relation till tidigare forskning – som antagit foucauldianska perspektiv på utvecklingen – kan man även beskriva det som att det handlade om en slags styrning och ett subjektsskapande, där det ideala subjektet, som formades genom denna utbildning, skulle vara entreprenöriellt och företagsamt.⁶⁹⁴ De pedagogiska och utbildningspolitiska trenderna, som *Plankton* anknöt till, kan således ses som styrning genom att fostra människor som handlade på ett önskvärt – entreprenöriellt – sätt i samhället. Magnus Dahlstedt och Fredrik Hertzberg har beskrivit den entreprenörskapspedagogik som kom att utvecklas i Sverige och internationellt under 2000-talet på följande sätt:

Det förefaller som att innehållet i undervisningen är underordnad själva målsättningen, att fostra en entreprenöriell individ. Det är därmed undervisningens slutprodukt som är det centrala: den person som med ett stort mått av kreativitet, flexibilitet, initiativförmåga och självständighet är redo att ta steget ut på arbetsmarknaden och med en gång bli nyttig för samhällsekonomin. Om det inte finns lediga arbeten, får han eller hon starta eget; du är din egen lyckas smed.⁶⁹⁵

Dahlstedts och Hertzbergs tolkning av utvecklingen pekar i samma riktning som Erik Bakers argument att det utvecklats en entreprenöriell arbetsmoral i samhället.⁶⁹⁶ Under 2000-talet blev skolan alltmer inriktad på att förmedla denna moral till eleverna, som skulle arbeta likt företagsamma entreprenörer oavsett anställningsform och vara beredda att skapa sina egna arbetstillfällen.

⁶⁹¹ Langborg & Westlund 1999, s. 74–92.

⁶⁹² Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁶⁹³ Jämför med Alvéns beskrivning av utvecklingen av den ideala medborgaren som skolan syftat till att forma. Alvé 2024, s. 189–236.

⁶⁹⁴ Se exempelvis: Dahlstedt & Hertzberg 2011; Ulrich Bröckling, *The Entrepreneurial Self: Fabricating a New Type of Subject*, London: Sage 2016; Safrankova 2015.

⁶⁹⁵ Dahlstedt & Hertzberg 2011, s. 194.

⁶⁹⁶ Baker 2025, s. 15–16.

Dahlstedts och Hertzbergs kritiska granskning av entreprenörskapspedagogiken belyser även *Planktons* karaktär. Det var inte innehållet i undervisningen som stod i centrum utan det arbetssätt som var tänkt att göra eleverna företagsamma. *Planktons* författare, och de som förordade en entreprenöriell skolning, såg det inte som ett problem att innehållet inte stod i centrum. Enligt dem var det upp till lärarna att fylla lektionerna med innehåll. Det var en inställning som till stor del gick i linje med den mål- och resultatstyrning som präglade 1994 års läroplan.⁶⁹⁷ Den utbildningstrend som UF både utnyttjade och bidrog till gav uttryck för en pågående förändring i synen på barn, skolans uppdrag och den ideale medborgaren i kunskapssamhället.⁶⁹⁸ Företagsamhetscirkeln, genomförandepedagogiken och en del av *Planktons* budskap kring kommunikation bar alla tydliga spår av Neuro-lingvistisk programmerings (NLP:s) fyra ben och grundantaganden.⁶⁹⁹ Med tanke på att en av *Planktons* utformare var en NLP-tränare är det inte särskilt förvånande att *Plankton* fick formen av en mer generell filosofi för att uppnå uppsatta mål och etablera önskvärda tänkesätt och beteendemönster på en mer övergripande nivå. Författarna ansåg uppenbarligen att idéer och modeller från NLP var användbara för att träna ungdomar (och människor i allmänhet) att bli mer företagsamma.

Planktons övergripande ambition var tänkt att göra konceptet flexibelt och anpassningsbart utifrån olika lärares förutsättningar. Lärarhandledningens ämnesövergripande inriktning på träning av företagsamma förmågor motsvarade även de utbildningsreformer som efterfrågades i *I entreprenörskapets tecken*, med fokus på centrala förmågor och livslångt lärande för att möta den föränderliga ekonomins förutsättningar. Denna inriktning skulle komma att få ett ökat inflytande på den svenska utbildningspolitiken framöver i och med regeringens *Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet* 2009 och de läroplaner som kom 2011, i vilka förhållningssätt som främjar entreprenörskap blev en del av skolans uppdrag.⁷⁰⁰ *Plankton* kan därmed på vissa sätt sägas både varit i samklang med rådande internationella policytrender och något före sin tid vad gäller utvecklingen av styrdokumentet för det svenska skolväsendet. Dess övergripande ambition medförde dock att konceptet blev abstrakt i jämförelse med UF:s mer konkreta miniföretagskoncept, där det fanns tydliga ramar, ett konkret tillvägagångssätt och praktiska guider för ett mer avgränsat utbildningsprojekt. Utvecklarna fick tidigt responsen att *Plankton*-konceptet behövde konkretiseras och att upplägget var mycket tidskrävande, vilket kunde försvåra arbetet för lärarna.⁷⁰¹

I samband med UF:s 20-årsjubileum år 2000 kunde man läsa om organisationens breddning av verksamheten mot både grund- och högskolan i en annonsbilaga från Industriförbundet, där *Plankton* nämndes. Satsningarna sågs som ett tecken på ”att Sveriges

⁶⁹⁷ Hultén 2019, s. 135–168; Morawski 2010, s. 203–234.

⁶⁹⁸ Alvé 2024, s. 189–236; Leffler & Mahieu 2010; Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁶⁹⁹ Se: Wikipedia, ”Neurolingvistisk programmering”, https://sv.wikipedia.org/wiki/Neurolingvistisk_programmering, hämtad 2024-04-18.

⁷⁰⁰ Johannisson & Madsén 1997; Leffler & Mahieu 2010; Regeringskansliet 2009; *Lgr 11*; *Gy 11*.

⁷⁰¹ Ung Företagsamhet, *Projekt 00/01 Plankton Pärm 2* [verksamhetspärm, UF], 2001.

position som Europas ledande UF-land är på väg att stärkas ännu mer”.⁷⁰² Vid samma tidpunkt nämndes grundskolesatsningen i *H&E*.⁷⁰³ I övrigt verkar dock *Plankton* och grundskolesatsningarna ha nämnts mycket sparsamt. *Plankton* fick inte heller någon bredare spridning under sina första år.

Nulägesanalys, utvärdering och utveckling

I slutet av 2002 tog UF över hela ansvaret för *Plankton* och påbörjade ett arbete för att utvärdera och utveckla konceptet. År 2003 konstaterade organisationen att få av regionerna arbetade med konceptet. Anledningarna sades vara ”både bristande tid och resurser i regionerna, men kanske primärt bristen på aktiv marknadsföring och utbildningstillfällen i förbundets regi”.⁷⁰⁴ Det fanns dock en förhoppning om att *Plankton* fortfarande kunde ”återupplivas” om det skedde snart. Med hjälp av ett särskilt anslag från Nutek anställde UF därför en person på halvtid för att under ett halvår genomföra en nulägesanalys som kunde ligga till grund för ett beslut. Skulle *Plankton* säljas till en annan aktör som hade större möjlighet att driva konceptet, skulle det drivas aktivt av UF, drivas passivt av UF eller avvecklas?⁷⁰⁵

Nulägesanalysen bekräftade att *Plankton* enbart användes aktivt i fem UF-regioner, men samtidigt att de flesta av UF:s regionala representanter gillade *Plankton* som koncept. Flera regioner sades prioritera de begränsade resurserna till kärnverksamheten, men skulle satsa mer på *Plankton* om de fick ett tillskott av resurser.⁷⁰⁶ I detta sammanhang framgår det att expansionen på gymnasienivån inte nödvändigtvis gynnade lanseringen av ett annat utbildningskoncept inom organisationen – det kan snarast sägas ha utgjort ett hinder. Eftersom verksamheten på gymnasienivån hade ökat så snabbt, var resurserna ansträngda och de många nya regionerna hade fullt upp med att säkra kvaliteten och kontinuiteten i UF:s kärnverksamhet – UF-företagandet. Av arkivmaterialet framgår att UF hade ansträngt sig för att hålla *Plankton* separat som varumärke och inte låta projektet gå ut över ekonomiska och personella resurser inom organisationen och dess regioner. Det nätverk och den organisation som UF byggt upp för gymnasieverksamheten – och som hade utgjort en viktig framgångsfaktor – utnyttjades därmed inte i försöken att etablera *Plankton*. Det nya konceptet hade inte heller samma grund i ett antal centrala kunskapsaktörer på den

⁷⁰² Industriförbundet, ”Nu får högskolan och grundskolan chansen att prova UF” [annonsbilaga från Industriförbundet], *Dagens Industri* 2000-04-11, s. 14.

⁷⁰³ Sören Karlsson, ”Nu får grundskolan chansen att prova UF”, *Handel & ekonomi* 2000:2, s. 18.

⁷⁰⁴ Ung Företagsamhet, ”Ung Företagsamhet/Plankton/Strategipapper 03–04”, i Ung Företagsamhet, *UF & Plankton generellt Oskar Roth* [verksamhetspärm, UF], 2003.

⁷⁰⁵ Ung Företagsamhet, ”Ung Företagsamhet/Plankton/Strategipapper 03–04”, i Ung Företagsamhet, *UF & Plankton generellt Oskar Roth* [verksamhetspärm, UF], 2003.

⁷⁰⁶ Ung Företagsamhet, ”Snabba slutsatser från intervjuerna med regionärerna”, i Ung Företagsamhet, *Plankton Nulägesanalys Oktober 2003* [verksamhetspärm, UF], 2003-10-14.

lokala nivån, såsom exempelvis Lars-Erik Kullenwall, som brann för UF-företagandet och bidrog till dess spridning underifrån. Förankringen hos individuella lärare och den regionala kontexten var en viktig faktor för framgång i UF:s olika försök att etablera entreprenöriell kunskap i förhållande till skolan.

Två regioner framhöll även att *Plankton* som helhet inte höll måttet och att de därför inte ville satsa på konceptet. I analysen betonades kritik mot konceptets vaghet. Medan företagsamhetscirkeln som modell generellt sett inte ifrågasattes, uppfattade vissa resten av innehållet som luddigt.⁷⁰⁷ Kunskapsformen skilde sig åt mellan UF:s olika pedagogiska satsningar, vilket också verkar ha påverkat konceptens framgång. Medan UF-företagen som kunskapsform hade blivit välfungerande, med sina konkreta ”learning by doing”-projekt, blev *Planktons* övergripande pedagogiska koncept och modeller aldrig någon succé. Som en del av nulägesanalysen intervjuades författaren Christer Westlund. Han menade att *Plankton* var ”ett bra verktyg”, men att ”[m]aterialet kräver mycket av användaren” och att *Plankton* var ”lite mer svårhanterligt än exempelvis UF-företag. Det är inte uppbyggt på samma fiffiga sätt med givna ramar. I UF startar man ett företag, driver det och lägger ner. P[lan]kton] genomsyrar ju hela skolarbetet”.⁷⁰⁸ Den andre författaren, Fredrik Landborg, trodde fortfarande på grundidén, men ansåg att ”man nog kunde utveckla materialet. Framförallt med konkreta övningar som ger stöd åt konceptet”.⁷⁰⁹ Han menade vidare att ”[m]aterialet skulle behöva bli mer levande, mer lekfullt. Det kan vara svårt att ta in konceptet som det är idag. [Han] förstod att lärare kan uppfatta företagsamhetscirkeln som greppbar och effektiv men mycket av det övriga materialet som luddigt”.⁷¹⁰ Även om författarna ville framhålla att *Plankton* utgjorde ett användbart verktyg för undervisningen, är det uppenbart att det främst var den övergripande idén kring företagsamhetscirkeln som var uppskattad. Såsom praktiskt verktyg för undervisningen verkar däremot *Plankton* ha varit svårimplementerat och krävande för lärarna.

I en intervju med en person som arbetat med utbildningsdagar för lärare jämfördes *Plankton* med ett annat företagsamhetskoncept för grundskolan, Snilleblixarna. Hon förklarade att det var ”svårare att sälja in Plankton” då detta koncept var ”lite mer ogreppbart”, men också för att det var krävande att arbeta så övergripande i utbildningen på högstadiet där man som ämneslärare hade mer avgränsade områden.⁷¹¹ Snilleblixarna var ett koncept som hade lanserats under början av 1990-talet för grundskolans lägre

⁷⁰⁷ Ung Företagsamhet, ”Snabba slutsatser från intervjuerna med regionerna”, i Ung Företagsamhet, *Plankton Nulägesanalys Oktober 2003* [verksamhetspärm, UF], 2003-10-14.

⁷⁰⁸ Ung Företagsamhet, ”Kort intervju med Christer Westlund”, i Ung Företagsamhet, *Plankton Nulägesanalys Oktober 2003* [verksamhetspärm, UF], 2003.

⁷⁰⁹ Ung Företagsamhet, ”Fredrik Langborg”, i Ung Företagsamhet, *Plankton Nulägesanalys Oktober 2003* [verksamhetspärm, UF], 2003.

⁷¹⁰ Ung Företagsamhet, ”Fredrik Langborg”, i Ung Företagsamhet, *Plankton Nulägesanalys Oktober 2003* [verksamhetspärm, UF], 2003.

⁷¹¹ Ung Företagsamhet, ”Kristina af Klintberg”, i Ung Företagsamhet, *Plankton Nulägesanalys Oktober 2003* [verksamhetspärm, UF], 2003.

årskurser. Även det drevs som en ideell organisation finansierat av bidragsgivare. Snilleblixarna hade ett företagsamt tillvägagångssätt med ett koncept som gick ut på att barnen självständigt fick lösa ett valfritt problem som de stött på och visa upp sina uppfinningar på en årlig utställning.⁷¹² Snilleblixarnas koncept var därmed mer konkret och avgränsat, men även inriktat på en del av grundskolan – de yngre åren – där det fanns ett större utrymme för ämnesöverskridande arbete. UF hade ambitionen att snarare komplettera existerande utbildningskoncept än att konkurrera med dem, vilket påverkade hur organisationen gick till väga när den skulle etablera sig i grundskolan. *Plankton* var något annat än Snilleblixarna och riktade sig till de äldre barnen i grundskolan. Däremot hade *Planktons* utvecklare inte anpassat kunskapsformen för att göra den så lättapplicerad som möjligt för lärare på den utbildningsnivå de riktade sig mot. Ambitionen om ett övergripande och ämnesöverskridande arbetssätt passade inte högstadiets ämnesinriktade organisation och arbetssätt. Problematiken med *Plankton* vittnar om att Johannisson och Madséns observationer kring existerande hinder mot införandet av företagsam undervisning i svenska skolan var relevanta.⁷¹³

Utbildningsreformerna på 1990-talet kan sägas ha fört med sig en paradox. Även om den nya läroplanen för grundskolan lade mindre vikt vid kursplanerna och att specificera undervisningens innehåll och arbetssätt – och därmed gav frihet till lärarna att själva utforma undervisningen – lades samtidigt ökad vikt vid kurserna på gymnasienivå. Eleverna skulle i större utsträckning välja kurser på egen hand och kunde bygga ihop sina egna program. Detta innebar att det blev svårare att arbeta ämnesöverskridande, eftersom klasserna inte hölls samman när olika elever tog olika kurser. På grundskolenivå fanns större utrymme för ämnesöverskridande, men ju äldre eleverna blev, desto mer ämnesinriktad blev undervisningen med betyg och olika målsättningar i skilda ämnen. Skolan var uppbyggd efter en stadiindelning, som man förvisso försökte luckra upp med reformen av grundskolläroplanen. På vissa håll påbörjades på 1990-talet en omarbetning av grundskolornas organisation till en överlappande tudelning och man införde en ny

⁷¹² Snilleblixarna startades lokalt och småskaligt av entreprenören och uppfinnaren Anders Rosén (som tidigare startat tävlingen Äggfallet för skolelever) och lågstadieläraren Inga-lill Ottosson på Kristinedalskolan i Stenungssund 1993. Snilleblixarna fick likt UF stöd av Nutek och Skolverket blev så småningom Snilleblixarnas huvudfinansierare. Se exempelvis: Prop. 2004/05:2, s. 95; Johan Åhlén, "Historien om Snilleblixarna", 2015 [hämtad från www.johanahlen.info med hjälp av web.archive.org: <https://web.archive.org/web/20220127121100/https://www.johanahlen.info/2015/12/historien-om-snilleblixarna/>, hämtad 2025-07-30]. Se även: Awiwa Keller, "Snillrika barn fixar äldres problem", Dagens Nyheter 2008-05-07, <https://www.dn.se/arkiv/stockholm/snillrika-barn-fixar-aldres-problem/>; Peter Sandberg, "Allt är möjligt för snilleblixarna. Unga Uppfinnare. Uppvisning i går i hela landet", Dagens Nyheter 2000-03-14, <https://www.dn.se/arkiv/inrikes/allt-ar-mojligt-for-snilleblixarna-unga-uppfinnare-uppvisning-i-gar-i-hela-landet/>, hämtad 2025-07-30.

⁷¹³ Johannisson & Madsén 1997; Thomas Dietl, "Skolan glömmer eget företagande", Dagens Industri 1997-01-25, s. 8; Ola Hellblom, "Nya skolan skapar nya företagare", Dagens Industri 1997-03-12, s. 18–19; Torsten Madsén, "Skolning för förändring – vill vi verkligen ha det?", KRUT 1997:3/4, s. 84–89.

arbetsform – arbetslag – som innebar att lärarna förväntades samarbeta i högre grad. På många skolor behöll man dock den traditionella stadiindelningen och invanda arbetssätt. Det dröjde inte heller många år innan den gamla stadiindelningen åter aktualiserades i nya skolreformer.⁷¹⁴ Den övergripande ambitionen för *Plankton* kan därmed förvisso sägas ha gått i linje med en del av de skolreformsambitioner som fanns på 1990-talet, men samtidigt var konceptet svårt för lärarna att applicera och integrera i undervisningspraktiken.

Trots de utmaningar med resurser och konceptets vaghet som uppdagades, uppvisar projektrapporten en tilltro till de möjligheter som *Plankton* hade. UF såg ett framtida behov av företagsamhet i skolan och menade att ”Plankton har potential att bli ett nationellt, livaktigt och långvarigt koncept”.⁷¹⁵ Utifrån intervjuerna och nulägesanalysen utformades en *Plankton*-utbildningsdag för lärare, som gav konkreta tips kring hur de kunde arbeta med konceptet. Av de 140 lärare som genomgick utbildningsdagen kom organisationen vid en uppföljning fram till att cirka en fjärdedel använde konceptet i sin undervisning på ett eller annat sätt, vilket gjorde att organisationen ansåg att de överträffat sitt mål att över 2000 elever på något sätt kommit i kontakt med *Plankton* tack vare satsningen. Under denna period hade UF även arbetat med lobbying, som resulterat i att ett samarbete med Stora Ensos Erik Johan Ljungbergs utbildningsfond etablerades. Detta gjorde att UF kunde ansöka om medel från denna fond för att arbeta vidare med utvecklingen av *Plankton*. Det bidrag som UF fick ledde till att en person projektanställdes för att driva *Plankton*-projektet under året 2004–2005. Projektet fokuserade på en riktad regional satsning i tre kommuner i Stora Ensos intressesfär för att sprida *Plankton*-konceptet och genomföra utbildningar samt ”modernisera och uppgradera utbildningen och utbildningsmaterialet” som kunde tryckas i en ny version och spridas till skolorna.⁷¹⁶

Plankton 2.0

Som en del av utvecklingsprojektet producerades en ny och omarbetad upplaga av *Plankton* 2004 med UF som avsändare, med bland annat lite nya övningar. I den nya versionens förord konstaterades att mycket hade hänt sedan man började arbeta med *Plankton* 1997:

Planktons grund finns fortfarande kvar men konceptet är utvecklat och finslipat, bland annat med hjälp av pedagoger på skolor runt om i landet som själva använt Plankton. Deras synpunkter och erfarenheter har bidragit till den form konceptet har idag.⁷¹⁷

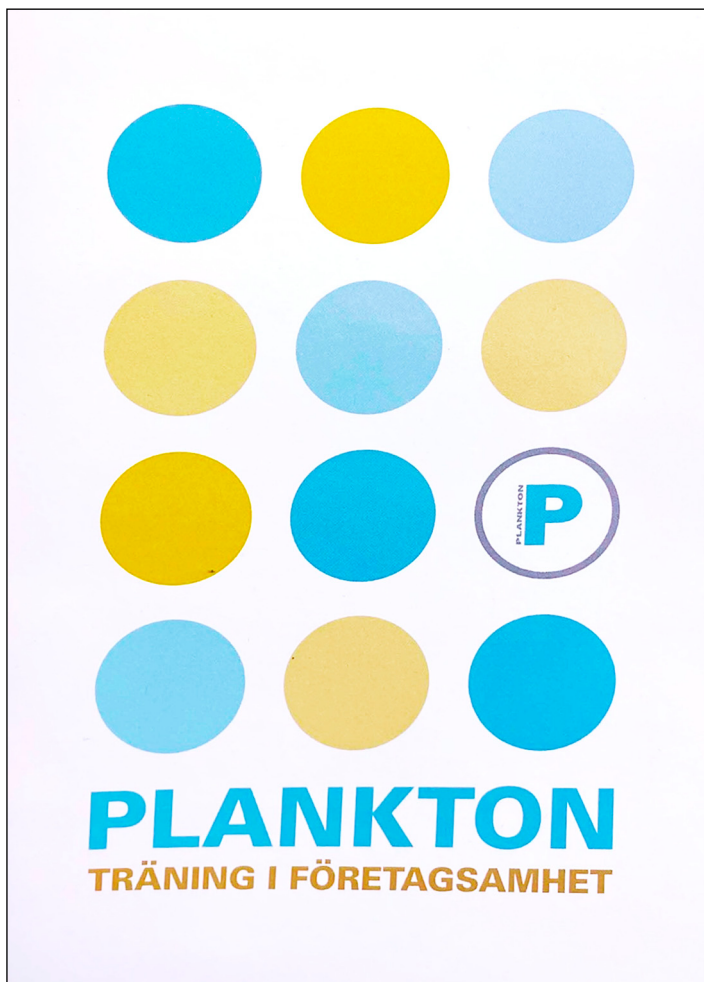
⁷¹⁴ Hartman 2012, s. 45–46, 76 & 129–130.

⁷¹⁵ Ung Företagsamhet, ”Planktonrapport 8/6-04”, i Ung Företagsamhet, *Diverse projekt pågående* [verksamhetspärm, UF], 2004.

⁷¹⁶ Ung Företagsamhet, ”Objektsplan”, i Ung Företagsamhet, *Diverse projekt pågående* [verksamhetspärm, UF], 2004.

⁷¹⁷ Ung Företagsamhet, *Plankton: Träning i företagsamhet*, 2:a upplagan, 2004, s. 3.

UF underströk således att uppdateringarna utförts med förankring i utvärderingen av konceptet. Den nya bokens estetik var avskalad. Illustrationerna såg inte längre ut som lekfulla teckningar utan bestod till stor del av avskalade silhuetter. Ett syfte med projektet hade varit att modernisera materialet, och det tycks även ha inkluderat bokens grafiska profil. Både den avskalade stilen och det faktum att illustrationerna i den nya versionen gav ett vuxnare intryck antyder att UF i denna version än mer än tidigare utformade boken för sin vuxna publik – lärarna – och att barnen inte var mottagarna.

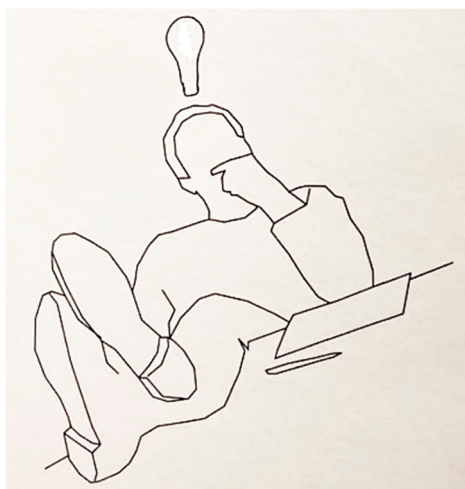

⁷¹⁸ Ung Företagsamhet 2004, omslag.

719

Illustration från *Plankton* (1999).

720

Illustration från *Plantkon* (2004).

⁷¹⁹ Langborg & Westlund 1999, s. 33.

⁷²⁰ Ung Företagsamhet 2004, s. 39.

I förordet underströk författarna fortfarande att målet inte var att alla barn och ungdomar skulle bli företagare, utan att fokus låg på att träna de företagsamma förmågorna. I denna version lade de därtill vikt vid social kompetens, som de menade var ”en av de mest betydande förmågorna hos en människa” och ”[f]örmodligen är det idag viktigare än någonsin att kunna samarbeta och komma överens med de människor vi har omkring oss och att kunna förmedla våra kunskaper och förmågor på ett tydligt sätt”.⁷²¹ Författarna pekade på att det fanns ett särskilt behov av samarbets- och kommunikationsförmåga i det rådande samhället som barnen behövde tränas för. Vidare valde de att inte ta med tillägget från förordet i den första upplagan att även om fokus inte låg på att göra alla barn till företagare, så skulle förhoppningsvis många fler ”få förmågan att starta nya företag och skapa nya arbetstillfällen i vårt land”.⁷²² Fokuset försköts i den nya utgåvan från att direkt relatera företagsamhet till samhällets tillväxt till att producera socialt kompetenta, ”idérika och initiativrika genomförare”.⁷²³ Denna ambition kan ses som något som skulle gynna ungdomarna här och nu, men det fanns även en tanke om att det skulle bidra till en positiv framtida samhällsutveckling.

Även om UF i utvärderingen och utvecklingen av konceptet valde att tillfråga målgruppen – lärarna – om vad som behövde uppdateras, står det klart redan i inledningen till andra upplagan att de inte valt att gå dem till mötes hela vägen:

I detta material kommer du att få förslag och tips på övningar som vi tycker är bra och som har mottagits väl av både lärare och elever. Trots att många lärare har efterfrågat färdiga övningar, som de direkt ska kunna använda i sitt undervisningsämne, har vi valt att inte skraddarsy olika övningar för olika skolämnena. Tanken är att alla övningarna i Planktonmaterialet ska kunna användas inom alla ämnen; från teoretiska ämnen som matematik och historia till de mer praktiska som slöjd och idrott. I vissa fall är det kanske inte helt lätt att anpassa övningen till just det ämne du undervisar i, men vi garanterar att det är möjligt. Om du tycker att det känns knepigt att anpassa en viss övning till ditt ämne, kan den ändå vara värdefull att använda. Kanske kan den bidra till att hitta ny energi hos eleverna eller bryta en negativ stämning i klassrummet. Med hjälp av din egen och kanske dina kollegors kreativitet och företagsamhet, är vi övertygade om att du kommer att hitta en lämplig form för samtliga övningar.⁷²⁴

UF valde att stå fast vid det mer övergripande arbetssättet. Författarna uttryckte en medvetenhet om att det var arbetskrävande för lärarna, men försökte motivera dem att ta sig tiden att bearbeta materialet samt argumenterade för att arbetsinsatsen var väl investerad. *Plankton* byggde trots allt på en pedagogik och kunskapssyn som motsatte sig undervisning som enbart fokuserade på ett specifikt kunskapsstoff. Träningen av förmågor skulle ske

⁷²¹ Ung Företagsamhet 2004, s. 4.

⁷²² Langborg & Westlund 1999, s. 1.

⁷²³ Ung Företagsamhet 2004, s. 4.

⁷²⁴ Ung Företagsamhet 2004, s. 5.

övergripande och ansågs vara relevant i alla slags olika kontexter. Snarare än att anpassa sig efter skolans invanda arbetssätt och struktur ville UF med *Plankton* få lärare att prova något nytt. Härigenom framstår det som att ambitionen snarast var att förändra skolan i en företagsam riktning.

I den nya upplagan hade författarna även lagt till medbestämmande som ”en viktig del i företagsamheten”.⁷²⁵ De skriver att ”[f]ör att kunna bli riktigt företagsam och inte tappa känslan för att det är du själv som styr ditt liv är det viktigt att det finns möjlighet till medbestämmande. En person som känner att den har möjlighet att säga vad den tycker och göra sin röst hörd känner sig delaktig och därmed mer motiverad att handla”.⁷²⁶ Det är ett tillägg som stämde överens med de mål och riktlinjer kring ”[e]levernas ansvar och inflytande” som fanns i läroplanen Lpo 94.⁷²⁷ I den stod det att ”[d]e demokratiska principerna att kunna påverka, ta ansvar och vara delaktig, skall omfatta alla elever” och att lärarna skall ”förbereda eleverna för delaktighet och medansvar och för de rättigheter och skyldigheter som präglar ett demokratiskt samhälle”.⁷²⁸ Således sammanlänkade läroplansförfattarna medbestämmande till en demokratisk medborgarfostran. Medbestämmande var även en förutsättning för företagsamhet i *Plankton*. Det sågs som angeläget för att se till att ungdomarna blev både demokratiska och företagsamma som vuxna. Vidare försågs den andra upplagan även med fler generella övningar relaterade till företagsamhetscirkeln.

Kapitel 2, som fokuserade på idéer, var i den nya versionen kraftigt förkortat. Framför allt hade avsnittet om affärsidéer tagits bort. Grunden i behov, målgrupp och produkt fanns fortfarande nämnd, men i stället för att gå in mer i detalj på dessa samt varumärke och reklam, fortsatte författarna direkt till övningarna. I denna upplaga hade UF också lagt till en del extra övningar i att formulera idéer som löser ett problem för en viss målgrupp. Dessutom hade övningarna generellt exemplifierats mer och blivit mer konkreta. Valet att tona ned anknytningen till affärslivet kan kanske förklaras av att kopplingen mellan barn och marknaden sågs som kontroversiell och riskerade att försvåra spridningen av utbildningskonceptet i skolorna.

Även kapitel 3, som handlade om människor, hade omarbetats en hel del. Det tidigare starka fokuset på nätverk var reducerat och kompletterat med ett fokus på social kompetens och presentationsteknik. Kapitlet inleddes med en problemformulering, där författarna argumenterade för att det inte längre räckte med en god utbildning för att kunna konkurrera på arbetsmarknaden. Minst lika viktigt var ”förmågan att kunna uttrycka sig på ett bra sätt och att kunna tala om för din omgivning att du är kompetent” och ”[a]tt kunna presentera sig själv och sina idéer för andra samt att kunna visualisera sina resultat, i

⁷²⁵ Ung Företagsamhet 2004, s. 17.

⁷²⁶ Ung Företagsamhet 2004, s. 17.

⁷²⁷ Lpo 94 & Lpf 94, s. 13.

⁷²⁸ Lpo 94 & Lpf 94, s. 13 & 14.

kombination med kunskap, tror vi kommer att bli allt viktigare framöver”.⁷²⁹ Vidare framhöll författarna att trots efterfrågan från arbetsgivare och näringslivet, fick social kompetens för lite utrymme i skolan. Med *Plankton* fick lärarna dock några tips på hur de kunde arbeta för att träna eleverna i denna färdighet. Den allt högre konkurrensen på arbetsmarknaden normaliserades på detta sätt, och det var upp till individen att se till att skaffa sig de förmågor som efterfrågades, särskilt eftersom det inte sågs som något som per automatik tränades i skolan. I *Plankton* fanns det således ett tydligt framtidsmotiv. Det handlade om att ge ungdomarna förutsättningar att som vuxna kunna konkurrera om arbeten och att möta de behov som man ansåg skulle komma att finnas i samhället. Till kapitlets tidigare övningar hade några tillkommit, vilka syftade till att träna eleverna i självförtroende, att presentera och prata inför folk samt i social kompetens och synliggörande av nätverk. Även dessa var generellt utformade snarare än kopplade till något särskilt ämne.

Det sista kapitlet, om förverkligande, hade tidigare bestått av fem mindre övningar samt förslag på moduler som lärarna kunde vidareutveckla. Även det var omarbetat och bestod i den nya versionen endast av en mer övergripande övning. Övningen gick ut på att anordna en ”Nötknäckerworkshop eller Minimässa”, där eleverna fick hjälpa inbjudna småföretag med problemlösning med hjälp av en del av de redskap som tagits upp i *Plankton*.⁷³⁰ Här kan man ana att inspiration till den nya övningen hämtats från Snilleblixarna. Bland övningens syften nämndes att eleverna får stå i centrum och ”möjlighet att dela med sig av sin kunskap till vuxna” och att de får ”en förståelse för att den kunskap de har är eftertraktad även utanför skolans väggar”.⁷³¹ Ungdomarna kan därmed sägas ha betraktats som kompetenta värdeskapande kunskapsaktörer i sin egen rätt. UF påpekade även att skolorna gynnades av aktiviteten, eftersom de kunde visa att de ”arbetar med projekt som ligger i framkant vad det gäller entreprenörskap och företagsamhet”, vilket kunde leda till ökad stöttning från olika aktörer.⁷³² Därmed antydde att denna arbetsform efterfrågades av skolor och att *Plankton* skulle hjälpa dem att implementera den. Detta var heller inte taget ur luften eftersom UF, entreprenörskap och företagsamhet låg i tiden. Entreprenörskapsutbildningen hade fått en stärkt status i förhållande till skolan och blivit alltmer aktuell på den politiska agendan. UF hade dessutom varit framgångsrika i sitt lobbyarbete.

År 2000 hade organisationens VD konstaterat att ”Ung företagsamhets koncept ligger i tiden både vad gäller gymnasieskolans utbildningsinriktning och samhällets syn på betydelsen av utbildning i entreprenörskap och företagsamhet” och att konceptet skulle

⁷²⁹ Ung Företagsamhet 2004, s. 48.

⁷³⁰ Ung Företagsamhet 2004, s. 62–64.

⁷³¹ Ung Företagsamhet 2004, s. 62.

⁷³² Ung Företagsamhet 2004, s. 62.

komma att "efterfrågas allt mer framöver".⁷³³ I verksamhetsberättelsen konstaterades även att UF-företagen "näst intill uteslutande" drevs som skolföretag, vilket innebar att ungdomarna fick använda skoltid till företagandet och blev betygssatta på sitt arbete.⁷³⁴ Därmed hade UF-företagande uppnått integrering i skolan, även om verksamheten inte fanns representerad på alla gymnasieskolor eller -linjer. UF hade blivit en etablerad "kunskapsleverantör till det svenska utbildningssystemet".⁷³⁵ Organisationen hade även tagit steg för att bredda förankringen till både grund- och högskolan för att kunna erbjuda "en helhetssyn på utbildning inom företagsamhet och entreprenörskap [...] i syfte att bidra till ett framtida bättre näringsliv i Sverige".⁷³⁶

Trots den position som UF hade uppnått vid millennieskiftet med "omfattande verksamhet över hela landet" och stöd från såväl politiker som myndigheter, kämpade organisationen dock fortfarande för att trygga kontinuiteten i verksamhetens finansiering och etablera en starkare roll för UF i förhållande till skolan.⁷³⁷ UF:s representanter uppvaktade därför i slutet av 2003 "centrala politiska företrädare", såsom stadsråd, företrädare för riksdagspartierna, relevanta myndigheter och ledningarna för ungdomsförbunden, för att öka det politiska engagemanget för organisationens verksamhet.⁷³⁸ UF ansåg att det intresse som fanns för organisationen på både nationell och kommunal nivå hittills hade lett till få konkreta åtgärder, vilket motiverade en mer aktiv insats. De fick hjälp att utforma en strategi för denna kampanj av den näringslivsinriktade PR-byrån Kreab. Det organisationen ville uppnå var ett större årligt anslag på 15 miljoner kronor från Nutek (eller motsvarande myndighet) för att kunna lägga mer resurser på organisationens operativa verksamhet samt stärka UF-programmets status på gymnasiet. Där kunde det med fördel ges som en egen kurs i entreprenörskap, ingå som en del av den arbetsplatsförlagda utbildningen eller fungera som ett examensprojekt. UF ville även förmedla att programmet skulle kunna bidra till att anpassa lärarutbildningarna för att få en mer företagsam gymnasieutbildning. UF:s företrädare såg även en öppning för att uppmärksamma sina frågor, eftersom den politiska debatten alltmer kommit att fokusera på "tillväxt och företagsamhet".⁷³⁹ I slutet av 2004 rapporterade *Dagens*

⁷³³ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung företagsamhet 2000* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2001, s. 18.

⁷³⁴ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung företagsamhet 2000* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2001, s. 7.

⁷³⁵ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung företagsamhet 2000* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2001, s. 18.

⁷³⁶ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung företagsamhet 2000* [UF:s arkivbestånd], Centrum för Näringslivshistoria 2001, s. 18.

⁷³⁷ Kreab, "PM – Mötesplan UF", i Ung Företagsamhet, *UF & Plankton generellt Oskar Roth* [verksamhetspärm, UF] 2003-09-23, s. 1.

⁷³⁸ Kreab, "PM – Mötesplan UF", i Ung Företagsamhet, *UF & Plankton generellt Oskar Roth* [verksamhetspärm, UF] 2003-09-23, s. 1.

⁷³⁹ Kreab, "PM – Mötesplan UF", i Ung Företagsamhet, *UF & Plankton generellt Oskar Roth* [verksamhetspärm, UF] 2003-09-23, s. 2.

Industri att den socialdemokratiska näringsministern Thomas Östros ställt sig bakom ”Nuteks plan för att få in ämnet entreprenörskap i undervisningen på landets skolor” som en del av en treårssatsning för att uppmuntra entreprenörskap inom utbildningsområdet – ett projekt som den socialdemokratiska regeringen investerade 130 miljoner kronor i.⁷⁴⁰ Nutek fick i uppdrag att genomföra satsningen, men Östros uttryckte att han önskade att aktörer som UF skulle engageras i projektet och organisationen omnämndes även specifikt i regeringsbeslutet.⁷⁴¹ Vid mitten av 2000-talet var UF med andra ord på god väg att uppnå den starkare status i förhållande till skolan som organisationen eftersträvade, när näringslivsdepartementet och Nutek alltmer försökte påverka utbildningen i riktning mot ökat entreprenörskap. De politiska besluten säkrade även en efterfrågan på företagsamma inslag i grundskolan som gjorde att UF kunde peka på nyttan för skolorna med att använda *Plankton*.

Utifrån denna kontext verkade det således sannolikt att skolor skulle komma att vilja hänvisa till att de genom *Plankton* arbetade med entreprenörskap och företagsamhet. Trots den nedtonade kopplingen till företagsvärlden i flera delar av den nya upplagan av *Plankton*, fick ungdomarna genom den sista övningen en tydlig och konkret koppling till det lokala näringslivet som bjöds in till skolan. Skolorna uppmuntrades i *Plankton* att ta ut en symbolisk summa från de deltagande företagen för att finansiera materialet och framtida företagsamhetsprojekt. Därmed fick eleverna utföra ett arbete för företagen, som dessutom kunde dra in intäkter. Ungdomarna tilläts ha denna kontakt med den ekonomiska världen som en del av sin utbildning och en moralisk fostran. Intäkterna var tänkta att finansiera fler utbildningsprojekt och på det sättet gynna eleverna. Denna typ av arbete kan således definieras som en insats som enligt Zelizer oftast brukar uppfattas som lämplig för barn och unga. Arbetet gjorde även att ungdomarnas kapacitet och insatser kunde uppmärksammas i samband med övningen. *Plankton* kan därmed sägas understryka Zelizers argument att idén om ’hostile worlds’ och separationen mellan barn och ekonomi inte inrymmer den komplexitet som finns i barns relation till arbetsvärlden beroende på kontext och sociala relationer.⁷⁴² Barn kunde inom ramen för utbildning och fostran, såsom under minimässan i den sista *Plankton*-övningen, utföra arbetsinsatser i anslutning till företag och på detta sätt bjudas in som kompetenta aktörer i affärsvärlden. På samma sätt kunde lokala småföretag introduceras i barnens värld i anknytning till utbildningen under tydligt avgränsade former. Det faktum att det handlade om företag från närsamhället lär ha varit av betydelse för huruvida deras inträde i barnens och skolans kontext sågs som lämplig.

Den nya upplagan av *Plankton* var 30 sidor kortare än den första, vilket innebar att nästan en tredjedel hade skurits bort. Mycket av det som hade uteslutits hade en mer affärs- och marknadsmässig inriktning och språk. I stället riktades uppmärksamhet mot social kompetens

⁷⁴⁰ Jonas Jonsson, ”Entreprenörskap på skolschemat”, *Dagens Industri* 2004-12-10, s. 7.

⁷⁴¹ Jonsson, Jonas, ”Entreprenörskap på skolschemat”, *Dagens Industri* 2004-12-10, s. 7; Regeringen – Näringslivsdepartementet, ”Uppdrag att genomföra ett utökat nationellt program för att främja entreprenörskap”, Regeringsbeslut 2004-12-09, i Ung Företagsamhet, *Diverse projekt pågående* [verksamhetspärm, UF], 2004, s. 3.

⁷⁴² Zelizer 2010.

och medbestämmande, vilket stämde väl överens med den rådande läroplanen. *Plankton* hade uppdaterats, fått en ny estetik, fler övningar och betoning på nya teman. UF hade dock inte velat ändra konceptets grund. *Plankton* skulle uppmana lärarna till nya och mer övergripande arbetssätt för att träna elevernas företagsamhet. Det verkar därmed ha funnits en uppfattning att skolans arbetssätt och strukturer – grammatiken – behövde utmanas för att utbildningen skulle bli företagsam, något som både *Plankton* och *I entreprenörskapens tecken* gav uttryck för. Detta syfte var UF:s argument för att hålla fast vid formen, trots att den försvårade *Planktons* implementering i skolarbetet. Enligt min mening försämrade den UF:s möjligheter att genom *Plankton* få fäste i grundskolan på ett bredare plan.

Trots att *Plankton* uppvisade ett tydligt övergripande framtidsfokus och en syn på ungdomarna som 'human becomings', visade konceptet samtidigt på en vilja att betona ungdomarna som kompetenta och viktiga aktörer även i nuet. Insatserna gynnade dem där och då och kan sägas ha lyft fram dem som 'human beings'.⁷⁴³ År 2004 hade entreprenörskapet blivit alltmer aktuellt och mindre kontroversiellt i förhållande till skolan. Allt fler politiska beslut hade börjat komma i den riktningen, vilket skilde sig från den första utgåvan av *Planktons* tid. I förhållande till Lyngholm K. Mortensens typologi kan man säga att synen på entreprenörskap i Sverige hade gått mot en Schultzsk definition; entreprenörskapet sågs som en förmåga som stärktes genom utbildning.⁷⁴⁴ Att entreprenörskapet nämdes oftare i den nya upplagan samtidigt som användandet av marknadsbegreppen försvagats, antyder att entreprenörskap som begrepp hade vidgats och inte längre med nödvändighet kopplades till ekonomisk verksamhet. Dessutom verkar entreprenörskapet och företagsamheten haft potentialen att ge barn och ungdomar utrymme att agera och uppfattas som självständiga, kompetenta och värdeskapande aktörer även i relation till det omgivande närings- och arbetslivet, när det skedde inom ramen för deras utbildning och sågs som fostrande för dem. I likhet med argumenten i UF:s PR-kampanjer, kan insatserna sägas delvis ha syftat till att gynna barnen och ungdomarna i nuet i deras egen rätt, men dock aldrig utan att dessa insatser även ansågs gynna det framtida vuxna samhället samt dess utveckling och tillväxt.

Trots den kritik som framfördes mot *Plankton* och dess bristande framgång på högstadiet, försökte UF uppdatera materialet och hitta engagerade lärare som – i egenskap av lokala kunskapsaktörer – kunde bära det inom grundskolan. Förändringarna i materialet som utvecklingsprojektet förde med sig var dock marginella, eftersom UF trodde på grunden i konceptet och dess pedagogik. Organisationen ville hellre hitta rätt aktörer som kunde ta sig an *Plankton* i skolan än att göra om konceptet i grunden. Försöken i enstaka kommuner var tänkta att kunna sprida sig gradvis, likt UF-företagen och den regionala utvecklingen under 1980-talet. De begränsade resurserna och beslutet att hålla organisationens olika utbildningsverksamheter separata för att inte tära på gymnasienivån verkar dock ha hindrat organisationen från att satsa fullt ut på *Plankton*. Samtidigt var konceptet svårare att "sälja in" än andra företagsamma grundskolekoncept, såsom

⁷⁴³ Qvortrup 2009.

⁷⁴⁴ Lyngholm K. Mortensen 2021, s. 169.

Snilleblixarna och Finn Upp, som redan var etablerade i grundskolan. UF:s satsningar och projekt utanför gymnasieverksamheten var dessutom beroende av enskilda anslag från bidragsgivare, vilket ledde till bristande kontinuitet i verksamheten. Tyack och Tobin har pekat på bristande förmåga att upprätta kontinuitet som en anledning till att försök att reformera skolans arbete överges efter en kortare period.⁷⁴⁵ Marknadsföringen för *Plankton* verkar också ha varit marginell, särskilt i jämförelse med de PR-satsningar som gjordes för gymnasieverksamheten i *Göteborgs-Posten*. *Plankton*, och UF:s första grundskolesatsning, nämndes endast någon enstaka gång i media.⁷⁴⁶

Avveckling och glömska

Plankton–projektet avslutades under 2005. Även om arkivmaterialet vittnar om att det funnits en förhoppning att UF skulle kunna få in medel för vidare utveckling, verkar det som att *Planktons* resa nådde sitt slut vid denna tid.⁷⁴⁷ Från och med 2005 nämns *Plankton* inte längre i UF:s årsredovisningar, och personen som 2004 stod listad som ansvarig för *Plankton*-konceptet försvann från förbundskansliet.⁷⁴⁸ De satsningar organisationen gjorde för att försöka väcka *Plankton* till liv igen under perioden 2003–2005, med riktade satsningar i utvalda kommuner, uppdatering av materialet och utveckling av lärarutbildningsdagar, resulterade inte i att *Plankton* tog fart som koncept på nationell nivå.⁷⁴⁹ När en studie genomfördes kring förekomsten av entreprenörskap i skolorna år 2006 beskrevs *Plankton*, tillsammans med UF och Snilleblixarna, som ett av de mest kända och använda koncepten för företagsamhet och entreprenörskap i skolans undervisning. Däremot var det uppenbart att Snilleblixarna var mycket mer vanligt förekommande än *Plankton*.⁷⁵⁰ Även om *Plankton*

⁷⁴⁵ Tyack & Tobin 1994, s. 478.

⁷⁴⁶ Liselotte Gustafsson, "Starta eget i ettan: Entreprenörskap kan bli ett ämne på schemat redan i första klass", *Arbetet Nyheterna* 1997-11-06, s. 8; Industriförbundet, "Nu får högskolan och grundskolan chansen att prova UF" [annonsbilaga från Industriförbundet], *Dagens Industri* 2000-04-11, s. 14; Sören Karlsson, "Nu får grundskolan chansen att prova UF", *Handel & ekonomi* 2000:2, s. 18.

⁷⁴⁷ Ung Företagsamhet, *Diverse projekt pågående* [verksamhetspärm, UF], 2005.

⁷⁴⁸ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning 2004* [hämtad från www.ungforetagsamhet.se med hjälp av web.archive.org: <https://web.archive.org/web/20100831110303/http://www.ungforetagsamhet.se/upload/Extern%20Webb/dokument/Årsredovisningen2004.pdf>, hämtad 2021-11-03], 2005, s. 22; Ung Företagsamhet, *Årsredovisning 2005* [hämtad från www.ungforetagsamhet.se med hjälp av web.archive.org: https://web.archive.org/web/20100831110236/http://www.ungforetagsamhet.se/upload/Extern%20Webb/dokument/UF_2005_screen.pdf, hämtad 2021-11-03], 2006.

⁷⁴⁹ Ung Företagsamhet, *Diverse projekt pågående* [verksamhetspärm, UF], 2005.

⁷⁵⁰ Medan Snilleblixarna förekom på 16 procent av de 1409 grundskolorna som svarade på studien förekom *Plankton* endast på en procent. På gymnasienivån var dock UF dominerande och förekom på hela 69 procent av de 394 gymnasieskolorna som deltog i studien. Carina Holmgren, *Entreprenörskap i grund- och gymnasieskolor – En kvantitativ studie 2004 och 2006*, Forum för småföretagsforskning (FSF), 2007, s. 12.

användes av några enstaka skolor, handlade det alltid enbart om en mycket marginell spridning av konceptet. När UF 2008 tog ett beslut om att importera nya internationella grundskolekoncept från JA nämndes inte *Plankton* eller organisationens tidigare grundskoleprojekt. Samma år beskrevs i stället utvecklingen av läromedel för grundskolan som "ett naturligt nästa steg" för UF "[e]fter 28 års närvaro i gymnasieskolan".⁷⁵¹ Medan miniföretagskonceptet var tydligt etablerat vid mitten av 2000-talet, var *Plankton* inget som skrevs in i organisationens historia eller som fortsatte att omnämnas som en av organisationens aktiviteter. Höstterminen 2005 drev 11 700 ungdomar 3360 UF-företag runt om hela landet. UF kunde konstatera att mer än var tionde elev som gick ut gymnasiet hade UF-erfarenhet samt att UF tagit sig in på de yrkesförberedande programmen och var en väletablerad nationell utbildningsorganisation på gymnasienivå.⁷⁵² Samtidigt hade grundskoleprojektet marginaliserats och fallit i glömska.

Sammanfattande diskussion

Trots UF:s stärkta ställning, de förändrade tongångarna i samhället och den efterfrågan på entreprenöriella inslag i utbildningen som uppstod vid millennieskiftet, var det inte fritt fram för näringslivet och barndomen att beblandas hur som helst. Exemplet *Plankton* och grundskolan visar att det behövdes tydliga ramverk i mötet mellan de två världarna. Synen på barn i relation till entreprenörskap och företagsamhet var dock under förändring. Detta kom till uttryck i UF:s försök att utvidga verksamheten, i utredningen *I entreprenörskapets tecken* samt de politiska satsningar på entreprenörskap i skolan som blev alltmer vanliga under 2000-talet. Inte minst i den socialdemokratiska politiken syns en förändring under perioden. När utredningen offentliggjordes ledde det inte till några större satsningar, men en bit in på 2000-talet satsade den socialdemokratiska regeringen stora belopp på att utveckla entreprenörskap i skolan.

Under åren kring millennieskiftet fortgick en process av educationalization, i vilken en företagsam utbildning presenterades som lösning på rådande utmaningar i samband med att entreprenöriella och företagsamma förmågor och kunskaper alltmer kom att ses som något som alla behövde för att delta i och bidra till det framväxande kunskapssamhället. Likt finansiell kunskap kan man säga att den entreprenöriella kunskapen naturaliserades och vardagligserades i större utsträckning, samtidigt som entreprenörskap och företagsamhet

⁷⁵¹ Ung Företagsamhet, *Ung Företagsamhet i Sverige: Årsberättelse 2008* [hämtad från www.ungforetagsamhet.se med hjälp av [web.archive.org](http://web.archive.org/web/20100814175822/http://www.ungforetagsamhet.se/upload/Extern%20Webb/dokument/Årsredovisn%202008.pdf): <http://web.archive.org/web/20100814175822/http://www.ungforetagsamhet.se/upload/Extern%20Webb/dokument/Årsredovisn%202008.pdf>, hämtad 2021-11-03], 2009, s. 6.

⁷⁵² Ung Företagsamhet, *Årsredovisning 2005* [hämtad från www.ungforetagsamhet.se med hjälp av web.archive.org: http://web.archive.org/web/20100831110236/http://www.ungforetagsamhet.se/upload/Extern%20Webb/dokument/UF_2005_screen.pdf, hämtad 2021-11-03], 2006, s. 18.

introducerades som ett nytt medborgarideal.⁷⁵³ UF:s starka närvaro i skolan och omnämnande som exempel i utredningen vittnar om organisationens betydelse, såsom extern utbildningsaktör, i den entreprenöriella kunskapens aktualiserande och inträde i skolan. Utvecklingen påminner om den som Charlotte Nilsson beskrivit för Aktiespararna.⁷⁵⁴

Trots överensstämmelsen med rådande debatter och policytrender samt UF:s framgång i huvudverksamheten under perioden, kom dock *Plankton* inte att få samma spridning eller framgång som UF-företagandet. Misslyckandet att etablera konceptet i grundskolan kan sägas ha haft flera anledningar. Den snabba expansionen på gymnasienivån bidrog till sämre förutsättningar för UF:s nya koncept. Det uppstod konkurrens om resurserna, där gymnasienivån tydligt prioriterades. För grundskoleprojektet blev UF beroende av engångsanslag från bidragsgivare och tillfälliga insatser, vilket medförde att det blev svårt att uppnå kontinuitet och stabilitet i *Plankton*-verksamheten. *Plankton* möttes därtill av skepticism från en del lärare och UF-regioner, som pekade på tidsbrist och få resurser samt svårigheter att implementera konceptet i praktiken. Både hög arbetsbelastning för lärarna och bristande kontinuitet överensstämmer med de faktorer som Tyack och Tobin framhåvt som betydande för att försöken att ändra skolans verksamhet överges efter kortare försöksperioder.⁷⁵⁵

Att UF höll grundskoleprojektet separat från huvudverksamheten och inte marknadsförde det inom det egna varumärket medförde att de inte utnyttjade sin ökade exponering till förmån för *Plankton*. På grund av gymnasieskolans separation från grundskolan, kunde organisationen inte heller nödvändigtvis utnyttja sina redan etablerade skolkontakter. *Plankton* blev inte ett utbildningsprogram som byggdes upp successivt i skolorna för att i slutändan uppnå alltmer utarbetade och fasta former. Därmed drog UF i grundskoleprojektet varken nytta av sin redan etablerade struktur eller den lokala förankringen – som hade varit grundläggande för framgången med miniföretagskonceptet – i utformnings- och etableringsprocessen. Inför inträdet på en ny arena verkar UF således stått handfallen som kunskapsaktör, eftersom organisationen inte hade tagit tillräcklig hänsyn till det sammanhang och de mottagare som de ville nå.

Centralt för skillnaden i framgång mellan UF:s olika utbildningskoncept var valet av kunskapsform, som inte var anpassat efter målgruppen – högstadielärare – eller den arena som organisationen ville ta sig in på – högstadiet. Till skillnad från det uppskattade UF-företagskonceptets konkreta och avgränsade format med tydlig struktur och ”learning by doing”-pedagogik – som dessutom tydligt gick att anknyta till exempelvis ekonomiska kurser på gymnasiet – hade *Plankton* en mycket mer abstrakt, övergripande och tidskrävande form. Även om konceptet, likt UF-företagandet, byggde på en progressiv pedagogik, var *Plankton* en lärarhandledning som krävde mycket av läraren. Den hade snarast formen av en pedagogisk filosofi och ett arbetssätt som helst skulle integreras i hela

⁷⁵³ Alvéen 2024, s. 189–236; Andersson 2009, s. 157–180; Larsson-Heidenblad & Nilsson 2023; Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁷⁵⁴ Nilsson 2024.

⁷⁵⁵ Tyack & Tobin 1994, s. 478.

verksamheten. Det saknades något konkret och avgränsat som med enkelhet kunde inlemmas i ämnesundervisningen på högstadiet. Detta faktum var särskilt problematiskt, eftersom målgruppen var ämneslärare som inte arbetade så ämnesöverskridande som *Planktons* utformning förordade. Utbildningskonceptet kan sägas ha gått emot den ämnesinriktade förmedlingspedagogik som fanns inbyggd i skolans organisation. *Plankton* utmanade högstadiets grammatik, vilket skapade hinder för dess implementering i skolan.⁷⁵⁶ Det faktum att konceptets ambition gick i linje med tankegångar i de aktuella skolreformerna och läroplanerna hjälpte föga.

UF-företagskonceptet fick 1983 kritik för sitt kunskapsinnehåll. Däremot var kunskapsinnehållet i *Plankton* med sitt fokus på företagsamhet inte särskilt kontroversiellt, trots att det innehöll en del samhällskritik och gav uttryck för en ideologisk vilja att förändra samhället genom barnen. Det gick snarare i linje med rådande trender i samhället och skolan. Kunskapsformen gjorde dock kunskapen svår för UF att etablera i grundskolan och svår för lärarna och skolorna att ta till sig. Medan UF-företagandet vunnit mark på grund av sin konkreta, praktiska, verklighetsförankrade och väl avgränsade kunskapsform – en form som gjorde att utbildningskonceptet gick att implementera utan att utmana gymnasieskolans grammatik – var *Plankton* alltför övergripande och abstrakt. Entreprenörskap var som begrepp fortfarande färgat av den ekonomiska sfären under 1990-talet och mötte ideologiskt motstånd från vissa håll. Dess användning i relation till yngre elever undveks till förmån för begreppet företagsamhet för att bidra till en bredare applikation och mindre friktion i konceptets intåg i grundskolan. Idén om 'hostile worlds' verkade i anslutning till UF-verksamheten vara alltmär relevant ju yngre barnen var.⁷⁵⁷ Yngre elever ansågs behöva ett större skydd från den ekonomiska världen (och vice versa), vilket bland annat avspeglades i regleringar kring barns arbete och ekonomiska aktiviteter. Vardagligseringen av entreprenörskapet verkar därmed ha skett snabbare på gymnasienivå än på grundskolenivå.

I den nya och kortare upplagan av *Plankton* valde UF – trots konceptutvärderingens resultat och lärarnas önskemål – att inte införa mer skraddarsydd och ämnesinriktade övningar och göra konceptet mer konkret. De ville hellre försöka motivera lärarna att ta sig tid att anpassa de universella övningarna till sin kontext och långsiktigt förändra skolans arbetssätt. Vidare valde UF att tona ned kopplingen till marknaden och företagsvärlden ytterligare, till förmån för ett större fokus på social kompetens och personlig utveckling. Detta val kan relateras till en vilja att motverka att potentiellt motstånd mot konceptet uppstod på grund av en ovilja att utsätta barn och ungdomar för marknaden och den kommersiella världen.⁷⁵⁸ Trots detta fick barnen och företagarna mötas i den sista övningen – minimässan – där eleverna fick agera i relation till affärsvärlden som 'human beings' –

⁷⁵⁶ Cuban 2020; Tyack & Cuban 1995; Tyack & Tobin 1994.

⁷⁵⁷ Zelizer 2010.

⁷⁵⁸ Zelizer 2010.

kompetenta aktörer i sin egen rätt – med utbildningen som tydligt skyddande ramverk.⁷⁵⁹ Därutöver verkar användningen av begreppet entreprenörskap ha utökats och breddats mot slutet av perioden.

UF:s framgång på gymnasienivå och experimentet med *Plankton* och dess utveckling visar på komplexiteten i förhållandet mellan barn, arbete och ekonomi – något som externa aktörer som vill etablera nya utbildningskoncept i skolan måste klara av att manövrera. Utbildningen och skolan ger ett utrymme för ungdomarna att agera som aktörer i sin egen rätt, eftersom det ses som en del av en god fostran, men samtidigt finns det tydliga tecken på att ett alltför marknads- och affärsinriktat fokus kan försvåra ett utbildningskoncepts framgång i skolan. Ett motstånd mot att både ändra skolans arbetssätt – försök att ändra skolans grammatik – och att införa en inriktning mot företagsamhet och entreprenörskap, framför allt vad gäller yngre elever, utgjorde hinder för UF:s intåg i grundskolan under denna tid. Huvudverksamhetens tydliga inriktning på just företagande och ekonomisk verksamhet bidrog till svårigheterna för UF att etablera sig i denna kontext. Analysen av UF:s misslyckade grundskoleprojekt visar på de många fallgropar som externa utbildningsaktörer står inför när de vill försöka ta sig in i grundskolans verksamhet. UF var även denna gång helt beroende av att lärare, som fungerade som skolans grindvakter, faktiskt ville använda utbildningskonceptet i sin undervisning. Målgruppen och arenan var avgörande, och denna gång lyckades inte UF utforma en kunskapsform som passade dessa. Trots att efterfrågan och ett uppfattat behov fanns – vilket får ses som en grundförutsättning för att ett nytt utbildningskoncept och en nytt slags kunskapsinnehåll ska kunna ta sig in i skolan – pekar misslyckandet med *Plankton* på vikten av att välja en kunskapsform som passar målgruppen och den arena man vill att kunskapsinnehållet ska etableras på. Likaså att det inte nödvändigtvis är problemfritt för en väletablerad kunskapsaktör att göra inträde på en ny arena.

Tiden kring millennieskiftet var med andra ord präglad av både fram- och motgångar för UF. Den snabba expansionen och misslyckandet med grundskoleprojektet vittnar om en tid i förändring. Vid det laget hade UF blivit en väletablerad nationell utbildningsaktör på den gymnasiala nivån, som fick medvind av den pågående debatten kring näringslivets, arbetsmarknadens och skolans utveckling. Organisationen kunde peka på att de som en etablerad utbildningsaktör fyllde ett behov och bidrog till den efterfrågade utvecklingen. Den allmänna förskjutningen i problemformuleringen i samhället, främst i fråga om den ekonomiska politiken och skolan, gjorde att organisationen blivit okontroversiell eller åtminstone tillhörde ett område där motsättningarna mellan höger- och vänsterkrafter inte längre var lika påtagliga. Marknaden hade vunnit legitimitet och gavs ett allt större utrymme av regeringar från båda sidor av det ideologiska spektrumet.⁷⁶⁰ Uppfattningen att samhället

⁷⁵⁹ Qvortrup 2009.

⁷⁶⁰ Se exempelvis: Andersson 2003, s. 121; Andersson 2009; Andersson & Howell 2025; Andersson, Glover, Husz & Larsson Heidenblad 2023; Stråth 1998, s. 289–311; Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33 & 441–457; Nordin 2019, s. 261–313; Östberg & Andersson 2013, s. 354–412 & 486–489.

och dess individer behövde anpassa sig efter marknaden accepterades i högre utsträckning och UF sade sig kunna utbilda unga till goda marknadsaktörer.

Synen på entreprenörskap, företagande och företagsamhet i relation till utbildningen samt barn och unga var under förändring. Begreppen entreprenörskap och företagsamhet vidgades till att omfatta viktiga och vardagliga kunskaper och förmågor som alla i samhället behövde tillgodogöra sig och tränas i från ung ålder. Ambitionen var därtill att företagande skulle bli ett lika självklart karriärval som att ta anställning, inte minst bland unga. En ny kunskapssyn och syn på barn och unga som naturligt företagsamma tog form under denna tid med hjälp av aktörer som EU, OECD, Nutek, Johannisson, Madsén och inte minst UF. Trots att den nya synen på entreprenörskap utvecklades under denna period, hade den dock ännu inte nått något mer explicit genomslag i den faktiska politiken eller skolpraktiken förrän en bit in på 2000-talet då inte enbart borgerliga politiker, utan även Socialdemokraterna, började satsa alltmer på entreprenörskap i utbildningen. Det nya pedagogiska idealet behövde förankras hos pedagogerna och utbildningsreformatörerna, och företagsamma inslag behövde i större utsträckning implementeras i skolan. I denna situation kunde UF, som sedan länge arbetat med utbildning i företagsamhet i praktiken, anta en del av uppdraget. UF blev en tydligare kraft för förändring – framför allt vad gäller synen på entreprenörskap och företagsamhet i relation till barn och ungdomar, skolan och samhället. Den samhällsförändrande ambitionen blev alltmer explicit och UF jobbade aktivt både med marknadsföring och lobbying. De var framgångsrika i så måtto att entreprenörskap alltmer aktualiserades på skolschemat och organisationen fick ett utökat stöd. Misslyckandet med *Plankton* visar dock att det under denna tid var svårt att introducera företagsamhet och entreprenörskap på ett mer övergripande plan i grundskolan. Som Madsén antydde var kanske den svenska skolan inte redo för den genomgripande omorganisation och förändring som en företagsam utbildning i enlighet med *I entreprenörskapets tecken* krävde.⁷⁶¹ Förutsättningarna för företagsamhet och entreprenörskap i grundskolan skulle dock snabbt komma att bli gynnsammare mot slutet av 2000-talet.

⁷⁶¹ Torsten Madsén, "Skolning för förändring – vill vi verkligen ha det?", *KRUT* 1997:3/4, s. 84–89.

5. Ung Företagsamhet och entreprenörskapets införande i de nya läroplanerna 2011

Inledning

I början av det nya millenniet hade UF etablerat kontor över hela landet och deras mini-företagskoncept hade fått en stark ställning på många svenska gymnasieskolor. Organisationen hade dock inte lyckats etablera sig på grundskolan. Företagsamhet och entreprenörskap inom utbildningen hade förvisso aktualiserats alltmer sedan 1990-talet, men *Plankton* lyckades inte fånga upp dessa idéer och kunskapsinnehåll i ett format som var nog konkret, lättapplicerat eller lockande för skolorna.⁷⁶²

Med *Plankton* hade UF:s grundskolehistoria kunnat ta slut. I Sverige fanns det nämligen andra organisationer med företagsamma initiativ för grundskolan, såsom Snilleblixterna, Finn Upp och Framtidsfrön, varför UF länge hade fokuserat på ungdomar i gymnasieåldern. Förutsättningarna för en utökning av UF:s verksamhet och förankring i grundskolan förändrades dock snabbt under 2000-talet i samband med policyutvecklingen. Det dröjde inte länge efter att *Plankton* lagts ned innan UF påbörjade ett nytt grundskoleprojekt med inspiration från sina internationella systerorganisationer – denna gång med siktet inställt på ett annat format.

Detta kapitel fokuserar på det tidiga 2000-talet, fram till 2011. Under denna drygt tioåriga period uppnådde UF en stabil position som Sveriges största utbildningsorganisation för entreprenörskapsutbildning. Organisationen utvecklade därtill nya utbildningskoncept för grundskolan, samtidigt som entreprenörskap blev ett explicit mål för utbildningsväsendet och skrevs in i skolans läroplaner. I kapitlet kopplas utvecklingen på policynivå till utvecklingen av UF:s verksamhet för att utforska förhållandet mellan utbildningspolicy och undervisningspraktik. Kapitlet fokuserar på frågeställningen: *Varför lyckades UF med sina nya försök att etablera utbildningskoncept i grundskolan och vilken relation hade verksamheten till den utbildningspolitiska utvecklingen kring entreprenörskap i skolan?* Jag undersöker hur entreprenörskapsutbildning kom att införas i de svenska läroplanerna under 2000-talet samt UF:s roll i denna process. Jag analyserar hur denna utveckling motiverades och relaterades till den existerande praktiska entreprenörskapsutbildningen och överstatliga målsättningar. Kapitlet utforskar även hur UF etablerade nya utbildningskoncept för grundskolan och vilka faktorer som bidrog till att organisationen rönt större framgång denna gång.

⁷⁶² OECD, *Fostering Entrepreneurship*, Paris: OECD 1998; OECD 1989; OECD, *Lifelong Learning for All*, Paris: OECD 1996; Johannisson & Madsén 1997.

Undersökningen i kapitlet bygger dels på material från UF:s organisationsarkiv, dels på policydokument kopplade till entreprenörskap i skolan på både nationell och internationell nivå och dels artiklar där UF:s verksamhet nämns. Policydokumenten visar hur entreprenörskap blev en del av utbildningen och vilka argument som framfördes för införandet av dessa inslag i utbildningen. De vittnar om utvecklingen av en ny kunskapssyn samt förändring i synen på entreprenörskap i relation till barn och ungdomar. Jag undersöker även om och hur UF och dess systerorganisationer omnämns i dessa sammanhang. Artiklarna från pressen placerar UF i en bredare kontext, visar hur organisationen och entreprenörskap i skolan aktualiseras i den offentliga debatten under tidsperioden samt vittnar om UF:s nya ställning och relation till policyutvecklingen. UF:s arkivmaterial används för att undersöka organisationens fortsatta expansion och konsolidering samt det nya grundskoleprojektet, UF:s motivering till utvidgningen av verksamheten samt organisationens agerande och strategier i förhållande till dessa utvecklingsprocesser. Undersökningen av UF:s nya läromedel ger i sin tur en inblick i organisationens mer framgångsrika försök att ta sig in i grundskolan. Likt i föregående kapitel återkommer jag till vikten av att särskilja mellan innehåll och form. I alla dessa material söker jag även efter avspeglingar av en pågående utveckling av synen på barn och ungdomar i relation till entreprenörskap samt framväxten av en ny kunskapssyn.

Entreprenöriell kunskap i policy och praktik

Svenska samhället och skolan åter i kris

I början på 2000-talet återaktualiserades krisen i både det svenska samhället och skolan.⁷⁶³ Marknaden hade gradvis fått allt större betydelse i samhället sedan 1980-talet och den globala marknadens sammankoppling blev alltmer kännbar. Politiskt hade Socialdemokraterna regeringsmakten 1994–2006. Svante Nordin betonar att det både i det ekonomiska och det utrikespolitiska är svårt att se några större skillnader och motsättningar mellan Socialdemokraterna och de borgerliga när Socialdemokraterna återtog regeringsposition i ett drygt årtionde, eftersom både internationaliseringen – med inträdet i EU – och liberaliseringen och avregleringen av ekonomin fortsatte. De nyliberala strömningarna vann dock ökad mark när Fredrik Reinfeldt tog över ledarskapet för Moderaterna och sedan tog sig till regeringsposition 2006 genom att forma en gemensam borgerlig plattform i Alliansen. Globaliseringen var under perioden central med en föreställning om att en global ekonomi alltmer ersatte de nationella, men det fanns även en tanke på en ”internationell rättsordning” och en föreställning om att världen ”var på väg att träda ut ur den nationalstatliga era där den befunnit sig sedan slutet av medeltiden”.⁷⁶⁴

⁷⁶³ Carlbaum 2012, s. 176–177.

⁷⁶⁴ Nordin 2019, s. 294–295.

Precis som under 1970- och 1990-talet bidrog den globala ekonomin till att Sverige drabbades av en ekonomisk kris under de borgerligas regeringstid, men trots krisen blev regeringen omvald 2010. Årtiondet präglades mycket av den globala finanskrisen 2007–2008, som tog sin början i den amerikanska länemarknaden när fastighets- och bolånebubblan till slut sprack och fick verkningar över hela världen i form av en finanskris. Sverige, där lärdomar hade dragits från 1990-talets finanskris, drabbades förvisso inte lika hårt som USA och vissa andra länder, men det svårare ekonomiska läget påverkade ändå samhället och arbetsmarknaden.⁷⁶⁵

Arbetslösheten hade minskat efter den kraftiga ökningen under det tidiga 1990-talet fram till millennieskiftet. Den återgick dock aldrig till de låga nivåer som rådde före 1990. Målet för den ekonomiska politiken hade riktats om mot inflationsbekämpning snarare än full sysselsättning, varför det inte framstår som särskilt förvånande att arbetslösheten förblev högre än tidigare.⁷⁶⁶ Under 2000-talet ökade arbetslösheten igen och fick en särskild uppgång i samband med finanskrisen, även om denna uppgång inte blev lika dramatisk som under 1990-talet.⁷⁶⁷ I början av det nya millenniet kunde utbildningsorganisationer, politiker och policyutvecklare åter tala om en kris inom ekonomin och sysselsättningen som samhälleliga problem som behövde bemötas, inte minst genom utbildning som förberedde ungdomar för en hård arbetsmarknad i global konkurrens och som bidrog till tillväxten.

Den internationella konkurrensen påverkade även skolväsendet i samband med att internationella jämförande kunskapsmätningar började uppmärksammas i högre grad. Joakim Landahl har understrukit den betydelse som OECDs omfattande och regelbundna PISA-mätningar – som tog sin början vid millennieskiftet – fått för bilden av skolan som en nationell angelägenhet relaterad till en internationell utbildningskonkurrens samt spridningen av återkommande diskussioner kring en skolkras i de deltagande nationerna.⁷⁶⁸ När Sverige uppvisade allt sämre kunskapsresultat i PISA-undersökningarna under tidigt 2000-tal, fick utbildningspolitiken och skoldebatten ökat fokus och den svenska skolan ansågs åter befinna sig i en kris, vilket medförde att 1990-talets reformer granskades och kritiserades i högre grad.⁷⁶⁹

⁷⁶⁵ Magnusson 2016, s. 452–453.

⁷⁶⁶ Ivarsson Westerberg, Waldemarson & Östberg 2014, s. 11–33; Östberg och Andersson 2013, s. 362–373.

⁷⁶⁷ Statistiska Centralbyrån, ”Tidigare definitioner. Befolkningen 15–74 år (AKU), 1000-tal efter kön och år. Totalt 16–64 år, arbetslösa”, <http://www.statistikdatabasen.scb.se/sq/159624>, hämtad 2025-03-05.

⁷⁶⁸ Joakim Landahl, ”Internationell skolstatistik och nationella skolkriser”, i Joakim Landahl, David Sjögren & Johannes Westberg (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 259–282.

⁷⁶⁹ Joakim Landahl, David Sjögren & Johannes Westberg, ”Inledning”, i Landahl, Joakim, Sjögren, David & Westberg, Johannes (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 13.

Under 1990-talet hade skolan genomgått genomgripande reformer av dess styrning och organisation och bland annat fått ett nytt betygssystem och en ny läroplan. Implementeringen av dessa förändringar blev, som Jan Morawski påpekat, trevande. De hade dock till stor del premierat lärarnas och den lokala nivåns handlingsutrymme. Efter millennieskiftet förändrades dock både diskursen och styrningen. Det blev ett större fokus på konkurrens, effektivitet, kunskaper som var mätbara och jämförbara, granskning, tydliga mål och standardiserade prov.⁷⁷⁰ Hans Albin Larsson understryker att skolans kvalitet kom att ifrågasättas alltmer under 1990-talet och att denna kritik fick än större fokus under 2000-talet. Redan under den socialdemokratiska regeringen skedde en viss omorientering av utbildningspolitiken mot ett mer kunskaps- och resultatorienterat synsätt. Intresset för skolfrågorna ökade efter hand och de sattes högt på agendan av alliansregeringen, framför allt företrädd av folkpartisten och skolministern Jan Björklund, som tillträdde 2006. Larsson menar att detta regeringsskifte blev starten på en ny reformperiod för skolan, som bland annat innebar att "[e]n ny statlig skolinspektion skapades, en ny skollag antogs, nya läroplaner som inkluderade kurs- och ämnesplaner utarbetades, nya betygsskalor infördes och en ny gymnasieskola samt en ny lärarutbildning infördes".⁷⁷¹ Det handlade med andra ord återigen om ett omfattande reformarbete. Larsson pekar på att dessa reformer innebar att den symbios mellan en progressiv skolsyn och en ekonomistisk syn på offentlig verksamhet som präglat utbildningspolitiken under 1990-talet kom till ett slut. "[F]öreträdarna för det progressivistiska synsättet förlorade det tolkningsföreträde de haft sedan flera decennier" samtidigt som ekonomismen levde vidare, men förlorade inflytande när det inte längre fanns någon politisk majoritet för ekonomistiska skolförändringar.⁷⁷²

Kunskapsfrågan kom att återaktualiserats på 2000-talet. Magnus Hultén har understrukit att reformerna på 1990-talet började ses som en del av skolans problem och "ifrågasättas och framställas i ljuset av den mediala berättelsen om flumskolan".⁷⁷³ Det har uppstått en situation "där positionerna alltid kan flyttas fram och där det alltid finns rester av 'flumskolan' kvar att bekämpa".⁷⁷⁴ Han betonar den förändring av kunskapspolitiken som skett i och med kunskapsstyrningens införande. Den inledande förhoppningen att lärares inflytande och lärarprofessionen skulle stärkas och att större fokus skulle ligga på den lokala nivån infriades inte. I stället har staten fått allt större kontroll över lärarnas arbete sedan 1990-talets skolreformer som ett svar på "låg måluppfyllelse och låga kunskapsresultat" samt en ambition om ökad likvärdighet i betygen.⁷⁷⁵ Sedan Skolverket grundats har en rad förändringar genomförts som markerade en övergång "från mjuk

⁷⁷⁰ Morawski 2010, s. 211.

⁷⁷¹ Larsson 2022, s. 138.

⁷⁷² Larsson 2022, s. 175.

⁷⁷³ Hultén 2019, s. 219.

⁷⁷⁴ Hultén 2019, s. 219.

⁷⁷⁵ Hultén 2019, s. 221–222.

styrning till hård styrning” – förändringar som ”verkar ha kringskurit lärarnas autonomi, samtidigt som de haft oklara effekter, om några, på kvaliteten i skolan”.⁷⁷⁶

Parallellt med att utbildningspolitiken uppmärksammades alltmer och skolan gick in i en ny reformperiod, fick entreprenörskap ökat utrymme i skoldebatten och i policydokumenten både internationellt och i Sverige.⁷⁷⁷ Det första decenniet av det nya milleniet var således även det en tid av förändring och kris som erbjöd nya förutsättningar för UF som utbildningsaktör.

UF i ett nytt millenium

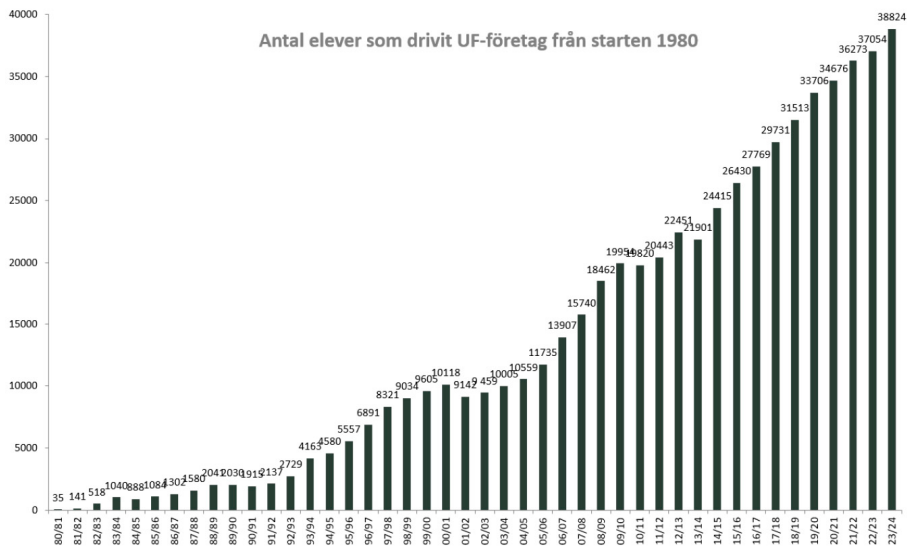
Under 2000-talet fortsatte UF:s konsolidering och expansion. Verksamhetsåret 00/01 deltog 10 118 ungdomar och verksamheten omsatte över sju miljoner kronor.⁷⁷⁸ År 2010 hade mängden deltagande elever nästan fördubblats – 19 820 ungdomar deltog – och koncernen omsatte över 28 miljoner kronor. Om man därtill inkluderar alla regioner uppgick omsättningen till cirka 81 miljoner kronor. Förutom cirka fyra miljoner i intäkter från försäljning av produkter, bestod UF:s omsättning i Sverige av bidrag. Den största enskilda bidragsgivaren, Skolverket, stod för sju miljoner kronor, vilket motsvarade den summa som UF:s samarbetspartners från näringslivet, såsom Svenskt Näringsliv och olika företag, tillsammans bidrog med till verksamheten. Den återstående delen av intäkterna kom från Ungdomsstyrelsen, olika stiftelser, Arvsfonden och registreringsavgifter från UF-företagen.⁷⁷⁹ Under 2000-talet uppnådde UF således en stabil position. Organisationen säkerställde en finansiering baserad på en bredd av olika bidragsgivare och fick ett substantiellt bidrag från staten. Det faktum att det statliga stödet flyttades över från Nutek – i samband med förvaltningsmyndighetens avveckling 2009 – till Skolverket stärkte även organisationens anknytning till skolan. Stöttningen av UF:s verksamhet blev på detta sätt tydligare betonad som en utbildningsåtgärd snarare än en statlig näringslivsåtgärd. Det vittnar om en utveckling under decenniet där entreprenörskapsbegreppet breddades, knöts tydligare till skolan och alltmer började ses som viktig kunskap för alla medborgare i samhället.

⁷⁷⁶ Hultén 2019, s. 222.

⁷⁷⁷ Carlbaum 2012; Leffler & Mahieu 2010; Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁷⁷⁸ Ung Företagsamhet, *Årsredovisning för Ung företagsamhet 2001* [UF], 2003, s. 5–6.

⁷⁷⁹ Ung Företagsamhet i Sverige, *Årsberättelse 2010* [UF], 2011, s. 2, 37 & 43.

780

Även under 2000-talet förekom UF återkommande i pressen.⁷⁸¹ Precis som tidigare år nämndes verksamheten i samband med tävlingar och evenemang, men UF publicerade även en del egna annonser.⁷⁸² Dessutom märktes den ökade aktualiteten för UF och entreprenörskap i skolan tydligt under decenniet, särskilt i tidningar med en borgerlig eller näringslivsinriktad prägel. De ledare och debattartiklar som nämnde UF under 2000-talet hade titlar såsom "Näringslivet kan bidra till en bättre skola", "Näringslivet tvingas granska den svenska skolans kvalitet", "En skola för framtidens entreprenörer", "Attityder hindrar företagsamma unga", "De unga företagen visar vägen", "Mona Sahlin är på charmoffensiv" och "Nya pengar ska uppmuntra unga att starta egna företag".⁷⁸³ Dessa exempel visar hur näringslivet tog initiativ till utbildningsreformer och närmade sig utbildningsområdet, samtidigt som det i tidningarna efterfrågades insatser för ökat företagande och entreprenörskap. Den borgerliga regeringens näringslivsminister, centerpartisten Maud

⁷⁸⁰ Ung Företagsamhet, "Om Ung Företagsamhet", <https://ungforetagsamhet.se/om-ung-foretagsamhet>, hämtad 2024-10-07.

⁷⁸¹ UF-verksamheten nämndes även regelbundet i *H&E* under 2000-talet. Se: *Handel & Ekonomi* 2000–2011.

⁷⁸² Det faktum att *Göteborgs-Posten* inte finns digitaliserad för 2000-talet medför dock att jag inte vet om UF fortsatt förde lika aktiva pr-kampanjer i detta medium.

⁷⁸³ Maria Abrahamsson, "Mona Sahlin är på charmoffensiv", *Svenska Dagbladet* 2008-02-28, s. 4; Signhild Arnegård Hansen & Joakim Thulin, "En skola för framtidens entreprenörer", *Dagens Industri* 2007-01-08, s. 4; Signhild Arnegård Hansen, "Näringslivet tvingas granska den svenska skolans kvalitet", *Dagens Nyheter* 2006-05-14, s. 6; "Attityder hindrar företagsamma unga", *Svenska Dagbladet* 2007-02-06, s. 4; "De unga företagen visar vägen", *Dagens Industri* 2007-03-19, s. 2; Maud Olofsson & Signhild Arnegård Hansen, "Nya pengar ska uppmuntra unga att starta egna företag", *Dagens Industri* 2008-08-30, s. 4; "Näringslivet kan bidra till en bättre skola", *Dagens Industri* 2004-09-02, s. 2.

Olofsson, verkade för ökade inslag av entreprenörskap i skolan. Det var ett engagemang som ofta var omskrivet. Artiklar såsom almedalsreportaget "Unga vill starta eget – Snart finns entreprenörskap på gymnasieelevernas schema" visar hur UF plockades upp alltmer av regeringen. Organisationen hade en allierad i Olofsson, som enligt reportaget "ökat på statens finansiering av Ung företagsamhet så att den nu är sju miljoner om året".⁷⁸⁴ Det var dock inte enbart den sittande regeringen som tog upp entreprenörskapets införande på skolschemat. Även Socialdemokraternas partiledare, Mona Sahlin, argumenterade för detta.⁷⁸⁵

En flitig debattör och omskriven offentlig person var Signhild Arnegård Hansen, ordförande för UF samt vice ordförande och sedermera ordförande för Svenskt Näringsliv, en organisation som bildades 2001 genom att SAF och SI slogs ihop till en gemensam organisation. Som ledande gestalt för båda dessa organisationer argumenterade hon för näringslivets ökade inflytande på utbildningen, ett stärkande av UF:s roll och ökade bidrag till verksamheten samt införandet av en strategi för entreprenörskap i skolan.⁷⁸⁶ Flera år innan regeringen antog sin strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet påtalade Arnegård Hansen att "[e]ntreprenörskapet borde följa genom utbildningen som en röd tråd".⁷⁸⁷ I egenskap av opinionsbildare bidrog hon med ett av kapitlen till Lärarnas riksförbunds antologi *Våra drömmars skola – Ett litet land behöver nya tankar*, i vilket hon bland annat tog upp entreprenörskapets, näringslivets och UF:s roll i skolan.⁷⁸⁸ Hon både samarbetade med och satte press på politikerna i dessa frågor. Signhild Arnegård Hansen och Maud Olofsson skrev en debattartikel tillsammans om UF och entreprenörskap i skolan, som handlade om regeringens och näringslivets ökade satsningar och betydelsen av UF som insats för att stärka landets företagsamhet.⁷⁸⁹ En inflytelserik aktör som Arnegård Hansen visar att UF:s starka koppling till arbetsgivarna och näringslivet knappast minskade med åren, då det förutom bidragen även fanns en tydlig och central personell överlappning. Den nära kopplingen mellan organisationerna var numera helt öppen och officiell och utgjorde uppenbarligen inte längre ett hinder för att UF skulle uppfattas som en legitim kunskapsaktör. Arnegård Hansens aktivitet visar även på UF:s ökade inflytande och allt aktivare roll i utbildningspolitiken. UF nämndes inte enbart i samband med utvecklingen

⁷⁸⁴ Bosse Andersson, "Unga vill starta eget – Snart finns entreprenörskap på gymnasieelevernas schema", *Dagens Nyheter Ekonomi* 2008-07-11, s. 5.

⁷⁸⁵ Maria Abrahamsson, "Mona Sahlin är på charmoffensiv", *Svenska Dagbladet* 2008-02-28, s. 4.

⁷⁸⁶ Se exempelvis: Signhild Arnegård Hansen & Joakim Thulin, "En skola för framtidens entreprenörer", *Dagens Industri* 2007-01-08, s. 4; Signhild Arnegård Hansen, "Näringslivet tvingas granska den svenska skolans kvalitet", *Dagens Nyheter* 2006-05-14, s. 6; Maud Olofsson & Signhild Arnegård Hansen, "Nya pengar ska uppmuntra unga att starta egna företag", *Dagens Industri* 2008-08-30, s. 4.

⁷⁸⁷ Signhild Arnegård Hansen, "Näringslivet tvingas granska den svenska skolans kvalitet", *Dagens Nyheter* 2006-05-14, s. 6.

⁷⁸⁸ Signhild Arnegård Hansen, "Att undervisa – den finaste uppgiften!" i Mats Ögren & Zoran Alagic (red.), *Våra drömmars skola – Ett litet land behöver nya tankar*, Stockholm: Hjalmarsson & Högberg 2006, s. 66–72.

⁷⁸⁹ Maud Olofsson & Signhild Arnegård Hansen, "Nya pengar ska uppmuntra unga att starta egna företag", *Dagens Industri* 2008-08-30, s. 4.

av entreprenörskap i skolan, utan var genom sina ledande representanter en aktiv aktör i debatten om och utvecklingen mot ett sådant införande.

UF:s explicita mål att förändra synen på entreprenörskap och nå ökat inflytande i skolan blev således allt tydligare med tiden. Organisationens allt starkare ställning – som inte enbart en accepterad utan även efterfrågad kunskapsaktör – underströks även av att UF tilldelades *Nationalencyklopedins* kunskapspris i kategorin folkrörelser och organisationer 2006 för att den ”på ett effektivt sätt utbildar och entusiasmerar unga människor i företagande och entreprenörskap”.⁷⁹⁰ Det pekar även på att det blev allt tydligare att entreprenörskap sågs som kunskaper och färdigheter som ansågs vara viktiga att förmedla till den yngre generationen i samhället. UF var således, som en etablerad extern utbildningsaktör, involverad i den utbildningspolitiska debatten och utvecklingen när entreprenörskap i skolan aktualiserades.

791

⁷⁹⁰ Christina Malmberg, "Företagande för unga fick kunskapspris", *Dagens Industri* 2006-10-28, s. 13.

⁷⁹¹ Regeringskansliet 2009, omslag.

Entreprenöriella ungdomar i kunskapssamhällets tjänst

I september 2008 publicerade den borgerliga regeringen sin budgetproposition för 2009. I denna tillkännagav de sin kommande strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet:

Utbildningsväsendet har en viktig funktion att fylla för att ungdomar ska utveckla kunskaper, kompetenser, kreativitet och förhållningssätt som behövs för att de själva eller tillsammans med andra ska kunna förverkliga sina idéer och omsätta dessa i ekonomiska, sociala eller kulturella sammanhang. För att detta ska bli möjligt bör entreprenörskap genomsyra hela utbildningssystemet.⁷⁹²

Detta innebar bland annat att entreprenörskap skulle skrivas in i skolornas styrdokument, att det entreprenörskapsarbete som redan genomfördes inom utbildningsområdet skulle kartläggas och att Skolverket fick ”i uppdrag att stödja och stimulera arbete inom entreprenörskapsområdet”.⁷⁹³ Således stod entreprenörskap i utbildningen och dess relaterade ”kunskaper, kompetenser, kreativitet och förhållningssätt” högt på dagordningen från och med 2008.⁷⁹⁴ Tanken var, enligt strategidokument som publicerades 2009, att entreprenörskap skulle löpa ”som en röd tråd genom hela utbildningssystemet”.⁷⁹⁵ Det är en formulering som känns igen från Arnegård Hansens debattartikel från 2006.⁷⁹⁶ Både i budgetpropositionen och i strategidokumentet nämndes det europeiska samarbetet, där EU hade betonat entreprenörskap ”som en av åtta nyckelkompetenser för livslångt lärande”.⁷⁹⁷ Den överstatliga nivån var inflytelserik för införandet av entreprenörskap i utbildningen i olika OECD- och EU-länder.⁷⁹⁸ Därmed bör den svenska utvecklingen ses mot bakgrund av den internationella policytrend som fört ekonomin och utbildningen närmare varandra.

EU-rekommendationerna för åtta nyckelkompetenser (”key competences for lifelong learning”) i omsättningen till kunskapssamhällen/kunskapsekonomier listades i *Official Journal of the European Union* 2006 och syftade till att försäkra att medlemsländerna skulle vara konkurrenskraftiga i en globaliserad värld.⁷⁹⁹ Detta ramverk var ett resultat av den så kallade Lissabonstrategin som antogs år 2000. Det var en utvecklingsstrategi för medlemsländerna med målsättningen att EU skulle bli ”the most competitive and dynamic

⁷⁹² Prop. 2008/09:1, Utgiftsområde 16, s. 108.

⁷⁹³ Prop. 2008/09:1, Utgiftsområde 16, s. 108.

⁷⁹⁴ Prop. 2008/09:1, Utgiftsområde 16, s. 108.

⁷⁹⁵ Regeringskansliet 2009.

⁷⁹⁶ Signhild Arnegård Hansen, ”Näringslivet tvingas granska den svenska skolans kvalitet”, *Dagens Nyheter* 2006-05-14, s. 6.

⁷⁹⁷ Citat hämtat från Regeringskansliet 2009. Se även: Prop. 2008/09:1, Utgiftsområde 16, s. 40.

⁷⁹⁸ Leffler & Mahieu 2010; Mahieu 2006; Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁷⁹⁹ Europeiska rådet & Europaparlamentet, ”Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on Key Competences for Lifelong Learning”, *Official Journal of the European Union*, L394, 2006.

knowledge-based economy in the world, capable of sustainable economic growth with more and better jobs and greater social cohesion".⁸⁰⁰ Lissabonstrategin motiverades av att EU vid denna tidpunkt bedömdes stå inför ett enormt systemskifte och en ny verklighet ("quantum shift"), som ett resultat av den ökade globaliseringen och de utmaningar som följer med en ny kunskapsdriven ekonomi. Dessa förändringar ansågs påverka alla aspekter av människors tillvaro och medföra behov av radikala förändringar i den europeiska ekonomin.⁸⁰¹

Enligt strategin behövdes det en del satsningar och reformer, bland annat inom utbildningsväsendet, för att säkra konkurrenskraft och ekonomisk tillväxt, uppnå god sysselsättning och möta de utmaningar som EU-länderna stod inför. Den punkt som berörde utbildningsväsendet benämndes "Education and training for living and working in the knowledge society".⁸⁰² Den klargjorde att Europas utbildningssystem behövde anpassas för de krav och behov som kunskapssamhället förde med sig. Utbildningssystemen ansågs komma att behöva erbjuda möjligheter anpassade till personer i olika faser av livet samt till dem vars bransch, yrkesroller eller kompetenser hotades att försvinna eller bli förlegade som en följd av den höga förändringstakt som präglade kunskapssamhällets ekonomi och arbetsmarknad. Utbildningen sades på detta sätt behöva anpassas till en inriktning mot ett livslångt lärande, där kunskaper och kompetenser kunde uppdateras och inhämtas livet ut. Strategin pekade även på ett behov av att sätta nya baskunskaper och färdigheter i centrum på agendan, där IT-kunskaper ansågs särskilt viktiga för att kunna delta aktivt i informationssamhället, följa med i teknikutvecklingen och kunna konkurrera på världs- och arbetsmarknaden. Förutom den teknologiska kunskapen och språkkunskaper listades särskilt entreprenörskap och sociala färdigheter som centrala kunskapsmål. Vikten av dessa nya och centrala baskunskaper i kunskapssamhället återkom även i EU:s rekommendationsramverk för nyckelkompetenser från 2006.⁸⁰³

I EU:s rekommendationer konstaterades att människorna var Europas huvudsakliga tillgång. Därmed sågs livslångt lärande och träning i ett antal nyckelkompetenser som centralt för att bidra till den flexibilitet och anpassningsförmåga som krävdes i en värld präglad av nära sammankoppling och snabb förändringstakt. Dessa kompetenser bestod enligt dokumentet av en kombination av kunskaper, attityder och färdigheter som alla medborgare ansågs behöva för att bidra till "personal fulfilment and development, active citizenship, social inclusion and employment".⁸⁰⁴

Bland nyckelkompetenserna listades bland annat språkfärdigheter i både modersmålet och andra språk, digital kompetens och förmågan att lära. Förmågan att kontinuerligt ta till sig nya kunskaper och färdigheter sågs som central i ett föränderligt samhälle där kunskap

⁸⁰⁰ Europeiska rådet, "Presidency conclusions, Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000", 2000, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm, hämtad 2025-07-31.

⁸⁰¹ Europeiska rådet 2000.

⁸⁰² Europeiska rådet 2000.

⁸⁰³ Europeiska rådet & Europaparlamentet 2006.

⁸⁰⁴ Europeiska rådet & Europaparlamentet 2006, s. 13.

snabbt blev förlegad. Som nummer sju bland kompetenserna listades initiativförmåga och entreprenörskap:

Sense of initiative and entrepreneurship refers to an individual's ability to turn ideas into action. It includes creativity, innovation and risk-taking, as well as the ability to plan and manage projects in order to achieve objectives.⁸⁰⁵

Att kunna tillvarata möjligheter och förverkliga idéer var något som enligt Europeiska rådet gynnade individer både i deras vardags- och yrkesliv. Dessa övergripande färdigheter var en grund för att kunna utveckla de mer specifika kunskaper och färdigheter som behövdes för att starta eller bidra till sociala eller kommersiella verksamheter.

Denna nyckelfärdighet omfattade även viktiga kunskaper, färdigheter och attityder. Dessa inkluderade bland annat förmågan att identifiera möjligheter baserat på en bred förståelse för ekonomins förutsättningar och de utmaningar och möjligheter som en organisation eller ett företag kan stå inför. Utöver detta betonades även vikten av en medvetenhet om de etiska aspekterna av företagen och hur de kan verka för en god samhällsutveckling. Bland färdigheterna listade Europeiska rådet projektledning, som bland annat inkluderade förmåga att leda, planera, organisera, delegera, kommunicera, analysera och utvärdera. Medborgarna behövde lära sig att förhandla och representera effektivt samt arbeta väl både enskilt och i team. Dessutom underströks vikten av förmågan att kunna se och bedöma sina styrkor och svagheter samt att kunna analysera risker. Den entreprenöriella attityden beskrevs i sin tur som karaktäriserad av initiativtagande, innovation, självständighet, målmedvetenhet och proaktivitet och skulle prägla såväl arbetslivet som det personliga och sociala livet.⁸⁰⁶

I det globaliserade kunskapssamhället behövde medborgarna, enligt Europeiska rådet, således ges entreprenöriell kompetens och det var utbildningens roll att bidra till att medborgarna utvecklade de nödvändiga kunskaperna, färdigheterna och attityderna. Att främja entreprenörskap hade varit en av det Europeiska rådets utbildningsmålsättningar i syfte att utveckla viktiga färdigheter för kunskapssamhället sedan början av 2000-talet med målbilden att de skulle uppnås till 2010.⁸⁰⁷ Denna målsättning byggde också vidare på OECD-rekommendationer som utvecklats sedan slutet av 1980-talet.⁸⁰⁸

Det handlade således om en internationell trend och ett gemensamt EU-mål. På en överstatlig nivå, med huvudfokus på OECD och EU, hade det sedan 1970-talet utvecklats en samstämmighet och ”en tendens till en europeisk homogenisering i utbildningspolicyfrågor”, exempelvis i förhållande till entreprenörskap i utbildningen.⁸⁰⁹ Den internationella policynivån var betydelsefull för initiativ till entreprenörskapsutbildning i Sverige, inte minst

⁸⁰⁵ Europeiska rådet & Europaparlamentet 2006, s. 17.

⁸⁰⁶ Europeiska rådet & Europaparlamentet 2006, s. 17–18.

⁸⁰⁷ Europeiska rådet & Europaparlamentet 2006, s. 10.

⁸⁰⁸ Mahieu 2006. Se exempelvis OECD 1989; OECD 1996; OECD 1998.

⁸⁰⁹ Leffler & Mahieu 2010, s. 189.

på den regionala nivån, redan innan regeringen lanserade sin entreprenörskapsstrategi.⁸¹⁰ Givet denna internationella utveckling är det inte särskilt förvånande att entreprenörskap presenterades som en central punkt bland Sveriges regerings utbildningsreformer under 2000-talets första årtionde. År 2002 undertecknade EU-medlemsländernas utbildningsministrar *Detailed work programme on the follow-up of the objectives of education and training systems in Europe*, i vilket de gav uttryck för en gemensam önskan att utbildningssektorn skulle utveckla "the spirit of enterprise" och "education for entrepreneurship and self-employment" som ett svar på "[d]e förändringar i samhället och näringslivet som kunskapssamhället medför".⁸¹¹ Detta program kan enligt Leffler och Mahieu "nästan ses som ett första steg mot en europeisk läroplan".⁸¹²

Intressant att notera är att man i detta arbetsprogram lade fokus på "spirit of enterprise", vilket på svenska huvudsakligen översattes med "företagaranda", medan entreprenörskap bara nämndes i förbifarten, med tydlig koppling till just företagande. Det fanns således ett fokus på företagande och arbetsmarknad och på att främja en "anda" snarare än utveckling av entreprenöriella kunskaper, förmågor och färdigheter. När nyckelfrågorna för denna arbetspunkt listades delades dock målsättningarna upp. Man skulle dels "[f]rämja initiativförmåga och kreativitet inom hela utbildningssystemet i syfte att utveckla företagsamhet ("företagaranda")"⁸¹³, dels "[u]nderlätta möjligheterna att förvärva de färdigheter som behövs för att starta och driva ett företag".⁸¹⁴ Det fanns således förmågor och kunskaper som kopplades till företagsamhet, som nämns i förbifarten. Samtidigt fanns det en tendens till en snävare definition av entreprenörskap och företagsamhet, såsom företagaranda, med tydlig ekonomisk koppling och företagsinriktning. Denna uppdelning kan jämföras med den särskiljning mellan inre och yttre företagsamhet som blivit vanligt förekommande.⁸¹⁵ Kanske bidrog denna snävare ekonomiska definition av entreprenörskap till att den explicita entreprenörskapsstrategin inom utbildningsområdet i Sverige dröjde några år. Den ekonomiska hemvisten kan, i enlighet med en föreställning om 'hostile worlds', tänkas ha försvårat begreppets genomgripande införande i utbildningssystemet.⁸¹⁶

Lyngholm K. Mortensen har, som bekant, framhåvt att en viktig förutsättning för entreprenörskapets inträde i det danska skolsystemet var övergången från en snävare ekonomisk betydelse av entreprenörskapsbegreppet till att ses som en förmåga som kan

⁸¹⁰ Mahieu 2006.

⁸¹¹ Europeiska rådet, "Detailed work programme on the follow-up of the objectives of education and training systems in Europe", *Official Journal of the European Communities*, C 142, 2002, s. 14 (både den engelska och svenska versionen).

⁸¹² Leffler och Mahieu 2010, s. 178.

⁸¹³ På engelska: "develop the spirit of enterprise ('entrepreneurship')".

⁸¹⁴ Europeiska rådet 2002, s. 14 (både den engelska och svenska versionen).

⁸¹⁵ Leffler 2006, s. 84–85; Leffler 2009, s. 108–109.

⁸¹⁶ Zelizer 2010.

stärkas genom utbildning.⁸¹⁷ En liknande förståelse verkar ha varit centralt för införandet av entreprenörskap som ett övergripande utbildningsmål även i ett svenskt sammanhang, framför allt när det gäller skolans lägre årskurser. I utredningen *I entreprenörskapets tecken* och fallet med *Plankton* underströks exempelvis problematiken med – och det potentiella motståndet mot – att använda ett snävare ekonomiskt entreprenörskapsbegrepp i förhållande till yngre elever. Där behövdes en vidgad förståelse för företagsamhet och entreprenörskap.⁸¹⁸

En bredare definition av entreprenörskap och företagsamhet och dess införande i skolan var något som Nutek länge hade verkat för. År 2000 publicerade förvaltningsmyndigheten ett nationellt handlingsprogram – *För framtida företagsamhet: ett nationellt handlingsprogram för ungt företagande*. I detta program utgick de från definitionen:

Att vara entreprenöriell eller företagsam innebär att ta tillvara möjligheter och förändringar samt ha förmåga att genomföra aktiviteter i syfte att förbättra, utveckla och skapa värden som kan vara sociala, personliga, kulturella eller ekonomiska.⁸¹⁹

Angående entreprenörskap i skolan framhöll Nutek även att:

[e]ntreprenörskap ska inte betraktas som ett enskilt ämne utan istället som ett förhållningssätt till lärande. Annorlunda uttryckt kan sägas att entreprenörskap i skolan kännetecknas av alla arbetsformer som stimulerar elevens självtillit, självkänedom, kreativitet, handlingskraft, samarbets- och kommunikationsförmåga.⁸²⁰

Dessa definitioner betonade både den bredare inriktningen på entreprenörskap i utbildningssammanhang och en tilltro till möjligheten att säkra en positiv utveckling genom att fostra entreprenöriella medborgare som skulle kunna förbättra både samhället och sin egen tillvaro i en mängd olika kontexter. Samtidigt underströks inriktningen på företagande, näringsliv och arbetsmarknad av det faktum att det var näringsdepartementet och Nutek som låg bakom handlingsprogrammet, som förvisso skulle genomföras i samverkan med Skolverket och andra aktörer. Även om begreppet ”entreprenörskap” var centralt i handlingsprogrammet, var det ändå begreppen ”företagsamhet” och ”ungt företagande” som fick ge namn åt publikationen. Det antyder att entreprenörskapsbegreppet ännu inte hade fått den centrala position som det kom att få i och med regeringens nationella entreprenörskapsstrategi.

År 2006, tre år innan den svenska nationella strategin lanserades, tog Europeiska Gemenskapens Kommission fram riktlinjer för genomförandet av Lissabonprogrammet

⁸¹⁷ Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁸¹⁸ Johannisson & Madsén 1997, s. 23; Langborg & Westlund 1999, s. 4.

⁸¹⁹ Nutek, *För framtida företagsamhet: ett nationellt handlingsprogram för ungt företagande*, Stockholm: Nutek 2000, s. 78.

⁸²⁰ Nutek 2000, s. 79.

med särskild inriktning på att "[f]rämja entreprenörskapstänkande genom utbildning och lärande".⁸²¹ Även i detta dokument förekommer begreppet "företagaranda". Ett centralt mål handlade om att bidra till tillväxt och sysselsättning. Företagande sågs som centralt, men begreppet entreprenörskap och dess tillhörande kunskaper och förmågor stod i centrum. Dessutom konstaterades att "[e]ntreprenörskap är en nyckelkompetens för tillväxt, sysselsättning och personlig utveckling".⁸²² Vidare underströk kommissionens ledamöter fördelarna med entreprenörskap i utbildningen, som skulle gynna alla och till och med göra människor mer socialt ansvarstagande:

Fördelarna med utbildning i entreprenörskap är inte bara att företag etableras, att de innovativa satsningarna ökar och att nya arbetstillfällen skapas. **Entreprenörskunskaper är till nytta för alla** och hjälper unga människor att bli mer kreativa och få bättre självförtroende, oavsett vad de företar sig. Entreprenörskompetens hjälper dem också att agera på ett socialt ansvarstagande sätt.⁸²³

Här uttrycktes det alltså explicit i fetstil att entreprenörskunskaper ansågs vara viktiga för alla samhällets medborgare, inte minst för unga. Det var inte heller enbart en näringsinriktad åtgärd utan en viktig del av en medborgarfostran. Citatet visar även på en komplexitet i motiveringarna till entreprenörskapsutbildningen. Fokus riktades mot framtiden och samhällets vinning – på ungdomar som 'human becomings' – men samtidigt ansågs dessa satsningar vara till nytta och utvecklande för ungdomarna i nuet – som 'human beings'.⁸²⁴ Entreprenörskap skulle införas i hela skolsystemen, inom ramen för ett livslång lärande, där "[f]rämjandet av **allmänna kunskaper och färdigheter**, som är grunden för entreprenörskap, kompletteras med mer **specialinriktade kunskaper om företagande**, beroende på utbildningsstadiet".⁸²⁵ Således riktades i detta dokument ett större fokus på ett Schultzkt entreprenörskapsbegrepp med inriktning på förmågor som ansågs kunna tränas genom utbildning.⁸²⁶

Bland de rekommendationer som listades i riktlinjerna, vars målsättning var att "vara till hjälp vid utarbetandet av en mer systematisk strategi för entreprenörskapsutbildningen", fanns en uppmaning att få till stånd ett samarbete mellan olika myndigheter för att utveckla "en strategi med klara målsättningar som omfattar alla utbildningsstadier inom ramen för de nationella Lissabonprogrammen".⁸²⁷ Detta var precis vad den svenska regeringen

⁸²¹ Europeiska gemenskapernas kommission, *Genomförande av gemenskapens Lissabonprogram: Främja entreprenörskapstänkande genom utbildning och lärande*, KOM(2006) 33 slutlig, Bryssel: Europeiska Gemenskapernas Kommission 2006.

⁸²² Europeiska gemenskapernas kommission 2006, s. 4.

⁸²³ Europeiska gemenskapernas kommission 2006, s. 4. Fetstil original.

⁸²⁴ Qvortrup 2009.

⁸²⁵ Europeiska gemenskapernas kommission 2006, s. 4. Fetstil original.

⁸²⁶ Lyngholm K. Mortensen 2021, s. 169.

⁸²⁷ Europeiska gemenskapernas kommission 2006, s. 11.

initierade några år senare. De externa aktörernas betydelse för entreprenörskap i utbildningen nämndes också som särskilt central:

Flera **organisationer** [t.ex. medlemmar av nätverket Junior Achievement Young Enterprise Europe, EUROPEN och JADE] erbjuder för tillfället utbildning i entreprenörskap över hela Europa via **partnerskap med näringslivet** och med ett visst mått av offentligt stöd. Deras program är baserade på praktisk inläring, t.ex. genom att elever driver miniföretag. I avsaknad av eller som komplement till en metod som utbildningssystemen har utarbetat internt, bidrar dessa organisationer på ett märkbart sätt till utbildningen i entreprenörskap i de allra flesta europeiska länder. Dessa organisationer utbildar också lärare och många driver fram förändringar i den nationella utbildningspolitiken.⁸²⁸

Således underströks betydelsen av utbildningsorganisationer såsom UF för utvecklingen av entreprenörskapsutbildning i Europa. Som ett exempel nämndes Ungt Entreprenörskap (norska UF) som "en viktig samarbetspartner för regeringen vid genomförandet av strategin för entreprenörskapsutbildning" i Norge.⁸²⁹ Trots att kommissionen argumenterade för mer samlade insatser från medlemsländerna, förespråkades även att dessa aktörer borde få ökat stöd framöver: "Skolorna bör uppmuntras att i högre utsträckning låta eleverna driva **miniföretag**. De organisationer, t.ex. icke-statliga organisationer, som främjar sådana program bör få erkännande och deras initiativ bör få mer systematiskt stöd".⁸³⁰ Även på ett bredare europeiskt plan hade alltså JA-organisationer, och liknande aktörer, varit inflytelserika för utvecklingen – och inte minst implementeringen – av entreprenörskapsutbildningen. När policyn skulle utvecklas och implementeras riktades fokus mot existerande utbildningspraktiker som goda exempel.

På europeisk nivå motiverades entreprenöriell kunskap med att det var ett svar på en större samhällsomvandling som resulterade i ökad konkurrens och förändringstakt. Att se till att medborgarna fick entreprenöriell kunskap och tränade upp sina företagsamma förmågor ansågs bidra till att möta de arbetsmarknads- och näringslivsmässiga utmaningarna samt gagna samhällets positiva utveckling. Därmed kan man se en bredare europeisk trend, där entreprenörskapsutbildning erbjöds som lösningen på rådande samhällsutmaningar. Det framgår att policynivån inte var först i denna utveckling. Den tydliga anknytningen till de externa utbildningsaktörernas praktik indikerar att denna process att erbjuda entreprenörskapsutbildning som lösning på samhällsproblem startade tidigare, genom dessa organisationers verksamhet. Med andra ord, praktiken hade fått inflytande på policyn.

Med hjälp av EU-dokumentet kan man tydligt se inflytandet av den internationella policynivån på utvecklandet av en svensk strategi för entreprenörskapsutbildning, som till

⁸²⁸ Europeiska gemenskapernas kommission 2006, s. 9. Fetstil original.

⁸²⁹ Europeiska gemenskapernas kommission 2006, s. 9.

⁸³⁰ Europeiska gemenskapernas kommission 2006, s. 11. Fetstil original.

stora delar följde de rekommendationer som listats på EU-nivå. I den borgerliga regeringens strategidokument betonade man sysselsättningen, behovet av fler företagare och Sveriges utvecklings- och ”konkurrenskraft i en alltmer globaliserad värld” som motiveringar till den nya entreprenörskapssatsningen inom utbildningsområdet.⁸³¹ Enligt dokumentet handlade entreprenörskap ”om att utveckla nya idéer och omsätta dessa idéer till något värdeskapande”.⁸³² Ökat företagande var centralt för strategin, och förordet inleds med konstaterandet att ”[e]get företagande måste bli ett lika naturligt val som anställning”.⁸³³ I dokumentet underströks även att detta värdeskapande inte var begränsat till företag, utan också kunde ske ”i offentlig verksamhet och i föreningslivet” och att idéerna kunde omsättas ”i ekonomiska, sociala eller kulturella sammanhang”.⁸³⁴ Strategin för entreprenörskap inom utbildningsområdet lanserades gemensamt av utbildnings- och näringsdepartementet och det var det tidigare närings- och handelsdepartementet som 1996 givit uppdrag om en utredning kring entreprenörskap inom utbildningen.⁸³⁵ Ansvarsfördelningen är ännu ett exempel på det närmande mellan den ekonomiska politiken och utbildningspolitiken som skett efter 1970-talet.⁸³⁶ Detta faktum pekar även på att intresset för frågan om entreprenörskap i skolan från ett näringslivs- och sysselsättningsperspektiv funnits länge och levt vidare över regeringsskiften. Trots detta långvariga intresse dröjde det dock till 2008 innan en samlande explicit nationell utbildningsstrategi utvecklades.

I dokumentet beskrevs de entreprenöriella kompetenserna, såsom kreativitet, initiativförmåga, förmåga att se möjligheter och förverkliga idéer, problemlösning och samarbetsförmåga, som något som inte enbart ökade ”individens möjligheter att starta och driva företag”.⁸³⁷ De ansågs vara värdefulla ”för individen och för samhället i vidare bemärkelse” och något som arbetsgivare efterfrågade.⁸³⁸ Därmed kunde entreprenöriella färdigheter hjälpa ungdomarna att ta sig in på arbetsmarknaden. Kompetenserna sågs även som nyttiga inom utbildningen och enligt strategin kunde de ”bidra till att unga mer framgångsrikt genomför sina studier”.⁸³⁹ Dokumentets författare belyste att entreprenörskap både kunde innefatta ”specifika kunskaper som krävs för att starta och driva ett företag”, exempelvis relaterade till företagsekonomi, men också mer generella kunskaper och kompetenser, såsom kreativitet, ansvarstagande och projektledning.⁸⁴⁰

⁸³¹ Regeringskansliet 2009.

⁸³² Regeringskansliet 2009.

⁸³³ Regeringskansliet 2009.

⁸³⁴ Regeringskansliet 2009.

⁸³⁵ Johansson & Madsén 1997; Regeringskansliet 2009.

⁸³⁶ Leffler & Mahieu 2010.

⁸³⁷ Regeringskansliet 2009.

⁸³⁸ Regeringskansliet 2009.

⁸³⁹ Regeringskansliet 2009.

⁸⁴⁰ Regeringskansliet 2009.

Regeringen planerade ”omfattande reformer av svenskt utbildningsväsende i syfte att höja kvaliteten och förbättra anpassningen till arbetsmarknadens behov”.⁸⁴¹ En vision om en skola för arbetsmarknaden, som Sara Carlbaum beskrivit som utmärkande för perioden, var tydlig i reformarbetet.⁸⁴² ”Genom att framhäva skolans kunskapsuppdrag” och arbeta för ett ”närmare samarbete med arbetslivet” var ambitionen att reformerna skulle ge ungdomar ”bättre förutsättningar att möta morgondagens utmaningar”.⁸⁴³ Med grund i en bred definition av entreprenörskap och dess relaterade kunskaper och kompetenser, skulle således utbildningssystemet reformeras för att entreprenörskap på olika sätt skulle prägla hela utbildningen.

Regeringen anförde att olika nivåer i utbildningssystemet borde fokusera på olika aspekter av entreprenörskapet. Grunden skulle läggas tidigt genom att exempelvis stimulera ”flickors och pojgars nyfikenhet, kreativitet, självförtroende och förmåga att fatta beslut”.⁸⁴⁴ Därefter, på gymnasienivå, skulle uppmärksamheten riktas mot ”de särskilda kunskaper och kompetenser som krävs för att starta och driva företag”.⁸⁴⁵ På högskolenivå kunde ”entreprenörskapsutbildning handla om såväl teoretiska som praktiska studier av hela processen från att pröva en idéns kommersiella bärkraft till att etablera ett företag på marknaden”.⁸⁴⁶ På detta sätt ville regeringen att entreprenörskapsutbildning skulle införas på alla nivåer i det svenska skolsystemet som en del i reformarbetet för det livslånga lärandet i kunskapssamhället.

Således motiverades införandet av entreprenörskap som ett genomgripande mål i hela utbildningssystemet – både på nationell och internationell nivå – med den ökade globaliseringen och övergången till kunskapssamhällen som präglades av hög förändringstakt och nya behov på arbetsmarknaden. De utmaningar som denna större samhällsomvandling förde med sig skulle lösas genom att investera i människorna och deras kunskaper – i humankapitalet – som sågs som Europas främsta resurs. För dessa investeringar var de unga medborgarna centrala, även om den flexibilitet som den föränderliga marknaden krävde även medförde behov av livslångt lärande. Med denna förnyade inriktning skulle utbildning – och kunskap i en bredare bemärkelse – lösa de sociala problem som Europa och Sverige stod inför i det nya millenniet.

Den svenska strategin för entreprenörskap inom utbildningsområdet lanserades förvisso av den nytillträdde Alliansregeringen, men vid denna tidpunkt förekom även en likriktning av den europeiska utbildningspolitiken på ett bredare plan.⁸⁴⁷ Därtill hade föreställningen om en övergång till kunskapssamhällen och behovet av entreprenöriella kunskaper och

⁸⁴¹ Regeringskansliet 2009.

⁸⁴² Carlbaum 2012.

⁸⁴³ Regeringskansliet 2009.

⁸⁴⁴ Regeringskansliet 2009.

⁸⁴⁵ Regeringskansliet 2009.

⁸⁴⁶ Regeringskansliet 2009.

⁸⁴⁷ Leffler & Mahieu 2010.

kompetenser bredare förankring och spridning. Jenny Andersson har pekat på att kunskapssamhället varit ett viktigt begrepp för verklighetsuppfattningen under 1990- och 2000-talet, inte minst inom socialdemokratien.⁸⁴⁸ I detta framväxande samhälle var det den livslånga lärande, ansvarstagande och drivna entreprenören som var idealet, vilket också medförde en ny syn på barn ”som morgondagens entreprenörer och kunskapsarbetare”.⁸⁴⁹

Entreprenöriella kunskaper, färdigheter och förmågor kom att ses som viktiga för ungdomar – och medborgare i allmänhet – att tillgodogöra sig. Barn och ungdomar blev en viktig resurs i kunskapssamhället och man investerade mycket i att de skulle tillgodogöra sig rätt sorts kunskap och förmågor för att säkra samhällets utveckling i framtiden. Som Leffler och Mahieu formulerat det:

Den politiska satsningen visar att utbildning i ökande grad relateras till den ekonomiska politiken. För att möta den rådande arbetsmarknaden handlar det inte längre enbart om elevers anställningsbarhet utan mer om att fostra och utveckla elevers olika förmågor och kunskaper till att utveckla samhället. Det är här som fostran av entreprenöriella elever har kommit att få en framträdande plats.⁸⁵⁰

I Sverige, och EU, lades utbildningspolitiken om i förhoppning om att skapa entreprenöriella medborgare i kunskapssamhällets tjänst som kunde bidra till en positiv samhällsutveckling och möta de utmaningar som den föränderliga globala marknaden medförde.

Skolverkets kartläggning

Förutom att införa entreprenörskap i styrdokumentet och ge stöd till utvecklingen av entreprenörskapsinitiativ i skolan, var en central del av strategin att kartlägga och öka kunskapen om det entreprenörskapsarbete som redan bedrevs i skolorna och ”sprida goda exempel”.⁸⁵¹ Skolverket gavs därför i uppdrag att ”kartlägga, analysera och sprida erfarenheter av huvudmännens arbete kring entreprenörskap”.⁸⁵² Resultatet presenterades 2010 i rapporten *Entreprenörskap i skolan – en kartläggning*. Den baserades på en enkätundersökning där samtliga skolhuvudmän hade tillfrågats om sitt arbete med ”entreprenörskap och entreprenöriellt lärande”.⁸⁵³

Undersökningen kom fram till att ungefär hälften av verksamheterna var bekanta med begreppet ”entreprenörskap i skolan”. Det var fler som kände till det i de kommunala än i

⁸⁴⁸ Andersson 2009, s. 130–156.

⁸⁴⁹ Andersson 2009, s. 175. Se även: Alvéen 2024, s. 189–220 & 228–230; Carlbaum 2012, s. 222–224.

⁸⁵⁰ Leffler & Mahieu 2010, s. 194.

⁸⁵¹ Prop. 2008/09:1, Utgiftsområde 16, s. 108.

⁸⁵² Regeringskansliet 2009.

⁸⁵³ Skolverket 2010, s. 2.

de fristående grundskolorna. Skillnaden mellan de olika gymnasieskolformerna var dock mindre framträdande. Vidare pekade Skolverket på att "[e]ntreprenörskap tolkas och bedrivs på en mängd olika sätt" i skolorna.⁸⁵⁴ Även om arbetet på många håll nyligen hade initierats, menade rapportförfattarna att intresset i skolorna ökade "i takt med ett ökat intresse för området på europeisk, nationell, regional och lokal nivå".⁸⁵⁵ Dock fanns det skillnader i entreprenörskapsarbetet mellan grundskolan och gymnasiet:

Medan grundskolan karaktäriseras av en mångfald olika aktiviteter som benämns entreprenörskap domineras arbetet på gymnasieskolan av elev- och ungdomsföretag. Elever på flertalet gymnasieskolor deltar i konceptet Ung Företagsamhet och driver UF-företag.⁸⁵⁶

På gymnasiet var begreppen entreprenörskap och entreprenöriellt lärande välkända. Enligt rapporten kunde det "förklaras av att det främst är arbetet med Ung Företagsamhet på vissa program som åsyftas".⁸⁵⁷ Medan entreprenörskapsarbetet på grundskolan hade varit ganska spretigt – där skolorna hade samarbetat med en mängd initiativ och aktörer – hade UF uppnått en klar särställning på gymnasienivån. Denna position hade organisationen uppnått trots att verksamheten främst bedrivits på olika kurser inom Samhällsvetenskapsprogrammet och Handels- och administrationsprogrammet och endast i liten omfattning på yrkesinriktade program. Vad gäller kompetensutveckling i entreprenörskap för skolpersonal menade Skolverket att "[i] såväl den kommunala som den fristående gymnasieskolan är Ung Företagsamhet den helt dominerande aktören".⁸⁵⁸ När Skolverket 2015 publicerade sin reviderade upplaga av *Skapa & Våga – Om entreprenörskap i skolan*, framförde författarna att forskningen visade "att entreprenörskap som begrepp och företeelse både är förknippat med Ung företagsamhet och ett entreprenöriellt förhållningssätt till undervisning och lärande i allmänhet" i en nordisk kontext.⁸⁵⁹ Även i övriga internationella kontexter verkar UF:s systerorganisationer nämnas frekvent när det gäller entreprenörskap i skolan.⁸⁶⁰

När entreprenörskap skulle skrivas in explicit i läroplanerna hade således UF:s miniföretagskoncept fått en dominerade ställning. Entreprenörskap i gymnasieskolan sågs i princip som synonymt med UF-företagande. Även när skolorna fick beskriva sina planer för framtida utveckling var "de mest frekventa planerna för arbetet framöver en fortsättning och utveckling av UF-konceptet bl.a. genom en utvidgning av samarbetet med UF-

⁸⁵⁴ Skolverket 2010, s. 4.

⁸⁵⁵ Skolverket 2010, s. 4.

⁸⁵⁶ Skolverket 2010, s. 4.

⁸⁵⁷ Skolverket 2010, s. 8.

⁸⁵⁸ Skolverket 2010, s. 25.

⁸⁵⁹ Skolverket 2015, s. 130.

⁸⁶⁰ Skolverket 2015, s. 64–65, 122, 125, 130, 144, 147.

företagen tillsammans med det lokala näringslivet, den offentliga sektorn, kultur- och föreningslivet”.⁸⁶¹ Flera skolor hade målsättningen att UF skulle ”göras tillgängligt på alla program”.⁸⁶² Som artiklarna i dagspressen visade, nämndes organisationen även frekvent och några av dess företrädare var delaktiga i debatten kring införandet av entreprenörskap i skolan. Att dessa företeelser sammankopplades kan knappast ses som förvånande. UF:s inflytande över vad som kommit att ses som entreprenörskap i gymnasieskolesammanhang i Sverige var därmed stort.

När det var dags att uppdatera läroplanerna och entreprenörskap skulle framhåvas i styrdokumentet, påtalade dock Skolverket att det uppstått nya ”förutsättningar för att stimulera entreprenörskap genom hela utbildningssystemet och utveckla en progression i lärandet”.⁸⁶³ Det fanns en vision om att entreprenörskapsarbetet skulle ”integreras i skolans vardag” snarare än att främst präglas av ”enskilda aktiviteter och tidsbegränsade projekt”.⁸⁶⁴ Detta övergripande entreprenöriella förhållningssätt i skolan, som utbildningsreformerna syftade till, påminner mycket om utredningen från 1997 och den ambition UF:s misslyckade koncept *Plankton* haft. Det vill säga, en övergripande pedagogik och undervisning inriktad på att stimulera företagsamhet i dess bredare bemärkelse och som helst skulle införas genomgripande i alla skolans ämnen. Det är talande att Skolverket konstaterade att det entreprenörskapsarbete som faktiskt hade lyckats etablera sig i skolorna var just de mer avgränsade projekten och koncepten, ofta i samarbete med aktörer såsom UF eller Snilleblixterna.⁸⁶⁵ Kunskapsformens betydelse för huruvida ett utbildningskoncept etableras i skolan lyser således igenom även i kartläggningen. Skolverket verkade optimistiska till att ändringen i styrdokumentet skulle bidra till en långsiktig förändring och integrering. Någon problematiserande reflektion över hur den övergripande policyn skulle implementeras fick läsaren förgäves leta efter. Det fanns dock en risk att denna typ av projektliknande insatser även fortsättningsvis skulle kunna bli det huvudsakliga arbetssättet för att integrera entreprenörskap på utbildningens olika nivåer, eftersom det utgjorde ett enkelt och konkret sätt att peka på hur man arbetar med entreprenörskap och därmed följer läroplanens riktlinjer.

David Tyack och Larry Cuban har påpekat att policyförsök och debatter kring utbildningsreformer ofta förts av externa aktörer som genom utbildningen velat utveckla och förändra samhället. De har dock ofta visat liten förståelse för skolans tröga institutionella karaktär, som gör att förändringar sker gradvis och till stor del måste bygga på de strukturer som med tiden byggts upp för skolans verksamhet. De understryker även lärarnas och de lokala skolornas betydelse för hur utbildningsreformer implementeras i praktiken:

⁸⁶¹ Skolverket 2010, s. 28.

⁸⁶² Skolverket 2010, s. 28.

⁸⁶³ Skolverket 2010, s. 32.

⁸⁶⁴ Skolverket 2010, s. 32.

⁸⁶⁵ Skolverket 2010, s. 31–32.

Socialized to familiar institutional practices, teachers have responded in myriad ways to reforms. Sometimes they have spent a good deal of energy in coopting, minimally complying with, or resisting reforms that they did not want from legislators eager to regulate their activity, politicians wanting quick results to help them get reelected, or district entrepreneurs keen to install new programs. But teachers also embraced ideas and practices that they saw as useful and interesting, often incorporating them in unanticipated ways into their daily routines. The resulting hybrids were often well adapted to the local terrain.⁸⁶⁶

Hur entreprenörskap faktiskt implementerades i undervisningen blev således upp till lärarna som kunde välja olika strategier för att bemöta de nya riktlinjerna. De som fann entreprenörskap i skolan intressant, exempelvis de lärare som redan arbetade med någon typ av entreprenörskap eller entreprenöriellt lärande i sin verksamhet, kunde se det som en möjlighet att utveckla sin undervisning och implementera entreprenöriella inslag på olika sätt. Andra kunde hitta enkla lösningar för att visa på att de följde riktlinjerna, medan vissa kunde välja att motsätta sig den nya reformen och följa sina invanda rutiner. Det fanns även inbyggda hinder i skolans grammatik som försvårade möjligheten att genomföra genomgripande förändringar i skolsystemet, såsom att entreprenörskap skulle genomsyra skolans vardag. Ämnesuppdelningen var ett sådant hinder, som hade påpekats av Bengt Johannisson och Torsten Madsén.⁸⁶⁷ Nutek noterade kring millennieskiftet att entreprenörskapsutbildning till stor del var beroende av "eldsjälar" och externa utbildningsorganisationer.⁸⁶⁸ Trots att Skolverket visade stor optimism för reformens potential för förändring, fanns en uppenbar risk att så skulle fortsätta att vara fallet även efter att den nya utbildningsreformen klubbats igenom. Skolverket framställde inte skolans grammatik och institutionella ramverk, eller lärarnas betydelse som undervisningens grindvakter, som något större hinder för reformens implementering, trots att den fråga som Madsén ställde 1997 – huruvida skolan var redo för en sådan genomgripande förändring – förmodligen fortfarande var relevant 2010.⁸⁶⁹

Tyack och Cuban har pekat på att det finns en poäng i att göra reformer mer anpassningsbara utifrån den lokala kontexten och involvera lärare i försök att utveckla utbildningen om man vill påverka hur undervisningen faktiskt bedrivs.⁸⁷⁰ Det kan därmed ses som en styrka att på policynivå hålla inslagen av entreprenörskap i utbildningen öppna för tolkning. Läroplanens och strategins formuleringar kan upplevas som vaga, vilket kan medföra frustration och svårighet att mäta inslagens implementering. Denna vaghet gav dock lärarna en viss frihet i tolkningen och implementeringen i klassrummen, då genomförandet kunde ske utifrån olika förutsättningar och utan att med nödvändighet

⁸⁶⁶ Tyack & Cuban 1995, s. 137.

⁸⁶⁷ Johannisson & Madsén 1997, s. 86 & 101–103.

⁸⁶⁸ Nutek 2000, s. 51.

⁸⁶⁹ Torsten Madsén, "Skolning för förändring – vill vi verkligen ha det?", *KRUT* 1997:3/4, s. 84–89.

⁸⁷⁰ Tyack & Cuban 1995, s. 135–136.

omkullkasta rådande praktiker. Det medförde förvisso inte att Skolverket eller regeringen uppnådde någon direkt kontroll över implementeringen i praktiken. Emellertid bör en sådan policyformulering väcka mindre motstånd, eftersom den tillåter anpassning utifrån olika undervisningskontexter och -praktiker. Med tanke på det svenska decentraliserade skolsystemet, framstår dock Skolverkets och regeringens vision om en genomgripande integrering av entreprenörskap i skolans vardag som lite väl optimistisk.

Trots att regeringens nya entreprenörskapsstrategi inte uppvisade någon större problematisering av hur implementeringen av denna övergripande ambition mer konkret skulle genomföras i praktiken, innebar den en ny möjlighet för UF att utveckla sin verksamhet och etablera sig som kunskapsaktör i relation till grundskolan.

UF:s intåg i grundskolan

Nya förutsättningar – nytt grundskoleprojekt

I samband med att Alliansregeringen presenterade sin ambition att införa entreprenörskap som ett övergripande mål i utbildningsväsendet, började UF att planera för att bredda sitt utbud av utbildningskoncept. Arbetet påbörjades 2007 med en analys inom förbundet UF av vilken verksamhet och vilka samarbeten som bedrevs av olika regionkontor. Det fanns enligt rapporten en mångfald, där det var vanligt att FinnUpp och Snilleblixarna bedrevs med UF:s regionkontor som projektledare. Det förekom även koncept såsom Företagare för en dag och Minikonsulterna samt lokalt importerade och översatta UF-koncept från Norge. Dessutom hade en hel del samarbeten initierats mellan olika aktörer kring entreprenörskapsprojekt som involverade olika regionkontor och som bedrevs på olika grunder i vilka UF ingick som deltagare. Dessa projekt kunde ha en bakgrund i ekonomiska motiveringar från regionen eller en ambition att skapa en röd tråd i utbildningen, alternativt startas som resultat av direkta order om entreprenörskapssamarbeten från regionstyrelser. Det ansågs vara viktigt att en breddning av UF:s verksamhet inte äventyrade den etablerade och välfungerande verksamheten.

UF-förbundet var dock intresserad av att utöka verksamheten med fler UF-ägda koncept för grundskolan. Organisationen avsatte därför pengar för att under de närmaste två åren genomföra en import av två koncept som användes internationellt inom JA-YE och "som bedöms ligga nära den ordinarie verksamheten och är nära 'besläktade' med UF-företagande".⁸⁷¹ I förbundets rapport underströks även att de svenska koncepten skulle tas fram med hjälp av lärare och elever som skulle "få stort utrymme att tycka till".⁸⁷² Tanken

⁸⁷¹ Ung Företagsamhet, "Rapport till Förbundsstyrelse September 2007" [digitalt källmaterial, UF], 2007.

⁸⁷² Ung Företagsamhet, "Rapport till Förbundsstyrelse September 2007" [digitalt källmaterial, UF], 2007.

var inte att tvinga regionkontor med pressade resurser att ta sig an de nya koncepten. Om UF uppnådde nationell finansiering av breddningen, skulle koncepten erbjudas överallt i landet, i annat fall enbart där det fanns möjlighet och behov av att tillhandahålla dem.⁸⁷³

UF nämnde flera anledningar till att det var dags att bredda verksamheten. I Danmark hade UF:s systerorganisation två år tidigare framgångsrikt infört koncept riktade mot grundskolan. Vid ett besök hos Young Enterprise Denmark hade UF-representanter fått ta del av några moment av JA–YE Europas internationella samhällskunskapspräglade kärnkoncept ”Our Community”, som hade yngre elever som målgrupp. Den danska verksamheten hade förvisso inte samma organisatoriska och verksamhetsmässiga uppläggning som i Sverige, utan fungerade mer som ett läromedelsförlag. UF-representanterna menade dock att det faktum att konceptet redan det andra året nått 11 568 elever i Danmark visade på de möjligheter som fanns för en utvidgning även i Sverige.⁸⁷⁴

Förutom den potential som UF såg i relation till systerorganisationernas satsningar, fann organisationen argument för en verksamhetsbreddning både i den svenska regeringens nya utbildningspolitik, i den efterfrågan som fanns från skolorna och inom den egna organisationens internationella samarbetsorgan. Regeringens entreprenörskapsstrategi var central och UF – som vid denna tidpunkt blivit den största svenska aktören på området – såg sin möjlighet att axla uppdraget att utveckla entreprenörskap på olika utbildningsnivåer:

Vi vet sedan länge att Ung Företagsamhets arbete med att väcka intresse för entreprenörskap i skolan saknar motstycke i Sverige, och om någon organisation är redo att ta ansvar för hela utbildningsväsendet i landet så är det Ung Företagsamhet. Vi har strukturen genom regionala och nationellt kontor, duktiga medarbetare och engagerade styrelser samt erfarenhet av entreprenörskapsfrämjande i skolan. Genom Junior Achievement Young Enterprise har vi dessutom verktygen som är utvecklade för precis det ändamål regeringen nu frågar efter.⁸⁷⁵

UF såg således den egna organisationen som väl lämpad för uppdraget och menade att de hade en fördel i att de kunde använda sig av de verktyg som redan fanns inom den internationella samarbetsorganisationen. Inom Junior Achievement Worldwide och JA-YE Europe arbetade man mot målsättningen att öka antalet elever som deltog i medlemsorganisationernas utbildningskoncept och att medlemsländerna i Europa till 2010 skulle erbjuda minst fyra kärnkoncept.⁸⁷⁶ Således hade JA-YE Europe en förhoppning om

⁸⁷³ Ung Företagsamhet, ”Rapport till Förbundsstyrelse September 2007” [digitalt källmaterial, UF], 2007.

⁸⁷⁴ Ung Företagsamhet, ”Varför satsar vi på konceptbreddning?”, i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2008.

⁸⁷⁵ Ung Företagsamhet, ”Varför satsar vi på konceptbreddning?”, i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2008.

⁸⁷⁶ Ung Företagsamhet, ”Varför satsar vi på konceptbreddning?”, i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2008.

en expansion som löpte parallellt med EU:s Lissabonstrategi. EU hade även i relation till genomförandet av strategin nämnt organisationens betydelse för utvecklandet av entreprenörskapsutbildningen i medlemsländerna.⁸⁷⁷ Om UF införde två grundskolekoncept skulle organisationen uppfylla den internationella JA-målsättningen.⁸⁷⁸ Detta kan ses som särskilt angeläget för UF, eftersom Sverige vid denna tidpunkt var ett av få JA-länder som inte arbetade med något koncept riktat mot grundskoleelever, samtidigt som "[d]e flesta länder erbjuder flera anpassade koncept ifrån förskola till universitet".⁸⁷⁹

Bland argumenten för en expansion hänvisade UF till att skolor, lärare, kommuner, politiker och föräldrar hade hört av sig med förfrågningar om att UF skulle utveckla grundskolekoncept. I en undersökning hade organisationen fått reda på att, medan det bland lärare fanns ett stort intresse för att arbeta med entreprenörskap i klassrummen, var det mycket få som faktiskt gjorde det. De allra flesta menade att fler verktyg och metoder behövdes för att de skulle kunna införa entreprenörskap i klassrummen. Det fanns således enligt UF både ett intresse av och goda möjligheter att introducera nya koncept i grundskolan. Dessutom var ett viktigt incitament för en sådan introduktion att säkerställa de regionala organisationernas framtida finansiering. Med fler utbildningskoncept kunde UF-regionerna hänvisa till att de axlade ett större ansvar och nådde en bredare målgrupp för sitt främjande av entreprenörskap, vilket skulle möta den utveckling av kommunernas kravbild som organisationen hade sett hittills.⁸⁸⁰

UF avsåg att under våren 2009 prova två nya koncept i klassrummen i fokusgrupper i olika regioner för att sedan kunna färdigställa koncepten för nationell lansering under hösten 2009. Det var de internationella koncepten "Our community" och "It's my business" (två koncept som var bland de mest använda i Europa⁸⁸¹), som skulle översättas och anpassas till svenska förhållanden samt testas, utvärderas och sedan utformas och paketeras till färdiga grundskolekoncept. Organisationen valde att ta in konsultfirman En liten byrå för att genomföra utvecklingsarbetet som delades in i tre steg. Steg 1 gick ut på att skapa en översikt över de två internationella grundskolekoncepten och jämföra likheter och skillnader mellan upplägget på dessa i Danmark, USA och Norge.⁸⁸² Det första steget genomfördes under hösten 2008. Därefter fick konsulterna i uppdrag att genomföra steg 2, vilket gick ut på att ta fram svenska pilotversioner av de båda internationella koncepten som var anpassade till svensk skola och läroplan och som sedan kunde testas i pilotprojekt i klassrummen i de olika

⁸⁷⁷ Europeiska gemenskapernas kommission 2006, s. 9 & 11.

⁸⁷⁸ Ung Företagsamhet, "Varför satsar vi på konceptbreddning?", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2008.

⁸⁷⁹ En liten byrå, "Rapport ifrån utvärderingarna av pilotprojekten på grundskolan", Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2009.

⁸⁸⁰ Ung Företagsamhet, "Varför satsar vi på konceptbreddning?", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2008.

⁸⁸¹ En liten byrå, "Rapport ifrån utvärderingarna av pilotprojekten på grundskolan", Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2009.

⁸⁸² En liten byrå, "Offert nr 200810", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2008.

regionerna.⁸⁸³ UF var mån om att materialet skulle kopplas tydligt till läroplanen Lpo 94, som organisationen ansåg gav gott stöd till denna typ av läromedel, och att materialet även skulle kunna uppdateras i enlighet med den nya läroplanen som höll på att utarbetas.⁸⁸⁴ Organisationen visade med andra ord en medvetenhet om vikten av att påvisa att läromedlen bidrog till uppfyllandet av läroplanens riktlinjer och målsättningar. UF tog i framtagandet av pilotmaterialet även hjälp av fokusgrupper, både från de regionala UF-kontoren och från verksamma lärare, som fick en presentation av de internationella koncepten och därefter gav feedback. Det är möjligt att UF efter misslyckandet med *Plankton* var särskilt måna om att involvera målgruppen tidigt i utformningen av koncepten för att anpassa dem efter lärarnas undervisningssituation och behov. Medan lågstadielärarna uppfattades som mycket positivt inställda, uppvisade högstadielärarna initialt ett visst motstånd eftersom "entreprenörskap är lite av ett slitet uttryck i deras värld".⁸⁸⁵ De uppskattade delar av de internationella koncepten, men inte helheten. Steg 2 utfördes i slutet av 2008 varefter steg 3 initierades. Det innebar "att utveckla konkreta lektionsupplägg inför pilotprojektet" samt "att ta tillvara på alla erfarenheter som framkommit under pilotprojektet och förbereda ett färdigt grundskolekoncept som kan erbjudas till grundskolan".⁸⁸⁶

Baserat på de kommentarer UF fick från fokusgrupperna, bestämdes att mer eller mindre rakt av översätta lågstadiekonceptet "Our community" från den norska versionen, vilket fick arbetsnamnet "Vårt närsamhälle". "It's my business", som riktades mot högstadiet, fick namnet "Se möjligheterna", men behövde omarbetas desto mer på grund av den kritik som fokusgrupperna framförde mot de internationella versionerna.⁸⁸⁷ Detta koncept var även – till skillnad från "Our community" – ett utbildningsprogram som i USA genomfördes utanför skoltid och därför inte var klassrumsbaserat.⁸⁸⁸ I ett europeiskt sammanhang rekommenderades att en volontär från näringslivet skulle komma till klassrummet för att leda lektionerna inom programmet.⁸⁸⁹ "Se möjligheterna" var därför inte ett färdigt koncept som översattes till svenska. Den svenska versionen bestod i stället av delar från olika internationella koncept.⁸⁹⁰ Pilotprojektet genomfördes och utvärderades under våren 2009.

⁸⁸³ En liten byrå, "Offert nr 200820", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2008.

⁸⁸⁴ En liten byrå, "Rapport ifrån utvärderingarna av pilotprojekten på grundskolan", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2009.

⁸⁸⁵ En liten byrå, "Rapport ifrån utvärderingarna av pilotprojekten på grundskolan", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2009.

⁸⁸⁶ En liten byrå, "Offert nr 200901", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2009.

⁸⁸⁷ En liten byrå, "Rapport ifrån utvärderingarna av pilotprojekten på grundskolan", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2009.

⁸⁸⁸ Ung Företagsamhet, "Samråd kring de nya grundskolekoncepten 15 december 2008", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2008.

⁸⁸⁹ JAYE Europe, *Core Programmes Brochure 2007* [digitalt källmaterial, UF].

⁸⁹⁰ En liten byrå, "Rapport ifrån utvärderingarna av pilotprojekten på grundskolan", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2009.

Därefter fortsatte färdigställandet av grundskolekoncepten under sommaren och hösten.⁸⁹¹ Konsulterna föreslog även en del aktiviteter som skulle genomföras före och strax efter lanseringen av grundskolekonceptet, dels kring utvecklingen av själva koncepten samt dess layout och tryckning, dels vad gällde marknadsföring och utbildning, försäljning, support och vidareutveckling av materialen. Konsulterna påpekade även att UF med all säkerhet skulle upptäcka barnsjukdomar när materialet började användas, som borde åtgärdas inför den kommande vårterminen 2010, och att UF därför borde göra utvärderingar och vara beredda på att uppdatera materialet.⁸⁹²

893

⁸⁹¹ En liten byrå, "Offert nr 200913", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2009.

⁸⁹² En liten byrå, "Aktivitetsförslag för grundskolekoncepten 2009", i Ung Företagsamhet, *Grundskolan* [verksamhetspärm, UF], 2009.

⁸⁹³ Fotografi av lådan till Ung Företagsamhets läromedel *Vårt Samhälle* (2021). Fotografi taget av författaren 2022-11-24.

Grundskolekoncepten – ”Vårt samhälle” och ”Se möjligheterna”

I mars 2010 lanserades sedan UF:s två första grundskolekoncept: ”Vårt samhälle”, för elever i årskurs 2–5, och ”Se möjligheterna”, för elever i årskurs 6–9.⁸⁹⁴ ”Vårt samhälle” presenterades på följande sätt:

Under fem lektioner får eleverna lära sig om hur ett samhälle är uppbyggt, vilken betydelse människor och arbetsliv har för sitt samhälle, hur lätt man själv kan vara med och bidra och vad demokrati är. Eleverna får träning i kommunikation, samarbete, problemlösning, argumentation och hur man fattar beslut i grupp.⁸⁹⁵

Således var ”Vårt samhälle” tydligt samhällskunskapsinriktat och fokuserade på samhällsbyggnad, demokrati och ekonomi. Kopplingen till entreprenörskap eller entreprenöriella förmågor var inte något som UF fokuserade på i lanseringen av detta läromedel. Det handlade snarare om en förståelse för hur samhället fungerar och näringslivets och den offentliga sektorns roll. Att UF inte valde att framhäva de entreprenöriella dimensionerna av utbildningskonceptet kan relateras till att materialet lanserades innan Lgr 11 trädde i kraft. I den nya läroplanen angavs explicit att entreprenörskap skulle ingå i grundskolans arbete:

Skolan ska stimulera elevernas kreativitet, nyfikenhet och självförtroende samt vilja till att pröva egna idéer och lösa problem. Eleverna ska få möjlighet att ta initiativ och ansvar samt utveckla sin förmåga att arbeta såväl självständigt som tillsammans med andra. Skolan ska därigenom bidra till att eleverna utvecklar ett förhållningssätt som främjar entreprenörskap.⁸⁹⁶

I läroplanen betonades sambanden mellan en rad förmågor – varav de flesta redan tidigare ingått i skolans uppdrag – och entreprenörskap. Samtidigt lades större vikt vid att stärka elevernas självförtroende och ge dem redskap för att utveckla och testa idéer. När UF släppte en uppdaterad upplaga av ”Vårt samhälle” 2021, då läromedlet även fick den nya underrubriken ”Kreativitet, demokrati och entreprenörskap”, underströks träningen av entreprenöriella förmågor desto mer med hänvisning till Lgr 11:

I läromedlet *Vårt samhälle* är elevernas kreativitet, idéer och entreprenöriella förmågor i fokus. Alla pedagoger i skolan kan använda läromedlet för att arbeta med entreprenörskap i skolan. [- - -] Materialet ger stora möjligheter till ämnesöverskridande arbete. Eleverna ges förutsättningar genom läromedlet att

⁸⁹⁴ Ung Företagsamhet i Sverige, *Årsberättelse 2010* [UF], 2011, s. 8–11.

⁸⁹⁵ Ung Företagsamhet, *Vårt samhälle – kreativa, roliga och lärande lektioner för årskurs 2–5*, 2010 [beskrivning/broschyr, digitalt källmaterial, UF], 2010.

⁸⁹⁶ *Lgr 11*, s. 9.

utveckla sina förmågor inom ett flertal områden. [- -] Eleverna får träna sina entreprenöriella förmågor genom:

- Kreativitet
- Kommunikation
- Problemlösning
- Argumentation
- Hur man fattar beslut i grupp
- Reflektion
- Samarbete
- Presentation⁸⁹⁷

Således fanns det möjligheter att tydligare koppla läromedlets innehåll till träning av entreprenöriella förmågor i enlighet med läroplanen och därtill understryka att pedagoger med hjälp av detta läromedel kunde uppfylla de mål och riktlinjer som fanns i Lgr 11.

Grundskolekonceptet ”Se möjligheterna” fokuserade mer direkt på entreprenörskap. Under fem lektioner fick eleverna:

lära känna sig själva och sina egna entreprenöriella egenskaper. Eleverna får kunskap om olika typer av entreprenörer, hur man uppfyller ett behov, hur man kommer på nya idéer, hur man kan presentera sig själv och sina idéer och även träning i att tro på sig själv.⁸⁹⁸

Det var viktigt att träna entreprenöriella färdigheter och inspirera eleverna till olika typer av entreprenörskap. I lanseringen och presentationen av detta koncept anknöt UF till regeringens strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet och den definition av entreprenörskap de använt sig av i denna strategi:

Många diskuterar idag kring begreppet entreprenör, entreprenörskap och entreprenöriellt lärande. Det är ett vedertaget uttryck men det kan vara svårt att ta till sig och definiera. Vi har valt att följa den definition som presenterades i regeringens strategi för Entreprenörskap inom utbildningsområdet (25 maj 2009)

”Entreprenörskap och företagande hänger nära samman. Entreprenörskap handlar om att utveckla nya idéer och att omsätta dessa idéer till något värdeskapande. Värdet kan skapas i företag, i offentlig verksamhet och i föreningslivet”.

⁸⁹⁷ Ung Företagsamhet, *Vårt samhälle – Kreativitet, demokrati & entreprenörskap* [lärarhandledning, UF] 2021, s. 6. Kursivering original.

⁸⁹⁸ Ung Företagsamhet, *Se möjligheterna – kreativa, roliga och lärande lektioner för årskurs 6–9* [beskrivning/broschyr, digitalt källmaterial, UF], 2010.

*”Utbildning i entreprenörskap bör bidra till att unga utvecklar kunskaper som krävs för att starta och driva företag. Utbildning i Entreprenörskap kan också bidra till att stimulera ungas kreativitet och idérikedom”.*⁸⁹⁹

I det nya läromedlet tvekade UF inte att hänvisa till begreppet entreprenörskap. Till skillnad från när *Plankton* lanserades vid millennieskiftet var det 2010 inget problem att använda sig av begreppet, eftersom det fanns en bredare, regeringssanktionerad definition. Den sträckte sig bortom ekonomisk verksamhet och fokuserade på förmågor som gick att träna genom utbildning. På detta sätt kunde entreprenörskapet tydligare förbindas med elevernas moraliska fostran. Begreppet var mindre utmanande för dem som närde en föreställning om ’hostile worlds’ och inte ville att ekonomi och näringsliv skulle göra ett alltför stort intrång i barnens värld.⁹⁰⁰ Dessutom var entreprenörskap genom den nya strategin ett specifikt efterfrågat inslag i utbildningen. Däremot kände UF uppenbarligen ändå ett behov av att definiera begreppet entreprenörskap. Trots dess popularitet i tiden hade begreppet inte nödvändigtvis en tydlig definition för lärarna. Detta understryks också av introduktionen till läromedlets lärarhandledning:

Orden entreprenörskap och företagsamhet har blivit allt vanligare på senare tid och kan ibland användas lite vårdslöst. För Ung Företagsamhet betyder de här orden att ta sig för något, att vara kreativ och framåt. Entreprenöriella egenskaper är något som alla har och använder sig av dagligen och det går att träna upp sina förmågor ytterligare. Företagsamhet och entreprenörskap handlar inte bara om att starta företag utan om att vara aktiv, medveten och framåt, oavsett vad man väljer att ta sig för i livet.⁹⁰¹

Således fanns det trots – eller kanske tack vare – ordens nya popularitet ett behov av en förtydligande definition. UF lade vikt vid entreprenöriella förmågor och egenskaper som deras läromedel kunde hjälpa till att vidareutveckla för att bidra till att skapa aktiva och kreativa medborgare med bättre ”chanser att nå dit man vill” och ”som ser till att göra något av sina förutsättningar och målsättningar i livet”.⁹⁰² Barn och ungdomar skulle ges förutsättningar att lyckas i samhället – vilket verkade förutsätta att man tränade upp rätt förmågor – och därtill bli aktiva medborgare som bidrar till samhällets utveckling.

Den osäkra och föränderliga framtiden, som lyst igenom som ett tema i policy-utvecklingen, återspeglades även i UF-läromedlen:

⁸⁹⁹ Ung Företagsamhet, *Se möjligheterna – kreativa, roliga och lärande lektioner för årskurs 6–9* [beskrivning/broschyr, digitalt källmaterial, UF], 2010. Kursivering original.

⁹⁰⁰ Zelizer 2010.

⁹⁰¹ Ung Företagsamhet, *Se möjligheterna – kreativa, roliga och lärande lektioner för årskurs 6–9* [lärarvägledning, UF], 2010, s. 4.

⁹⁰² Ung Företagsamhet, *Se möjligheterna – kreativa, roliga och lärande lektioner för årskurs 6–9* [lärarvägledning, UF], 2010, s. 4.

I vårt moderna samhälle ändrar sig arbetslivet snabbt. Nya yrken och utmaningar uppstår, några försvinner helt och andra utvecklas eller förändras. Vi måste vara inställda på förändring genom hela livet och allt fler av oss kommer att byta jobb många gånger under våra yrkesverksamma år. För att kunna göra de rätta utbildnings- och karriärsvälen är det viktigt att tidigt börja bli medveten om sina färdigheter, intressen och värderingar.⁹⁰³

Det internationella fokuset på livslångt lärande samt ett ökat ansvar för individen att utforma sin framtid kunde utläsas av motiveringen till utbildningskonceptens undervisningstillfällen. På detta sätt uppvisade motiveringen till UF:s utbildningskoncept ett framtidsfokus som huvudsakligen betonade en syn på barnen som 'human becomings'. Det lades mindre fokus på att argumentera för den nytta som koncepten kunde ha för barnen i nuet, som 'human beings'.⁹⁰⁴ I den uppdaterade versionen av läromedlet från 2021, som hade undertiteln "Kreativitet, idéer och entreprenörskap", ingick – precis som för "Vårt samhälle" – ett avsnitt om relationen till Lgr 11 som beskrev hur de entreprenöriella förmågorna tränades med hjälp av läromedlet.⁹⁰⁵

Otydligheten i entreprenörskapsbegreppet vid tiden för dess popularisering inom utbildningsområdet i Sverige kan ha bidragit till att UF inte lika explicit kunde koppla "Vårt samhälle" till entreprenörskap. När Lgr 11 lanserades blev det dock tydligare vilka förmågor som Skolverket definierade som entreprenöriella och som skulle tränas i skolan. UF kunde då hänvisa till dessa förmågor och relatera dem till utbildningskoncepten.

UF:s nya läromedel skilde sig mycket från *Plankton*. Medan dessa koncept, likt *Plankton*, uppmuntrade till "ämnesöverskridande arbete" var de mycket mer konkreta och välavgränsade, vilket gjorde dem avsevärt enklare att implementera i inom ramarna för den existerande undervisningen.⁹⁰⁶ De var färdigplanerade och paketerade med allt som behövdes för undervisningen. Lärarna fick färdiga boxar med lärarhandledningar, lektionsplaner, elevhäften och en mängd rekvisita, såsom spel, klistermärken och affischer, som gjorde läromedlen interaktiva. De hade formatet av tidsbegränsade undervisningsprojekt som var enkla för lärarna att planera och införa i undervisningen. De behövde inte ändra hela sin verksamhet utan kunde ta in utbildningskoncepten som ett avgränsat element under ett antal lektioner. UF hade också sett till att utbildningskoncepten anknöt till relevanta mål i läroplanerna och uppdaterade koncepten efter att de nya läroplanerna införts. Därmed utgjorde grundskolekoncepten ett tillgängligt sätt att införa entreprenörskapselement i undervisningen som gick i linje med de nya läroplanerna.

⁹⁰³ Ung Företagsamhet, *Se möjligheterna – kreativa, roliga och lärande lektioner för årskurs 6–9* [lärarvägledning, UF], 2010, s. 24.

⁹⁰⁴ Qvortrup 2009.

⁹⁰⁵ Ung Företagsamhet, *Se möjligheterna – Kreativitet, idéer & entreprenörskap* [lärarhandledning, UF], 2021, s. 6.

⁹⁰⁶ Ung Företagsamhet, *Vårt samhälle – Kreativitet, demokrati & entreprenörskap* [lärarhandledning, UF] 2021, s. 6.

907

Ett av de nya grundskolekoncepten som det ser ut idag
– konkret och färdigpaketerat i en box med handtag.

Det fanns en styrka i att dessa koncept redan utformats i olika versioner internationellt. Den nya strategin för entreprenörskap i utbildningen och de nya läroplanerna bidrog därtill med större efterfrågan för lättimplementerade pedagogiska redskap för entreprenörskap i skolan. Dessutom var det valda formatet väl anpassat för målgruppen och hade även utvecklats i samråd med denna. UF:s nya utbildningskoncept var bättre anpassade efter skolans grammatik. De kunde implementeras inom de existerande institutionella ramarna i mellanstadiet och högstadiet utan att något omfattande tolknings- och anpassningsarbete krävdes. Det enda som lärarna behövde göra var att sätta sig in i materialet och avsätta ett antal lektioner till projektet.

Enligt regeringens strategi skulle, som tidigare nämnts, entreprenörskap löpa som en röd tråd genom utbildningen. Skolverket hade förhoppningen att entreprenörskap skulle bli en

⁹⁰⁷ Fotografi av lådan till Ung Företagsamhets läromedel *Se Möjligheterna* (2021). Fotografi taget av författaren 2022-11-24.

del av skolans vardag och något som präglade verksamheten på ett mer övergripande sätt. Denna vision hade förvisso stöttat ett koncept som *Plankton*, med dess skolövergripande pedagogiska ambition. Implementeringen i undervisningen hade dock blivit svår och krävande på ett sätt som vittnar om att formuleringar som fungerar på policynivå inte nödvändigtvis lämpar sig lika väl för utbildningskoncept och implementeringar i skolpraktiken. Det fanns med andra ord en spänning mellan de utbildningspolitiska ambitionerna kring entreprenörskap i skolan och det sätt på vilket entreprenörskap främst förekom i undervisningen.

UF hade reflekterat över problematiken kring att entreprenörskap huvudsakligen figurerade i utbildningen som avgränsade element och projekt i motsats till läroplanens och strategins ambition. I en intern presentation från 2013, där UF utvärderade mottagandet av de två nya läromedlen och planerade fortsatta strategier i relation till grundskolan inför att organisationen skulle lansera ett tredje läromedel "Economy for Success" (som kom att översättas till "Min framtid och ekonomi"), fördes diskussioner kring hur UF skulle övervinna de strukturella hinder som fanns. Bland hindren nämndes bristen på kompetensutveckling för skolans personal, att det på skolorna ofta "saknas strategier för hur entreprenörskap ska bli en del av implementeringen av läroplanen", att det "råder osäkerhet kring vad begreppet entreprenörskap betyder i teori och praktik" och att arbetet ofta sker "som enskilda aktiviteter och tidsbegränsade projekt snarare än som ett förhållningssätt som uppmuntrar företagsamhet".⁹⁰⁸ UF hänvisade bland annat till Skolverkets kartläggning från 2009.⁹⁰⁹ De ville med hjälp av sina läromedel bli en del av lösningen snarare än bidra till problemet. Organisationen menade att grundskoleverksamheten behövde utvecklas vidare och tydligare kopplas till läroplanerna för att bli lika välfungerande som gymnasieverksamheten. De konstaterade att ett koncept inte räckte i grundskolan utan att det behövdes flera. Som en del av denna ambition skulle UF utveckla en svensk version av ytterligare ett internationellt koncept, denna gång inriktad på att lära elever mer om deras privata ekonomi.⁹¹⁰

UF såg vissa bekymmer med den övergripande ambitionen kring entreprenörskap i utbildningen kontra den institutionella verkligheten i skolan. Enstaka koncept kunde bli en del av problemet, men UF underströk samtidigt att deras läromedel öppnade upp för ett vidare arbete med entreprenörskap i skolan. De hävdade också att fler koncept innebar större möjligheter att ha kontinuerliga inslag genom grundskolan. Genom en Novusundersökning som genomfördes 2012 tog UF reda på vem det var som beställde deras nya läromedel. En enkät hade skickats ut till de som under året hade beställt något av dessa. Det framkom att en klar majoritet av beställarna var lärare på kommunala skolor, vilket återigen understryker lärarnas betydelse som kunskapsaktörer för cirkulationen av UF:s kunskapsinnehåll. De kunde därtill konstatera att de lärare som börjat använda de nya

⁹⁰⁸ Ung Företagsamhet, "Info 220813Grundskola – nya utvärderingen1" [powerpoint-presentation, digitalt källmaterial, UF], 2013.

⁹⁰⁹ Skolverket 2010.

⁹¹⁰ Ung Företagsamhet, "Info 220813Grundskola – nya utvärderingen1" [powerpoint-presentation, digitalt källmaterial, UF], 2013.

läromedlen generellt verkade vara nöjda.⁹¹¹ Denna gång föreföll UF ha lyckats skapa en kunskapsform som bidrog till en mer framgångsrik cirkulation och implementering i skolan, samtidigt som innehållet stämde överens med läroplansutvecklingen.

Gymnasieverksamheten beskrevs som välfungerande och Gy 11 hade som explicit mål att skolorna skulle främja entreprenörskap:

Genom studierna ska eleverna stärka grunden för det livslånga lärandet. Förändringar i arbetslivet, ny teknologi, internationaliseringen och miljöfrågornas komplexitet ställer nya krav på människors kunskaper och sätt att arbeta. Skolan ska stimulera elevernas kreativitet, nyfikenhet och självförtroende samt vilja att pröva och omsätta nya idéer i handling och att lösa problem. Eleverna ska i skolan få utveckla sin förmåga att ta initiativ och ansvar och att arbeta både självständigt och tillsammans med andra. Skolan ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper och förhållningssätt som främjar *entreprenörskap, företagande och innovationstänkande*. Därigenom ökar elevernas möjligheter att kunna starta och driva företag. Entreprenöriella förmågor är värdefulla för arbetslivet, samhällslivet och vidare studier.⁹¹²

Trots detta verkar GY 11 också ha inneburit ökade strukturella hinder för UF:s miniföretagskoncept till den grad att förbundet år 2013 genomförde en utredning om att "Anpassa UF-företagande till Gy 11 och dess nya kurser".⁹¹³ Det uppfattades finnas ett behov att anpassa registreringstiden för UF-företagen, eftersom "[r]eformen Gy 11 har gjort det mer svårtillgängligt att bli UF-företagare ute på skolorna".⁹¹⁴ De problem som uppstått hade att göra med att UF-kompatibla valbara kurser ofta behövde konkurrera med meritpoängsgivande kurser och att kurser inom vilka elever kunde driva UF-företag varierade i längd och uppstartstid. Dessutom fanns det utmaningar kopplade till att kurser skulle betygssättas och att betygen behövde infogas i UF-intygen, vilket bland annat komplicerades av det faktum att UF-året och kursluten inte alltid sammanföll.⁹¹⁵ Således verkar Gy 11 ha fört med sig konsekvenser som riskerade att hämma entreprenörskapsinslagen i skolan, snarare än att gynna dem.

Utbildningspolitiken hade förändrats sedan entreprenörskap i skolan aktualiserades i Sverige i slutet av 1990-talet.⁹¹⁶ Med den nya reformperioden förändrades både skolideologin och styrningen av skolan, när de progressivistiska företrädarna tappade mark samtidigt som

⁹¹¹ Ung Företagsamhet, "Info 220813Grundskola – nya utvärderingen1" [powerpoint-presentation, digitalt källmaterial, UF], 2013.

⁹¹² Gy 11, s. 7.

⁹¹³ Ung Företagsamhet, *Utredning – Anpassa UF-företagande till GY11 och dess nya kurser* [UF], 2013-11-18.

⁹¹⁴ Ung Företagsamhet, *Utredning – Anpassa UF-företagande till GY11 och dess nya kurser* [UF], 2013-11-18.

⁹¹⁵ Ung Företagsamhet, *Utredning – Anpassa UF-företagande till GY11 och dess nya kurser* [UF], 2013-11-18; Ung Företagsamhet, *Betygsutredning* [UF].

⁹¹⁶ Se exempelvis: Carlbaum 2012, s. 120–234; Hultén 2019, s. 218–223; Larsson 2022, s. 140–191; Morawski 2010, s. 209–234.

den ekonomistiska skolideologin bestod.⁹¹⁷ Entreprenörskap i skolan och UF:s verksamhet hade till stor del gått i linje med en progressiv pedagogik inriktad på ämnesöverskridande samt erfarenhets- och processinriktat lärande. Samtidigt stämde ett fokus på entreprenörskap och samarbete med externa organisationer och näringslivet väl överens med ett ökat fokus på ekonomi samt en ekonomistisk skolideologi. UF:s verksamhet hade gynnats av att kunna tilltala båda dessa inriktningar. Förändringen av skolideologin och styrningen under 2000-talet med mindre stöd till progressiva initiativ, starkare ämnesfokus, ökad styrning och granskning samt fokus på mätbara resultat inom kurserna innebar ökade hinder för verksamheter som UF:s miniföretagsprogram, trots att de samtidigt uppmuntrades i styrdokumentet. Denna reformperiod, som innebar att entreprenörskap explicit infördes i läroplanerna, verkar därmed paradoxalt nog ha inneburit att den progressiva pedagogiska grunden för de entreprenöriella inslagen i skolan tappade mark och att den typ av samarbeten med externa aktörer samt övergripande entreprenörskapsarbete som efterfrågades i de nya läroplanerna och reformerna blev svårare att implementera i praktiken.

I UF:s fall utgjorde således de nya läroplanerna både en möjlighet och ett hinder. Det verkar ha varit den mer målgruppsanpassade kunskapsformen, kontakten med lärarna och förankringen i regionerna som i samband med entreprenörskapsbegreppets breddning och popularitet bidrog till att organisationen 2010 framgångsrikt kunde etablera sig som en kunskapsaktör även i förhållande till grundskolan. Det ska dock påpekas att lärarnas och det lokala planets betydelse har inneburit – både i fallet med de nya läromedlen och miniföretagskonceptet – att UF:s position som kunskapsaktör och dess läromedels spridning och etablering i skolorna varierat mycket från region till region, skola till skola och klass till klass. UF har varit beroende av att det funnits lärare och skolledare som varit intresserade av att använda sig av UF:s koncept och läromedel. En del av UF:s framgång har varit beroende av att den regionala anknytningen varit stark sedan organisationens början och att de tidigt sökte sig till just lärare som centrala aktörer i verksamheten.

Sammanfattande diskussion

När entreprenörskap infördes i det svenska skolsystemet, skedde det genom en utbildningsiseringsprocess, i vilken entreprenöriell utbildning samt kunskaper och färdigheter relaterade till entreprenörskap motiverades som en viktig faktor för att möta de samhälleliga utmaningarna i en globaliserad och föränderlig värld. Det var en del av en internationell trend i en tid då ekonomi och marknaden fått allt större inflytande och entreprenörskap allt tydligare blev ett ideal för den gode medborgaren.⁹¹⁸ Entreprenörskap sågs som en nyckelkompetens i kunskapssamhället och ett sätt att säkra en positiv utveckling och fortsatt tillväxt samt att ge medborgarna de redskap de behövde för att forma sina liv

⁹¹⁷ Larsson 2022, s. 140–191.

⁹¹⁸ Se exempelvis: Alvén 2024, s. 189–220 & 228–230; Andersson 2009, s. 175; Carlbaum 2012, s. 222–224; Leffler & Mahieu 2010; Lyngholm K. Mortensen 2021.

på en utmanade arbetsmarknad. I samband med detta kom barn och ungdomar att ses som kunskapsinvesteringar och framtida entreprenöriella medborgare i kunskapssamhällets tjänst. I de flesta av motiveringarna för denna utbildningspolicy syns ett övervägande fokus på barn och ungdomar som 'human becomings' – en investering i humankapitalet – även om det därtill kunde finnas argument för att utbildningen skulle hjälpa dem här och nu.⁹¹⁹

En avgörande faktor som bidrog till att UF lyckades etablera sig som en kunskapsaktör i förhållande till grundskolan var att organisationen valde en kunskapsform som var bättre anpassad till målgruppen. De nya grundskolekoncepten var konkreta färdigförpackade läromedel som kunde genomföras i avgränsade projekt inom ramen för olika ämnen, vilket utgjorde en stark kontrast till *Planktons* vaga utformning som övergripande och svårimplementerad pedagogisk filosofi. En slutsats är att vaghet och flexibilitet verkar fungera bättre i policy – där det kan bidra till att lärarna kan implementera policyn på det mest lämpliga sättet för sin kontext – än i undervisningspraktiken, där det krävs större konkretion. Därtill framgår att lärarna har varit ytterst centrala för utvecklingen av skolans innehåll och den faktiska verksamheten – det var lärarna som behövde övertygas om förändringar och införandet av nya koncept. Framgången för UF:s miniföretagsprogram var beroende av att organisationen tidigt valde lärare som en tydlig målgrupp, tog hänsyn till dem och interagerade med dem i utvecklingen av konceptet. UF-företagandet var samtidigt ett konkret utbildningskoncept som många lärare, framför allt i ekonomiska ämnen, såg ett värde i att implementera som ett komplement i sin undervisning. De nya konkreta grundskolekoncepten utgjorde på ett liknande sätt lättimplementerade möjligheter att arbeta med entreprenörskap i undervisningen och på så sätt visa att man följde de nya läroplanernas riktlinjer utan att ändra om hela skolans arbetssätt.

David Tyack och Larry Cuban har påpekat att utbildningsreformer med övergripande ambitioner att ändra på kärnverksamheten och undervisningen i klassrummen är de som är svårast att implementera i praktiken. Skolsystemets inbyggda grammatik går inte enkelt att sudda ut med en policyändring ovanifrån. Lärarna och skolorna hittar sätt att anpassa reformen till sin lokala verksamhet, alternativt att motstå reformen.⁹²⁰ Att erbjuda avgränsade element som gick att inlemma på olika sätt i lärarnas redan existerande verksamhet var således en mer realistisk målsättning. Det kunde leda till att entreprenörskap i större utsträckning faktiskt dök upp i undervisningen. En alltför övergripande ambition och brist på konkretion var en bidragande faktor till att *Plankton* aldrig blev etablerat på bred front och övergavs efter några år. På samma sätt kan man anta att UF:s nya grundskolekoncepts konkreta och lättimplementerade format bättre såg till lärarnas möjligheter och behov, vilket underlättat läromedlens etablering och spridning samt medfört att dessa lever kvar än idag. De nya koncepten kunde både harmonisera med skolans inbyggda grammatik och knyta an till de nya skolreformerna. UF:s läromedel kunde därför, likt miniföretagsprogrammet, både knytas till äldre traditioner och nya idéer, även

⁹¹⁹ Qvortorp 2009.

⁹²⁰ Tyack & Cuban 1995, s. 134–140. Se även: Cuban 2020; Tyack & Tobin 1994.

om det nu var mer tydligt inramat av skolan.⁹²¹ Idéerna var mindre kontroversiella och mer välförankrade. Men på samma sätt som under 1980-talet kunde UF:s koncept tilltala en bredd av olika aktörer genom att fungera som en slags brygga mellan gammalt och nytt med en uttalad problemlösande ambition.

Förutsättningarna för att lansera nya entreprenöriella koncept i en grundskolekontext hade dessutom stärkts. Det fanns påtryckningar internationellt – genom EU, OECD och JA-YE Europe – samt förankring i regeringens utbildningspolitik. UF hade blivit en av de största och mest etablerade aktörerna på området i Sverige och kunde därtill bygga vidare på internationella JA-koncept. UF var efter millennieskiftet så väletablerade att de kunde utveckla nya grundskolekoncept i egen regi och utnyttja sitt varumärke och nätverk på ett annat sätt än under 1990-talet. Organisationen visade större medvetenhet kring vikten av att involvera målgruppen tidigt och ha både styrdokumentet och undervisningens förutsättningar i åtanke under framtagandet av läromedlen. UF drog den här gången nytta av två av framgångsfaktorerna för miniföretagskonceptet; det regionala nätverket och lärarnas involvering i utvecklingen.

En viktig faktor för UF:s möjlighet att etablera sig i grundskolan var breddningen och populariseringen av begreppet entreprenörskap i relation till utbildningsområden.⁹²² Definitionen av entreprenörskap som en förmåga som kan stärkas genom utbildning blev den som var statligt sanktionerad. Därmed blev UF:s verksamhet i förhållande till yngre elever mindre kontroversiell – den till och med uppmuntrades. Breddningen av begreppet var central för att entreprenörskap lättare skulle ses som en del av barns moraliska fostran och därmed inte utmana föreställningen om 'hostile worlds' i samma utsträckning.⁹²³ Utvecklingen vittnar även om närmandet mellan utbildningens och ekonomins sfärer. Under 2000-talet blev det bredare entreprenörskapsbegreppet en slags brygga som tillät dessa världar att mötas utan att väcka kontrovers.

När de nya läroplanerna utformades hade UF uppnått en stark position på gymnasiet och ett stort inflytande över vad som sågs som entreprenörskap i skolan på denna nivå.⁹²⁴ Liknande trender syntes internationellt, inte minst i övriga Norden, men även på EU-nivå där UF:s systerorganisationer nämndes som betydelsefulla för förståelsen av entreprenörskap i utbildningssammanhang och dess implementering i praktiken. Entreprenörskapsutbildning hade erbjudits som lösning på sociala problem i praktiken långt innan detta skedde på policynivå, inte bara i Sverige utan även internationellt. Externa aktörer såsom UF fick ett stort inflytande när denna policy utvecklades och implementerades. I Sverige var organisationens representanter tydligt involverade i debatten och utvecklingen av strategin för entreprenörskap i skolan. UF:s representanters inblandning i den politiska debatten och opinionsbildningen samt den öppna och nära kopplingen mellan UF och Svenskt näringsliv

⁹²¹ Åström Rudberg 2022.

⁹²² Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁹²³ Zelizer 2010.

⁹²⁴ Skolverket 2010, s. 4, 8, 23, 28 & 31.

utgjorde inte ett hinder för verksamheten under 2000-talet. Till skillnad från 1980-talet var det inte längre viktigt att distansera UF från näringslivets organisationer eller undertrycka de ideologiska värderingar som utbildningsverksamheten gav uttryck för. På 2000-talet kunde UF vara en ideologisk aktör och samtidigt uppfattas som en legitim kunskapsaktör, som både fick statligt stöd och ökat inflytande i relation till skolan. Att UF:s ideologiska dimension inte väckte motstånd berodde förmodligen på att organisationen och dess ambition att skapa ett företagsamt och näringslivsvänligt samhälle genom ungdomsutbildning numera låg i linje med den politiska utvecklingen och opinionen. Den borgerliga regeringen gav UF och entreprenörskap i skolan ett starkt stöd, men även socialdemokrater såg positivt på verksamheten. Den konflikt som gjorde UF kontroversiell 1983 var sedan länge överspelad.

Kapitlet visar att entreprenörskap i skolan både var något som utfördes i praktiken på det lokala planet och som diskuterades aktivt internationellt innan det skrevs in i nationell utbildningspolicy samt att praktiken fick ett inflytande över policyutformningen och dess implementering. Detta förskjuter tidsramarna för hur entreprenörskap som nytt kunskapsinnehåll etablerades i utbildningen och belyser komplexiteten i förhållandet mellan policy och praktik. Denna komplexitet understryks inte minst av att när entreprenörskap väl skrevs in i läroplanerna, hade den progressiva pedagogiken – som stöttat de entreprenöriella inslagens införande i undervisningspraktiken – tappat mark och utbildningspolitiken tagit en riktning som inte nödvändigtvis förenklade en utökning av entreprenöriella inslag i skolan, trots att dessa explicit efterfrågades. Jag menar att komplexiteten i förhållandet mellan utbildningspolicy och -praktik pekar på att det finns anledning att särskilja mellan utbildningisering på policynivå och i praktiken för att bidra till större precision och belysa denna komplexitet i de utvecklingsprocesser som inneburit att en viss sorts utbildning erbjudits som lösning på samhällliga problem.

Undersökningens resultat öppnar upp för en diskussion kring hur stor vikt utbildningspolicy har haft jämfört med den verksamhet som präglar klassrummen. Resultaten belyser det centrala i att undersöka det som händer på den lokala nivån samt vikten av att inte glömma bort lärarna, som på många sätt är skolans yttersta kunskapsaktörer och grindvakter vad gäller införandet av nytt kunskapsinnehåll. Även om lärarnas handlingsutrymme kringskurits av de utbildningsreformer som genomförts sedan 1980, har de möjlighet att omforma, anpassa och motsätta sig reformförsök och de har även det yttersta ansvaret för undervisningen i klassrummen. Det var främst lärare som beställde UF:s nya läromedel, vilket tyder på lärarnas fortsatta inflytande över undervisningen och de läromedel som användes i denna. Undersökningen visar hur UF som en extern utbildningsaktör uppnått integrering i skolan och fått möjlighet att påverka skolans kärnverksamhet – den faktiska undervisningen – den nivå som Tyack och Cuban menar är svårast för policy att påverka.⁹²⁵ Detta åstadkom organisationen genom att erbjuda kompetensutveckling och utbildningskoncept i ett format som framstod som värdefullt och användbart för lärare i deras egen verksamhet samt genom att tidigt etablera sig som kunskapsaktör i förhållande till lärare som målgrupp.

⁹²⁵ Tyack & Cuban 1995, s. 134–140. Se även: Lindensjö & Lundgren 2014, s. 176–179.

6. Avslutning

Avhandlingens övergripande slutsatser

I avhandlingen har jag försökt bidra till förståelsen för den förändring som ledde till att entreprenörskap blev en del av den svenska skolan. Jag har också studerat hur UF blev en integrerad och inflytelserik aktör i skolverksamheten och hur detta skifte möjliggjordes och genomfördes i praktiken. Jag har fokuserat på följande frågeställningar:

Hur motiverades, förankrades och iscensattes entreprenörskapsutbildningen för barn och ungdomar samt synen på entreprenörskap och företagsamhet som viktig kunskap i Sverige i teorin och i praktiken?

Vilka insikter kan undersökningen av UF:s verksamhet och reaktionerna på denna bidra med när det gäller utvecklingen av synen på barn och ungdomar i relation till entreprenörskap och företagsamhet under perioden 1980–2011 samt externa utbildningsaktörers förutsättningar att etablera utbildningskoncept i skolan?

Jag besvarar dessa frågeställningar i en genomgång av avhandlingens övergripande slutsatser.

Perspektiv på välfärdsstatens och skolans omvandling

Det Sverige i vilket UF introducerades som en kontroversiell försöksverksamhet 1980 var ett annat land än det där entreprenörskap explicit skrevs in i skolans läroplaner 2011. Utvecklingen och spridningen av UF:s verksamhet skedde parallellt med – och var en del av – de omvälvningar som skedde i samhället och skolan under decennierna kring millennieskiftet. Dessa omvälvningar har beskrivits som huvudsakligen ett resultat av förändrade ekonomiska förutsättningar och politiska problemformuleringar samt nya idéer kring organisation, styrning och marknaden. Att hänvisa till nya ekonomiska förutsättningar och idéer räcker dock inte för att förklara hur den omfattande och snabba förändringen av skolan och samhället har gått till i praktiken. Analysen av UF-verksamhetens roll i utbildningiseringen av rådande samhällsproblem bidrar till svaret på den återkommande frågan om hur den socialdemokratiska välfärdsstaten och skolan så snabbt kunde gå från att vara hårt reglerad till att anpassas till marknaden och entreprenörskap. På samma sätt som marknaden kom att uppfattas som en lösning på en del av de problem som präglat välfärdsstaten sedan 1970-talet, kom entreprenöriell kunskap (och entreprenöriella ungdomar och medborgare) att uppfattas som en lösning på de

utmaningar som uppstod i samband med samhällsförändringar i tiden. En företagsam utbildning som lösning på rådande samhällsproblem tilltalade aktörer från olika sammanhang och politiska hemvister. UF:s verksamhet kunde knytas till åtgärder för att bemöta ekonomiska och arbetsmarknadsmässiga svårigheter och stämde dessutom väl överens med de nya tongångarna. Unga skulle inte längre huvudsakligen skolas för anställning i Sveriges många industrier. De skulle snarare utbildas, med hjälp av ett praktiskt utbildningsprogram samt centrala kunskaper och förmågor, för att både kunna konkurrera på en förändrad arbetsmarknad och bli kompetenta marknadsaktörer som skulle kunna bidra till samhällets tillväxt och utveckling.

De ekonomiska kriserna, inflytandet av ny- och marknadsliberala idéer, den pågående decentraliseringen samt reformeringen av skolan och den offentliga sektorn utgjorde förutsättningar för att en verksamhet som UF skulle ha möjlighet att etablera sig och uppnå en ställning som en legitim kunskapsaktör. Här var skolans omvandling kring millennieskiftet central. I det tidigare byråkratiska och mer centralstyrda skolsystemet hade en verksamhet som UF troligen inte kunnat göra sig gällande i skolan på ett sådant rikstäckande och integrerat sätt som organisationen så småningom uppnådde. Även om UF etablerades på det lokala planet på olika håll under det tidigare utbildningssystemet, tog verksamhetens nationella expansion och ökade integrering fart först under 1990-talet.

Bo Rothstein har påvisat att det gamla traditionstyngda skolsystemet inte erbjöd samma möjligheter för politiker att implementera sina reformer som inom arbetsmarknadspolitik, där Socialdemokraterna hade gjort upp med den äldre politiska styrningen. Inte heller involverades externa aktörer i skolförändringsarbetet i någon större utsträckning.⁹²⁶ Sedan 1980-talet har dock arbetsmarknads- och skolpolitiken närmast sig varandra. Dessutom har skolans styrning och organisering genomgått genomgripande förändringar under 1990-talet. En sådan förändring kom till uttryck genom nedläggningen av SÖ 1991. Att entreprenörskap inkluderades i styrdokumentet är ett av flera tecken på att politiker kring millennieskiftet betraktade skolan som en arena för arbetsmarknadsinsatser. I fallet med entreprenörskap handlade det inte enbart om försök till en samhällsförändring genom en ändring i policydokumentet, med föga påverkan på den faktiska verksamheten. UF har som extern aktör bidragit till att förändring skett i skolans verksamhet, som medfört att undervisning i entreprenörskap förekommer i många svenska skolor idag. I implementeringen av policyförändringen kunde politikerna bygga vidare på UF:s verksamhet och ge organisationen finansiellt och legitimerande stöd via Skolverket. Skolorna kunde i sin tur ta hjälp av UF:s verksamhet för att påvisa uppfyllelse av målen för skolreformerna. Förändringarna i skolsystemet har således bidragit till möjligheter som tidigare inte var tillgängliga för en aktör som UF, som med sin verksamhet kunnat påverka skolans vidare utveckling.

Den allmänna skolan har i någon mån alltid varit central för att försöka forma samhällets utveckling, där påverkan har utövats såväl av politiker, lärare och föräldrar som av de byråkratiska ramverken. Den ständigt pågående förhandlingen om skolans innehåll och

⁹²⁶ Rothstein 1986, s. 185–253.

verksamhet och skolfrågans eviga angelägenhet är därmed ingen ny företeelse. Undersökningen understryker dock att skolans utveckling inte enbart är föremål för partipolitiken eller de interna aktörerna i skolans verksamhet. Skolan har under perioden öppnats upp mot omvärlden i högre grad, vilket har frigjort utrymme för andra typer av aktörer, såsom externa utbildningsorganisationer, som verkar för skol- och samhällsförändring. Skolans sammanflätning med det omgivande samhället har därmed ökat, vilket var ett av målen med skolreformerna. Det innebär att skolan inte kan ses som isolerad från det övriga samhället och ej heller enbart som en spegling av det samhälle där den existerar. Skolan både reproducerar samhället och bidrar till dess utveckling. Jag vill därför betona att det inte enbart är utbildningshistoriker som behöver ta hänsyn till utvecklingen i det omgivande samhället för att förstå förändringar i skolan. Historiker som vill undersöka samhällsförändring bör ta hänsyn till skolan som arena för aktörer som verkar för olika sorters utveckling av samhället och som en kontext där samhällsförändring genomdrivs.

Förutom utvecklingen inom skolan, politiken och ekonomin understryker jag även förändringen i synen på barn och ungdomar i relation till företagsamhet och entreprenörskap samt etableringen av synen på entreprenörskap som en förmåga som kan tränas genom utbildning. Denna förändring var avgörande för att entreprenörskap skulle integreras på utbildningssystemets alla nivåer.⁹²⁷ Tidigare forskning har påvisat de avgörande förändringar både gällande språkbruket och inflytelserika idéer som skedde under perioden. De har medfört att entreprenörskap blivit ett pedagogiskt ideal och en arbetsmoral samt att entreprenören ses som ett idealt subjekt eller den gode medborgare som ska formas genom skolans utbildning.⁹²⁸ Entreprenören har beskrivits som symbolen för en nyliberal styrning, genom vilken människor uppmanas att bearbeta och förbättra sitt jag. Varje individ förväntas konstant optimera sin kapacitet, vara kreativ, flexibel och göra sitt bästa för att kunna konkurrera på en föränderlig marknad. Alla ska i någon mån sträva efter att anamma entreprenörens karaktärsdrag, tankesätt och sätt att agera enligt en ekonomiskt rationell marknadslogik.⁹²⁹ Förändringen speglas i skolans styrdokument, men sträcker sig bortom skolan. Därmed har entreprenören blivit ett bredare ideal i samhället. Det är en reell och påtaglig förändring som medfört att tankegångar som var kontroversiella 1980 därefter har blivit accepterade i kultur och språk. Förändringsprocessen skedde dock inte per automatik. Det är inte heller en förändring som blott och bart kan förklaras på en språklig och diskursiv nivå eller enbart genom studier av policyutveckling och dess implementering. På samma sätt som författarna till *Marknadens tid* visat hur idéer om marknaden formades och iscensattes av olika aktörer i olika sammanhang, så behövde även företagsamhet och entreprenörskap i utbildningen etableras med hjälp av drivande aktörer.⁹³⁰ Jag har även visat att de nya idéerna

⁹²⁷ Se exempelvis: Alvén 2024, s. 189–220 & 228–230; Andersson 2009, s. 172–176; Carlbaum 2012, s. 222–224; Leffler 2006, s. 80–89; Leffler & Mahieu 2010; Lyngholm K. Mortensen 2021.

⁹²⁸ Alvén 2024; Baker 2025; Bröckling 2016; Dahlstedt & Hertzberg 2011; Lyngholm K. Mortensen 2021; Safrankova 2015.

⁹²⁹ Se exempelvis: Bröckling 2016; Dahlstedt & Hertzberg 2011; Safrankova 2015.

⁹³⁰ Andersson, Glover, Husz & Larsson Heidenblad 2023.

kring marknaden, entreprenörskap, företagsamhet och den gode medborgaren förankrades bland ungdomen genom UF:s verksamhet i skolan. Undersökningen av UF som utbildningsorganisation och kunskapsaktör fungerar därmed som ett prisma för att förstå hur välfärdsstatens och skolans förändring gått till och bidrar till förståelsen för hur entreprenörskap och företagsamhet etablerades i den svenska utbildningen.

Educationalization i praktiken

UF etablerade en företagsam och entreprenöriell utbildning redan innan frågan om entreprenörskap i skolan nådde den utbildningspolitiska agendan i Sverige och i internationella organ som OECD och EU.⁹³¹ Organisationen verkade först och främst för förändring i utbildningspraktiken. Verksamheten etablerades i avsevärd motvind 1980. När organisationen sedan konsoliderades, den ideologiska spelplanen gradvis förändrades och problemformuleringarna försköts, kunde UF dock mer explicit verka för en förändrad syn på företagande och entreprenörskap i Sverige. Organisationens företrädare var aktiva i utbildningsdebatten och arbetade mot att införa ett större inslag av entreprenörskap och företagsamhet i skolan. När utbildningspolicyn i Sverige och utomlands alltmer började uppmärksamma entreprenörskap och företagsamhet som mål för utbildningen, stod UF och dess internationella systerorganisationer som modell för vad företagsamma och entreprenöriella inslag i skolan kunde innebära och vilka initiativ som borde främjas framöver. UF har med andra ord påverkat och bidragit till reformeringen av utbildningen, både i praktiken och i styrdokumentet.

En del av organisationens framgångar måste förstås mot bakgrund av deras försök att vara lyhörda inför förändringar i samhällsdebatten och utbildningspolitiken och att de anpassat både sina koncept och argumenten för sin verksamhet utifrån dessa. På det sättet har skolan och samhället – på både lokal, nationell och internationell nivå – påverkat UF. Särskilt lärarna har bidragit till utvecklingen av UF:s koncept och verksamhet. Det var trots allt tack vare dem som organisationen blev en tydlig skolangelägenhet på ett sätt som initiativtagarna inte hade planerat för. UF:s misslyckande med *Plankton* är ett exempel som understryker vikten av lyhördhet inför skolans och lärarnas behov. Organisationens tondövheter inför skolans arbetssätt och förutsättningar blev av allt att döma ödesdiger för deras första grundskoleprojekt.

Analysen av UF:s verksamhet visar att den tidslinje som av tidigare forskning skildrats för utvecklingen av entreprenörskap i skolan blir missvisande. Vad som har varit vanligt förekommande är ett fokus på utbildningspolicy och redan etablerad verksamhet i skolan.⁹³² Vad som har saknats är historiska analyser av hur entreprenörskap i skolan blev en etablerad

⁹³¹ Se exempelvis: Dahlstedt & Hertzberg 2011; Leffler 2006; Leffler 2009; Leffler & Mahieu 2010; Lyngholm K. Mortensen 2021; Mahieu 2006.

⁹³² Se exempelvis: Alvén 2024; Carlbaum 2012; Dahlstedt & Hertzberg 2011; Leffler 2006; Leffler & Mahieu 2010; Lyngholm K. Mortensen 2021; Mahieu 2006.

utbildningspraktik med hjälp av externa aktörer. Medan entreprenörskap i skolan kring sekelskiftet presenterades som en lösning på samhällliga problem på policynivå, hade UF alltsedan 1980 erbjudit sin entreprenöriella utbildningsverksamhet som svar på rådande problem. Entreprenörskap blev aktuellt för skolsystemet i en utbildningsiseringsprocess som skedde vid olika tidpunkter och på olika sätt i praktiken och på policynivå. Därmed anser jag att det finns anledning att särskilja mellan *educationalization in policy* och *educationalization in practice* för att bidra till en större precision i undersökningar av hur samhällliga problem omvandlas till utbildningsfrågor samt belysa komplexiteten i utvecklingsförloppen och relationen mellan policy och praktiken.

UF:s fall indikerar att relationen mellan de olika nivåerna inte var enkelspårig. UF anpassade sin verksamhet och försökte ständigt – med varierande framgång – visa på att verksamheten låg i linje med rådande utbildningspolicy och att organisationen kunde bidra till att uppnå dess målsättningar. Samtidigt är det tydligt att UF:s verksamhet inspirerat policyutvecklingen – den togs återkommande upp som exempel – och att organisationen fått inflytande såväl i den utbildningspolitiska debatten (där UF-representanter deltog aktivt och verksamheten frekvent omnämndes), som i utformandet av policyn kring entreprenörskap i skolan och dess implementering. Överhuvudtaget har entreprenörskap i utbildningssammanhang kommit att förknippas med UF:s verksamhet. Policy och praktik påverkar således varandra, men relationen mellan dessa är lätt att missa om man uteslutande fokuserar på den ena nivån. Samtidigt som UF:s exempel visar att en extern utbildningsaktör kan påverka skolutvecklingen på flera nivåer och nå ett betydande inflytande i skolan, uppmärksammas sällan denna typ av aktörer i undersökningar av skolan. Denna avhandling pekar därmed på en liknande utveckling som den pedagogen Anthemis Raptopoulou har belyst för införandet av programmering i den svenska skolans styrdokument. Hon har understrukt att externa aktörer var delaktiga och hade ett inflytande över policyutvecklingen.⁹³³ UF:s roll för entreprenörskapets införande i utbildningen har tidigare underskattats, även om organisationen inte har varit en ensam aktör i relation till skolans förändring. Denna studies resultat visar att mer uppmärksamhet bör riktas mot externa aktörer och deras inflytande i undersökningar av skolutveckling och förändringsprocesser i utbildningen, både vad gäller policy och i praktiken. Det är en slutsats som även är relevant för utbildningsiseringen av sociala och samhällliga problem. Dessutom kan denna typ av undersökningar belysa hur olika aktörer verkat för samhällsförändring genom sin utbildnings- och ungdomsverksamhet. Undersökningen av UF pekar på att dessa insatser, trots att de sällan står i fokus och kan verka marginella ur ett mer övergripande samhällsperspektiv, inte bör avfärdas lättvindigt utan undersökas i relation till hur förändringsprocesser i samhället fått förankring.⁹³⁴

⁹³³ Anthemis Raptopoulou, *Politics of Contemporary Education Policy: The case of programming in the Swedish curriculum*, Stockholm: Stockholms universitet 2021.

⁹³⁴ För exempel på hur en liknande aktör verkat för aktiesparande genom utbildning och ungdomsverksamhet och därigenom bidragit till finansialiseringen i Sverige se: Larsson Heidenblad & Nilsson 2023; Nilsson 2024.

Utbildningsaktörer och samhällsförändring

UF är ett exempel på hur utbildningsaktörer både verkat för och bidragit till samhällsförändring. När organisationen etablerades under 1980-talet var det inte självklart att utbildning i företagsamhet uppfattades som värdefull för samhällets ungdomar. UF-verksamheten hade en ideologisk sprängkraft och kopplades till konflikten mellan arbete och kapital samt debatten kring löntagarfonderna. Verksamheten rönt uppskattning från näringslivets representanter, men väckte kritik från arbetarrörelsen. UF, näringslivet och de lärare och lokala aktörer som var engagerade i verksamheten framhöll att utbildningen fyllde ett samhällsbehov kopplat till de ekonomiska utmaningarna och den svåra arbetsmarknaden. Detta argument kan ses i ljuset av Erik Bakers påpekande att den entreprenöriella arbetsmoralen, som förmedlade att alla kunde skapa sina egna arbetstillfällen som ett uttryck för sin kreativa potential och sina unika talanger, fyllde ett centralt ideologiskt behov i samhället. Den erbjöd ett svar på den problematik som finns inneboende i ett modernt kapitalistiskt samhälle; att samhällsutvecklingen har lett till en brist på arbetstillfällen samtidigt som det är nödvändigt att arbeta.⁹³⁵ Det ger en förklaring till konflikten kring den entreprenöriella utbildningen. Förespråkarna ansåg att UF-verksamheten både skapade den typ av medborgare som samhället behövde och gav ungdomarna de kunskaper och färdigheter som krävdes för att navigera i den rådande och framtida ekonomin och arbetsmarknaden. Kritikerna ansåg att utbildningsprogrammet bidrog till att ansvaret att skapa arbetstillfällen lades på individen och legitimerade en samhällsutveckling som gav företagen, marknaden och ekonomin allt större inflytande. Det innebar att individerna tvingades att anpassa sig till den problematiska situationen, snarare än att man kämpade för att förändra systemet. Här fanns en kollision mellan grundläggande ideologiska skillnader kring exempelvis medborgarideal och relationen mellan staten och marknaden liksom mellan individualism och kollektivism.

Debatten kring UF blev under 1980-talet en projektyta för konflikten kring riktningen för det svenska samhällets utveckling, som till stor del konkretiserades i löntagarfondsdebatten. Debatten bidrog till att ge UF-verksamheten stor medial uppmärksamhet, samtidigt som det blev viktigt att markera organisationens oberoende från SAF och SI. Kritikerna såg UF som en ulv i fårakläder, en förment neutral men i praktiken ideologisk aktör, vilket underkände organisationen som legitim kunskapsaktör i relation till skolan. När konflikten mellan näringslivet och arbetarrörelsen ebbade ut och det så småningom blev allt tydligare vilken utvecklingslinje som gick vinnande ur kampen, kunde UF ta en större roll i samhället.

Likt UF-debatten avtog även debatten kring fondsparande snabbt.⁹³⁶ I relation till fondsparande och marknadsreformer kan en socialdemokratisk pragmatism skönjas. Det skulle även kunna benämnas som ett slags kontinuerlig eller ”permanent”

⁹³⁵ Baker 2025, s. 15–16.

⁹³⁶ Husz, Larsson Heidenblad & Åström Rudberg 2025.

problemlösning.⁹³⁷ I rosornas krig hade den del av socialdemokratien som förespråkade de ekonomiska förändringarna och marknaden gått segrande ur kampen. Den socialdemokratiska anpassningen till de förändrade problemformuleringarna och förutsättningarna bidrog till att konflikten mellan arbetarrörelsen och näringslivet snabbt avtog efter den första halvan av 1980-talet. UF hade därtill redan under de tidiga åren fått stöd från näringslivsvänliga socialdemokrater.

UF-verksamheten fångade trender i tiden och kunde tilltala breda samhällslager. Deras program byggde på en progressiv ”learning by doing”-pedagogik, samtidigt som det kunde appellera till en ekonomistisk skolideologi. På detta sätt tilltalade UF-verksamheten de samexisterande progressiva och ekonomistiska strömningarna i skolan, samtidigt som verksamheten kunde anknyta till både mer traditionellt socialdemokratiska värden och nya marknadsliberala idéer.⁹³⁸ Dessutom sade sig utbildningsverksamheten bemöta problem i tiden som påverkade hela samhället och därmed blev angeläget för många aktörer.

I takt med att marknadstänkande fick stärkt legitimitet fick UF alltmer vind i seglen. Organisationen kunde då med ökad enfaset argumentera för det samhälleliga behovet av verksamheten och tydligare verka för ett företagsamt, näringslivsvänligt och entreprenöriellt samhälle. Från och med 1990-talet var UF:s ideologiska grund inte längre ett hinder för att verksamheten skulle uppfattas som en legitim kunskapsaktör, även av dess tidigare motståndare. På 2000-talet stod inte en officiell och nära koppling till Svenskt näringsliv samt aktiv opinionsbildning i den utbildningspolitiska debatten i vägen för att UF skulle ses som en legitim, nationell och statssanktionerad utbildningsaktör. Dikotomin mellan illegitim ideologisk aktör och legitim kunskapsaktör i förhållande till skolan verkar därmed ha brutits ned i samband med att UF-utbildningens inneboende värderingar slutade väcka motstånd och alltmer kom att representera en brett förankrad syn på samhället, utbildningen och dess behov. Samtidigt gick UF från att vara en perifer företeelse till att ses som en viktig samarbetspartner för skolan i samband med att synen på skolans uppdrag och behov förändrades. En kunskapsaktör är således inte nödvändigtvis väsensskild från en ideologisk aktör. Huruvida en organisation uppfattas som legitim kunskapsaktör beror på den omgivande samhälls- och skolkontexten. Samhället och skolan har sedan 1980 förändrats till den grad att UF-verksamheten huvudsakligen uppfattas som opolitisk och okontroversiell utbildning, trots att organisationens representanter mer explicit uttrycker ideologiska ställningstaganden och har officiella band till näringslivets intresseorganisationer.

Entreprenörskap och utvecklingen av synen på barn och ungdomar

Införandet av entreprenörskap och företagsamhet i utbildningen hängde ihop med en förändring i synen på barn och ungdomar. Skiftet innebar att barn började ses som naturligt företagsamma och entreprenöriella, samtidigt som entreprenörskap började uppfattas som

⁹³⁷ Stråth 1998, s. 18–19 & 289–311. Citat på s. 19.

⁹³⁸ Larsson 2022, s. s. 140–191; Åström Rudberg 2022.

något som både kunde och borde tränas genom utbildning. Denna barndomssyn bar spår av en romantisk syn på barn som naturligt kreativa och kan sägas ha utmanat en föreställning om 'hostile worlds', det vill säga att barns och ekonomins världar inte bör förenas.⁹³⁹ Tvärtom ansågs barn och ungdomar å ena sidan och näringslivet å den andra sidan kunna göra varandras världar bättre. Näringslivet bidrog med värdefull utbildning och fostran av de unga samtidigt som barn och ungdomar bidrog till den förnyelse som näringslivet behövde för att säkra dess tillväxt och konkurrenskraft. Min undersökning visar att denna övergång inte var friktionsfri. Näringslivets inträde i (grund)skolans verksamhet var kontroversiell. Det krävdes arbete från aktörer såsom UF, Nutek, OECD och EU för att en syn på entreprenörskap som något lämpligt och angeläget för barns och ungas utbildning skulle kunna vinna gehör i bredare sammanhang. Dessutom pekar analysen på att det var svårare att utmana en föreställning om 'hostile worlds' och att det tog längre tid att etablera entreprenörskap som begrepp i förhållande till yngre barn. I detta sammanhang användes länge företagsamhet som det huvudsakliga begreppet för denna typ av utbildningsverksamhet, eftersom det ansågs bredare och inte hade samma uppenbara ekonomiska konnotationer.⁹⁴⁰

UF-initiativen för entreprenörskap och företagsamhet i utbildningen uppvisar även en komplexitet när det gäller förhållningssättet till barn och ungdomar. Eftersom initiativen motiverades med att de var en del av lösningen på samhällsproblem och framställdes som bra för samhällsutvecklingen, fanns det ett tydligt framtidsfokus, enligt vilket barn och ungdomar betraktades som humankapital eller 'human becomings'. Initiativen byggde på en föreställning om att det som var bra för samhället och ekonomin också var bra för barn och ungdomar.⁹⁴¹ Samtidigt gav entreprenörskapsutbildningen ett ökat utrymme för barn och ungdomar att agera i den ekonomiska världen, där de kunde ses som kompetenta aktörer. Utbildningsprogrammen möjliggjorde för barnen och ungdomarna att ta sig an roller som de inte nödvändigtvis tilläts ha i andra sammanhang. Barns och ungas verksamhet på arbetsmarknaden och deras ekonomiska transaktioner omgärdades av regler och begränsningar. Dessa påverkade både hur barn kunde agera på arbetsmarknaden och i ekonomin samt på vilka sätt näringslivet kunde ta plats i utbildningen. Förutom explicita regleringar har det även funnits normer och uppfattningar om i vilken utsträckning – och hur – barn och näringslivet kan eller bör mötas. Bland dessa kan en föreställning om 'hostile worlds' skönjas.⁹⁴² UF-verksamheten och liknande initiativ skapade ett nytt sammanhang där barn och ungdomar inte enbart förbereddes för att bli goda och kompetenta marknadsaktörer i framtiden. De fick även möjligheten att ta sig an denna roll i nuet. Initiativen var således även riktade mot barn och unga i nuet som 'human beings', som

⁹³⁹ Zelizer 2010.

⁹⁴⁰ Leffler 2006, s. 84–85; Leffler 2009, s. 108–109.

⁹⁴¹ Qvortrup 2009.

⁹⁴² Zelizer 2010.

kompetenta aktörer i sin egen rätt.⁹⁴³ Därtill användes ofta argument om vad UF-koncepten kunde ge de ungdomar som deltog, vilket kan förklaras med att ungdomarna länge uteslutande deltog på frivillig basis och att verksamheten därför behövde tilltala ungdomarna direkt för att locka deltagare. I detta tilltal fanns det argument för de meriter och kunskaper som ungdomarna kunde tillgodogöra sig inför framtiden, men även för vad utbildningen kunde bidra med här och nu.

Vikten av kunskapsformen, gatekeepers och regional förankring

En slutsats i denna studie är betydelsen av kunskapsformen. Den analytiska särskiljningen mellan kunskapsform och kunskapsinnehåll har bidragit till en förståelse för varför UF-konceptet under 1980-talet var både kontroversiellt och framgångsrikt. Kunskaps-innehållets ideologiska kodning bidrog till att UF kritiserades, medan kunskapsformen av flertalet bedömare sågs som innovativ och var framgångsrik hos ekonomilärare, deltagande ungdomar och intressenter från näringslivet. På samma sätt ger skillnaden mellan kunskapsinnehåll och kunskapsform insikt i varför UF misslyckades med sitt första försök att etablera ett utbildningskoncept för grundskolan. Innehållet gick i linje med rådande trender i samhällsdebatten och pedagogiken, men formen var dåligt anpassad till målgruppen – ämneslärarna – och högstadiekontexten. *Planktons* form var vag, utmanade skolans grammatik och hade som ambition att bidra till en större förändring av undervisningspraktiken och arbetssättet på skolorna på ett sätt som gjorde konceptet arbetskrävande och svårt att applicera. Därför blev det ett misslyckande. Analysen av UF:s olika koncept visar att kunskapsformen var avgörande för huruvida försöken till etablering och spridning blev framgångsrika eller misslyckade. Därtill visar analysen även att en kunskapsaktör behöver ta hänsyn till både den tilltänkta målgruppen och arenan den vill verka på.

Inom det kunskapshistoriska fältet har kunskapens materialitet och kommunikation understrukits med hjälp av begreppet cirkulation. Det har även betonats att kunskapen omformas och förändras kontinuerligt i kommunikationsprocessen. Formatet, mediet och materialiteten formar innehållet och påverkar vilken kunskap som kan kommuniceras och hur. Dessutom påverkas kunskapen av sin kontext. Cirkulationsbegreppet har använts på olika sätt, men det har varit vanligt att betona att cirkulation innebär att kunskapen påverkas av kommunikationsprocessen.⁹⁴⁴ Det handlar inte om någon enkelspårig förmedling utan om en komplex interaktion genom vilken kunskapen omformas. I detta sammanhang är det relevant att reflektera över huruvida analysen av UF:s koncept och verksamhet uppvisar en aktiv cirkulationsprocess eller snarare en mer traditionell och ensidig förmedlingsprocess.

⁹⁴³ Qvortrup 2009.

⁹⁴⁴ Östling, Sandmo, Larsson Heidenblad, Nilsson Hammar & Nordberg 2018, s. 18; Philipp Sarasin, "Was ist Wissensgeschichte?", *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 2011:1, s. 159–172; Östling, Johan, "Vad är kunskapshistoria?", *Historisk tidskrift* 2015:1, s. 110–113.

Jag menar att UF i grunden verkat för en aktiv cirkulation av sitt miniföretagsprogram. Analysen av organisationens utveckling vittnar om att konceptet kontinuerligt har förändrats i sin form och sitt innehåll i mötet med olika aktörer och sammanhang. Ett exempel är när JA-konceptet översattes till en svensk kontext, ett annat när programmet omformades och anpassades kontakten med lärarna och skolan, som på ett avgörande sätt påverkat dess form och innehåll. Miniföretagsprogrammet växte på många sätt fram organiskt i mötet med den lokala kontexten och har kontinuerligt uppdaterats över tid för att anpassas efter nya behov och styrdokument. Även om strukturella ramverk behövde etableras för att säkra kontinuiteten i verksamheten har det aldrig handlat om någon statisk envägsförmedling. Konceptet har i stället varit flexibelt och fått sin prägel av många olika medverkande aktörer – lokalt, nationellt och internationellt. Det har uppstått en levande cirkulation i vilken konceptet – både dess form och innehåll – ständigt utvecklats, uttolkats och omformats. Med *Plankton* uppnådde dock UF aldrig någon sådan cirkulation. Organisationen bjöd inte in lärarna att medverka i utvecklingen av konceptet i tillräckligt stor utsträckning. Ambitionen sades vara flexibilitet, samtidigt som UF inte visade sig särskilt villiga att ändra på formen utifrån lärarnas önskemål. När konceptet inte utvecklades för att blidka dess centrala aktörer i skolan – där kunskapen skulle kommuniceras – blev det svårt att etablera någon cirkulation. I utvecklingen av de nya grundskolekoncepten syns hur dessa omformades dels i mötet med den svenska kontexten, dels i mötet med lärarna och skolan, som den här gången tydligt inkluderades i konceptens utvecklingsfas. Formen och innehållet anpassades utifrån skolkontexten och de förändringar som skedde i styrdokumentet. Dock har grundskolekoncepten mer formen av färdiga läromedel. Även om de med all säkerhet uppdateras och utvärderas då och då samt anpassas av lärarna i klassrummen, framstår det som att kommunikationen i relation till dessa koncept varit mer enkelriktad jämfört med miniföretagskonceptet, som i grunden bygger på interaktion.

När det gäller kunskapshistoriska undersökningar vill jag argumentera för att särskiljningen mellan kunskapsinnehåll och -form visat sig vara ett fruktbart sätt för att belysa komplexiteten i några av de faktorer som villkorar en kunskapsaktörs möjlighet att etablera sig och cirkulera kunskap i en viss kontext. Med hänvisning till historikern Philipp Sarasin och litteraturvetaren Andreas Kilchers påpekande att kunskap inte rör sig fritt eller per automatik, menar jag att man bör rikta fokus mot kunskapsaktörerna och deras val samt konsekvenserna av dessa val i kommunikationsprocessen.⁹⁴⁵ Jag tror att ett alltför stort fokus på kunskapens eventuella *omvandling* i cirkulationsprocessen kan dölja att ett visst kunskapsinnehåll kan kommuniceras genom olika kunskapsformer – utan att innehållet med nödvändighet förändras i grunden – och att formen då snarare kan få en större påverkan som villkor för cirkulationen. En kunskapsaktör har möjlighet att agera strategiskt i valet av format och medium för förmedlingen av sitt kunskapsinnehåll. Formen kan anpassas efter arenan och målgruppen för att bidra till dess legitimitet och förenkla dess

⁹⁴⁵ Östling, Sandmo, Larsson Heidenblad, Nilsson Hammar & Nordberg 2018, s. 18; Philipp Sarasin & Andreas Kilcher, "Editorial", *Nach Feierabend: Zürcher Jahrbuch für Wissensgeschichte* 2011, s. 9–10.

etablering och spridning. Denna studie har härvid visat att ett dåligt val av utformning i relation till den tilltänkta målgruppen och arenan kan skapa hinder för cirkulationen.

Det är i synnerhet skolans grammatik och lärarnas behov och önskemål som i denna undersökning visat sig vara av särskild betydelse för etableringen och cirkulationen av nya utbildningskoncept i skolan.⁹⁴⁶ UF:s framgångar och misslyckanden visar att lärarna under hela undersökningsperioden var avgörande kunskapsaktörer som grindvakter i skolan som kunskapsarena. Att organisationen tidigt nådde ut till ekonomilärare på gymnasiet blev grunden för verksamhetens snabba spridning och bidrog till att UF blev en integrerad utbildningsverksamhet snarare än en separat fritidsaktivitet. I studien visar jag att det ytterst varit lärarna som avgjort vilka nya kunskapsinnehåll och utbildningskoncept som genom dem har etablerat sig i skolan och den faktiska undervisningen. UF har som extern utbildningsaktör behövt göra lärarnas tillvaro enklare eller övertyga dem om fördelarna med ett nytt koncept. Organisationen har även behövt anpassa formen efter skolan som arena och dess tillhörande grammatik för att lyckas med etableringen och spridningen av sina koncept. Den bristande anpassningen till högstadielärarnas verksamhet och behov samt de inbyggda arbetssätt och strukturer – grammatiken – som präglade högstadieskolan som arena och verksamhet bidrog till misslyckandet med *Plankton*. Medan både miniföretagen och UF:s senare grundskolekoncept gick att implementera utan att förändra hela skolans verksamhet och lärarnas grundläggande arbetssätt, utmanade *Plankton* skolans grammatik i en utsträckning som försvårade dess etablering.

Det är inte nödvändigtvis utbildningspolicyn som är avgörande för vad som faktiskt händer i skolan.⁹⁴⁷ Forskare har pekat på hur lärarnas handlingsutrymme har kringskurits under de senaste decennierna, men trots detta verkar lärarna allt sedan det tidiga 1980-talet ha haft ett stort inflytande över hur entreprenörskap tagit plats i skolans verksamhet.⁹⁴⁸ Kanske tillåter införandet av nya kunskapsområden i skolan – såsom entreprenörskap – större lärarinflytande över exempelvis inköpen av läromedel och samarbeten med externa organisationer. I dessa fall finns det ingen etablerad ämnestradition, med tillhörande arbetssätt eller läromedels- och ämnespraktiker inom systemet som behöver utmanas och omformas. Detta kan jämföras med Bo Rothsteins slutsats att det är lättare att implementera politiska reformer inom nya myndighetsorganisationer än inom traditionstyngda byråkratier.⁹⁴⁹ Om UF:s initiala ambition hade varit att försöka i grunden förändra hur något av kärnämnen – med sina djupt rotade undervisnings- och läromedelstraditioner – undervisades i skolan, hade det antagligen varit svårare att uppnå samma nivå av inflytande över undervisningsverksamheten. För många lärare i ekonomiska ämnen erbjöd UF ett utbildningsprogram som utgjorde en användbar nyorientering för undervisningen och som inte omkullastade en hel ämnestradition. När sedan entreprenörskap gjordes till en

⁹⁴⁶ Cuban 2020; Tyack & Cuban 1995; Tyack & Tobin 1994.

⁹⁴⁷ Lindensjö & Lundgren 2014, s. 176–179; Tyack & Cuban 1995, s. 134–140.

⁹⁴⁸ Hudtén 2019, s. 222; Larsson 2022, s. 124; Morawski 2010, s. 233–234; Ringarp 2017, s. 246.

⁹⁴⁹ Rothstein 1986, s. 228–253.

angelägenhet för hela skolsystemet behövde skolorna visa att de arbetade med entreprenörskap. Eftersom det inte fanns någon väletablerad tradition för hur en sådan undervisning skulle implementeras – med undantag för redan existerade samarbeten med externa utbildningsorganisationer samt lokala initiativ – kan man tänka sig att lärare gavs friare tyglar för att på olika sätt integrera entreprenörskap i undervisningen.

Med tanke på lärarnas avgörande roll indikerar min undersökning att ett utbildningskoncept som de enkelt kan implementera, och som hjälper dem att åberopa måluppfyllelse, rimligtvis har större möjlighet att ta sig in i undervisningen. Ett koncept som dessutom går i linje med pedagogiska ideal och en rådande kunskapssyn bör ha goda förutsättningar. Om däremot ett utbildningskoncept snarare innebär en ökad arbetsbörda för lärarna och därtill går emot de inbyggda och inarbetade strukturer, traditioner och arbetssätt som präglar skolan, uppstår ökade hinder för dess etablering och spridning.

För UF-verksamhetens etablering, spridning och fortlevnad var det därtill avgörande att UF hittade en fungerande organisationsform och struktur. Organisationens konsolidering och professionalisering bidrog även till att UF alltmer accepterades som en legitim kunskapsaktör. Jag har i denna avhandling visat att organisationer kan vara kunskapsaktörer och att dessa potentiellt kan få ett betydande inflytande på cirkulationen av kunskap. En utbildningsorganisation som UF kan samla ett större antal individer, som alla verkar för produktionen och/eller cirkulationen av en viss sorts kunskap. Organisationer kan bidra till större räckvidd och kontinuitet i verksamheten samt stabilare finansiering jämfört med icke-organiserade individer och grupper. En sådan organisation blir en aktör på en mellanskiktssnivå, mellan kunskapsinstitutioner, såsom skolor och universitet, och enskilda individer, såsom lärare. En slutsats är att cirkulationen av UF:s kunskapsinnehåll varit beroende av ramverket, legitimiteten, kontinuiteten och den stabila finansiering som organisationsformen innebar.

Den lokala och regionala kontexten och enskilda aktörer på denna nivå, såsom Lars-Erik Kullenwall, var likaså en avgörande faktor för UF-konceptets etablering, utveckling och spridning. De olika utvecklingslinjerna för UF:s förankring och mottagande i olika delar av landet understryker denna slutsats. Det faktum att organisationen lyckades etablera regionala föreningar över hela landet var centralt för att skapa en struktur för verksamheten, för att få lokalt stöd och förankring för dess aktiviteter, för att skapa kontakter med skolor, lärare, rådgivare och ungdomar som ville engagera sig samt för att skapa den kontinuitet som krävdes för verksamhetens fortlevnad och expansion över tid. Betydelsen av den lokala och regionala nivån för UF:s etablering och utveckling understryker innebörden av decentraliseringen av både politiken och styrningen av skolan under perioden. Det blev i högre grad på den lokala nivån som beslut om initiativ för utbildningen samt för att bemöta ekonomiska och arbetsmarknadsrelaterade utmaningar kom att beslutas.⁹⁵⁰ Därmed är det inte förvånande att undersökningen av UF visar att avgörande skolförändring skedde på denna nivå. Resultatet anknyter även till Ron Mahieus slutsatser om vikten av den regionala

⁹⁵⁰ 2019; Larsson 2022, s. 122–126; Lindensjö & Lundgren 2014, s. 93–100; Morawski 2010, s. 181–234; Ringarp 2011; Ringarp 2014; Ringarp 2017; Östberg & Andersson 2013, s. 393.

och internationella nivån för utvecklingen av policy för entreprenörskap i skolan.⁹⁵¹ UF:s framgång byggde på att organisationen utnyttjade skolans, politikens och näringslivets lokala grund. På denna nivå kunde verksamheten finna ett brett stöd som svar på lokala utmaningar och en väg in i skolan genom lärare och skolledare. Först när organisationen hade uppnått etablering och förankring i den praktiska verksamheten på den lokala nivån tog UF sig an att även bidra till förändring av nationell policy och utbildningspolitik för att vidare stödja sin verksamhet och verka för samhälls- och skolförändring på ett mer övergripande plan. Den grund organisationen då hade uppnått i praktiken var avgörande för att styrka argumenten i debatten för entreprenörskap i skolan.

Internationella trender och Sverige som särfall

Ung Företagsamhet och entreprenörskap i skolan var en del av en internationell rörelse. Junior Achievement etablerades redan 1919 i USA och har spridits till en mängd andra länder. Entreprenörskapstrenden inom utbildningspolicy var därtill tydlig inom både EU och OECD. Norden sticker dock ut, både vad gäller JA-verksamheten och entreprenörskap i skolan. Där har JA blivit särskilt välintegrerat i skolsystemet och fått ett stort inflytande.⁹⁵² En jämförelse kan göras mellan JA i Spanien, där det finns två JA-kontor och organisationens olika entreprenörskapsprogram totalt engagerade drygt 9000 ungdomar läsåret 24/25, och UF i Sverige, där det finns 24 regionala UF-kontor och där drygt 40 000 ungdomar deltog i miniföretagsverksamheten under samma period.⁹⁵³ Det faktum att Spaniens befolkningens mängd är mer än fyra gånger så stor som Sveriges understryker skillnaden i verksamhetens genomslag och inflytande i länderna. Dessutom har de nordiska länderna haft ett särskilt samarbete riktat mot just entreprenörskap i utbildningen och som bidragit till utvecklingen.⁹⁵⁴ Även i ett nordiskt sammanhang utmärker sig UF i Sverige, eftersom organisationen etablerades långt tidigare här än i grannländerna och fick snabb spridning genom gradvis etablering på den regionala nivån. I de övriga nordiska länderna kom aktiviteterna först i gång under 1990-talet och följde något annorlunda utvecklingslinjer än den svenska verksamheten.⁹⁵⁵

⁹⁵¹ Mahieu 2006.

⁹⁵² Sukarieh & Tannock 2009, s. 780.

⁹⁵³ Junior Achievement Spain, "Noticias: Madrid acoge a los jóvenes más emprendedores en la XIX Competición Nacional de Emprendimiento de Junior Achievement", https://fundacionjaes.org.translate.google/noticias/madrid-acoge-a-los-jovenes-mas-emprendedores-en-la-xix-competicion-nacional-de-emprendimiento-de-junior-achievement/?x_tr_sl=es&x_tr_tl=sv&x_tr_hl=sv&x_tr_pto=sc, hämtad 2025-05-30; Ung Företagsamhet, "Om Ung Företagsamhet", <https://ungforetagsamhet.se/om-ung-foretagsamhet>, hämtad 2025-05-30.

⁹⁵⁴ Regeringens skrivelse 1996/97:112, s. 70.

⁹⁵⁵ Åström Rudberg 2022, s. 3.

Även marknadsvändningen och nyliberala idéer har varit internationella trender. Efterkrigstidens marknadsanpassning av de nordiska välfärdssamhällena ses ofta som en gemensam övergripande transformation. I den nordiska kontexten sticker dock Sverige ut. Här har marknadsvändningen gått särskilt långt, framför allt inom skolan och välfärden. Den starka politiseringen av löntagarfonderna har pekats ut som en anledning till landets snabba finansialisering och övergång till fondsparande.⁹⁵⁶ Att det endast är i Sverige som det verkar ha funnits en särskild inhemsk form av nyliberalism har även angivits som en potentiell förklaring till de nyliberala idéernas framgång här.⁹⁵⁷ Det faktum att marknadsvändningen och de nyliberala idéerna hade en särskild förankring i de inhemska politiska debatterna och de brännande ideologiska konflikterna under perioden kan därmed sägas förklara utvecklingslinjen i Sverige. I och med detta bör även en del av förklaringen till UF:s starka ställning samt tidiga och snabba etablering i Sverige stå att finna i den starka och snabba marknadsvändningen. Den ideologiska konflikten, framför allt påtaglig i debatten om löntagarfonderna, var också av betydelse för UF:s etablering. Det gav den nystartade verksamheten uppmärksamhet och det var näringslivet och marknadsidéerna som slutligen gick segrande ur striden. På ett liknande sätt som aktie- och fondsparandet, normaliserades UF alltmer efter en initial politisering. Både politiseringen och den efterföljande normaliseringen bidrog till verksamhetens aktualitet och spridning. Paradoxalt nog kan således UF:s särställning i Sverige delvis förklaras av dess ideologiska sprängkraft, vilket var anledningen till att den var kontroversiell i Sverige på 1980-talet.

Sverige gick från att ha en välfärd och skola präglad av byråkrati och centralstyre till att införa en marknadisering och decentralisering av både välfärden och skolan som är exceptionell i internationella jämförelser. En del av svaret på varför Sveriges utveckling utmärker sig är att det skedde en särskilt stark reaktion mot det existerande samhällssystemet och vänsterns radikaliserings. Det system som hade utformats som svar på tidigare utmaningar kom att ses som en del av problemet när efterkrigstidens politik tappade legitimitet. Näringslivet och högern mobiliserade en opinionsbildning för marknaden och nyliberala idéer som vann mark bland en majoritet av befolkningen. Utvecklingen kan dock inte enbart förklaras av politiska debatter och ideologiska kampanjer som lanserades av politiker och stora intresseorganisationer.

I Sverige har skolan förändrats mycket sedan 1980. Det handlar inte enbart om politiska reformer, utan även om skolans verksamhet och innehåll. UF är ett exempel på hur marknadsidéerna fick fäste i skolan. Verksamheten kan sägas ha bidragit till en mer långtgående, långsiktig och mindre iögonfallande utveckling än de opinionskampanjer som lanserats av exempelvis SAF och borgerliga partier. UF måste ses i kontexten av skolans och samhällets omvandling i förhållande till det ökade inflytandet av marknadstänkande och nyliberala idéer, inte mist över styrningen av välfärden. Min undersökning av UF:s verksamhet bidrar till att förklara hur utvecklingen gått till. En mängd olika aktörer verkade på olika sätt för denna samhällsförändring. UF har inte varit ensam i skolkontexten eller i

⁹⁵⁶ Husz, Larsson Heidenblad & Åström Rudberg 2025, s. 89–90.

⁹⁵⁷ Andersson & Howell, s. 4.

ambitionen att skapa ett mer företagsamt samhälle. Däremot utgör organisationen ett exempel på en aktör som uppnått särskild integrering i skolan och vars verksamhet har vunnit bred acceptans. Många som skulle ha reagerat på verksamhetens ideologiska kodning 1983 uppfattar inte verksamheten som politisk idag. Det vittnar om en genomgripande förändring i samhället. Denna utveckling har till stor del skett inom skolans ramar, och skolan måste därför ses som en central arena för samhällsförändring.

Förslag till vidare forskning

Denna avhandling har på intet sätt uttömt potentialen för UF som ett historiskt forskningsämne. Ett intressant spår som återkommande har väckt frågor under vägen – men som jag inte har haft möjlighet att utforska på ett fördjupat sätt – är den internationella dimensionen av JA:s verksamheter för entreprenörskap i utbildningen. I relation till denna vore det av intresse att undersöka hur UF:s systerorganisationer tagit form och utvecklats i olika sammanhang, hur dessa organisationer samverkat i utvecklingen av sina verksamheter, betydelsen av de internationella tävlingarna och hur organisationerna på olika sätt påverkat både utbildningspraktiken och policyutvecklingen i olika kontexter. Mayssoun Sukarieh och Stuart Tannock har betonat relevansen av att undersöka JA som ett internationellt fenomen och att Skandinavien sticker ut – när det gäller verksamhetens långtgående integrering i skolan – i förhållande till andra kontexter där JA-organisationer etablerats.⁹⁵⁸ Potentialen för fördjupade jämförande studier är stor. Av UF:s arkivmaterial framgår att de olika nationella organisationerna varit i kontakt med varandra och att den svenska organisationen verkat för den vidare spridningen av utbildningskonceptet, exempelvis till grannländerna. Samverkan och påverkan mellan olika JA-organisationer samt hur de nationella kontexterna påverkat utvecklingen utgör möjliga framtida undersökningsområden.

Dessutom menar jag att undersökningen av UF visar på relevansen av vidare undersökningar med fokus på hur externa aktörer – inte minst utbildningsorganisationer – påverkat skolutvecklingen både när det gäller undervisningspraktiken och styrdokumentet. I UF:s material finns tydliga spår av lobbyverksamhet för att påverka utbildningspolitiken. Vidare framgår att det funnits en överlappning av inflytelserika personer mellan UF och näringslivsorganisationer som verkat för opinionsbildning. Undersökningar av denna typ av aktörer, dess nätverk och hur de påverkat den utbildningspolitiska debatten och utvecklingen har därmed potential att bidra med nya perspektiv på hur förändringar av skolan har genomförts. Forskare har betonat att lärarnas handlingsutrymme har kringkurits av de senaste årtiondenas skolreformer.⁹⁵⁹ Min undersökning påvisar emellertid att lärarna under hela undersökningsperioden varit de mest centrala kunskapsaktörerna. Det har varit

⁹⁵⁸ Sukarieh & Tannock 2009.

⁹⁵⁹ Hultén 2019, s. 222; Larsson 2022, s. 122–126; Morawski 2010, s. 181–234; Ringarp 2011; Ringarp 2017.

de som ytterst beviljat UF tillgång till klassrummen och eleverna och valt vilka läromedel de använder i sin undervisning. I vidare undersökningar av hur ny kunskap tar sig in i skolan bör därmed inte lärarnas betydelse för skolans utveckling samt undervisningens form och innehåll underskattas, trots den hårdare granskning och styrning som införts.

Jag uppmuntrar till vidare studier som särskiljer mellan kunskapsform och kunskapsinnehåll för att undersöka hur kunskapsaktörer lyckas eller misslyckas med att uppnå etablering och cirkulation av ny kunskap. Avhandlingen pekar även på att det finns gott om förändringsprocesser kring millennieskiftet som det börjar bli dags för historiker att rikta fokus mot i högre grad. I samband med att 2000-talet blir aktuellt för historiska studier, bör förnyade metodologiska diskussioner inledas om hur historiker ska hantera den problematik som övergången till en alltmer digital tillvaro – innan det fanns tydliga strategier för bevarande av sådant material – inneburit för källbeståndet. Denna avhandling har fokuserat på en av de förändringsprocesser som var aktuella i det sena 1900- och tidiga 2000-talet samt på en av dess centrala aktörer. Min förhoppning är att avhandlingen har bidragit till förståelsen för denna förändringsprocess och samtidigt inspirerat till vidare undersökningar av skolans och samhällets omvandling kring millennieskiftet.

English summary

Educating entrepreneurs: Junior Achievement and the transformation of Swedish schools 1980–2011

This thesis investigates how and why entrepreneurship became a knowledge area in Swedish schools. The study focuses on the educational organization Junior Achievement (JA) in the period from its foundation in 1980 to the inclusion of entrepreneurship as a central goal in Swedish curricula in 2011. Using perspectives from the history of knowledge, the history of education and childhood studies, I analyze the development and reception of JA in relation to the broader changes in society and those in the school system as well as in what is considered important knowledge for future citizens. In so doing, the thesis sheds light on the conditions for an external educational actor to become established in the school system and shows how a change in school activities can take place. The study thus contributes a new perspective on the social transformation of the “knowledge society” and operationalizes part of the conceptual apparatus of the history of knowledge in relation to factors that condition the establishment of new knowledge content in a particular knowledge arena.

In this study, I analyze how entrepreneurship education for young people as well as how the view of entrepreneurship and enterprise as important knowledge in society was motivated, anchored and orchestrated in theory and practice. I also discuss what insights JA activities and the reactions to them contribute to concerning the development of the view of children and young people in relation to entrepreneurship during the above-mentioned period. In addition, I discuss the prerequisites that enable external educational actors to establish educational concepts in Swedish schools. The analysis builds upon different source materials. The main source has been archival material from JA, such as the minutes of meetings, correspondence, educational material, project and strategy plans, annual reports, newsletters and press clippings. I have also analyzed articles and advertisements from newspapers and periodicals, as well as television news reports related to JA activities and reactions to them. Furthermore, curricula, government inquiries and policy documents concerning entrepreneurship in schools have been examined.

Theoretically, this thesis mainly draws upon perspectives and analytical concepts from the *the history of education* and *the history of knowledge*. One central concept is *educationalization*, which refers to how societal challenges are turned into educational missions and how schools are assigned the task of solving social problems. In the present thesis educationalization is a central perspective for understanding how entrepreneurship has become a goal in Swedish education.

From the history of knowledge, I apply the concepts of *knowledge actor*, *knowledge circulation*, *knowledge arena*, *knowledge content* and *knowledge form*. I investigate how JA strived to become accepted as a legitimate knowledge actor, establishing and circulating their knowledge content in relation to Swedish schools. In order to determine what factors affected JA's ability to establish its educational concepts in Swedish schools, I make a point of differentiating between knowledge content and knowledge form, arguing that a knowledge actor can choose different knowledge forms in their attempts to communicate a certain knowledge content.

I also employ the concept of the *grammar of schooling*, which refers to the argument that some structures and ways of working have become embedded the school as an institution to the extent that they can be seen as elements of the school's grammar. It is very difficult to change these elements, as they're so closely connected to what is perceived as a "real" school. This is important to consider when analyzing attempts to change the way schools work. Furthermore, I use the concept of *hostile worlds* – the idea that childhood and the economic world need to be kept separate. I also employ the perspective that initiatives directed towards children can reflect views of children and young people as *human beings*, i.e. actors in their own right, or *human becomings*, i.e. human capital and future potential, in order to analyze the motivations behind JA's educational concepts as well as reactions to their programs.

Relevant previous research includes one article on the history of JA in Sweden as well as studies of entrepreneurship in schools. Earlier studies have mainly focused on the policy level and pointed towards a shift in the policy discourse and pedagogical ideas associated with entrepreneurship and enterprise around the turn of the millennium. However, external educational organizations have received little attention in relation to this development. I also engage with previous research about the extensive school reforms and the transformation of the Swedish school system that took place during this period. It is important to understand these reforms, as they constitute the context in which JA had to navigate. Furthermore, this investigation adds a perspective on school change that goes beyond the political reforms. Finally, the thesis discusses research about the political, cultural, social and economic transformation of the Swedish welfare state. JA should be understood as part of the more overarching changes in Swedish society. This study adds to the understanding of how the changes were anchored and enacted by actors that, so far, have received little attention.

Chapter 2, "A controversial introduction: Junior Achievement's foundation in Sweden", investigates how JA was first established in Sweden in 1980, by adapting the older American concept to Swedish conditions as well as the debate about the program that arose in the media shortly after its introduction. The chapter shows how JA embroiled in an ongoing conflict between the workers movement, mainly represented by the Swedish Trade Union Confederation (LO), and the Swedish Employers' Association (SAF) in relation to the so-called wage earner funds. The funds had been introduced as a way to secure communal and union-controlled capital and shares in industries, while limiting private ownership. In response, private business representatives launched intense campaigns against the funds, in favor of free enterprise. By extension, this conflict concerned the future development of

Swedish society, either towards more socialist reforms or a more liberal market society, which was why the debates became so intense.

Since its foundation, JA received extensive support from SAF. Its concept was inherently positive towards business, focusing on the importance of business and enterprise in society. JA's work with schoolchildren was therefore criticized by people who saw the organization's activities as ideological rather than educational. It was, however, mainly the content of the program that was criticized, whereas the form, which focused on learning by doing and the practical experience of running a mini-company, was seen as clever and pedagogically sound. The intense but short-lived debate brought the organization to national attention. An important component of JA's establishment was the fact that it found a valuable target group among upper secondary school economics teachers, leading to a local anchoring of the concept. The teachers quickly became important actors in the expansion of the program and in its connection to the schools. In addition, the regional/local context proved vital to JA's establishment. The formation of regional organizations laid the foundation for the JA's expansion.

Chapter 3, "Expansion and consolidation: Junior Achievement during the 1990s" focuses on the rapid expansion and consolidation that JA experienced during the 1990s. The chapter illuminates how circumstances changed as the Swedish school system underwent extensive reforms, as Sweden suffered an economic crisis, the international political arena changed and neoliberal ideas gained influence. Entrepreneurship and enterprise were increasingly highlighted in public debates and politics. JA could act with increasing wind in their sails, was no longer a topic of critical debate and received governmental support. Furthermore, JA developed an organizational structure with 24 regional offices, which enabled the concept to reach all corners of the country, making the organization a nationally accepted and sought after knowledge actor. JA could therefore try out new marketing strategies and some their marketing campaigns are analyzed in this chapter. It is demonstrated that JA shifted from portraying their organization and program as a problem solver – linked to the difficulties in the economy and labor market – to presenting themselves as shaping a future generation of entrepreneurs, ready to face the new conditions brought about by the move towards knowledge societies.

In contrast to the previous chapter, chapter 4, "Attempts at innovation and the failed compulsory school project", highlights JA's failed attempt at establishing an educational concept called *Plankton* in Swedish compulsory schools. Around the turn of the millennium, entrepreneurship education gained increasing popularity internationally. In Sweden, an inquiry ordered by the Ministry of Trade and Industry linked entrepreneurship to enterprising capabilities that were seen as a natural part of childhood. Thus, the Ministry argued that these capabilities needed to be trained in schools in order to face ongoing societal changes. Therefore, enterprise and entrepreneurship should become an integral part of the entire school system. The pedagogy and structure in schools required adaptation to better foster entrepreneurship. The inquiry was ordered by and conducted under a social democratic government but got a cool reception and did not result in any explicit school reforms.

Around the same time, in collaboration with the National Organization of Entrepreneurs (FR) and the Swedish Agency for Business and Technology Development (Nutek), JA saw their chance to develop an educational concept designed to train children in enterprise and prepare them for running a JA-company in upper secondary school. The concept differed both from JA's company program and more traditional schoolbooks. It consisted of guidelines for teachers conveying a pedagogical ideal to be introduced in all teaching. It was designed to be flexible and allow teachers to implement it in whatever way they saw fit in their own subject. However, the concept was considered vague and added to teachers' workload. Furthermore, it was not necessarily compatible the inherent structure of and working methods in subject teaching. Although the knowledge content was not controversial, the form that was poorly chosen. It went against the grammar of schooling and created extra work for teachers, rather than making their job easier. This chapter highlights the importance of teachers as gatekeepers to the knowledge arena of the school as well as the importance of choosing a knowledge form that caters to both the target audience and the chosen arena in order to successfully circulate a certain knowledge content.

In Chapter 5, "JA and the inclusion of entrepreneurship in the new curricula 2011", I shift my focus to the new millennium and the policy development that led to entrepreneurship being included in the new curricula, as well as to JA's new and more successful concepts for compulsory schools. Entrepreneurship became part of international educational policy in EU and OECD countries, promoted as a key skill for living in the knowledge society. The international level influenced the national level leading to the new center-right government launching an entrepreneurship strategy. In the policy documents, the influence of JA Sweden and its international counterparts is evident, as they are repeatedly mentioned as examples of best practice. In the media, JA representatives increasingly involved themselves in political debates on the subject of education, arguing for the integration of entrepreneurship in Swedish schools. The analysis shows that the connections between JA and SAF was no longer an obstacle that prevented JA from being considered a legitimate knowledge actor and thereby receiving increasing state funding. When the strategy for entrepreneurship was launched, JA was singled out as an actor whose activities and programs would help Swedish education attain the new goals.

In conjunction with these developments in Sweden and abroad, JA developed two new educational concepts for compulsory schools. They were inspired by concepts that existed under the international JA umbrella. Teachers and test-classes were more involved in the development process, and the form of the new concepts differed significantly from *Plankton*. They were presented in ready-made packages containing all necessary materials as well as a concrete project plan that would cover a certain number of lessons. The concepts were thus easy to integrate as a limited module in the schools' existing schedule and framework. They did not have the overarching ambition of *Plankton*, nor the entrepreneurship strategy. Instead, they presented an easy way for teachers to work with entrepreneurship without having to change their entire pedagogy or working method. Therefore, the form of the new concepts catered better to teachers' needs and the grammar of schooling. This chapter further highlights the importance of teachers as gatekeepers and their continued influence over the classroom

and teaching materials, in spite of the school reforms restricting their agency and increasing external control.

In chapter 6, I summarize the conclusions of the thesis and suggest possible ventures for future studies. The analysis of JA – and its role in the educationalization of current societal problems – contributes to answering the recurring question of how the social democratic welfare state and school system could go from being tightly regulated to so quickly becoming adapted to the market and entrepreneurship. Similar to how the market came to be perceived as a solution to some of the problems that characterized the welfare state, entrepreneurial knowledge was viewed as a solution to challenges that arose in connection with societal changes at that time. The economic crises, the influence of neo- and market-liberal ideas, and the ongoing decentralization and reform of schools and the public sector provided the conditions for an organization such as JA to establish itself and achieve a position as a legitimate knowledge actor.

In addition to developments in education, politics and economics, this study highlights the change in the perception of children and young people in relation to enterprise and entrepreneurship as well as the establishment of the view of entrepreneurship as a skill that can be trained through education. This change was crucial for the integration of entrepreneurship at all levels of the education system. Previous research has pointed to the decisive changes that took place in language and discourses during the period in question. However, the change process was not automatic and cannot be explained merely on a linguistic and discursive level or through studies that only focus on policy development and its implementation. Just as ideas about the market have been shown to be made and enacted by different actors in various contexts, entrepreneurship and enterprise in education also needed to be established with the help of proactive actors. In this thesis it is argued that the new ideas about the market, entrepreneurship, enterprise and the good citizen were anchored among young people through JA's activities in schools. The study of JA as an educational organization and knowledge actor thus serves as a prism for understanding how the welfare state and schools changed, thus contributing to the understanding of how entrepreneurship and enterprise became established in Swedish education.

The study of JA also underlines the fact that the educationalization that turned societal challenges into a need for entrepreneurial education took place in practice before the change happened at the policy level. My study therefore redraws the timeline of how and when entrepreneurship became relevant for education in Sweden, in contrast to earlier studies that mainly focused on policy changes. In order to understand the subsequent policy development, we need to look at changes that were already taking place in the 1980s. The analysis of JA's activities and influence over the development indicates that we might be unable to gain a full explanation of how school change happens, unless we consider the work of external educational organizations.

The thesis also highlights the fact that schools have increasingly become an arena for social change and that school change can serve as an advocacy tool. JA provides an example of how educational actors have both promoted and contributed to social change. The organization's ideological implications made JA controversial during the 1980s, which motivated it to tone

down some of their ambitions for societal change and underline their independence as an organization. Later, as the political winds in Sweden changed, JA became uncontroversial and could more explicitly work towards societal change and enter into political debates, while still being seen as a legitimate knowledge actor in relation to Swedish schools. A knowledge actor is thus not necessarily distinct from an ideological actor. Whether an organization is perceived as a legitimate knowledge actor instead depends on the surrounding social and school context.

The introduction of entrepreneurship and enterprise in education was linked to a change in the perception of children and young people. This shift meant that children began to be seen as naturally enterprising and entrepreneurial, while entrepreneurship started to be perceived as something that could and should be trained through education. This view of childhood contained traces of a romantic view of children as naturally creative. At the same time, it can be said to have challenged a notion of hostile worlds, i.e. that the worlds of children and the economy should be kept separate. Instead, the two spheres were argued to have the potential to make each other's worlds better. Business provided valuable training and education for young people, while children and young people provided the innovation that business needed to ensure growth and competitiveness. My research shows that this transition was not smooth or self-evident. The entry of business into (compulsory) school activities was controversial. It took a great deal of effort by actors such as JA for a view of entrepreneurship as appropriate and urgent for children and young people's education to gain wider acceptance. In addition, the analysis indicates that it was more difficult to challenge a notion of hostile worlds and took longer to establish entrepreneurship as a concept relevant to younger children.

The JA initiatives for entrepreneurship and enterprise in education reveal a complexity in the approach to children and young people. As the initiatives were promoted as part of a solution to societal problems and presented as beneficial for the development of society, there was a clear future-oriented focus, in which children and young people were seen as human capital or human becomings. However, at the same time, entrepreneurship education provided more space for children and young people to act in the economic world. The programs enabled children and young people to assume roles that they were not necessarily allowed to play in other contexts. JA's activities created a new context in which children and young people were not only prepared to become good and competent market actors in the future – the activities also gave them the opportunity to assume this role in the present. Thus, the initiatives targeted children and young people in the present as human beings and as competent actors in their own right.

An important conclusion of this study is the significance of the knowledge form. The analytical distinction between knowledge form and knowledge content has contributed to the understanding of why the JA concept was both controversial and successful in the 1980s. The ideological coding of the knowledge content contributed to the criticism of JA, while the knowledge form was seen as innovative and successful by most observers. Similarly, the difference between knowledge content and knowledge form provides insight into why JA failed in its first attempt to establish an educational concept for compulsory schools. The content was in line with current trends in the social debate and within pedagogy, but the form

was poorly adapted to the target group – subject teachers – as well as to the lower secondary school context and the grammar of schooling. In relation to schools, the grammar of schooling and the needs and wishes of teachers were shown to be of particular importance for the establishment and circulation of new educational concepts. The successes and failures of JA show that throughout the period, teachers were crucial knowledge actors, functioning as gatekeepers in the school knowledge arena. The fact that JA attracted teachers in economic subjects at an early stage became the basis for the rapid spread of their program and contributed to JA becoming an integrated educational activity rather than an extracurricular one. In the thesis, I point out that it was ultimately teachers who determined which new knowledge content and educational concepts that would be established in schools as well as in the actual teaching. As an external educational actor, JA needed to make teachers' lives easier, convince them of the benefits of a new concept and adapt the form to the school as an arena and to its associated grammar in order to succeed in establishing their concepts.

The thesis also shows that the organization's regional structure was essential to JA establishment, expansion and survival. JA was established in schools through engaged actors such as teachers at the regional and local level. The consolidation and "professionalization" of the organization also contributed to the increasing acceptance of JA as a legitimate knowledge actor. In this thesis, I have pointed out that organizations can be knowledge actors and demonstrated that they can have a significant influence on the circulation of knowledge. An educational organization, such as a JA, can bring together a larger number of individuals, all working for the production and/or circulation of a certain kind of knowledge. Organizations can reach a wider audience and achieve a continuity of activities as well as more stable funding compared to non-organized individuals and groups. Such organizations become actors at an intermediate level, between knowledge institutions, such as schools and universities, and individuals, such as teachers.

JA and entrepreneurship in schools were part of an international movement and trend. However, the Nordic countries stand out, both in terms of JA-activities and entrepreneurship in schools, where the organization has become particularly influential and well-integrated into the school system. Nevertheless, even in a Nordic context, JA in Sweden is exceptional. The organization was established much earlier than in the other Nordic countries and spread rapidly through its gradual establishment at regional level. The market turn and neoliberal ideas have also been international trends. The post-war Nordic welfare societies' turn towards the market is often seen as a common overall transformation. However, in the Nordic context Sweden stands out. Here, the market turn has moved particularly far, not least within education and welfare. The fact that the market turn and neoliberal ideas were rooted in domestic political debates and the fierce ideological conflicts during the period has been cited as an explanation for the development in Sweden. Thus, part of the explanation for JA's strong position and speedy early establishment in Sweden should also be found in the strong and rapid market turn, as well as in the ongoing ideological conflict and debate about wage earner funds, in which JA became involved. Paradoxically, the special position of JA in Sweden can thus be partly explained by the fact that the program had such ideologically explosive power and was controversial in the 1980s.

Referenser

Källor

Arkivmaterial

Ung Företagsamhets organisationsarkiv

Centrum för näringslivshistoria

Kungliga biblioteket

Lunds universitetsbibliotek.

Motioner, propositioner och regeringsskrivelser

Motion 1996/97:Ub24

Motion 1996/97:Ub26

Motion 1997/98:A203

Motion 1997/98:Fi205

Motion 1998/99:Ub201

Prop. 2004/05:2

Prop. 2008/09:1, Utgiftsområde 16

Regeringens skrivelse 1996/97:112

Tryckta källor, tidningar & tidskrifter

Aftonbladet

Alternativet i svensk politik

Arbetartidningen Ny Dag

Arbetet

Arbetet Nyheterna

Broderskap

Dagens Industri

Dagens Nyheter

Dagens Samhälle

Elfsborgs läns annonsblad

Expressen

Fönstret
Göteborgs-Posten
Göteborgs-Tidningen
Handel & Ekonomi
Kooperativ Horisont
Kristianstadsbladet
KRUT – Kritisk utbildningstidskrift
Norra Skåne Hässleholm
Norra Västerbotten
Norrländska Socialdemokraten
SAF-tidningen
Svenska Dagbladet
Ungkoopen
Västerbottens Folkblad
Västerbottenskuriren
Yrkeslära

Tryckta källor, övriga

- 1980 års läroplan för grundskolan, Lgr 80, Stockholm: Liber 1980.
- Andersson, Håkan & Axelsson, Bo, *Ung Företagsamhet – En utredning om möjligheten att anpassa Junior Achievement-idén till svenska förhållanden*, Linköpings Tekniska Högskola 1980 [examensarbete i produktionsekonomi].
- Arnegård Hansen, Signhild, "Att undervisa – den finaste uppgiften!", i Ögren, Mats & Alagic, Zoran (red.), *Våra drömmars skola – Ett litet land behöver nya tankar*, Stockholm: Hjalmarsson & Högberg 2006, s. 66–72.
- Ekermann, Björn, *Junior Achievement – en ekonomisk ungdomsverksamhet i USA*, Kungsgårdsskolan 1979 [specialarbete i ekonomi].
- Holmgren, Carina, *Entreprenörskap i grund- och gymnasieskolor – En kvantitativ studie 2004 och 2006*, Forum för småföretagsforskning (FSF), 2007.
- Johannisson, Bengt & Madsén, Torsten, *I entreprenörskapets tecken: en studie av skolning i förnyelse*, Ds 1997:3, Stockholm: Fritzes 1997.
- Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien, *Vi utbildar för framtiden nu – Inspel till en ny strategi för entreprenörskap i skola*, Stockholm: Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien 2022.
- Langborg, Fredrik & Westlund, Christer, *Plankton: Träning i företagsamhet*, Stockholm: Företagarnas Riksorganisation 1999.
- Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolförmer*, Lpo 94, Lpf 94, Stockholm: Utbildningsdepartementet 1994.
- Nutek, *För framtida företagsamhet: ett nationellt handlingsprogram för ungt företagande*, Stockholm: Nutek 2000.
- Nya villkor för ekonomi och politik: Ekonomikommisionens förslag*, SOU 1993:16, Stockholm: Allmänna Förlaget 1993.
- OECD, *Fostering entrepreneurship*, Paris: OECD 1998.

- OECD, *Lifelong Learning for All*, Paris: OECD 1996.
- OECD, *Towards an "enterprising" culture: A challenge for education and training*, Paris: OECD 1989.
- Europeiska gemenskapernas kommission, *Genomförande av gemenskapens Lissabonprogram: Främja entreprenörskapstänkande genom utbildning och lärande*, KOM(2006) 33 slutlig, Bryssel: Europeiska Gemenskapernas Kommission 2006.
- Europeiska rådet, "Detailed work programme on the follow-up of the objectives of education and training systems in Europe", *Official Journal of the European Communities*, C 142, 2002.
- Europeiska rådet & Europaparlamentet, "Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on Key Competences for Lifelong Learning", *Official Journal of the European Union* 2006.
- Regeringskansliet, *Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet*, Stockholm: Regeringskansliet 2009.
- Skola för bildning: Huvudbetänkande av Läroplanskommittén*, SOU 1992:94, Stockholm: Allmänna förlaget 1992.
- Skolfrågor. Om skola i en ny tid: Slutbetänkande av Skolkommittén*, SOU 1997:121, Stockholm: Fritzes 1997.
- Skolverket, *Entreprenörskap i skolan – en kartläggning*, Stockholm: Skolverket 2010.
- Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskolan 2011*, Gy 11, Stockholm: Fritzes 2011.
- Skolverket, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, Lgr 11, Stockholm: Fritzes 2011.
- Skolverket, *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer – sammanfattande analys*, Stockholm: Fritzes 2009.
- Unga och arbete*, SOU 1997:40, Stockholm 1997.
- Ung Företagsamhet, *Plankton: Träning i företagsamhet*, 2:a upplagan, 2004.
- Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan: Förslag till nytt mål- och uppföljningssystem*, SOU 2007:28, Stockholm: Fritzes 2007.

Internet

- Archive.org.
- Europeiska rådet, "Presidency conclusions, Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000", 2000, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm, hämtad 2025-07-31.
- Junior Achievement Spain, "Noticias: Madrid acoge a los jóvenes más emprendedores en la XIX Competición Nacional de Emprendimiento de Junior Achievement", https://fundacionjaes-org.translate.google/noticias/madrid-acoge-a-los-jovenes-mas-emprendedores-en-la-xix-competicion-nacional-de-emprendimiento-de-junior-achievement/?x_tr_sl=es&x_tr_tl=sv&x_tr_hl=sv&x_tr_pto=sc, hämtad 2025-05-30.
- Kungliga biblioteket, "Svenska tidningar", <https://tidningar.kb.se>.
- LinkedIn, "Johan Carlstedt", <https://se.linkedin.com/in/johan-carlstedt-04224226>, hämtad 2025-07-29.
- Pharmaciaveteranerna, "Ola Carlsson", <https://www.pharmaciaveteranerna.se/hem/intervjuer-med-pharmacia-profiler/-ola-carlsson-46038906>, hämtad 2025-07-29.
- Statistiska Centralbyrån, "Arbetslösa (AKU), 100-tal efter kön, arbetslöshetsstatus och år: 1976–2004", <https://www.statistikdatabasen.scb.se/sq/146622>, hämtad 2024-03-05.

Statistiska Centralbyrån, "Tidigare definitioner. Befolkningen 15-74 år (AKU), 1000-tal efter kön och år. Totalt 16-64 år, arbetslösa", <http://www.statistikdatabasen.scb.se/sq/159624>, hämtad 2025-03-05.

Ungeföretagsamhet.se.

Wikipedia, "Drivhuset", <https://sv.wikipedia.org/wiki/Drivhuset>, hämtad 2022-11-02.

Wikipedia, "Neurolingvistisk programmering", https://sv.wikipedia.org/wiki/Neurolingvistisk_programmering, hämtad 2024-04-18.

Wikipedia, "Sören Gyll", https://sv.wikipedia.org/wiki/Sören_Gyll, hämtad 2025-07-29.

Audiovisuellt material

Aktuellt 1980-11-13, sändningen kl. 21.00.

Aktuellt 1983-11-01, sändningen kl. 21.00.

Litteratur

- Adolfsson, Carl-Henrik, *Kunskapsfrågan: En läroplansteoretisk studie av den svenska gymnasieskolans reformer mellan 1960-talet och 2010-talet*, Växjö: Linnaeus University Press 2013.
- Allelin, Maja, *Skola för lönsamhet: Om elevers marknadsanpassade villkor och vardag*, Lund: Arkiv förlag 2019.
- Alvén, Fredrik, *I rikets tjänst: En studie om den önskade medborgaren i svensk utbildningspolitik*, Lund: Nordic Academic Press 2024.
- Andersson, Erik, Broberg, Oskar, Gianneschi, Marcus & Larsson, Bengt (red.), *Vardagslivets finansialisering*, Göteborg: Centrum för konsumtionsvetenskap 2016.
- Andersson, Jenny, Glover, Nicolas, Husz, Orzi & Larsson Heidenblad, David, "Bortom Vänstervind och högergång", i Andersson, Jenny, Glover, Nicolas, Husz, Orzi & Larsson Heidenblad, David (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023.
- Andersson, Jenny, "Du har fullständiga rättigheter: Frihetsfronten och det radikala frihetsbegreppet", Andersson, Jenny, Glover, Nicolas, Husz, Orzi & Larsson Heidenblad, David (red.), *Marknadens tid*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 55–78.
- Andersson, Jenny & Howell, Chris, "Introduction", i Andersson, Jenny & Howell, Chris (red.), *Nordic Neoliberalisms: Perspectives on Economic, Social & Cultural Change in the Nordics after 1970*, Abingdon & New York: Routledge 2025, s. 1–18.
- Andersson, Jenny, Glover, Nicolas, Husz, Orzi & Larsson Heidenblad, David (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023.
- Andersson, Jenny, *Mellan tillväxt och trygghet: idéer om produktiv socialpolitik i socialdemokratisk socialpolitisk ideologi under efterkrigstiden*, Uppsala: Uppsala universitet 2003.
- Andersson, Jenny, *När framtiden redan hänt: Socialdemokratin och folkhemsnostalgin*, Stockholm: Ordfront 2009.
- Andersson Lars M. & Zander, Ulf, "Inledning", i Andersson, Lars M. & Zander, Ulf (red.), *In med historien! Fem historiker om korta och långa perspektiv i samtidshistorien*, Lund: Historiska Media 1997, s. 9–22.
- Apple, Michael W. & Christian-Smith, Linda K. (red.), *The Politics of the Textbook*, Abingdon & New York: Routledge 1991.

- Baker, Erik, *Make Your Own Job: How the Entrepreneurial Work Ethic Exhausted America*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2025.
- Bengtsson, Erik, *Världens jämlikaste land?*, Lund: Arkiv förlag 2020.
- Björklund, Anders, Clark, Melissa A., Edin, Per-Anders, Fredriksson, Peter & Krueger, Alan B., *The Market Comes to Education in Sweden: An Evaluation of Sweden's Surprising School Reforms*, New York: Russel Sage Foundation 2006.
- Blanck, Dag, "Svenska uppfattningar om USA under två århundraden", i Åsard, Erik (red.), *Det blågula stjärnbaneret*, Stockholm: Carlssons 2016, s. 39–84.
- Bolin Sture, *Från Tacitus till Tage Elander*, Stockholm: Aldus 1963.
- Boréus, Kristina, *Högervåg: Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989*, Stockholm: Tiden 1994.
- Bröckling, Ulrich, *The Entrepreneurial Self: Fabricating a New Type of Subject*, London: Sage 2016.
- Burke, Peter, *What is the History of Knowledge?*, Cambridge: Polity Press 2016.
- Carlbaum, Sara, *Blir du anställningsbar, lilla vän? Diskursiva konstruktioner av framtida medborgare i gymnasieformer 1971–2011*, Umeå: Umeå universitet 2012.
- Courtney, Steven J. & Mann, Bryan, "Thinking with 'lexical' features to reconceptualize the 'grammar' of schooling: Shifting the focus from school to society", *Journal of Educational Change* 2021:3, s. 401–421.
- Cuban, Larry, "Reforming the Grammar of Schooling Again and Again", *American Journal of Education* 2020:4, s. 665–671.
- Cunningham, Hugh, *Children and Childhood in Western Society Since 1500*, New York & Abingdon: Routledge 2014.
- Dahlstedt, Magnus & Hertzberg, Fredrik, "Den entreprenörskapande skolan: Styrning, subjektskapande och entreprenörskapspedagogik", *Pedagogisk forskning i Sverige* 2011:3, s. 179–198.
- Dahlstedt, Magnus & Fejes, Andreas (red.), *Neoliberalism and Market Forces in Education: Lessons from Sweden*, Abingdon & New York: Routledge 2019.
- Danielsson Malmros, Ingmarie, *Det var en gång ett land... Berättelser om svenskhet i historieböcker och elevers föreställningsvärldar*, Höör: Agering 2012.
- De Geer, Hans, *Arbetsgivarna: SAF i tio decennier*, Stockholm: SAF 1992.
- De Geer, Hans, "Bildens av företagaren", i De Geer, Hans (red.), *Skapare, skojare och skurkar: Företagaren i litteratur, film och konst*, Stockholm: Timbro 1994, s. 10–36.
- De Geer, Hans, *I västervind och högervåg: SAF under 1970-talet*, Stockholm: Publica 1989.
- Edenborg, Carl-Michael, "Nyliberalismen från vaggan till graven", i Burman, Anders & Lennerhed, Lena (red.), *Sekelslut: Idéhistoriska perspektiv på 1980- och 1990-talen*, Stockholm: Atlas 2011, s. 17–41.
- Eriksen, Anne & Ellen Krefling, "Formens makt og materialitet. Om studiet av kunnskapens former i katekismer og skipslogger", *Slagmark* 2020, s. 31–49.
- Eriksson, Terese, *Elevernars upplevelser av ett Ung Företagsamhets-år: Med tyngdpunkt på relation till och användning av sina rådgivare*, Höskolan Dalarna 2007 [kandidatuppsats].
- Eskilsson, Sture, *Från folkhem till nytt klassamhälle: Ett högerspöke berättar*, Rimbo: Fischer & Co 2005.
- Feldt, Kjell-Olof, *Alla dessa dagar... I regeringen 1982–1990*, Stockholm: Nordstedts 1991.
- Friberg, Martina, & Neimark, Sanna, *Entreprenörskap i skolan: Vad tycker lärare i årskurs 1–3?*, Höskolan i Borås 2016 [kandidatuppsats].
- Gustafsson, Lars, *Problemformuleringsprivilegiet: Samhällsfilosofiska studier*, Stockholm: Nordstedt 1989.
- Gustavsson, Bernt, *Vad är kunskap? En diskussion om praktiskt och teoretisk kunskap*, Stockholm: Skolverket 2002.

- Hartman, Sven, *Det pedagogiska kulturarvet: Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria*, Stockholm: Natur & Kultur 2012.
- Hultén, Magnus, "Kunskapskriser: Kunskapsfrågan i svensk skoldebatt 1964–2001", i Landahl, Joakim, Sjögren, David & Westberg, Johannes (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 135–154.
- Hultén, Magnus, *Striden om den goda skolan: Hur kunskapsfrågan enat, splittrat och förändrat svensk skola och skoldebatt*, Lund: Nordic Academic Press 2019.
- Husz, Orsi, Larsson Heidenblad, David & Åström Rudberg, Elin, "Wage Earners, Taxpayers or Everyman Capitalists? The Making of a Mutual Fund Culture in Sweden", i Andersson, Jenny & Howell, Chris (red.), *Nordic Neoliberalisms: Perspectives on Economic, Social & Cultural Change in the Nordics after 1970*, London & New York: Routledge 2025, s. 75–95.
- Ivarsson Westerberg, Anders, Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell (red.), *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*, Umeå: Boréa 2014.
- Ivarsson Westerberg, Anders, Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell, "Vad var det som hände?", i Ivarsson Westerberg, Anders, Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell (red.), *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*, Umeå: Boréa 2014, s. 441–457.
- Jackson, Ben, "The Think-tank Archipelago: Thatcherism and Neo-liberalism", i Jackson, Ben & Saunders, Robert, *Making Thatcher's Britain*, Cambridge: Cambridge University Press 2012, s. 43–61.
- Jakobsson, Liza, "Mäklaren och det säljbara hemmet", i Andersson, Jenny, Glover, Nicolas, Husz, Orzi & Larsson Heidenblad, David (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 357–375.
- Jansson, Anton & Simonsen, Maria, "Kunskapshistoria, idéhistoria och annan historia: En översikt i skandinaviskt perspektiv", *Slagmark* 2020, s. 13–30.
- Jarrick, Arne, "Att kasta ut barnet med badvattnet: En kritisk granskning av svensk kunskapshistoria", *Historisk Tidskrift* 2024:4, s. 705–721.
- Johansson, Alicia, *Nyanlända elevers upplevelser av de hinder och möjligheter som uppstår när de arbetar med Ung Företagsamhets koncept*, Karlstads universitet 2019 [kandidatuppsats].
- Karlsson, Klas-Göran, "Historia, historiedidaktik och historiekultur – teori och perspektiv", i Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.), *Historien är närvarande: Historiedidaktik som teori och tillämpning*, Lund: Studentlitteratur 2014, s. 13–90.
- Korhonen, Maija, Komulainen, Katri & Rätty, Hannu, "Not Everyone is Cut Out to be the Entrepreneur Type': How Finnish School Teachers Construct the Meaning of Entrepreneurship Education and the Related Abilities of the Pupils", *Scandinavian Journal of Educational Research* 2012:1, s. 1–19.
- Labaree, David F, "The Winning Ways of a Losing Strategy: Educationalizing Social Problems in the United States", *Educational Theory* 2008:4, s. 447–460.
- Landahl, Joakim, "Educationalising Death: The Emergence of Traffic Education in Swedish Elementary Schools", *Nordic Journal of Educational History* 2022:2, s. 107–123.
- Landahl, Joakim, Sjögren, David & Westberg, Johannes, "Inledning", i Landahl, Joakim, Sjögren, David & Westberg, Johannes (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 7–32.
- Landahl, Joakim, "Internationell skolstatistik och nationella skolkriser", i Landahl, Joakim, Sjögren, David & Westberg, Johannes (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 259–282.

- Larsson Germund & Ringarp, Johanna, "FAN TA SIA: Skolk, stök och skolleda i 1970-talets skolkrisdebatt", i Landahl, Joakim, Sjögren, David & Westberg, Johannes (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 109–134.
- Larsson, Hans Albin, *Till kunskapens försvar: Om den svenska skolans förfall och möjliga återupprättelse*, Stockholm: Natur & Kultur 2022.
- Larsson, Sandra, *Entreprenörskap i skolan – en studie av lärarroll och entreprenöriella förmågor på gymnasiekurser med konceptet Ung Företagsamhet*, Södertörns högskola 2012 [kandidatuppsats].
- Larsson Heidenblad, David, "Financial knowledge: A rich new venture for historians of knowledge", i Östling, Johan, Larsson Heidenblad, David & Nilsson Hammar, Anna (red.), *Forms of knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2020, s. 47–58.
- Larsson Heidenblad, David, "Marknadsleken: Aktie-SM och populariseringen av aktiesparande", i Andersson, Jenny, Glover, Nicolas, Husz, Orzi & Larsson Heidenblad, David (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 193–213.
- Larsson Heidenblad, David & Nilsson, Charlotte, "Ungdomslivets finansialisering. Skapandet av en aktiekultur för och av unga i Sverige 1985–1994", *Historisk Tidskrift* 2022:4, s. 564–593.
- Lee Mudge, Stephanie, *Leftism Reinvented: Western Parties from Socialism to Neoliberalism*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2018.
- Leffler, Eva & Mahieu, Ron, "Entreprenörskap – ett nytt fostransprojekt i skolan", i Larsson, Anna (red.), *Fostran i skola och utbildning: historiska perspektiv*, Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria 2010, s. 177–196.
- Leffler, Eva, *Företagsamma Elever: Diskurser kring entreprenörskap och företagsamhet i skolan*, Umeå: Umeå universitet 2006.
- Leffler, Eva, "The Many Faces of Entrepreneurship: a discursive battle for the school arena", *European Educational Research Journal* 2009:1, s. 104–116.
- Lévi-Strauss, Claude, *The Raw and the Cooked*, New York: Harper & Row 1969.
- Lewin, Leif, *Planhushållningsdebatten*, Uppsala: Almqvist & Wiksell 1967.
- Lindensjö, Bo & Lundgren, Ulf P., *Utbildningsreformer och politisk styrning*, Stockholm: Liber 2014.
- Lundahl, Lisbeth, *Efter svensk modell: LO, SAF och utbildningspolitiken 1944–1990*, Umeå: Boréa 1997.
- Lundberg, Björn, *Naturliga medborgare: friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga örmar 1925–1960*, Lund: Arkiv förlag 2018.
- Lyngholm k. Mortensen, Clara, "The Entrepreneur: The Invention of a Pedagogical Ideal och Societal Behaviour", i Vestermark Køber, Jesper, Olsen, Niklas & Vad Jønsson, Heidi (red.), *Citizen Categories in the Danish Welfare State*, Odense: University Press of Southern Denmark 2021.
- Lässig, Simone, "Textbooks and beyond: Educational Media in Context(s)", *Journal of Educational Media, Memory & Society*, 2009:1, s. 1–20.
- Lässig, Simone, "The History of Knowledge and the Expansion of the Historical Research Agenda", *Bulletin of the German Historical Institute* 2016:2, s. 29–58.
- Mahieu, Ron, *Agents of Change and Policies of Scale: A Policy Study of Entrepreneurship and Enterprise in Education*, Umeå: Umeå universitet 2006.
- Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*, Lund: Studentlitteratur 2016.
- Malmström, Martin, "Skrivkris, skolkris och samhällskris", i Landahl, Joakim, Sjögren, David & Westberg, Johannes (red.), *Skolans kriser: Historiska perspektiv på utbildningsreformer och skoldebatter*, Lund: Nordic Academic Press 2021, s. 203–229.
- Marchand, Suzanne, "Weighing Context and Practices: Theodor Mommsen and the Many Dimensions of Nineteenth-Century Humanistic Knowledge", *History & Theory* 2020:4, s. 126–149.

- Morawski, Jan, *Mellan frihet och kontroll: Om läroplanskonstruktioner i svensk skola*, Örebro: Örebro universitet 2010.
- Natov, Roni, *The Poetics of Childhood*, New York: Routledge 2003.
- Nilehn, Lars, *Nyhumanism och medborgarfostran: Åsikter om läroverkets målsättning 1820–1880*, Lund: CWK Gleerup 1975.
- Nilsson, Charlotte, "Turning Students into Stock Market Investors: The Role of Civil Society and Public Schools in Swedish Financialization, c. 1985–2010", *Enterprise & Society* 2024, s. 1–31.
- Nordin, Andreas, *Kunskapens politik – en studie av kunskapsdiskurser i svensk och europeisk utbildningspolicy*, Växjö: Linnaeus University Press 2012.
- Nordin, Svante, *Sveriges moderna historia: Fem politiska projekt 1809–2019*, Stockholm: Natur & Kultur 2019.
- Persson, Helén, *Historia i futurum: Progression i historia i styrdokument och läroböcker 1919–2012*, Lund: Lunds universitet 2018.
- Pressfeldt, Victor, *Imagining the Neoliberal State: Assar Lindbeck and the Genealogy of Swedish Neoliberalism*, Lund: Lunds universitet 2024.
- Qvortrup, Jens, "Are Children Human Beings or Human Becomings? A Critical Assessment of Outcome Thinking", *Rivista Internazionale di Scienze Sociali* 2009:3/4, s. 631–653.
- Raptopoulou, Anthemis, *Politics of Contemporary Education Policy: The case of programming in the Swedish curriculum*, Stockholm: Stockholms universitet 2021.
- Richardson, Gunnar, *Svensk Utbildningshistoria: skola och samhälle förr och nu*, Lund: Studentlitteratur 2004.
- Ringarp, Johanna, *Fribetsretorik och marknadslogik: En analys av den svenska högskolepolitiken 1970–2014*, Göteborg & Stockholm: Makadam 2024.
- Ringarp, Johanna, "From Bildung to Entrepreneurship: trends in education policy in Sweden", *Policy Futures in Education* 2013:4, s. 456–464.
- Ringarp, Johanna, "Lärarkrav och ekonomisk styrning: 1990-talets reformer i ljuset av välfärdsstatens förvandling", i Berg, Anne, Larsson, Esbjörn, Michaëlsson, Madeleine, Westberg, Johannes & Åkerlund, Andreas (red.), *Utbildningens revolutioner: Till studiet av utbildningshistorisk förändring*, Uppsala: Uppsala Studies of History and Education 2017, s. 233–247.
- Ringarp, Johanna, *Professionens problematik: Lärarkärens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, Stockholm: Makadam 2011.
- Ringarp, Johanna, "Utbildningspolitiken – från kommunalisering till PISA", i Ivarsson Westerberg, Anders, Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell (red.), *Det långa 1990-talet: när Sverige förändrades*, Umeå: Boréa 2014, s. 121–144.
- Rothstein, Bo, *Den socialdemokratiska staten: Reformen och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik*, Lund: Arkiv 1986.
- Rönnerberg, Linda, "Marketisation on export: Representations of the Swedish free school model in English media", *European Educational Research Journal* 2015:6, s. 549–565.
- Safrankova, Camilla, *Att skola propria subjekt: En feministisk studie av entreprenörskap i skolan*, Lunds universitet 2015 [masteruppsats].
- Sarasin, Philipp & Kilcher, Andreas, "Editorial", *Nach Feierabend: Zürcher Jahrbuch für Wissensgeschichte* 2011, s. 7–11.
- Sarasin, Philipp, "Was ist Wissensgeschichte?", *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 2011:1, s. 159–172.
- Schissler, Hanna & Nuhoglu Soysal, Yasemin (red.), *The Nation, Europe and the World: Textbooks and Curricula in Transition*, New York: Berghahn Books 2005.

- Secord, James, "Knowledge in Transit", *Isis: A Journal of the History of Science* 2004:4, s. 654–672
- Sejersted, Francis, *Socialdemokratins tidsålder: Sverige och Norge under 1900-talet*, Nora: Nya Doxa 2005.
- Selander, Staffan, "Läroböckernas bild", i De Geer, Hans (red.), *Skapare, skojare och skurkar: Företagaren i litteratur, film och konst*, Stockholm: Timbro 1994, s. 58–76.
- Sidebäck, Göran, *Kamen om barnets själ: Barn- och ungdomsorganisationer för fostran och normbildning 1850–1980*, Stockholm: Carlssons 1992.
- Skolverket, *Skapa och våga: Om entreprenörskap i skolan*, 2:a uppl., Stockholm: Fritzes 2015.
- Stråth, Bo, *Mellan två fonder: LO och den svenska modellen*, Stockholm: Atlas 1998.
- Sukarieh, Maysoun & Tannock, Stuart, "Putting school commercialism in context: a global history of Junior Achievement Worldwide," *Journal of Education Policy* 2009:6, s. 769–786.
- Tröhler, Daniel, "Educationalization of Social Problems and the Educationalization of the Modern World", i Peters, Michael A. (red.), *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*, Singapore: Springer 2016.
- Tyack, David & Tobin, William, "The 'Grammar' of Schooling: Why Has It Been So Hard to Change?", *American Educational Research Journal* 1994:3, s. 453–479.
- Tyack, David, & Cuban, Larry, *Tinkering Toward Utopia: A Century of Public School Reform*, Cambridge, MA: Harvard University Press 1995.
- Vidhall, Martin, *Bedömning av generiska kompetenskapskrav: En kvalitativ studie av ekonomilärares bedömning av generiska kompetenskapskrav inom UF och kursen Entreprenörskap och företagande*, Stockholms universitet 2017 [magisteruppsats].
- Viktorov, Ilja, *Fordismens kris och löntagarfonder i Sverige*, Stockholm: Stockholms universitet 2006.
- Westberg, Johannes, "Från statsapparater och disciplin till 'educationalization' och 'educational ambitions'", i Englund, Viktor, Berg, Anne, Bernhardsson, Peter, Holmén, Janne, Larsson, Esbjörn, Larsson, Germund, Ringarp, Johanna & Sjögren, David (red.), *Utbildningens fostrande funktioner: Historiska undersökningar av fostran i offentliga och enskilda utbildningsinsatser*, Uppsala: Uppsala Studies of History and Education, 2022, s. 297–319.
- Westerberg, Rikard, *Socialists at the Gate: Swedish Business and the Defense of Free Enterprise, 1940–1985*, Stockholm: Stockholm School of Economics 2020.
- Zander, Ulf, "Från nationell till demokratisk överideologi eller berättelsen om samhällskunskapens uppgång och historieämnets fall", *Utbildning och demokrati* 1997:2, s. 21–51.
- Zelizer, Viviana A., "The Priceless Child Revisited", i Zelizer, Viviana A, *Economic Lives: How Culture Shapes the Economy*, Princeton University Press, 2010.
- Åsard, Erik, "USA – Landet vi älskar att älska och hata", i Åsard, Erik (red.), *Det blågula stjärnbaneret*, Stockholm: Carlssons 2016, s. 11–38.
- Åström Elmersjö, Henrik, "An individualistic turn: citizenship in Swedish history and social studies syllabi, 1970–2017", *History of Education* 2021:2, s. 220–239.
- Åström Rudberg, Elin, "Doing Business in the Schools of the Welfare State: Competing 'Entrepreneurial Selves' and the roots of Entrepreneurship Education in 1980s Sweden", *Enterprise & Society* 2022, s. 1–27.
- Åström Rudberg, Elin, "Satsa på dig själv! Näringslivets politiska marknadsföring mot ungdomar", i Andersson, Jenny, Glover, Nicolas, Husz, Orzi & Larsson Heidenblad, David (red.), *Marknadens tid: Mellan folkhemskapitalism och nyliberalism*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 81–102.
- Östberg, Kjell & Andersson, Jenny, *Norstedts Sveriges historia 1965–2012*, Norstedt: Stockholm 2013.
- Österman, Tove, "Vad är det att kunna? Dewey & flumskolan", i Gustavsson, Michael, Österman, Tove & Hällén, Elinor (red.), *Vad ska en svensk kunna? Utbildningens dilemma – intressenas spel*, Göteborg: Daidalos 2016, s. 157–180.

- Östling, Johan, Larsson Heidenblad, David & Nilsson Hammar, Anna, "Arne Jarrick och sanningen", *Historisk Tidskrift* 2024:4, s. 722–732.
- Östling, Johan & Larsson Heidenblad, David, "Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp", *Historisk tidskrift* 2017:2, s. 269–284.
- Östling, Johan, "En kunskapsarena och dess aktörer: Under Strecket och kunskaps-cirkulation i 1960-talets offentlighet", *Historisk tidskrift* 2020:1, s. 95–124.
- Östling, Johan, Larsson Heidenblad David & Nilsson Hammar, Anna, "Introduction: Developing the history of knowledge", i Östling, Johan, Larsson Heidenblad, David & Nilsson Hammar, Anna (red.), *Forms of knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2020, s. 9–26.
- Östling, Johan, Larsson Heidenblad David & Nilsson Hammar, Anna, "Introduction: Revisiting agency in the history of knowledge", i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Knowledge Actors: Revisiting Agency in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2023, s. 9–23.
- Östling, Johan, Larsson Heidenblad, David & Nilsson Hammar, Anna (red.), *Knowledge Actors: Revisiting Agency in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2023.
- Östling, Johan & Larsson Heidenblad, David, *The History of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press 2023.
- Östling, Johan, Larsson Heidenblad, David, Sandmo, Erling, Nilsson Hammar, Anna & Nordberg, Kari H., "The history of knowledge & the circulation of knowledge: An introduction", i Östling, Johan, Sandmo, Erling, Larsson Heidenblad, David, Nilsson Hammar, Anna & Nordberg, Kari H. (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2018, s. 9–33.
- Östling, Johan, "Vad är kunskapshistoria?", *Historisk tidskrift* 2015:1, s. 109–119.

Internet

- Nationalencyklopedin, "medborgarfostran", <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/medborgarfostran>, hämtad 2024-05-28.
- The Stevanovich Institute on the Formation of Knowledge, "5 Tenets", <https://sifk.uchicago.edu/about/5-tenets/>, hämtad 2020-09-10.
- Wikipedia, "Almi Företagspartner", https://sv.wikipedia.org/wiki/Almi_Företagspartner, hämtad 2025-08-03.
- Wikipedia, "cronyism", <https://en.wikipedia.org/wiki/Cronyism>, hämtad 2025-07-31.

Doktorsavhandling från Nationella forskarskolan i historiska studier

Denna avhandling är tillkommen inom ramen för Nationella forskarskolan i historiska studier (tidigare Nationella forskarskolan i historia). Forskarskolan grundades hösten 2000 och är ett samarbete mellan Lunds universitet, Göteborgs universitet (från 2011), Linnéuniversitetet (tidigare Växjö universitet), Malmö universitet (tidigare Malmö högskola) och Södertörns högskola, med Lunds universitet som värdhögskola. Forskarskolan inkluderar nu även ämnena mänskliga rättigheter, mediehistoria, idé- och lärdoms historia, etnologi, konsthistoria och visuella studier, musikvetenskap, bokhistoria, historisk arkeologi samt antikens kultur och samhällsliv.

Doktorsavhandlingar från Nationella forskarskolan i historia/historiska studier skrivna av doktorander till största delen finansierade av forskarskolan:

Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, historia, Lunds universitet 2005.

Sara Edenheim, *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*, historia, Lunds universitet 2005.

Mikael Tossavainen, *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness*, historia, Lunds universitet 2006.

Henrik Rosengren, *"Judarnas Wagner". Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*, historia, Lunds universitet 2007.

Victor Lundberg, *Folket, jxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap, 1887–1902*, historia, Lunds universitet 2007.

Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen. Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*, historia, Lunds universitet 2007.

Jesper Johansson, *"Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här". Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981*, historia, Växjö universitet 2008.

Christina Jansson, *Maktfyllda möten i medicinska rum. Debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960–1985*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2008.

Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige. Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2008.

Cecilia Riving, *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatri och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*, historia, Lunds universitet 2008.

Magnus Olofsson, *Tullbergska rörelsen. Striden om den skånska frälsejorden 1867–1869*, historia, Lunds universitet 2008.

- Johan Östling, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, historia, Lunds universitet 2008.
- Christian Widholm, *Iscensättandet av Solskensolympiaden – Dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912*, historia, Lunds universitet 2008.
- Ainur Elmgren, *Den allrakäraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*, historia, Lunds universitet 2008.
- Andrés Brink Pinto, *Med Lenin på byrån. Normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*, historia, Lunds universitet 2008.
- Helena Tolvhed, *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2008.
- Lennart Karlsson, *Arbetarrörelsen, Folkets hus och offentligheten i Bromölla 1905–1960*, historia, Växjö universitet 2009.
- Stefan Nyzell, *"Striden ägde rum i Malmö". Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2009.
- Louise Sebro, *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770*, historia, Lunds universitet 2010.
- Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2010.
- Vanja Lozic, *I historiekansons skugga. Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2010.
- Marie Eriksson, *Makar emellan. Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor, 1810–1880*, historia, Linnéuniversitetet 2010.
- Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym. Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2010.
- Malin Gregersen, *Fostrandande förpliktelser. Representationer av ett missionsuppdrag i Sydindien under 1900-talets första hälft*, historia, Lunds universitet 2010.
- Magnus Linnarsson, *Postgång på växlande villkor. Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2010.
- Johanna Ringarp, *Professionens problematik. Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2011.
- Carolina Jonsson Malm, *Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2011.
- Fredrik Håkansson, *Standing up to a Multinational Giant. The Saint-Gobain World Council and the American Window Glass Workers' Strike in the American Saint Gobain Corporation in 1969*, historia, Linnéuniversitetet 2011.
- Christina Douglas, *Kärlek per korrespondens. Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2011.
- Martin Kjellgren, *Taming the Prophets. Astrology, Orthodoxy and the Word of God in Early Modern Sweden*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2011.
- Anna Rosengren, *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2011.
- Åsa Bengtsson, *Nyktra kvinnor. Folkbildare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930*, historia, Lunds universitet 2011.
- Anna Nilsson, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck*, historia, Lunds universitet 2012.

- Anna Alm, *Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880–1940*, historia, Lunds universitet 2012.
- Rasmus Fleischer, *Musikens politiska ekonomi. Lagstiftningen, ljudmedierna och försvaret av den levande musiken, 1925–2000*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2012.
- Andreas Tullberg, "We are in the Congo now". *Sweden and the Trinity of Peacekeeping during the Congo Crisis 1960–1964*, historia, Lunds universitet 2012.
- Matilda Svensson, *När något blir annorlunda. Skötsamhet och funktionsförmåga i berättelser om poliosjukdom*, historia, Lunds universitet (Malmö högskola) 2012.
- Peter K. Andersson, *Streelife in Late Victorian London. The Constable and the Crowd*, historia, Lunds universitet 2012.
- Mikael Häll, *Skogsrädet, näcken och Djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige*, historia, Lunds universitet 2013.
- Johan Stenfeldt, *Dystopiernas seger. Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, historia, Lunds universitet 2013.
- Maria Nyman, *Resandets gränser. Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, historia, Lunds universitet (Södertörns högskola) 2013.
- Kajsa Brilkmann, *Undersåten som förstod. Den svenska reformatoriska samtalsordningen och den tidigmoderna integrationsprocessen*, historia, Lunds universitet 2013.
- Isak Hammar, *Making Enemies. The Logic of Immorality in Ciceronian Oratory*, historia, Lunds universitet 2013.
- Emma Hilborn, *Världar i Brand. Fiktion, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*, historia, Lunds universitet 2014.
- Pål Brunnström, *Ågare och kapital. Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939*, historia, Lunds universitet 2014.
- Joakim Glaser, *Fotboll från Mielke till Merkel – Kontinuitet, brott och förändring i supporterkultur i östra Tyskland*, historia, Malmö högskola 2015.
- Bonnie Clementsson, *Förbjudna förbindelser. Föreställningar kring incest och incestförbud i Sverige 1680–1940*, historia, Lunds universitet 2016.
- David Rosenlund, *History Education as Content, Methods or Orientation? A Study of Curriculum Prescriptions, Teacher-made Tasks and Student Strategies*, historia, Malmö högskola 2016.
- Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, historia, Lunds universitet 2016.
- Robin Ekelund, *Retrospektiva modernister. Om historiens betydelse för nutida mods*, historia, Malmö högskola 2017.
- Vahagn Avedian, *Knowledge and Acknowledgement. The Politics of Memory of the Armenian Genocide*, historia, Lunds universitet 2017.
- Johannes Ljungberg, *Toleransens gränser. Religionspolitiska dilemman i det tidiga 1700-talets Sverige och Europa*, historia, Lunds universitet 2017.
- John Hennessey, *Rule by Association: Japan in the Global Trans-Imperial Culture, 1868–1912*, historia, Linnéuniversitetet 2018.
- Björn Lundberg, *Naturliga medborgare. Friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga Örnar 1925–1960*, historia, Lunds universitet 2018.
- Emma Severinsson, *Moderna kvinnor. Modernitet, feminitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933*, historia, Lunds universitet 2018.
- Katarzyna Herd, "We shall make new history here." *Rituals of producing history in Swedish football clubs*, etnologi, Lunds universitet 2018.

- Martin Andersson, *Migration i 1600-talets Sverige: Älvsborgs lösen 1613–1618*, historia, Södertörns högskola 2018.
- Bolette Frydendahl Larsen, *Opdragelse og diagnosticering. Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup pigehjem 1908–1940*, historia, Lunds universitet 2019.
- Fredrik Egefur, *Gränslösa rörelser för fred 1889–1914. Aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism*, historia, Lunds universitet 2020.
- Marie Bennedahl, *Fall in Line. Genus, kropp och minnena av det amerikanska inbördeskriget i skandinavisk reenactment*, historia, Linnéuniversitetet 2020.
- Kenth Hansen, *Medeltida stadsaristokrati: Världsligt fräls i de skånska landskapens städer*, historisk arkeologi, Lunds universitet 2020.
- Fredrika Larsson, *Conflict in Colours. A Comparative Study of Republican and Loyalist Murals in Belfast*, historia, Lunds universitet 2021.
- Jagger Andersen Kirkby, *Sentiments of Segregation. The Emotional Politics of Apartheid in South Africa, c. 1948–1990*, historia, Lunds universitet 2022.
- Peder Flemestad, *Order and Adornment. The Role of Dress in Plutarch, antikens kultur och samhällsliv*, Lunds universitet 2022.
- Johanna Thorelli, *De tjänstvilliga vännernas samhälle. Abraham Brahe och den svenska eliten 1590–1630*, historia, Göteborgs universitet 2023.
- Kristoffer Edelgaard Christensen, *Governing Black and White - A History of Governmentality in Denmark and the Danish West Indies, 1770–1900*, historia, Lunds universitet 2023.
- Josefin Hägglund, *Demokratins stridslinjer: Carl Lindhagen och politikens omvandling, 1896–1923*, historia, Södertörns högskola 2023.
- Martina Böök, *Traditionella nyheter: Kläder, ekonomi och politik i Virestads socken 1750–1850*, historia, Linnéuniversitetet 2023.
- Ingrid Dunér, *Controlling Destiny. Julian Huxley's Post-Darwinian Evolutionism and the History of Transhumanism*, idé- och lärdomshistoria, Lunds universitet 2024.
- Pavol Jakubec, *Navigating Relationships in Exile: Norway, Czechoslovakia, Poland, and Small State Diplomacy in Second World War London*, historia, Göteborgs universitet 2024.
- Victor Pressfeldt, *Imagining the Neoliberal State: Assar Lindbeck and the Genealogy of Swedish Neoliberalism*, historia, Lunds universitet 2024.
- Markus Hansen, *The Politics of Natural Law: Agrarian Reform, Intra-Aristocratic Conflict, and Natural Jurisprudence in Denmark, c. 1750–1800*, historia, Lunds universitet 2025.
- Evelina Kallträsk, *Att skola entreprenörer: Ung Företagsamhet och den svenska skolans omvandling 1980–2011*, historia, Lunds universitet, 2025.

Studia Historica Lundensia

Skriftserien innehåller följande volymer:

1. Irene Andersson, *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940*, 2001
2. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, 2001
3. Anna Lindberg, *Experience and Identity. A Historical Account of Class, Caste, and Gender among the Cashew Workers of Kerala, 1930–2000*, 2001
4. Per Göran Johansson, *Gods, kvinnor och stickning. Tidigindustriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750–1870*, 2001
5. Bodil Persson, *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*, 2001
6. Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, 2002
7. Karl Bergman, *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70*, 2002
8. Solveig Fagerlund, *Handel och vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709*, 2002
9. Andreas Linderöth, *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972*, 2002
10. Martin Alm, *Americanitis. Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939*, 2003
11. Jens Lerbom, *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*, 2003
12. Curt Åke Olsson, *Tidningsmakt och politiska organisationer. Den borgerliga samlingsrörelsen i Fyrstadskretsen 1962–1968*, 2003
13. Eva Bergenlöv, *Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800*, 2004
14. Mathias Cederholm, *De värjde sin rätt. Senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland*, 2007
15. Louise Sebro, *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770*, 2010
16. Anna Rosengren, *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, 2011
17. Carolina Jonsson Malm, *Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*, 2011
18. Anna Alm, *Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880–1940*, 2012
19. Andreas Tullberg, *“We are in the Congo now”. Sweden and the trinity of peacekeeping during the Congo crisis 1960–1964*, 2012
20. Maria Nyman, *Resandets gränser. Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, 2013
21. Martin Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning? ”Tattarfrågan” i svensk politik 1880–1955*, 2015

22. Per Højeberg, *Utmaningarna mot demokratins skola. Den svenska lärarkåren, nazismen och sovjetkommunismen*, 2016
23. Erik Bodensten, *Politikens drivfjäder. Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken*, 2016
24. Marianne Sjöland, *Historia från tidskriftsredaktionen. En komparativ studie av Populär Historias och History Todays historieskrivning*, 2016
25. Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, 2016
26. Valter Lundell, *Det omstridda arvet. Den kommunistiska erfarenheten i dansk och svensk historiekultur*, 2017
27. Agneta Edman, *Between Utopia and Home. Swedish radical travel writing 1947–1966*, 2017
28. Erik Bodensten, Kajsa Brillman, David Larsson Heidenblad och Hanne Sanders (red.), *Nordens historiker. En vänbok till Harald Gustafsson*, 2018
29. Lars Edgren (red.), *Historia och historiker. Om Lunds universitet genom 350 år*, 2018
30. Emma Severinsson, *Moderna kvinnor. Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933*, 2018
31. Helén Persson, *Historia i futurum. Progression i historia i styrdokument och läroböcker 1919–2012*, 2018
32. Bolette Frydendahl Larsen, *Opdragelse og diagnosticering. Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pigehejm 1908–1940*, 2020
33. Fredrik Egefur, *Gränslösa rörelser för fred 1889–1914. Aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism*, 2020
34. Lars Edgren, *Stadens sociala ordning. Stånd och klass i Malmö under sjuttonhundratalet*, 2021
35. Lars Hultman, *I skuggan av Karl August. Nya perspektiv på Fersenska upploppet*, 2023
36. Victor Pressfeldt, *Imagining the Neoliberal State. Assar Lindbeck and the Genealogy of Swedish Neoliberalism*, 2024
37. Evelina Kallträsk, *Att skola entreprenörer. Ung Företagsamhet och den svenska skolans omvandling 1980–2011*, 2025

När Ung Företagsamhet etablerade sin småskaliga försöksverksamhet i Sverige 1980 väckte dess entreprenöriella utbildningsprogram nyfikenhet. Det blev dock även snabbt föremål för kritik och en intensiv debatt kopplad till en pågående ideologisk konflikt i samhället. 2011 skrevs entreprenörskap in som ett övergripande mål i den svenska skolans läroplaner. Vid det laget mötte utbildningsorganisationens verksamhet inte längre något betydande motstånd och hade blivit integrerad i undervisningen i många av landets skolor. Hur har denna omvandling av skolan och samhället gått till?

Med hjälp av kunskaps-, utbildnings- och barndoms-historiska perspektiv utforskar denna avhandling hur och varför utbildning i entreprenörskap och företagsamhet gått från att vara ett kontroversiellt och marginellt fenomen till att bli ett inslag i utbildningen som alla samhällets medborgare anses behöva under skolgången.

Undersökningen belyser förutsättningarna för en extern utbildningsaktör att etablera sig i skolan och bidrar med ett nytt perspektiv på välfärdsstatens och skolans omvandling. Avhandlingen pekar på kunskapsformens, de organisatoriska ramverken och lärarnas betydelse för etableringen av Ung Företagsamhets utbildningskoncept i skolan samt på vikten av skolan som arena för samhällsförändring.

Evelina Kallträsk är historiker vid Lunds universitet. *Att skola entreprenörer* är hennes doktorsavhandling.